JAVA,

Geographisch, Ethnologisch, Historisch.

JAVA,

GEOGRAPHISCH, ETHNOLOGISCH, HISTORISCH,

DOOR

PROF. P. J. VETH.

TWEEDE DRUK,

BEWERKT DOOR

JOH. F. SNELLEMAN EN J. F. NIERMEYER.

EERSTE DEEL.

Oude Geschiedenis.

(Met 3 kaarten.)

HAARLEM.
DE ERVEN F. BOHN.
1896.

VOORREDE.

Toen de bewerkers dezer uitgave in den aanvang van 1895 hunne taak aanvaardden, bestond er geen plan de in den eersten druk gevolgde orde van behandeling te wijzigen. Zij begonnen dus met de bewerking van het aardrijkskundig gedeelte; spoedig bleek echter dat geruime tijd zou verloopen, eer de uitkomsten der nieuwe geologische opneming van Java, door de mijn-ingenieurs Verbeek en Fennema, bekend zouden zijn. Daar die opneming een geheel nieuwe grondslag moest leggen voor de kennis van Java's bodem, was het noodzakelijk de herziening van het geographisch gedeelte uit te stellen. Daarom vangt deze druk met de behandeling der geschiedenis aan.

In de historische beschrijving is, als vroeger, de aan de archaeologie behoorende stof, het overzicht der tempels en beeldwerken, opgenomen. Vooral dat belangrijk onderdeel had aan groote wijziging behoefte. In twintig jaren is in de kennis van de godsdiensten der Hindoe's en de overblijfselen daarvan op Java veel licht gekomen; ook de geschiedenis van den tijd, waarin die eerediensten werden beleden, is niet meer zóó duister als te voren: dank zij vooral de betere kennis der opschriften en der Chineesche en Arabische bronnen. Indien het den bewerkers gelukt is dit licht ook in Veth's Java te doen schijnen, dan is dit mede te danken aan de persoonlijke medewerking van hen die het ontstaken. Allereerst moet hier genoemd worden de hoogleeraar H. Kern. Voor tal van punten moesten de bewerkers zijne voorlichting inroepen; zij deden het nooit te vergeefs. Bij het derde hoofdstuk was de hulp van Dr. R. D. M. Verbeek, den eenigen onderzoeker die nagenoeg alle tempels van Java uit aan-

schouwing kent, de aanleiding tot menige verbetering. Ook de staatsraad W. P. Groeneveldt stond den bewerkers met zijne kennis der oudheden bij, evenals Prof. M. J. de Goeje voor de controleering der Arabische, Prof. J J. M. de Groot voor die der Chineesche gegevens en Prof. A. C. Vreede voor eenige Javaansche teksten. Van Dr. J. Brandes te Batavia werden mede enkele belangrijke inlichtingen ontvangen. Dr. J. Groneman te Banjoemas had reeds vroeger een uitvoerige lijst van verbeteringen op het geheele werk samengesteld en aan den schrijver afgestaan.

De opneming van eenige ter verklaring van den tekst onmisbare afbeeldingen werd door de uitgevers met bereidwilheid toegestaan.

Terwijl in het gedeelte van den Hindoe-tijd schier geen enkele bladzijde ongewijzigd bleef en menige geheel nieuw werd geschreven, waarvan een aanzienlijke uitbreiding het gevolg was, was de litteratuur over den Portugeeschen tijd en over dien van de opkomst en den bloei van Mataram wat minder omvangrijk, al konden ook hier nog talrijke nieuwe gegevens worden opgenomen.

De bewerkers wenschen zich kortelijk te verantwoorden omtrent de spelling der namen. Zij keerden van Banten, Djakarta, Gresik, Tjirebon, enz. — het laatste schreef de prospectus — terug tot Bantam, Jakatra, Grissee en Tjeribon, dus tot de historische schrijfwijze, met deze uitzondering, dat het onhollandsche Cheribon verbannen bleef en dat een wijziging werd aangenomen, wanneer een enkele, door slordigheid verkeerd geschreven letter kon verdwijnen; zoo Besoeki voor Bezoeki. De poging tot vervanging der historische schrijfwijze in den thans gebruikelijken vorm door een geheel consequente, zou tot vervanging van Preanger door Priangan, van Indramajoe door Dermajoe moeten leiden.

In het plaatsen van accenten is deze druk den eersten gelijk gebleven; de schrijver plaatste ze alleen, wanneer hij vreesde, dat door ze weg te laten de uitspraak van een naam al te zeer van de ware zou afwijken.

De historische kaart der vorige uitgave is door een drietal vervangen.

Het zij den bewerkers verder vergund een dringende wensch uit te spreken. Bij de herziening van het geographisch gedeelte van het boek zal blijken, hoe uiterst gering het aantal goede en nieuwe beschrijvingen der meeste streken van het eiland is. Met een kleine uitzondering bepalen ze zich tot eenige bergbeschrijvingen. Voor het eiland Madoera ontbreekt een nieuwere beschrijving zelfs geheel. In plaats van toe te nemen, neemt het aantal aardrijkskundige beschrijvingen der onderdeelen van Java af. Men is ongetwijfeld van meening dat Java te bekend is om er over te schrijven; niets is minder juist dan dit. Ieder goed waarnemer kan hier hoogst gewichtig werk doen, hetzij hij een bepaald geographisch landschap beschrijft, of van een staatkundige eenheid de natuurlijke onderdeelen; onze kennis van het uiterlijk van het land, de wijzigingen in begroeiïng en bebouwing, het verband tusschen den bodem en de middelen van bestaan der bevolking, is voor vele streken geheel onvoldoende. De onmisbare commentaar bij en aanvulling van de in zoovele opzichten voortreffelijke maar gedeeltelijk reeds verouderde residentie-kaarten ontbreekt nagenoeg geheel.

De schrijver van dit boek heeft een zijner liefste wenschen vervuld gezien, doordat nog bij zijn leven met den nieuwen druk een begin is gemaakt. Hij heeft de eerste vellen gelezen en er zijn goedkeuring aan gehecht. Dat zijn sprekend gelijkende beeltenis in zoo fraaie uitvoering kon worden opgenomen, is te danken aan den schilder Jan Veth, die zich de moeite getroost heeft toezicht te houden op de vervaardiging dezer reproductie van het olieverf-portret, door hem kort voor het overlijden zijns ooms vervaardigd.

JOH. F. S. en J. F. N.

INHOUD.

EERSTE HOOFDSTUK.

Naamsoorsprong, Oudste berichten.

Onder de eilanden van den Indischen Archipel, ons schoone rijk van Insulinde, is Java niet het grootste: het wordt in dit opzicht door Nieuw-Guinea, door Borneo, Sumatra en Celebes overtroffen; maar het is in schier ieder opzicht het gewichtigste. Het heeft de merkwaardigste lotswisselingen ondergaan, is het tooneel geweest der belangrijkste gebeurtenissen, bevat de schoonste gedenkteekenen van voorbijgeganen luister. Het voedt alleen een talrijker bevolking dan al de andere eilanden van Insulinde te zamen, eene bevolking zoo dicht opeengegedrongen als slechts in de meest bevolkte landen van Europa het geval is. Het wedijvert in natuurschoon met de meest bevoorrechte landen van den aardbodem, steekt Zwitserland naar de kroon door de majesteit zijner ontzagwekkende berggevaarten, streeft het Skandinavische Noorden op zijde door de pracht zijner wouden en watervallen, kan zich met Italië meten in de bekoorlijkheid zijner romantische dalen, en overtreft al die landen te zamen door de huiveringwekkende schoonheid der tooneelen van verwoesting, door zijne twintig dood en verderf brakende vuurmonden aangericht.

Schoon zijn, o Java, uw waat'ren, uw velden, uw bergen, uw wouden!
Maar 't is een schoonheid die steeds ligt aan den boezem des schriks.

De naam Java is zeer oud en zijn oorsprong is, zooals die der meeste oude geographische namen, niet gemakkelijk te bepalen.

Wij kunnen niet eens aannemen, dat er aanvankelijk geheel hetzelfde gebied door werd aangeduid dat wij thans zoo noemen; 't is integendeel hoogst waarschijnlijk, dat de Hindoes daarmede in den vroegsten tijd de geheele Indische eilandenwereld bedoelden, voor zooverre hun die bekend was. De zeevaarders die uit Hindostan door den westmoeson naar deze eilandenwereld gevoerd werden, deden vermoedelijk het eerst de kusten van Sumatra aan. Toen zij later ook met Java bekend werden, zal het hun nog wel niet op eenmaal zijn duidelijk geworden, dat dit een geheel van Sumatra gescheiden eiland is. In allen gevalle wist men toen nog niets bepaalds van de grenzen der genoemde gewesten, noch van de tallooze groote en kleine eilanden die verder oostwaarts liggen. De kennis die de Hindoes in het tijdvak waarop ik hier het oog heb, van den Indischen Archipel bezaten, laat zich wellicht het best vergelijken met onze tegenwoordige kennis van de Zuidpoollanden. Men kende hier en daar een klein deel der kustlijn, maar had geen denkbeeld noch van den samenhang dier deelen, noch van wat daar achter ligt.

Gelijk wij nog heden een Sandelhout-eiland, eene groep der Kokoseilanden, een Poelo Pinang (d. i. eiland der pinangpalmen) enz. kennen, zoo noemden ook de Hindoes de vreemde gewesten die zij ontdekten en waarvan zij geen naam wisten, naar de voortbrengselen die zij opleverden. Men vind in oudindische bronnen een Wrsha-dwîpa of Stiereneiland, een Nâlikera-dwîpa of Kokoseiland, een Karpoera-dwîpa of Kamfereiland vermeld. En zoo werd dan ook, zoo 't schijnt, dat land van het verre Oosten, naar het metaal dat men er van medebracht, of naar eene graansoort die men er zag groeien, Soewarnadwîpa, het Goudeiland, of Jawa-dwîpa, het Giersteiland, genoemd. Misschien zelfs zal men dwîpa in de verklaring dezer namen, met het oog op het vroegste gebruik, met l a n d in plaats van met e i l a n d moeten vertalen, want dwîpa heeft niet altijd bepaaldelijk de laatste beteekenis gehad. Dit blijkt b.v. uit den naam Djamboe-dwîpa, land der djamboe-vruchten, dien de Hindoes gaven aan het land dat zij zelven bewoonden,

en uit Katâha-dwîpa, zooals bij hen Katai of China heette [1]. Ofschoon dwîpa in het later spraakgebruik alleen een eiland aanduidt, kunnen dus de namen Soewarna-dwîpa en Jawa-dwîpa aan het Oostland gegeven zijn, zonder dat men de voorstelling van een eiland daarmede verbond. Het zal ons zoo aanstonds blijken, dat in Jawa-dwîpa het oudste spoor van den naam Java voorhanden is.

De vroegste getuigenis omtrent den naam Jawa-dwîpa vinden wij bij den Griekschen geograaf Claudius Ptolemaeus, die in de tweede eeuw onzer jaartelling te Alexandrië leefde. Wij hebben ons hier met zijne verwarde en duistere voorstellingen omtrent Achter-Indië en de Indische eilanden in 't algemeen niet in te laten, maar in zijne optelling der laatstgenoemden komt Jawa-dwîpa duidelijk te voorschijn in den naam Iabadioe, dien hij door Gersteiland verklaart. Ptolemaeus geeft ons namelijk den naam, gelijk te verwachten was, zooals hij luidde in de volkstaal of het Prakriet, waarin aan het Sanskrietsche dwîpa het uit de namen Lakkediwen, Malediwen, Diu enz. bekende diu of dioe beantwoordt. Jawa beteekent in het Sanskriet stellig ook gerst, en de verklaring van Ptolemaeus is dus onberispelijk. Maar daar gerst in den Indischen Archipel niet voorkomt, zou deze verklaring, indien zij de eenig mogelijke was, ons verbieden Iabadioe of Jawa-dwîpa in Insulinde te zoeken. Maar zij is niet de eenig mogelijke. Kern heeft aangetoond dat jawa oudtijds in Hindostan een dubbelzinnig woord was, dat zoowel gierst als gerst beteekende [2], evenals in Duitschland het woord Korn in sommige streken in de wandeling tarwe, in andere rogge, in weder andere spelt, haver of gerst aanduidt. De gierst is in Hindostan een veel verbouwd gewas, waarvan verschillende soorten [3] in den Indischen Archipel in 't wild voorkomen. Uit het gezegde volgt intusschen voorloopig niet meer dan dat Giersteiland eene mogelijke, niet dat het de ware verklaring van Jawa-dwîpa is.

[1]) Kern in Bijdr. t. d. Ind. taal-, land- en volkenk. 3e Volgr. IV. 644.

[2]) B. t. d. I. T., L. en Vk. 3e Vr. VI. 118 v.

[3]) Vgl. noot op blz. 6.

Sedert lang hadden Von Bohlen en W. von Humboldt het vermoeden geopperd, dat in Iabadioe het Hindoesche Jawa-dwîpa school, alvorens die naam uit Indische bronnen zelve als een gebruikelijke voor de oostelijke eilanden of één van deze was aan het licht gebracht. De eer van dit het eerst gedaan te hebben komt weder toe aan Kern. In het Râmâjana, boek IV, Hoofdst. 10, vs. 30, leest men, volgens de Bombaysche uitgave van 1863, dat de apen (d. i. de winden) van Hanoemân den last ontvingen om voor Râma de geroofde Sîtâ ook in het verre Oosten op te sporen. „Doorzoekt," zoo leest men daar, „zorgvuldig Jawa-dwîpa, dat met zeven koninkrijken prijkt, het goud- en zilvereiland, rijk aan goudmijnen." De naam Jawa-dwîpa was in de uitgave van Gorresio, waarvan men zich vroeger in Europa bediende, door eene verminkte lezing onkenbaar geworden [1]).

De tijd waarin het Râmâjana gedicht werd, kan, volgens Kern, naar ruwe schatting niet veel verschillen van den tijd waarin Ptolemaeus schreef, en dit maakt de overeenstemming van beide berichten dubbel merkwaardig. De Grieksche schrijver laat namelijk op zijne verklaring van den naam Iabadioe onmiddellijk volgen: „Men zegt dat dit eiland zeer vruchtbaar is en zeer veel goud oplevert. Aan het westelijk uiteinde heeft het eene hoofdstad Argurê (d. i. de Zilverstad) geheeten". De voornaamste bijzonderheid die het Râmâjana en Ptolemaeus van Jawa-dwîpa vermelden, is dus dat het land rijk aan goud en zilver is. Dit wordt, wat het goud betreft, bevestigd door eene inscriptie uit het Javaansche jaar 654 (732 n. C.) in de residentie Kedoe gevonden. Daarin leest men: „Er is een voor-„treffelijk, onvergelijkelijk eiland, Java genaamd, uitmuntend „(vruchtbaar) in koren en andere zaden, rijk aan goudmijnen [2])".

Omtrent de zilveropbrengst van Java bezitten wij slechts weinige en twijfelachtige berichten [3]); maar het goud is in

[1]) Kern in B. t. d. I. T., L. en Vk. 3e Vr. IV, 640, en 4e Vr. X. 138.

[2]) Kern, t. a. p. 4e Vr. X. 130.

[3]) Verh. v. h. Bat. Gen. III. 141. Tijdschr. v. I. T., L. en Vk. VI. 182. F. Fokkens Jr., Goud- en zilvermijnen op Java. Batavia 1886.

de oude getuigenissen kennelijk de hoofdzaak, het zilver misschien slechts genoemd ter wille van de door den naam Argurê aangeduide stad, of wegens de gewoonte om de namen der beide edele metalen samen te voegen. In een in de 12de eeuw uit oudere bronnen bijeengebracht Hindoesch werk, de Kathasâritsâgara, treedt dan ook de reeds aangeduide naam Soewarna-dwîpa of Goudeiland voor dien van Jawa-dwîpa in de plaats [1]).

Ik kom nu nog even terug op de verklaring van Jawa-dwîpa door Giersteiland, om aan te toonen, dat, schoon niemand die verklaring eene ontwijfelbare zal kunnen noemen, er toch uit de inlandsche overlevering werkelijk nog wel iets tot hare aanbeveling kan worden aangevoerd. De oude Javaansche geschiedenissen melden, dat Praboe Djåjå Båjå, afstammeling in het vijfde geslacht van Ardjoenå, een der helden van het Javaansche epos, in het eerste jaar der Javaansche tijdrekening op Java landde. Hij vond dat een zeker graan, djawawoet geheeten, het hoofdvoedsel der bevolking uitmaakte, en veranderde daarom den naam Noeså Kĕndĕng, dien het eiland tot dusverre gedragen had, in dien van Noeså Djåwå [2]). Nu is djawawoet werkelijk de Javaansche naam voor gierst; maar zeker niet de oorspronkelijke vorm. Hij schijnt samengetrokken te zijn uit djawa awoet, d. i. fijnkorrelige gierst. In het Maleisch heet nog de gierst djawa, in het Dajaksch djawae, terwijl men in het Bataksch djaba oerè zegt, in welke samenstelling oerè geheel met het Javaansche awoet overeenkomt [3]). Dat nu het djawa, djawae, djaba der talen van den Indischen Archipel niets anders dan het Sanskrietsche jawa, bij Ptolemaeus (in Jabadioe) jaba, is, blijkt uit de gedurige verwisseling van j met dj en van w met b. Vooral de eerste verdient zeer onze aandacht. De Sanskrietsche j is in bijna alle volks-

[1]) Kern in B. t. d. I. T., L. en Vk. 3e Vr. IV. 644 v.v.

[2]) Raffles I. 2, II. 71.

[3]) V. d. Tuuk, Bat. Wdbk., bl. 200, en noot op bl. 27 van Lassen's Gesch. v. d. Ind. Arch. door de Klerck; Hardeland, Daj. Deutsch. Wörterb. in v. djawae.

dialecten van Hindostan in dj overgaan [1]), en dat dit ook in het Javaansch het geval moest wezen, kan men daaruit opmaken, dat de Javanen ook den Hollandschen naam Jan in Djang, en de woorden jas en jager in djas en djagĕr veranderen, terwijl omgekeerd onze voorvaderen vele Javaansche en Maleische met dj beginnende namen en woorden met een j plachten te schrijven, zooals Joartan, Japara, Jakatra, Jambi, jattihout, ja òok Djawa zelf, als naam van het eiland, door ons weder in Java veranderd is, dat, behoudens de verwisseling van w met v, die wij aan de Portugeezen danken, weder aan den oorspronkelijken Sanskrietvorm Jawa gelijk is. Het is zeker een merkwaardig verschijnsel, dat de gierst vóór de komst der Hindoes in den Archipel moet zijn aangeplant, althans op Java, hetwelk zij naar dit gewas noemden, en dat toch de namen daarvoor in verschillende talen van den Archipel van het Sanskriet zijn af te leiden. Dit verschijnsel, dat een inheemsch woord door een vreemd verdrongen werd, staat echter niet op zichzelf. De Javanen hebben zelfs hun oorspronkelijk woord voor vuur geheel verloren en door een van Indischen oorsprong vervangen (gĕni, Skrt. agni).

Ook tot Chineesche schriften, maar van lateren tijd, heeft zich de verklaring van den naam Java door Giersteiland een weg gebaand [2]).

De oudste getuigenissen leeren ons weinig zekers omtrent den maatschappelijken toestand van het verre Oostland. Er wordt gesproken van zeven rijken en van eene hoofdstad. De bevolking was dus, althans ten deele, onder een geregeld bestuur gebracht. De landbouw werd door haar beoefend. Wat de gierst betreft, uit den naam van giersteiland mag nog niet worden afgeleid, dat gierst toen het voornaamste voedingsmiddel was [3]). De streek, waar de eerste Hindoes landdden, kan

---

[1]) Kern in B. t. d. I. T., L. en Vk. 3e Vr. IV. 638. Kern noemt *y* wat ik *j* en *j* wat ik *dj* noem.

[2]) Lassen, Ind. Alterthumsk., 2e druk, II. 1062 noot 1.

[3]) Gierst is niet de naam van éène botanische soort, maar van verschillende graangewassen met eetbare korrels, van de geslachten Panicum, Andropogon,

toevallig rijk aan dit gewas zijn geweest. De ontdekkers van een land, die gewoonlijk de naamgevers zijn, kennen, uit den aard der zaak, de natuur van het geheele land volstrekt niet. Dat de rijstbouw toen reeds werd gedreven, is uit Kern's taalkundige onderzoekingen [1]) gebleken; de woorden rijst in den bolster (oud- en nieuw-Javaansch pari) en ontbolsterd (oud- en nieuw-Javaansch wwas, wos) zijn, voor zoover bekend is, in alle Maleische talen van denzelfden stam, waaruit noodzakelijk volgt, dat de rijst in het moederland dezer volken reeds geteeld werd en dus ook op Java vóór de komst der Indiërs bekend was.

Het is jammer dat de getuigenissen die wij bezitten, ons niet vergunnen in de kennis van Insulinde hooger dan den tijd van Ptolemaeus op te klimmen. Lassen heeft wel is waar gemeend in het verhaal van een zevenjarig verblijf van zekeren Jambulus op een eiland van het Oosten, een verhaal waarvan ons een uittreksel door Diodorus Siculus bewaard is, eene beschrijving van Bali te vinden die aanmerkelijk ouder is, en waaruit volgen zou, dat dit eiland reeds lang vóór het begin onzer jaartelling door Hindoes gekoloniseerd was en Hindoesche instellingen bezat; maar het geheele verhaal van Jambulus is zoo ongerijmd en bevat zoovele klaarblijkelijke verdichtselen,

---

Sorghum, Echinochloa, e. a. Welke de soort is of welke de soorten zijn waaraan het eiland den naam van Giersteiland te danken had, valt niet te bepalen; Panicum italicum L. (s. Setaria italica Beauv.) moet op Java vrij veel verbouwd worden, ten minste men ziet de fraaie, dikke aren algemeen als vogelvoer. Maar Greshoff schrijft ons, dat deze „djawawoet", naar hij meent, tegenwoordig op Java niet als voedsel voor den mensch wordt gebruikt; volgens hem zou Sorghum vulgare Pers., die op Java om de rijstvelden wordt verbouwd en waarvan het zaad als gierst wordt gegeten, met hare verschillende variëteiten, evenals andere Sorghum's, eertijds belangrijker rol hebben gespeeld als volksvoedsel dan tegenwoordig. In Engelsch-Indië (exc. Bengalen) is Sorghum vulgare (Juár) nu nog veel belangrijker voor de inlanders dan rijst. Sir Walter Elliot noemt juár „the staple dry grain of India and indeed of all tropical countries of Asia and Africa" (zie dienaangaande Watt's Dictionary, VI, III, 292.).

[1]) Over den invloed der Indische, Arabische en Europeesche beschaving op de volken van den Ind. Archipel, Leiden 1883, 15. — Versl. en Med. d. Ak. v. Wet. Afd. Lett. 3e rks. VI. 276.

dat het voor niet meer dan een slechte roman is te houden, en men Ptolemaeus slechts prijzen kan dat hij er geene aandacht aan geschonken heeft [1]).

Na de getuigenissen omtrent Jawa-dwîpa van Ptolemaeus en het Râmâjana volgt in tijdsorde die van den Chineeschen pelgrim Fah-hiën. Nadat in de eerste eeuw onzer jaartelling het Boeddhisme in China was doorgedrongen en allengs meer en meer ingang en uitbreiding verkregen had, kwam in de vierde eeuw bij de zonen van het Hemelsche rijk de gewoonte op om bedevaarten naar Indië te doen, als het vaderland van den stichter der nieuwe leer, waar de sporen zijner werkzaamheid nog in overvloed voorhanden waren. De pelgrims die op deze wijze van de vierde tot de negende eeuw den bodem van Indië betraden, hebben een groot aantal reisverhalen en beschrijvingen der door hen bezochte landen uitgegeven. Het oudste verhaal van dien aard en tevens het eenige dat ons uit het tijdperk van de vierde tot de achtste eeuw bewaard bleef, is de Foeh Kwoh Ki, of Beschrijving der Boeddhistische rijken, van Fah-hiën, die China in 399 of 400 verliet en een dertigtal staten van Indië bezocht [2]). Op zijne terugreis van Ceilon naar China, die in 414 plaats had, raakte hij door een storm buiten koers en bereikte hij na drie maanden met zijn schip de kust van een land, waaraan hij den naam van Ja-va-di geeft, de Chineesche transcriptie van Jawa-dwîpa of Jawa-diw, waarmede dus Java bedoeld moet zijn [3]). Fah-hiën vertoefde daar vijf maanden, alvorens hij gelegenheid vond

---

[1]) Vgl. over den roman van Jambulus de opmerkingen van Millies in de Aanteekeningen der Letterkundige sectie van het Utr. Genootsch. 1861.

[2]) J. Hoffmann in Gids 1853. II. 582.

[3]) Het verhaal van Fah-hiën is het eerst bekend gemaakt door de vertaling van Abel Rémusat, onder den titel „Foĕ Kouĕ Ki ou relation des Royaumes Bouddhiques" in 1836 te Parijs uitgegeven. Eene nieuwe, betere vertaling is die van Legge, in 1886 te Oxford tegelijk met den Chineeschen tekst uitgegeven. Zie voor het verhaal van Fa-Hiën's zeereis en zijn bericht over Java: Groeneveldt, Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources. Verh. Bat. Gen. van K. en W. XXXIX. 6.

naar zijn vaderland terug te keeren. Nochtans zegt hij er niets anders van dan dat het vele ongeloovigen en Brahmanen bevatte, maar dat de leer van Boeddha er door slechts zeer weinigen werd beleden. Deze mededeeling vindt bevestiging in het feit, waarmede wij later zullen kennis maken, dat uit de vierde of vijfde eeuw slechts Brahmaansch-Wishnoeïtische opschriften op Java worden aangetroffen.

Fah-hiën keerde naar China terug met een schip welks bemanning uit Brahmanisten bestond; in het bericht over zijne reis lezen wij, dat de gewone tijd voor den overtocht van Java naar Canton ongeveer vijftig dagen bedroeg; wij mogen hieruit opmaken, dat reeds meermalen schepen de reis tusschen beide landen hadden gedaan. Fah-hiën ontmoette klaarblijkelijk geen landslieden op Java en het is dus waarschijnlijk, dat het verkeer geheel in handen der Indiërs was.

De geschiedboeken der Chineezen [1]) vermelden een reeks gezantschappen door de vorsten van Java naar den keizer van China gezonden, van de vijfde tot de twaalfde eeuw; het eerste ging kort na de reis van Fah-hiën, in 't jaar 435; Java wordt in dit bericht Dja-va-da genoemd [2]).

Het bericht van Fah-hiën zou waarschijnlijk uitvoeriger zijn uitgevallen, indien hij meer geloofsgenooten op Java ontmoet had; maar hoe kort ook, blijft het zeer merkwaardig, omdat wij er uit zien hoe groot reeds in het begin der vijfde eeuw de Brahmaansche invloed op Java geworden was.

Wij komen thans tot eene getuigenis die, zoo zij door Kern juist is opgevat, weder merkwaardige punten van vergelijking met die van Ptolemaeus oplevert. In het sterrekundig leerboek van Arjabhata, die in 476 n. C. geboren werd, wordt gewag gemaakt van Jawa-koti, d. i. „de punt van Java". „Als de zon opkomt op Ceilon", zegt Arjabhata, „is het zonsondergang in de stad der gelukzaligen, middag aan de punt van Java, en middernacht in het land der Romeinen." Ik zal hier niet

---

[1]) Groeneveldt, t. a. p. 9 v.

[2]) Kern, Over den invloed, 6.

uitweiden over de geheel verkeerde geographische voorstellingen die aan deze plaats ten grondslag liggen. De fouten betreffen niet enkel de ligging van Java, maar evenzeer die van de Insulae Fortunatae (Ferro) en van Rome, en kunnen dus tegen de gelijkstelling van Jawa in Jawa-koti en Jawa-dwîpa geen bezwaar opleveren. In den Soerja-Siddhânta wordt gezegd, dat de vermaarde stad Jawa-koti, wier wallen en poorten van goud zijn, oostelijk op een vierde van den omtrek der aarde is gelegen. Hier is Jawa-koti een hoofdstad geworden, wier gouden wallen en poorten ons weder de zeer overdreven voorstellingen van den goudrijkdom der oostelijke eilanden in het geheugen terugroepen [1]). Kern meent, dat met Jawa-koti de oostpunt van Java bedoeld is, en inderdaad noopt ons het groote verschil in lengte met Ceilon dit punt zoover mogelijk oostwaarts te zoeken. Het verdient opmerking, dat ook Ptolemaeus de lengte niet alleen van den west- maar ook van den oosthoek van het, reeds door hem uitdrukkelijk een e i l a n d genoemde Jawa-dwîpa opgeeft, waaruit men tevens mag afleiden, dat de richting der lengteas van Java hem bekend was.

Of nadere onderzoekingen op het gebied der Sanskriet-literatuur nog meer sporen van den naam Jawa-dwîpa zullen opleveren, is natuurlijk niet te bepalen. Maar het pleit voor de algemeene bekendheid van dien naam, dat hij ook in het Tamiel in den vorm Jawattîwoe wordt weêrgevonden [2]). Op Java zelf heeft men den naam ontdekt in verschillende inscriptiën; zij komt reeds voor in het genoemde opschrift van 732 n. C., het oudste van alle tot dusver ontdekte. Het laatst wordt de naam gebezigd in een opschrift van 1294 n. C., waarin zekere vorst Oettoenggadewa „de heer van geheel Jawa-dwîpa" genoemd wordt [3]). In den Kawi-tekst van de Brâtâ

[1]) Kern in B. t. d. I. T., L. en Vk. 3e Vr. IV. 641—643. De later geopperde gissing, dat met Koti Koetei op Borneo bedoeld kon zijn, moet worden opgegeven.

[2]) Kern t. a. p. 643.

[3]) Friedrich in Verh. v. h. Bat. Gen. XXVI. 93.

Joedâ, het meest beroemde en geliefde der oud-Javaansche gedichten, opgesteld in het jaar 1157 onzer jaartelling, vindt men Jawa-dwîpa door Jawa-bhoemi, d. i. het land Jawa, vervangen [1]).

De oudste vorm waarin deze naam bij de Arabieren voorkomt, schijnt Sâbadj te zijn. De Goeje heeft betoogd, dat deze vorm van den naam waarschijnlijk door de Perzen tot hen is gekomen en is zijne gissing juist, dat met dit Sâbadj Java of Sumatra bedoeld is, dan zijn reeds in het begin der zevende eeuw Javanen of althans Maleiers aan de kustplaatsen der Perzische golf gevestigd geweest, waar zij in het jaar 638 n. C. (het jaar 17 der Hedjra) in dienst traden bij de Mohammedaansche veroveraars en ook nog in de volgende eeuw als zeesoldaten dienst deden [2]).

Reeds Ibn Chordâdbeh, wiens eerste editie van 846 is, heeft Sâbadj door het juistere Zâbadj vervangen; hij gebruikt dezen naam in algemeenen zin voor de oostelijke eilanden terwijl hij Java Djâba noemt [3]); beide zijn echter vormen van hetzelfde woord; Sâbadj heeft een Perzischen uitgang en de beginletters Z en Dj wisselen af; nog omstreeks 1300 als de naam Djâwa reeds algemeen in gebruik is, spreekt de Perzische astronoom Sjirâzî van de Zâwa-eilanden [4]); zijne mededeeling dat zij het goudland genoemd worden, komt overeen met die van Al-Beroeni (eerste helft der elfde eeuw) dat de Zâbadj-eilanden dezelfde zijn als de Soewarna-dwîpa of goudeilanden der Hindoes [5]).

Op Java zelf vindt men den vorm Djawa het eerst gebruikt in een opschrift van 1265 der Javaansche aera of 1343 n. C. [6]). Omstreeks denzelfden tijd werd de Indische Archipel door den beroemden Venetiaan Marco Polo bezocht. Hij geeft den naam

---

1) Cohen Stuart, Brâtâ Joedâ, Voorr. 44, Krit. aant. 376.
2) De Sajâbidja, in Feestbundel opgedragen aan Dr. P. J. Veth, 1894. 10.
3) Zie de vertaling van De Goeje in de Bibl. Geogr. Arab. VI. 46.
4) Leidsch Hs. N°. 192 cap. 3. Catalog. III. 114.
5) I. 210. Vertaling van Sachau.
6) Friederich in Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges. XIII. 502.

Giava (Java) zoowel aan Java als aan Sumatra, maar noemt het eerste „het groote eiland Java", het laatste voortdurend „klein-Java". Hij heeft dan ook een overdreven voorstelling van Java's grootte: waarschijnlijk naar een traditie onder de Arabische zeelieden zijner dagen, die nooit de zuidkust bevoeren en meenden dat het eiland zich in die richting zeer ver uitstrekte [1]). Ook later, toen de zuidkust mede bekend was geworden, ging men voort aan Java den naam van Groot-Java te geven, waaronder het nog bij Valentijn voorkomt. Bij de Arabieren is de onderscheiding tusschen Groot en Klein Java, die waarschijnlijk op hun voorbeeld door Marco Polo werd gemaakt, nog heden gebruikelijk. Vandaar ook dat wij in een Maleischen brief van den Sultan van Palembang van 1812 Raffles als den Gouverneur van „Groot Java" vinden aangeduid [2]).

De gebrekkige kennis die de Arabische schrijvers bezaten van de grenzen der eilanden van den Indischen Archipel, is oorzaak, dat zij meermalen aan verschillende eilanden denzelfden naam geven. Reeds werd opgemerkt, dat de naam Zâbadj niet tot Java beperkt bleef, maar soms het geheele toen bekende gedeelte van de eilandenwereld aangaf. Wat Djâwa betreft, deze vorm van den naam wordt behalve aan Java ook aan Sumatra of een deel daarvan gegeven; Kazwînî, die in de tweede helft der dertiende eeuw schreef, onderscheidt zelfs Djâwa, het kamferland, d. i. Sumatra, van Djâba het vulkaaneiland, d. i. Java, eene onderscheiding waaraan men niet te veel gewicht mag hechten daar Kazwînî schrijft zonder kritiek. Maar ook Aboelfeda, wiens aardrijkskunde in 't begin der 14e eeuw geschreven werd, noemt het eiland Sumatra Djawa.

Ibn Batoeta, die dertig jaren lang het geheele Oosten bereisde en in 1345 den Archipel bezocht, noemt het noordelijk gedeelte met de hoofdstad Sumatra „het eiland der Djâwa" en den vorst „koning der Djâwa", maar een ander gedeelte aan

---

[1]) Yule, The Book of Ser Marco Polo. Londen 1875. II. 255.

[2]) Meursinge, Mal. leesboek, II. 4. Er staat Djawi al-kabir. Over den vorm Djawi zie beneden.

de westkust, met de hoofdstad Kâkola, Moel Djâwa. Van der Lith heeft aangetoond, dat dit laatste in Tapanoeli moet gezocht worden, waar de naam van de vallei Angkola nog dien van de oude hoofdstad bewaard heeft [1]). De beteekenis van het woord Moel is onzeker; de verklaring van Friederich uit het Sanskriet en Javaansch moela (begin, oorsprong, wortel) is nog de meest bevredigende [2]); Moel-djâwa zou dan Oud-Java kunnen beteekenen; waarom deze landstreek dien naam zou dragen, valt echter niet te zeggen.

Onder de Tamielsche benamingen van Java vind ik nog Jawam, d. i. „'t Javaansche", namelijk eiland, vermeld; maar ook bij dit volk is die naam dubbelzinnig, gelijk daaruit blijkt dat Sawakam (verzacht uit Djawakam) bij hen niet zoozeer de Javaansche als de Maleische taal aanduidt. Iets dergelijks merken wij op bij de Siameezen, die aan de Maleische taal den naam van tjawa, een harderen vorm voor djawa, geven [3]).

Ten besluite van dit overzicht der geschiedenis van den naam Java wil ik nog een oogenblik bij het tegenwoordig gebruik daarvan in den Indischen Archipel zelven stilstaan. De uitspraak der meeste Javanen is Djâwâ, dat in de hooge taal, volgens de gewone regelen der vormverandering, overgaat in Djawi. Deze laatste vorm is thans bij de Arabieren de alleen gebruikelijke. De Javanen zelven bezigen Djâwâ en Djawi, zoo het schijnt, slechts als complement. Zij noemen hun eiland Noesâ (Noeswâ) Djâwâ of Djawi of ook Tanah Djâwâ of Djawi [4]), maar bezigen dit laatste vooral voor het eigenlijke Java in tegenstelling met de Soenda-landen. Een Javaan heet Wong Djâwâ of Tiang Djawi.

In het Maleisch heet het eiland Djawa en wordt Djawî als bijvoegelijk naamwoord met de beteekenis van J a v a a n s c h

---

[1]) Van der Lith et Devic, Merveilles de l'Inde, Leide 1883—86. 238.

[2]) Verh. v. h. Bat. Bat. XXVI. 83.

[3]) V. d. Tuuk, Bat. leesb. IV. 43.

[4]) Noesâ beteekend e i l a n d, tanah l a n d, g e w e s t.

gebruikt [1]); maar de Maleiers houden toch ook nog vast aan de oude ruimere beteekenis dezer benamingen, wanneer zij ook zichzelven Orang Djawa en de Maleische taal bahasa djawî noemen. De Bataks op Sumatra geven bepaaldelijk aan de Maleiers den naam van Djaoe, en de Makassaren en Boegineezen gebruiken Djawa niet enkel van Java en Javanen, maar ook van de Maleiers en andere buiten Celebes wonende volken van den Archipel [2]).

Zoo zien wij, dat nog overal de sporen zijn overgebleven van het vroeger gebruik, dat den naam Java, behoudens de wijzigingen in vorm die hij in den loop der tijden ondergaan heeft, tot de geheele Indische eilandenwereld, voor zoover zij bekend was, uitbreidde, ofschoon daarnevens een streven niet te miskennen is, om, waar men zich nauwkeurig wilde uitdrukken, dien meer en meer te beperken tot het eiland dat in ons spraakgebruik alleen den naam van Java draagt.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Java in het Hindoe-tijdperk.

Het is ons in het vorige hoofdstuk gebleken, dat de oudste berichten omtrent Java uit Hindostan stammen, en dat zelfs de naam van het eiland van Hindoeschen oorsprong is. Een blik op het eiland en zijne bevolking wijst nog heden in de gedenkteekenen van den voortijd, de overleveringen, de letterkunde, de maatschappelijke instellingen, de begrippen en de taal des volks den machtigen invloed aan dien de Hindoes op Java hebben geoefend. Er is geen twijfel aan of Java is eenmaal door talrijke scharen van Hindoes overstroomd ge-

[1]) Djawî is bij dit gebruik te beschouwen als de Arabische van den naam des eilands gevormde geslachtsnaam. Vandaar lobân djawî (Javaansche wierook), verkort tot benzoë.

[2]) Matthes, Mak Wdbk. 499, Boegin. Wdbk. 474.

worden, heeft van hen meerdere beschaving ontvangen, heeft aan den schepter van vorsten uit Hindostan stammende gehoorzaamd. Het oudste tijdperk van Java's geschiedenis, waaromtrent wij historische getuigenissen bezitten, is voor ons het Hindoe-tijdperk. De eerste vragen die zich hier voordoen, zijn, of wij iets omtrent den aanvang van dat Hindoe-tijdperk kunnen bepalen, en of er eenige gegevens zijn op te delven die ons in staat stellen ons eene voorstelling van Java's maatschappelijken toestand tijdens de komst der eerste Hindoekolonisten te vormen, opdat wij met eenige juistheid den aard en de mate van hunnen invloed kunnen waardeeren.

Het moge vreemd klinken, dat in de rijke literatuur van een volk van zoo hooge beschaving als de Hindoes, van een zoo gewichtig feit als de koloniseering of verovering van Java geene heugenis bewaard is, — zeker is het dat men tot dusverre te vergeefs naar eenige rechtstreeksche getuigenis daaromtrent bij hen heeft gezocht. Uit het bericht van Fah-hiën en uit de gelijktijdige in Java gevonden opschriften blijkt de invloed der Hindoes op Java in de vijfde eeuw onzer jaartelling, maar elke aanwijzing omtrent het begin en den voortgang van dien invloed wordt, zooveel wij weten, in de literatuur van Hindostan gemist, en door hen die nader met haar karakter bekend zijn, ook niet verwacht.

Doch wellicht zullen de overleveringen of geschiedboeken van Java zelf deze gaping in onze kennis aanvullen? Inderdaad vinden wij in de Javaansche Babads of kronieken schijnbaar het begin der Hindoe-kolonisatie in verband gebracht met het begin der Javaansche tijdrekening, de aera van Adji Såkå, die in het jaar 78 onzer jaartelling een aanvang neemt. Adji Såkå wordt namelijk voorgesteld als een machtig vorst van goddelijken oorsprong (ook Praboe Djåjå Båjå genoemd [1]), die eene talrijke kolonie naar Java overbracht (later door het uitbreken eener pest tot den terugtocht genoodzaakt), en er onder de nog geheel wilde bevolking godsdienst,

---

[1]) Boven, bl. 5.

wettelijke orde en het letterschrift invoerde. De jaren van deze aera zijn de Indische luni-solaire, die nog op Bali in gebruik zijn. Het jaar bestaat namelijk uit twaalf maans-omloopen of ware maanden, maar wordt van tijd tot tijd, ongeveer op de wijze van het Joodsche jaar, door de intercalatie van schrikkelmaanden, zoo na mogelijk met den loop der zon in overeenstemming gebracht, zoodat het een gemiddelden duur erlangt die met ons zonnejaar overeenkomt. Er heeft langen tijd vrij wat verschil van gevoelen bestaan omtrent het juiste tijdstip waarop deze aera van Adji Såkå een aanvang nam, maar men mag aannemen, dat daarover thans een voldoend licht verspreid is. Het blijkt, dat toen de Javanen de Mohammedaansche tijdrekening aannamen, die naar zuivere maanjaren van 354 dagen telt, zij die maanjaren als de voortzetting hunner vroegere zonnejaren beschouwden, en dus eenvoudig doortelden als hadde er geen verandering plaats gehad. Het Arabische jaar 1043, aanvangende op 8 Juli 1633 nieuwe stijl, was het eerste maanjaar, dat de Javanen op deze wijze op hunne vroegere zonnejaren lieten volgen, en wel in dier voege, dat, terwijl het jaar 1555 der tot dusver gevolgde tijdrekening reeds was aangevangen, zij het eerste maanjaar tot aan zijn einde het jaartal 1555 lieten voeren, zoodat het tweede 1556 werd en zoo vervolgens. Van 1633 af 1555 jaren terugtellende, verkrijgt men het jaar 78 n. C. als het begin der aera van Adji Såkå. Eene nauwkeurige berekening van den juisten aanvangsdag is zeer bezwaarlijk; Cohen Stuart stelt dien op 14 Maart 78 en neemt daarbij aan, dat men eerst van het jaar 1 begon te spreken toen het eerste jaar vol was.

Deze Javaansche tijdrekening is van het vasteland van Indië afkomstig en door de Hindoes op Java ingevoerd. Adji Såkå is eene verbinding van het Javaansche woord adji, v o r s t, en het Sanskriet woord sjâka. Sjâka is bij de oude Hindoes de algemeene naam voor de nomadische barbaren, die de Grieken Skythen noemden. Met den Sjâka-vorst is de Skythische vorst Kaniskah bedoeld, die de Indus-streek veroverde. Hij beklom den troon in 78 n. C. en met die gebeurtenis neemt

de Sjâka-jaartelling een aanvang [1]). Daar deze aera pas in de 6de eeuw in Indië algemeen in gebruik is gekomen [2]) en dus niet eer op Java kan zijn ingevoerd, kan wat de Javanen omtrent Adji Sâkâ vermelden niet juist zijn en kan zij voor den tijd waarin de Hindoe-kolonisatie zelve aanving, hoegenaamd niets bewijzen.

Wij komen niet verder met de Javaansche overlevering aangaande den Brahmaan Tritresta, die de beginselen der beschaving uit Voor-Indië naar Java gebracht, den Hindoegodsdienst ingevoerd en de aera vastgesteld zou hebben, en wiens opvolger beheerscher van het eiland zou geworden zijn, terwijl de tijdruimte tusschen hem en de stichting van het rijk Djanggâlâ met eene opsomming van 18 vorsten wordt aangevuld. Ook deze persoon schijnt niets anders te zijn dan de mythische personificatie van de vroegste overplanting der Brahmaansche beschaving naar Java, en men heeft zelfs zijn naam als slechts een andere naam van Adji Sâkâ voorgesteld [3]). Lassen gist dat die naam eigenlijk Tritâstri moet luiden. Hij zou dan beteekenen: „de toegeruste met de wapenen van Trita", eene godheid die in de Veda's als de bestrijder der booze geesten voorkomt [4]). De juistheid dier verklaring in het midden latende, constateer ik alleen, dat ook aan de berichten omtrent Tritresta het historisch karakter geheel ontbreekt. Men zal zich over deze uitspraak en mijn geheel stilzwijgen omtrent nog andere soortgelijke Javaansche overleveringen niet verwonderen, wanneer men weet, dat aan den Javaan alle zin voor historische waarheid ontbreekt. Alle gewichtige gebeurtenissen worden verklaard uit het rechtstreeksch ingrijpen van bovenaardsche machten, en het leven van alle historische personen wordt met de ongerijmdste wonderverhalen doorvlochten. De chronologie verkeert doorgaans in schromelijke verwarring. Zoo zijn dus de Javaansche kronieken voor de ge-

---

[1]) Kern, Gesch. v. h. Buddhisme in Indië, I. 247; II. 359.

[2]) Kern, Versl. en Med. Ak. v. Wet, 2e Rks. XI. 202.

[3]) Hageman, Java, I. 5.

[4]) Lassen, Ind. Alterthumsk. 2e druk, II. 1066.

schiedenis van Java schier geheel onbruikbaar. Gelijk de verhalen der epische dichters als geschiedenis worden opgevat, wordt de geschiedenis zelve een voortdurend epos. Het is derhalve niet mogelijk scherpe grenzen te trekken tusschen de poëtische en de historische literatuur der Javanen, en te minder daar ook voor de laatste dikwijls versmaat wordt gebezigd.

De nuchterste en meest bepaalde getuigenis omtrent den aanvang der Hindoe-heerschappij op Java wordt ons door Chineesche bronnen verschaft. In het 54ste boek van de historie der Liang-dynastie (502—556) is eene beschrijving te vinden van het rijk Lang-ga-su of Lang-ga, dat door Groeneveldt [1]) om afdoende redenen op Java geplaatst wordt [2]); hierin leest men: „Het volk zegt, dat hun rijk meer dan vierhonderd jaren geleden gesticht werd." Dit komt op merkwaardige wijze overeen met een ander Chineesch bericht, voorkomende in het 324ste boek van de geschiedenis der Ming-dynastie, ongeveer negen eeuwen later geschreven: „Toen zij (de Javanen) in het jaar 1432 schatting brachten, overhandigden zij een brief, vermeldende, dat hun koningrijk 1376 jaren te voren gesticht was, d. i. in het eerste jaar der periode Juen-khang van den keizer Hsuen uit de Han-dynastie" [3]). Deze plaats bevat eene chronologische zwarigheid. Van het jaar 1432 onzer jaartelling 1376 terugtellende komen wij tot het jaar 56 na Christus, terwijl het genoemde jaar der regeering van Keizer Hsuen met het jaar 65 voor Christus overeenkomt. Natuurlijk komt deze fout niet voor rekening van de Javaansche gezanten, maar van den Chineeschen geschiedschrijver. Heeft hij verkeerd gerekend of heeft hij het door hen opgegeven aantal jaren foutief opgeschreven? Met het oog op de overeenkomst der beide Javaansche getuigenissen meenen wij het eerste te mogen aannemen.

---

[1]) T. a. p. 10.

[2]) Brandes wijst er op (Tijdschr. T. L. en Vk. v. N. I., XXXII. 117) dat volgens dit bericht de bewoners hunne versterkingen bouwen van steen, volgens een later van hout, wat een achteruitgang zou zijn. Maar de beschrijving past overigens zoo goed, dat stellig Java bedoeld is.

[3]) Groeneveldt, t. a. p. 39.

Het begin van den invloed door de Hindoes op Java geoefend, mag dus in de eerste eeuw onzer tijdrekening gesteld worden.

Wij wenden ons tot de tweede vraag: welke was de maatschappelijke toestand van Java's bevolking vóór zij den invloed der Hindoe's ondervond?

De Javaansche overlevering kan ons bij de beantwoording dezer vraag niet dienen. Wat zij vermeldt van de zwervende, regeeringlooze en aan het grofste bijgeloof overgegeven wilden, die oudtijds het eiland bewoonden, is geheel legendarisch. Een tweede weg brengt ons voorloopig weinig verder; het is de methode der vergelijkende volkenkunde, die den ouden toestand van een volk tracht op te maken uit hier en daar bewaard gebleven overblijfselen van dien toestand en uit vergelijking met andere volken van denzelfden stam, die weinig of geen vreemden invloed moeten ondervonden hebben. Eene dergelijke beschouwing kan ons enkele dingen aangaande de oude Javanen leeren; zij kan ons zeggen, dat hun wapen het blaasroer zal geweest zijn, het oude wapen van alle Maleische stammen in den Archipel; dat het wonen in groote huizen, in afdeelingen gesplitst naar het aantal gezinnen, zooals nog bij de Tenggereezen voorkomt, waarschijnlijk vroeger meer algemeen is geweest; maar deze wetenschap is nog niet ver genoeg gevorderd om ons voldoende gegevens tot het vormen van een beeld te verschaffen. Iets verder brengt ons het taalkundig onderzoek. Alle volken die Maleische talen spreken, bezitten verwante woorden voor boot, voor ijzer, voor rijst in en uit den bolster. De gevolgtrekking is, dat die volken ijzer bewerkten en den rijstbouw dreven toen zij nog te zamen in het gemeenschappelijk stamland woonden van waaruit zij later den Archipel bevolkten en dat door Kern in Achter-Indië gezocht wordt. Dat ook de woorden voor boot van denzelfden oorsprong zijn is te verwachten; en evenzeer dat deze zeevaarders eenige kennis zullen gehad hebben van de lichten des hemels; inderdaad bezitten de Javanen voor verscheidene sterren en sterrebeelden inheemsche namen.

Wat de rijstteelt betreft, mag men zelfs beweren, dat de beste vorm van bebouwing, de sawahbouw, op Java reeds voor de komst der Hindoes bekend was. Tot deze uitkomst leidt zoowel ethnologisch als taalkundig onderzoek; uit het eerste is gebleken, dat bewoners van de binnenlanden der Philippijnen, die stellig nooit den invloed van Hindoes ondervonden, daar zij geen ploeg bezitten, natten rijstbouw drijven, zoodat deze wijze van bebouwing onder de erfgoederen van het oude Maleische stamvolk mag worden gerekend [1]). Wat de taal betreft, de tallooze termen bij dien bouw in gebruik, klinken zonder eenige uitzondering zuiver Javaansch, ook die welke betrekking hebben op de kunstmatige besproeiïng der velden; geen enkel Sanskriet woord is daaronder te vinden.

Dat zelfde geldt van de voornaamste uitingen van den kunstzin der inlanders, de wajang en de daarmede onafscheidelijk verbonden gamelan. Een vertooning als de eerste is trouwens van de Hindoes niet bekend; wel uit Siam, waar zij ook thans nog een der meest geliefde volksvermaken vormt, ook op het schiereiland Malakka. Evenals op Java, is in Siam de stof voornamelijk aan de heldendichten der Hindoes ontleend, wat echter niet bewijst, dat het spel van Hindoeschen oorsprong is. Er is reden om te onderstellen, dat de Siameezen de wajang aan de Javanen ontleend hebben.

Men zal toegeven, dat al deze kunsten en vaardigheden te zamen genomen een niet geringen beschavingstoestand der Javanen vóór de komst der Indiërs van het vasteland teekenen. Brandes gaat nog verder en meent, dat de Javanen eene geregelde staatsinrichting, eigen muntsoorten en zelfs een eigenaardig stelsel van versmaten bezaten, welke alle eerst langzamerhand door de Hindoesche instellingen zijn verdrongen. De bewijzen voor deze onderstellingen zal hij eerst later, na de voltooiïng van zijn onderzoek, kunnen trachten op volle-

---

[1]) Vgl. Pleyte in Wilken's Handleiding, 652. Wat daar, bl. 653, van Dr. Montague verteld wordt, moet geschrapt worden; deze is gebleken een wetenschappelijke oplichter te zijn.

dige wijze te geven [1]). Het batikken, dat men allicht geneigd zou zijn eene echt Javaansche kunst te achten, is in Madura en Palamkottah, beide aan de zuidpunt van Voor-Indië gelegen, in gebruik, zoodat het mogelijk moet geacht worden, dat deze kunst door de Indiërs op Java gebracht is.

Onder de vreemdelingen wier voorbeeld en onderricht de Javanen allengs op de baan van hoogere ontwikkeling heeft gevoerd, nemen de Hindoes in tijd de eerste, in rang de voornaamste plaats in. Laat ons trachten de geschiedenis hunner kolonisatie en heerschappij op Java wat nader te leeren kennen.

Welke middelen staan ons daartoe ten dienste?

Sedert Raffles in zijn groot werk over Java de velerlei, vaak tegenstrijdige Javaansche overleveringen, die langs verschillende wegen te zijner kennis gekomen waren, als zoovele parelen aan een snoer reeg, en in dien vorm aan zijne lezers als eene „geschiedenis van Java" aanbood, hebben onderscheiden schrijvers, zonder nadere toetsing van de zuiverheid der bronnen, uit die verschillende verhalen een meer of min waarschijnlijk geheel trachten samen te stellen, door de tegenstrijdigheden weg te slijpen en de fantastische wonderen waarmede de verbeelding der Javanen, zich in onbeteugelde vrijheid vermeiende, de daden en lotgevallen der nationale helden tooit, tot den maatstaf van het alledaagsche en mogelijke terug te leiden. Het behoeft evenwel geen betoog, dat langs dien weg geene geschiedenis verkregen werd, maar slechts eene verbleekte uitgaaf van mythen en sagen, die, daar zij in den grond nog geheel iets anders dan opgesierde historie en voor een groot deel zuivere voortbrengselen der fantasie waren, ook door de ontleding en zuivering die men er op toepaste, niet tot historie konden worden herleid. Zeker zijn vele historische elementen in die overleveringen bevat, in zooverre zij, als scheppingen van den Javaanschen geest, niet anders dan Javaansche toestanden en Javaansche begrippen

[1]) Brandes, Tijdschr. I. T. L. en Vk. XXXII. 123.

konden terugkaatsen. Eene zorgvuldig kritische beschouwing kan daarom veel historische stof aan die verhalen ontleenen; maar deze is, om het zoo eens uit te drukken, geheel van onpersoonlijken aard. Men kan er veel uit opmaken omtrent den toestand der maatschappij in het algemeen, maar de personen die er een rol in spelen, als werkelijke helden der Javaansche geschiedenis te willen voorstellen, is een gevaarlijke, een wanhopige onderneming, die men eenigermate kan gelijkstellen met het streven dier schrijvers over Grieksche en Romeinsche geschiedenis, die de helden van Homerus en de koningen van Rome als historische personen voor ons hebben opgevoerd, en getracht het beleg van Troje door Agamemnon en de stichting van Rome door Romulus, door verwijdering van het fantastische en wonderbaarlijke, tot nuchtere geschiedenis terug te brengen. Ik voor mij houd mij overtuigd dat men op deze wijze slechts de wolk voor Juno omhelst, en stel mij liever die echt kritische geschiedschrijvers ten voorbeeld, die, zooals Grote in zijne geschiedenis van Griekenland, de legenden van den voortijd geheel van de geschiedenis scheiden, maar dan ook onverminkt als eene inleiding tot de werkelijke geschiedenis verhalen, of, gelijk Mommsen in zijne geschiedenis van Rome, zelfs de namen van de helden der legende laten rusten en in die tafereelen van den voortijd alleen het doek waarop de gestalten en lotgevallen dier helden gepenseeld zijn, als van waarde voor den geschiedschrijver beschouwen.

Wat wij dus uit de Javaansche legenden omtrent de geschiedenis van het Hindoe-tijdperk kunnen leeren, is over het algemeen van soortgelijken aard als wat wij kunnen afleiden uit de menigvuldige en diepe sporen die de Hindoes in de taal, de letterkunde, den maatschappelijken toestand en de godsdienstige denkwijze der hedendaagsche Javanen hebben achtergelaten. Dit alles — en men kan er nog bijvoegen de vergelijking van den tegenwoordigen toestand van Bali, waar de invloed der Hindoes reeds minstens uit de 9e eeuw dagteekent en waar zich bij de invoering van den Islam op Java

het Javaansche Hindoeïsme gered heeft; — kan veel bijdragen om ons den algemeenen geest van het Hindoe-tijdperk te leeren kennen, maar leert ons niets omtrent de mannen die aan het hoofd der zaken stonden, niets omtrent de bijzondere gebeurtenissen en hare tijdsorde.

De getuigenissen van Arabische en Chineesche en tegen het einde van dit tijdperk ook van Europeesche schrijvers zijn te onbepaald en te veel door onkunde en misverstand ontsierd, om veel tot onze kennis te kunnen bijdragen, ofschoon ons dat niet mag verleiden om ze geheel te verwaarloozen.

Doch gelukkig bezitten wij ook nog andere, rechtstreeksche en volkomen onwraakbare getuigen van hetgeen door de Hindoes op Java is tot stand gebracht. Het zijn de uit den tijd hunner heerschappij zelven stammende opschriften op steen en metaal en de tallooze overblijfselen van hunne bouw- en beeldhouwkunst die over een groot gedeelte van Java verspreid zijn. Jammer slechts dat zij ons vooralsnog voor de ontsluiering van Java's oude geschiedenis niet die diensten bewijzen, die men daarvan zou verwachten. De ontcijfering der inscriptiën is nog slechts voor een klein deel verricht, en de overblijfselen der Hindoekunst zijn ons nog in vele opzichten onverstaanbaar: wij kunnen den tijd waarin ze verrezen slechts bij enkelen nauwkeurig bepalen, den onderlingen samenhang niet beoordeelen, en slechts voor een deel de voorstellingen begrijpen die zij ons in tallooze bas-reliefs te aanschouwen geven.

Beginnen wij met de opschriften.

Sedert men aan de oudheden van Java een meer dan voorbijgaande aandacht is gaan schenken, heeft men eene groote menigte opschriften ontdekt, uit het Hindoe-tijdperk afkomstig, meestal òf op koperen platen òf op groote, platte steenen in den vorm van staande grafsteenen gegrift, bijna altijd van nauwkeurige dagteekening voorzien, en doorgaans op zoodanige plaatsen die ook door andere overblijfselen als oude middelpunten van Hindoe-vestiging erkend worden, te midden der puinhoopen en vaak zelfs onder den grond gevonden. Nu en dan vindt

men ook opschriften op de gebouwen zelve of op het ruggestuk dat aan eenig godenbeeld tot achtergrond dient, en wij zullen er zelfs leeren kennen die in den levenden steen gebeiteld of met eene zwarte verfstof op de rots zelve geteekend zijn.

In het groote werk van Raffles over Java zijn de eerste afbeeldingen van Javaansche inscriptiën medegedeeld; zij laten echter in nauwkeurigheid veel te wenschen over, en de verklaringen destijds en nog veel later van sommige dier inscriptiën gegeven, door geleerden die, bij gebrek aan genoegzame taalkennis, zich op inlichtingen van zoogenaamd „kundige" Javanen moesten verlaten, hebben zeer geringe waarde. Doch reeds in 1843 vatte het Bataviaasch Genootschap het plan op om eene getrouwe afteekening van alle opschriften van Java die men kon meester worden, in een „Corpus inscriptionum Javanarum" te vereenigen. De ontijdige dood echter van de heeren Van der Vlis en Van den Ham, op wier samenwerking het Genootschap voor de vervulling dezer gewichtige taak had gerekend, heeft dit plan doen in duigen vallen.

Gelukkiger was een jonge Duitscher, Rudolph Friederich, die, na zich te Berlijn en Bonn op de Semietische talen en het Sanskriet te hebben toegelegd, ten einde aan zijn zucht naar wetenschappelijk onderzoek te voldoen, zich den soldatenrok liet welgevallen, als het eenige middel dat zich hem aanbood om tot de reis naar Java te geraken. Gelukkig werden zijne verdiensten in Indië spoedig erkend en gewaardeerd. Hij vervulde met roem eene wetenschappelijke zending naar Bali, en maakte later, van 1863 tot 1869, van de Javaansche inscriptiën het hoofdvoorwerp van zijn onderzoek. Een aantal opschriften zijn door hem in eene menigte losse opstellen meer of min volledig verklaard. Zijn dood verhinderde de openbaarmaking van alle door hem vervaardige afdrukken.

Ofschoon met de studiën van Friederich een beter tijdvak voor de kennis der Javaansche opschriften is aangebroken, blijft toch altijd groote behoedzaamheid in het gebruik der door hem gewonnen resultaten de plicht van den geschiedschrijver. Eerst aan de studiën van Cohen Stuart, Neubron-

ner van der Tuuk, Kern, Holle en Brandes is het gelukt, den inhoud van vele opschriften met juistheid te doen kennen.

In 1872 werd door Cohen Stuart en Van Limburg Brouwer een eerste proeve van de „beschreven steenen op Java" in het licht gegeven, uit de verkleinde reproductie van vier opschriften bestaande [1]). Cohen Stuart heeft het onderzoek voortgezet en zich vooral verdienstelijk gemaakt door de uitgave van 22 inscriptiën in koper in zorgvuldige facsimile's en van een inleiding en transscriptie voorzien [2]). Een kleiner aantal oorkonden zijn door Holle in transscriptie uitgegeven, gedeeltelijk van facsimile's vergezeld [3]), van enkele bezorgde hij ook een vertaling. Ook Neubronner van der Tuuk gaf eenige vertalingen in het licht en toonde niet terug te deinzen voor het moeilijkst deel der taak, de vervaardiging van een Balineesch-Kawi woordenboek, dat thans is voltooid en waarvan wij de uitgaaf spoedig hopen te mogen verwachten. Voor de verklaring der inscriptiën is door niemand zooveel verricht als

[1]) Tijdschr. van I. T. L. en Vk. XVIII. 89.

[2]) Kawi oorkonden in facsimile met inleiding en transscriptie van Dr. A. B. Cohen Stuart, 1875. Van de 22 inscripties in koper behooren er drie aan het Museum van Oudheden te Leiden, de overige aan het Museum van het Bat. Gen. Zie verder over die inscripties Friederich in Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges. X. 592 en Verh. v. h. Bat. Gen. XXVI. 86; T. v. I. T. L. en Vk. III. bl. XX—XXIII; Notulen v. h. Bat. Gen. IV. 139—149, 213, 229, VIII. Bijl. XXII—XXXIV, XI. 17, 50, Bijl. LX; Versl. aang. afdr. v. te Bat. aanwezige Kawi-oork. in Versl. en Meded. d. K. Akad. v. Wet. Afd. Letterk. 2e reeks, D. VII; Kern in T. v. I. T. L. en Vk. XX. 228 en zijne Verhandeling over Oud-javaansche eedformulieren in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 3e Vr. VIII. 211, IX. 197. — Uit de vergelijking dezer plaatsen zal blijken, dat niet alle toen bekende inscriptiën op koper in de verzameling bevat zijn. Onder anderen ontbreekt daarin ook die welke door Raffles op plaat LXXXV van zijn „Java" werd uitgegeven, en op nieuw afgedrukt is in Dl. X van de Zeitschr. d. D. M. G. Echter is de transscriptie van dit fragment (want wij bezitten alleen het begin) door den heer Stuart als no. XXVIII opgenomen. De koperen plaat waarvan dit opschrift gekopiëerd is, behoorde vroeger aan het Museum van het Bat. Gen., maar is daaruit verdwenen en wellicht thans bij de documenten uit Raffles' nalatenschap te Londen te vinden. De verklaring dier inscriptie gaf Friederich op de boven aangehaalde plaatsen.

[3]) Verh. Bat. Gen. XXXIX; Tijdschr. I. T. L. en Vk. XXVII en XXVIII.

door Kern, die tot dusver ook het grootste aantal heeft vertaald en uitgegeven. In de laatste jaren heeft Brandes, voldoende aan een opdracht der Regeering, zich te Batavia met een onderzoek der opschriften beziggehouden. Van enkele heeft hij een vertaling het licht doen zien; een behandeling van de resultaten in samenhang wacht nog op de voltooiïng van het onderzoek, dat bekroond zal worden door de uitgave van een uitvoerigen catalogus van alle tot dusver bekend geworden inscriptiën in steen en op koper, in den Archipel gevonden. In afwachting daarvan worden reeds belangrijke diensten bewezen door de aanteekeningen omtrent de inscripties en den voorloopigen inventaris der beschreven steenen, door Brandes in 1887 samengesteld voor den catalogus der archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap, dat het grootste aantal steenen, koperen platen, afgietsels en afdrukken bezit. Alleen de opschriften in steen zijn in dezen catalogus opgenomen. Het overzicht over den gevonden oudhedenschat is zeer vergemakkelijkt door Verbeek's uitvoerige lijst der overblijfselen uit den Hindoe-tijd op Java, over welken arbeid bij de bespreking der bouwwerken nader zal worden gehandeld [1]). Hier moet dit werk vooral genoemd worden om de bijna geheel volledige literatuuropgaven en om de daarin opgenomen lijst van alle jaartallen der inscriptiën.

Terwijl verreweg de meeste en belangrijkste monumenten uit den Hindoe-tijd in Midden- en Oost-Java zijn gevonden, draagt West-Java de overblijfselen van den oudsten datum. Het zijn een viertal steenen uit de residentie Batavia. Drie dezer steenen bevinden zich in het heuvelland, dat zich ten noorden en noordwesten van den Salak uitstrekt, in het stroomgebied der Tji Dani of Sadane, district Lemoeliang, afdeeling Buitenzorg; zij worden de steenen van Djamboe,

---

[1]) Oudheden van Java. Lijst der voornaamste overblijfselen uit den Hindoetijd op Java met eene oudheidkundige kaart door Dr. R. D. M. Verbeek (Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. XLVI) 1891.

Kebon Kopi of Tjampea en Tjiaroetĕn genoemd [1]). De vierde ligt, gedeeltelijk onder den grond, in de kampong Toegoe, op enkele kilometers afstand van het zeestrand, beoosten Tandjong Priok in het district Bekasih der afdeeling Meester Cornelis. De taal der opschriften is het Sanskriet. Het schrift is op de steenen van Djamboe, Kebon Kopi en Toegoe of Bekasih van hetzelfde type dat wordt teruggevonden in een opschrift te Wenggi, in het bekende landschap Kalinga op de kust van Koromandel, dat uit de 4e eeuw zal dagteekenen. Kern stelt de vervaardiging der drie opschriften van Java in het laatst der vierde of het begin der vijfde eeuw. De vierde steen, die van Tjiaroetĕn, vertoont schrift van eenigszins afwijkenden vorm en wordt daarnaar door Kern een eeuw later, dus ongeveer 500, gesteld [2]).

Merkwaardig is, dat alle vier de opschriften hetzelfde onderwerp behandelen. Alle verkondigen zij den lof van Poernawarman, waarschijnlijk een in de Soenda-landen vereerden heros en wijze uit den Indischen voortijd. Op den steen van Djamboe [3]), op een heuvel gelegen, zijn de indrukken van twee voeten vrij onduidelijk uitgebeiteld. De dichtregels daaronder deelen mede, dat hiermede de voeten zijn bedoeld van den machtigen vorst Poernawarman; zijne voeten zijn altijd gereed om vijandelijke steden te verdelgen. Ook de naam van de stad of het rijk waar hij heerschte wordt genoemd, maar deze was eerst te ontcijferen op de steenen van Tjiaroetĕn, en Kebon Kopi; hij moet waarschijnlijk Naroemâ luiden, een naam, die noch Indisch noch Soendaneesch klinkt. De steen van Kebon Kopi [4]), eveneens op een hoogte gelegen, bevat slechts een enkele regel schrift tusschen twee ronde voetsporen als van reusachtige olifanten, die echter in de bijna geheel uitgewischte inscriptie als de voeten van den zegevierenden heerscher van Naroemâ schijnen te worden geduid.

---

[1]) Cohen Stuart en Kern in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 3e Vr. 163, '69.

[2]) Kern in Versl. en Med. Kon. Ak. 2e Rks. X. 1200.

[3]) Kern in Versl. en Med. Kon. Ak. 2e Rks. VI. 257.

[4]) Kern in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 4e Vr. X. 525.

De naam Poernawarman wordt hier niet genoemd maar als heerscher van Naroemâ wordt hij, als Kern's lezing juist is, aangeduid op den steen van Tjiaroetĕn. Deze wordt gevonden in het bed der rivier van dien naam, dicht bij hare vereeniging met de Tjidani en dus op korten afstand van den steen van Kebon-Kopi. Hoewel deze steen telken jare herhaaldelijk wordt overstroomd, onderscheidt het opschrift zich door de buitengewone scherpte der karakters en van de beide daarboven aangebrachte voetindrukken. In vier regels, die een Sanskriet distichon vormen, worden de voetstappen van den vorst vergeleken met die van Wisjnoe, wat natuurlijk doet denken aan Wisjnoe's „triwikrama", de drie schreden waarmede hij gezegd wordt het hemelruim te doorschrijden en waarmede de opkomst, de culminatie en de ondergang der zon worden aangeduid. Opmerking verdienen nog de stervormige figuren, die men vóór de voetstappen opmerkt en die spinnen schijnen voor te stellen; wat daarvan de bedoeling is, bleef nog een onopgelost raadsel.

De derde der oudere steenen, die van Toegoe, bezingt Poernawarman in een vijftal strofen. Merkwaardig is dat in deze verzen, waarin een groote arbeid „van den koninklijken ziener en aartsvader" verheerlijkt wordt, maar waarvan de inhoud vrij verward is, twee namen van rivieren uit de Pandjab, het vijfstroomenland van den Indus, voorkomen. Dit wijst er op, dat afstammelingen uit het verre noordwesten van Indië zich op Java hebben neergezet, hetzij rechtstreeks, hetzij van Achter-Indië uit, waar ze zich in het tegenwoordige Kambodja hadden gevestigd [1]). Verder vermeldt het opschrift eene schenking aan Brahmanen, waaruit in verband met den naam van Wisjnoe mag worden opgemaakt, dat de oprichters dezer steenen aanhangers waren der Brahmanistisch-Wisjnoeïtische leer.

De genoemde steenen hebben een onregelmatigen vorm en verschillen daarin geheel van de steenen met opschriften, in Midden- en Oost-Java gevonden, die alle behouwen zijn. Het

---

[1]) Kern in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. 4e Vr. X. 522.

zijn groote, platte, doch vrij dikke, langwerpige steenen, van boven gewoonlijk iets breeder dan van onderen; het bovenvlak is meestal dakvormig, maar vormt ook wel een boog of een accolade. Soms staat de steen op een voetstuk, dat òf daarmee een geheel uitmaakt, òf een afzonderlijk stuk is; in het laatste geval eindigt de staande steen in een dikke pin en is daarmee in den voet bevestigd. De steenen, gevonden in Midden-Java en wel in Kedoe en de vier aangrenzende residentiën, zijn in den regel kleiner en dunner dan die van Oost-Java en vertoonen ook meer afwijkingen van den genoemden vorm [1]). De Oost-Javaansche zijn soms meer dan anderhalve meter hoog. De steensoort is steeds vulkanisch, meestal andesiet, een trachietsoort, soms bazalt [2]).

Het verschil tusschen beide steentypen, de Midden- en de Oost-Javaansche, gaat gepaard met afwijkingen in taal en schrift. De taal is bij beide, met uitzondering van enkele opschriften, die in Sanskriet gesteld zijn, Oud-Javaansch of Kawi. De laatste benaming is eigenlijk minder juist. De Javanen noemen die taal, die zij niet meer verstaan, de temboeng of båså kawi, dit is de taal der gedichten, omdat de oudere Javaansche gedichten, die zij thans slechts in nieuwere omwerkingen lezen, in die taal geschreven waren. Toch kan de naam behouden blijven, mits men niet aan de letterlijke beteekenis hechte; hij heeft het voordeel het Javaansch, zooals het vóór allen Arabischen, Perzischen of Europeeschen invloed, in een afgesloten tijdperk der Javaansche geschiedenis geschreven werd, met een enkel woord bepaald en scherp aan te duiden. Dit Kawi nu is in de opschriften van Midden-Java veel minder doorspekt met Sanskriet-woorden dan in die uit het oosten des eilands. Het schrift waarin de groote meerderheid der oorkonden geschreven is en dat wij daarom Oud-Javaansch of Kawi-schrift zullen noemen, hoewel

---

[1]) Brandes in Catalogus der archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap door W. P. Groeneveldt, met aanteekeningen omtrent de inscripties door Dr. J. L. A. Brandes. Batavia 1887. 353.

[2]) Verbeek in Cat. der arch. verz. 371.

het niet aan Java eigen, maar van het vasteland van Indië afkomstig is, vertoont voor de twee groepen eigenaardige vormen; iedere groep bezit zelfs enkele letterteekens, die in de andere niet worden aangetroffen.

Eenzelfde verschil in taal en schrift tusschen Midden- en Oost-Java vertoonen de talrijke oorkonden op koperen platen. De gewone vorm dezer platen is die van langwerpige strooken, in lengte van drie tot vijf decimeters, in breedte van zeven tot veertien centimeters afwisselende, en aan ééne of aan beide zijden van vier tot zeven, enkele zelfs tot elf regels schrifts bevattende. Zij zijn over het algemeen aan beide kanten beschreven, en wel in dier voege dat de karakters der ééne zijde met betrekking tot de andere 't onderst boven staan, zoodat men de bladen om het vervolg te lezen evenals een muntstuk moet omkeeren. Hierin komen zij overeen met de bekende oude Javaansche handschriften op kropaks of lontarbladeren, en zij schijnen als een navolging van zulke handschriften op duurzamer materiaal te moeten beschouwd worden. Daarom dan ook dat, waar, gelijk doorgaans het geval is, het geschrift over meerdere platen is verdeeld, de ééne zijde der eerste plaat, die als het boven- of buitenblad moet worden aangemerkt, altijd onbeschreven is. Waarschijnlijk werden zij bewaard in opzettelijk daarvoor vervaardigde kistjes. Bij de dunnere platen is het schrift gegrift of gekrast, bij de dikkere gegraveerd. Wellicht werden bij de laatste de letterteekens soms gegrift in een weeke plaat van hars of was, die omgeven werd door een aarden vorm, waarin dus de letters verheven kwamen te staan; daarna werd dan de was daaruit gegloeid en het metaal erin gegoten.

Ter verklaring van het verschil, dat tusschen de opschriften van Midden- en die van Oost-Java bestaat, dienen wij te letten op den tijd hunner vervaardiging. Uit de jaartallen die verreweg de meeste bezitten, blijkt dat tusschen beide groepen een belangrijk verschil in ouderdom bestaat. De groote meerderheid der Midden-Javaansche is aan de Oost-Javaansche voorafgegaan.

Uit Midden-Java zijn thans een veertigtal jaartallen be-

kend, die alle ouder zijn dan het jaar 850 der Sjâka-jaartelling, gelijkstaande met 928 n. C. [1]). Het oudste jaartal is 732, nog slechts een enkel ander is uit de 8e eeuw, alle overige uit de 9e en het eerste deel der 10e. Behalve deze veertig dagteekeningen zijn een tiental jongere in Midden-Java gevonden, uit de eerste helft der 14e eeuw. Van 928 tot het eind der 14e eeuw zwijgt Midden-Java; maar juist als dit zwijgen aanvangt, begint het oosten luider te spreken. Niet minder dan honderdtachtig van jaartallen voorziene opschriften, oorkonden, beelden en voorwerpen zijn uit Oost-Java reeds te voorschijn gebracht en slechts een tiental daarvan zijn ouder dan het jaar 850 der Sjâka-jaartelling; maar op een enkele uitzondering na zijn deze toch uit de 10e eeuw onzer tijdrekening en vallen dus gelijktijdig met het einde der Midden-Javaansche periode. Zeer talrijk zijn de jaarcijfers uit de 14e eeuw; hun aantal bedraagt meer dan vijftig. Omstreeks 1500 vallen de laatste jaartallen [2]).

Verreweg de meeste stukken zijn schenkingsbrieven, die steeds met een Sanskriet woord p r a s j â s t i worden genoemd; ze zijn uitgegeven door vorsten die Hindoesche namen en titels dragen. De Midden-Javaansche zijn voor zoo ver de juiste plaats hunner afkomst bekend is, gevonden in Kedoe en de aangrenzende streken van Bagelen, Semarang en de Vorstenlanden. Daar moeten dus tot in de 10e eeuw een of meer Hindoerijken hebben bestaan. Uit het geringer aantal Sanskrietwoorden in deze stukken en hun veelal onjuiste spelling, mag wellicht met Brandes worden afgeleid, dat de invloed der Hindoes toen nog minder diepgaand was dan in lateren tijd [3]).

Voor de 10e eeuw ver was gevorderd, schijnt de zetel van het gezag zich naar Oost-Java te hebben verplaatst. De inscriptiën uit die eeuw werden hoofdzakelijk in de vruchtbare vlakten van Kediri, Pasoeroean en Soerabaja gevonden. Daarna

[1]) In het vervolg is de Christelijke tijdrekening bedoeld, als bij het jaartal niets naders staat vermeld.

[2]) Lijst van jaartallen in Verbeek's Oudheden van Java, 7.

[3]) Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXII. 112 en 130.

verdwijnen die uit Pasoeroean bijna geheel tot in de 15e eeuw. In de 11e eeuw zijn de opschriften uit Soerabaja het talrijkst, die uit Kediri wat minder en komen er ook eenige voor in Madioen, maar in de 12e, 13e en 14e eeuw is bijna alles tot Soerabaja en Kediri beperkt. In de 15e eeuw heeft daarentegen eene groote uitbreiding plaats. Wel blijven deze beide middelpunten het belangrijkst, maar daarnaast komen ook stukken uit Pasoeroean, ja zelfs uit Probolinggo, Bezoeki en Madoera voor en aan de andere zijde weer uit Madioen, wat in verband gebracht kan worden met het verschijnen van de bovengenoemde jongere Midden-Javaansche inscripties, die op de hellingen van den Lawoe, dus dicht bij Madioen, en van den Merbaboe zijn aangetroffen.

Wij zullen thans de inscriptiën en oorkonden, voor zoover zij ontcijferd zijn in grootendeels chronologische volgorde gaan beschouwen, om te zien welke gegevens zij ons voor Java's geschiedenis aan de hand doen, waarbij wij die gegevens in verband zullen brengen met wat Arabische en Chineesche geschriften ons leeren.

De oudste gedagteekende steen van Java werd door een inlander bij het terrasseeren van een tegalveld in den grond gevonden, in het zuidelijkst, Remameh geheeten, district van de residentie Kedoe [1]). Het schrifttype is verwant aan dat der oudere steenen uit de Soenda-landen; de vorm van den steen is echter gelijk aan die der andere Midden-Javaansche. De voorzijde vertoont twaalf strofen in Sanskriet. De eerste vermeldt dag en maand van het jaar 654 van den Sjâka-vorst, waarop koning Sandjaja „op den berg" een lingga heeft laten oprichten. Lingga is de naam van de aan den god Sjiwa gewijde zuilen, symbolen der mannelijke teelkracht. Wellicht is met den berg een der beide heuvels in de onmiddellijke nabijheid bedoeld, waarop vroeger tempels gestaan hebben en waarop zich nog beelden van Sjiwaïetische goden

---

[1]) **Kern in Bijdr t. d. T. L. en Vk., 4e Vr. X. 125. Verbeek, Oudheden van Java, 156.**

bevinden [1]). De volgende strofen bevatten een uitvoerige aanroeping van Sjiwa, kortere van Brahma en Wisjnoe. Zooals op de West-Javaansche steenen de voeten van Wisjnoe een voorwerp van vereering zijn, zoo hier die van Sjiwa, welke godheid gewoonlijk met een derde oog in het voorhoofd wordt afgebeeld. „Moge dat onberispelijk schoone lotuspaar", — zoo vertaalt Kern — „de voeten van den Drieoogige, waarvan de teenen met de roodachtige bloembladen te vergelijken zijn en waarvan de uiteinden verlicht zijn door de stralende nagels, met blinkende meeldraden te vergelijken; (dat voetenpaar) hetwelk de grootste heiligen, deemoedig neergebogen, herhaaldelijk verheerlijken ten einde de hemelsche zaligheid te verwerven, en hetwelk de goden, met Indra aan het hoofd, met hun kroon omlaag, kussen, als waren zij de bijen (die de lotus kussen); moge dat ulieden eeuwig heil schenken". Aangaande Wisjnoe en zijne gemalin Sjrî schijnt op eene verhouding als tusschen Jupiter en Juno gezinspeeld te worden, waar de dichter zegt, dat hij door haar „van verre in toorn met gefronsten schuinschen blik wordt aangezien." Nadat verder het aan goudmijnen rijke eiland Java een edel pronkstuk onder alle landen is genoemd en gesproken is van een „allerheerlijkst miraculeus heiligdom van Sjiwa", dat zich daar bevindt, worden ten slotte de koning Sandjaja en zijn vader Sannâha of Sanna verheerlijkt. De vader heet eenen Manoe gelijk, de zoon wordt door scharen van geleerden verheerlijkt als een kenner van den subtielen zin der boeken; hij is een heerscher, uitmuntende door dapperheid en andere deugden en heeft het gebied van verscheidene naburige vorsten veroverd; nu hij regeert legt het volk zich te slapen op den grooten weg, zonder beducht te zijn voor roovers of andere gevaren.

Wij leeren uit dit stuk, dat in het jaar 732 een Hindoedynastie in Midden-Java regeerde en haar gebied reeds over dat van naburige vorsten had uitgebreid. Stellen wij de regeering van den koning Sanna op ongeveer 700, dan is dit

---

[1]) Verbeek, Oudheden van Java, 156 en 157.

het oudste jaarcijfer, dat wij met behulp der Midden-Javaansche opschriften vooralsnog bereiken kunnen. Een tijdsruimte van twee eeuwen scheidt ons dan waarschijnlijk van den tijd der West-Javaansche opschriften. Moeten wij aannemen, dat in dit tijdsverloop de Hindoe-kolonisatie heeft stilgestaan? Het ontbreken van oorkonden uit dien tijd schijnt er op te wijzen. Maar men mag niet vergeten, dat oorkonden uit dezen oudsten tijd zeer schaarsch zijn en dat een enkele vondst voldoende zou kunnen wezen om de gaping aan te vullen. Waar ons de inscriptiën vooralsnog in den steek laten, dienen wij met te meer zorg de eenige bron van historische berichten te onderzoeken, die uit de 6e en 7e eeuw dagteekenen. Die bron vormen de Chineesche jaarboeken.

In het eerste hoofdstuk is reeds het oudste dier berichten genoemd. Het verhaalt dat de koning van het land Dja-va-da, wiens naam S'ri Pa-da-do-a-la-pa-ma was, in het jaar 435 een gezant naar China zond met een brief en eenige geschenken. Alles in deze mededeeling bewijst, dat wij hier met een Hindoe-rijk te doen hebben. Ten eerste de naam des lands, die van het Hindoesche Jawa(-dwîpa) moet zijn afgeleid; ten tweede de aanduiding van den vorst, waarin Kern den Indischen titel Sjripâda, de Voeten van Zijne Doorluchtigheid, en een eigennaam met den veel gebruikten uitgang warman heeft herkend; ten derde de brief, want dat de Javanen voor de komst der Hindoes brieven schreven is onwaarschijnlijk te achten. Zoo is dus bewezen, dat in den tijd waaruit de West-Javaansche rots-opschriften ter eere van Poernawarman dagteekenen, niet maar enkele verstrooide Hindoe-kolonies op Java gevestigd waren, maar dat er een Hindoe-rijk bestond. Of alleen in het westen des eilands, of ook elders, is voorloopig niet uit te maken.

Het tweede Chineesche bericht naar tijdsorde is te vinden in het geschiedboek der Liang-dynastie, die van 502 tot 556 regeerde. Java wordt hier met den naam Lang-ga-soe aangeduid. Het tafereel, dat van het uitrijden des konings wordt opgehangen, herinnert geheel aan den staat der Hindoe-mo-

narchen. Hij is gezeten op een olifant, omringd met banieren, trommels en vlaggen van veeren en gedekt door een witte baldakijn. Een prins, die voor den koning vluchten moet, wijkt naar Indië. Na den dood des konings wordt hij teruggeroepen en ten troon verheven. Meer dan twintig jaar later volgt zijn zoon Pa-ka-da-to hem op en deze zendt in 515 een gezant met een brief naar den keizer van China.

Wij zijn hier dus nog in de vijfde en den aanvang der zesde eeuw. Het derde bericht springt over naar het begin der zevende. Het eiland wordt dan met twee namen genoemd: Kaling en Djawa. De eerste naam is wellicht afkomstig van de landstreek Kalinga in Voor-Indië, het land der Klingaleezen, waar zich ook in oude tijden vele Hindoes hebben ingescheept naar de landen van overzee; wellicht is ook de naam terug te vinden in die van het rijkje Keling, in de afdeeling Kediri der gelijknamige residentie gelegen. De koning, zoo heet het, resideert in de stad Java, maar zijn stamvader woonde meer oostelijk. Aan verschillende zijden liggen 28 kleine rijken, die alle de opperheerschappij van Java erkennen. Er zijn 32 opper-regenten. Wij hebben hier dus met een leenrijk te doen en dit wijst weer op de heerschappij van Hindoes. Ook in den lateren Hindoe-tijd is deze staatsvorm de heerschende. Als de voortbrengselen van het rijke land worden schildpad, goud en zilver, rhinoceroshoorn en ivoor genoemd. Maar bij de gewoonte der Chineezen om alle van een land afkomstige artikelen onder zijne voortbrengselen te rangschikken, mogen wij aannemen dat ivoor en karet door handel op Java gebracht werden. Wij vernemen verder, dat het volk een letterschrift bezat en bekend was met de sterrenkunde. Tusschen 627 en 649 zond Java gezanten naar China, gelijktijdig met Bali. In 674 regeerde eene uitstekende vorstin, Sima geheeten.

Uit de 8e eeuw vernemen wij alleen, dat tusschen 766 en 779 drie gezantschappen naar China gezonden werden.

Wenden wij ons weder tot de oorkonden. Andere opschriften in dezelfde oude schriftsoort als het genoemde zijn tot dusver niet gevonden. De in ouderdom volgende inscriptie is eveneens

in Sanskriet gesteld, maar geschreven met een ander type, een ouden vorm van het Nâgarî-schrift, het meest bekende der talrijke Indische alphabetten, dat thans het gewone schrift voor Hindî en Mahratsch is en ook 't meest gebruikelijke voor gedrukte Sanskrietwerken. Hetzelfde schrift komt op Java voor op enkele andere, moeilijk te ontcijferen steenen en op eenige Boeddhistische godenbeelden. Ook de inscriptiën zijn, voor zoover leesbaar, door Boeddhisten geschreven. De thans bedoelde is uit het jaar 700 der Sjâka-jaartelling (778 n. C.), dus bijna een halve eeuw jonger dan het oudste opschrift. Het twaalftal strofen vermeldt, dat de regeerende vorst uit het Sjailendra-geslacht een tempel heeft doen bouwen voor de godin Târâ en aan dien tempel het dorpsgebied van Kâlasa heeft geschonken. De steen is gevonden dicht bij de plaats waar hij werd opgericht, tusschen de dorpen Kalasan en Prambanan, aan den spoorweg van Soerakarta naar Jogjakarta. Ongetwijfeld heeft het opschrift betrekking op den fraaien tempel van Kalasan of Kali Bening. Dicht daarbij zijn ook de overblijfselen te vinden van het klooster, dat, naar de inscriptie vermeldt, tegelijkertijd door den vorst gesticht werd [1]).

Over een vorst uit hetzelfde geslacht wordt ook gesproken in een ander in Sanskriet gesteld opschrift, eveneens met Nâgarî-schrift geschreven en waarschijnlijk van vier jaren later dagteekenend. Van den inhoud is nog alleen medegedeeld, dat het een schenkings-oorkonde vormt en dat van een tempel met drie Boeddhistische beelden sprake is [2]). Deze steen, zoowel als de vorige, wijkt door den rechthoekigen vorm van het gewone model der behouwen steenen af.

De naam der dynastie, die in beide steenen genoemd wordt, beteekent „vorst onder de gebergten". In Indië wordt daarmede de Himalaya bedoeld. Of dit ook hier het geval is of

---

[1]) Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXI. 243.

[2]) Brandes in Catal. d. arch. verz., 389. Aangaande zijne gissing, dat de tempel die van Loemboeng is, omdat deze drie nissen in den achterwand heeft, moet worden opgemerkt, dat sedert gebleken is, hoe aldaar in elken wand drie nissen zijn, behalve in dien van de deur, die er twee heeft.

dat een gebergte op Java gemeend wordt en waarom dit geslacht naar een gebergte is genoemd, valt niet uit te maken. Men moet echter in 't oog houden, dat kunstmatige stamboomen in alle Indische landen niet minder in gebruik zijn en waren dan in het hedendaagsch Europa.

Alle op Java gevonden oorkonden, behalve de weinige genoemde, vertoonen eenzelfde letterschrift, dat ook van het Indisch vasteland is aangebracht, maar dat wij, omdat alle Kawi-inscriptiën daarin zijn geschreven, gemakshalve Oud-Javaansch- of Kawi-schrift zullen noemen. Alvorens hun inhoud te bespreken, willen wij de vraag stellen of al deze soorten van letterschrift ons ook iets kunnen leeren aangaande de plaats van herkomst der Indiërs van het vasteland, die ze op Java gebracht hebben. Uit het onderzoek der opschriften op de fraaie tempels, die in de bosschen van Kambodja verscholen liggen, is gebleken, dat daar in het Hindoerijk Khmer van ongeveer 600 tot 1000 geheel dezelfde schriftsoorten als op Java werden gebruikt. Maar zij zijn eveneens te vinden onder de talrijke alphabetten uit zuidelijk Voor-Indië bekend geworden, behalve het Nâgarî-schrift, dat van noordelijker oorsprong is en naar Kambodja en Java gebracht moet zijn door Boeddhistische emigranten of zendelingen uit de streken, die thans de Northwestern Provinces en het westelijk deel van Bengalen uitmaken. Of Java rechtstreeks van Voor-Indië uit dan wel over Kambodja de Hindoesche alphabetten ontvangen heeft, is uit het schrift zelf bij den tegenwoordigen stand onzer kennis niet op te maken. Historische gegevens zijn ook te schaars om tot een stellige beslissing te leiden. Zij ontbreken geheel voor de zesde, zevende en achtste eeuw. In de vijfde eeuw had een rechtstreeksch verkeer tusschen Java en zuidelijk Voor-Indië plaats, zooals uit het reisverhaal van Fah-hiën is gebleken. Dat is de tijd van het ontstaan der West-Javaansche inscripties. Eerst in de negende eeuw vallen de oudste verhalen der Arabische geografen en zeevaarders. Zij verhalen alleen van betrekkingen tusschen Java en Achter-Indië, zonder dat daaruit mag worden

afgeleid, dat het verkeer met Voor-Indië toen gestaakt was.

De koopman Soleiman, die in 't begin der negende eeuw een aantal reizen deed naar Indië en China, verhaalt dat het land Kilah-Bâr onderworpen was aan Zâbedj [1]). Van der Lith heeft betoogd, dat dit Kilah-Bâr hetzelfde land is als Kilah of Kalah, dat andere Arabieren, te beginnen met Ibn Chordâdbeh, wiens belangrijk „boek der wegen en rijken" omstreeks 846 werd uitgegeven [2]), onder de onderhoorigheden van Java noemen. Op goede gronden stelt Van der Lith dat met Kilah het tegenwoordige staatje Kedah op het schiereiland Malakka bedoeld is [3]). Aboe Zaid Hasan verhaalt, dat de vorst van Java een zegevierenden tocht ondernam naar het rijk Khmer in Kambodja, dat Reinaud in zijne vertaling Comar noemt, doch dat in 't Arabisch, zoowel bij Aboe Zaid als bij Ibn Chordâdbeh, Qmâr of Qmêr heet, wat volgens Jaqoet Qamâr (Qamêr) of Qimâr (Qimêr) wordt uitgesproken. Er is geen twijfel mogelijk dat hiermede Khmer bedoeld is. Het lag op het vasteland en in tegenstelling met de andere Indische staten is niet alleen het gebruik van wijn, maar ook overspel daar verboden.

Wij komen thans tot de bespreking der opschriften en oorkonden die in de Kawi-taal en met Kawi-schrift zijn geschreven. In vergelijking met deze zijn de opschriften in Nâgarî-schrift zeer gering in aantal. Klaarblijkelijk is dit laatste op Java nooit inheemsch geworden, zoomin als in Kambodja, waar het aantal Nâgarî-inscriptiën even klein is. Het is alleen in Sanskriet-opschriften, niet voor de landstaal gebruikt. Opschriften in Sanskriet komen na de genoemde nog enkele malen voor, vooral om den lof van een of anderen vorst te bezingen. Steeds zijn ze in dicht, terwijl Kawi-inscriptiën in versmaat zeer zeldzaam zijn. Dat het Sanskriet

[1]) Reinaud, Relation des voyages faits par les Arabes et les Persans dans l'Inde et à la Chine dans le IXe siècle. Paris 1845, 16.

[2]) De Goeje, Bibliotheca Geographorum Arabicorum. Pars sexta (Arab. tekst en Fransche vert.) Leiden 1889.

[3]) Livre des merveilles de l'Inde par le capitaine Bozorg. Texte Arabe par P. A. v. d. Lith. Traduction française par L. Marcel Devic. Leiden 1883-86, 259.

niet alleen door Hindoes werd geschreven, maar ook door Javanen werd beoefend, bewijzen de vele omwerkingen van legenden der Hindoes in de Javaansche taal, de vertalingen van hunne heldendichten en vooral het bestaan van een Javaansche spraakkunst vol Sanskriet-termen. Een Sanskriet-Kawi woordenboek werd reeds vervaardigd onder een der vorsten uit het genoemde Sjailendra-huis, dus waarschijnlijk in de 8e eeuw; de vervaardiger was niet als zijn vorst Boeddhist, maar Sjiwaïet, gelijk bijna de geheele Kawi-letterkunde door Sjiwaïeten is geschreven. Dit woordenboek was echter niet bestemd voor Javanen die Sanskriet wenschten te bestudeeren, maar om voor Hindoes de lectuur van Kawi-boeken te vergemakkelijken [1]).

Bijna al deze in Kawi geschreven stukken waren oorspronkelijk met de grootste zorgvuldigheid gedagteekend. Bij het jaartal, volgens de tijdrekening van Sjâka, worden de naam van de maand, het aantal dagen sedert de nieuwe of volle maan verloopen, de naam van den weekdag volgens de vijf-, zes- en zevendaagsche week, soms ook de woekoe — de zevendaagsche week zelve — het uur van den dag en andere chronologische en astronomische bepalingen gevoegd. Van verscheidene der oorkonden in koper wordt echter, door het verloren gaan van het begin, de datum thans gemist.

Vele dezer stukken missen het slot of zijn slechts in fragmenten bewaard, maar schier allen vertoonen niet alleen in het schrift en de taal maar ook in den inhoud eene verwantschap, die het mogelijk maakt veel wat in het eene duister is door vergelijking met het andere op te helderen. In den kanselarijstijl waarin zij geschreven zijn, en die zich op merkwaardige wijze gelijk blijft, wanneer men in aanmerking neemt dat de oudste en jongste stukken door eene tusschenruimte van omstreeks vijf en een halve eeuw gescheiden zijn, komen geheele reeksen van woorden en uitdrukkingen voor, die in ieder stuk met geringe wijziging terugkeeren, en een soort

---

[1]) Kern in Actes du 6me Congrès des Orientalistes III, 2, bl. 3. Leiden 1885.

van formulier vormen dat in ieder bijzonder geval naar gelang der omstandigheden werd ingevuld. Zooals reeds werd opgemerkt hebben de stukken over 't algemeen betrekking tot vorstelijke gunstbewijzen, als het toewijzen van giften of leenen van landen, doorgaans met nauwkeurige grensbepaling, de aanstelling tot staatsambten, de toekenning van privilegiën, vrijstelling van verplichtingen, enz. Waar grond wordt afgestaan, geschiedt dit soms voor langer of korter tijd, soms in erfelijk bezit; nu eens aan personen uit minderen stand, dan weder aan hooggeplaatsten, een andermaal aan een tempel, een klooster, eene geheele dessa. Daarmede gaan talrijke toespelingen op oude gebruiken gepaard. Hier worden verschillende beroepen en bedrijven, dáár hanengevechten en andere spelen, elders bijzonderheden omtrent spijzen en dranken of kleeding en staatsie, zooals het gebruik van verschillende blanketsels en van witte en driekleurige zonneschermen, vermeld.

Op koper geschreven schenkingsakten werden zorgvuldig bewaard, bijvoorbeeld in een naburigen tempel; was de oorkonde op een steen geschreven, dan richtte men dezen op een daartoe geschikte plaats op, bijvoorbeeld als de gift een dessa gold onder den dessa-waringin, waar hij kerkelijk en officiëel gewijd werd. Bij deze plechtigheid werd gegeten, gedronken en gedanst onder begeleiding van muziek; de getuigen, die ook in de oorkonde vermeld worden, werden met geschenken begiftigd. Soms bepaalde de schenker dat de akte op steen èn in koper gegrift moest worden. Eenige stukken zijn van het koninklijk zegel voorzien.

Bijna alle oorkonden bevatten een korte of langere formule van bezwering, waarbij de toorn der goden wordt ingeroepen over ieder die het waagt de bevelen des Konings te overtreden.

Deze bezweringsformule begint met de aanroeping van allerlei verpersoonlijkte natuurmachten en natuurverschijnselen, waarvan echter de namen nog niet allen kunnen verklaard worden. Men vindt daaronder in de eerste plaats de groote zieners Haritjandana en Agasti of Agastja. Laatstgenoemde

is de ster Canopus, wier opgang in Hindostan plechtig placht gevierd te worden. Haritjandana zal dus vermoedelijk ook een invloedrijk gesternte zijn, misschien wel een aan welks bijzondere hoede de handhaving van de kracht der bezweringen was toevertrouwd, en „ziener" zal zooveel als „schitterend hemellicht" moeten beteekenen. Vervolgens worden de godheden der acht hoofdstreken van het kompas, van het middelpunt, toppunt en voetpunt, van zon en maan, van de vijf elementen (aarde, water, vuur, lucht en aether), van de wereldorde en van dag en nacht, de pradjâpati's of hemelsche wezens die aan de geslachten en stammen der menschen het aanzijn gaven, daarna soms ook de geesten van eenige der voornaamste bergtoppen van Java, waaronder men den Diëng, Merapi, Soembing en Sindårå herkent, en voorts eene menigte andere verpersoonlijkingen van natuurkrachten, waaronder zelfs de zintuigen en lichaamsfunctiën, maar ook Sjiwa zelf in zijn verschillende moerti's of belichamingen en zijne sjakti (gemalin) Doerga, benevens de reuzen, dwergen, alven, draken, spoken en duivels, in de zonderlingste orde als getuigen aangeroepen en bezworen om te waken, dat zij die de vloek treft hunne gerechte straf niet ontgaan.

De vervloeking zelve treft allen, wie zij ook zijn mogen, die de bevelen des Konings weêrstreven of de hand slaan aan de rechten door hem verleend, en hier is de breedsprakigheid der oorkonden bijzonder leerzaam, daar zij ons met verschillende maatschappelijke onderscheidingen bekend maakt. Een tekst van 860 noemt reeds de leden der vier kasten de Brahmanen, Ksjatrija's, Waisja's en Soedra's en de kastenlooze Paria's en die van 931 spreekt nog bovendien van de leden der vier geestelijke orden: studeerende Brahmanen, gehuwde Brahmanen, kluizenaars en biksjoe's of bedelmonniken. Wij hebben hier dus eene geheel ondubbelzinnige getuigenis, dat de Hindoe's ook hunne gansche kastenverdeeling naar Java overbrachten, gelijk zij nog heden op Bali bestaat.

De vloek, die over den schuldige wordt uitgesproken, is alles behalve malsch. Hem wordt toegebeden dat hij moge

verzinken in de diepte van den oceaan en verslonden worden door de krokodillen; dat, als hij naar 't veld gaat, de bliksemstraal hem treffen, de rukwind hem aangrijpen, de wervelwind hem wegslingeren moge; dat duivels, kabouters, geesten en reuzen hem op allerlei wijze mogen pijnigen en het spoor bijster maken; dat tijgers hem mogen bespringen; dat zijne leden door doornige bamboe en verborgen randjoe's (voetangels) mogen worden opengescheurd en dat het wapen van den amokmaker hem moge treffen.

Het formulier der oorkonde van 931 komt schier letterlijk overeen met de bezwering, die thans nog op Bali gebruikelijk is.

Eigenaardig is, dat in een oorkonde uit den jongeren Hindoe-tijd, uit 1373, geestelijke smarten grootendeels de plaats dezer lichaamskwellingen innemen. Den overtreder wordt toegewenscht, dat hij verkeerd ga, verkeerd denke, verbijsterd worde, verkeerd zie, rampen lijde, door toenemende uitterende ziekte vermagere, droefgeestig zij, steeds tusschen hoop en vrees geslingerd worde, niet lang leven moge, doordat de goden hem vervolgen waar hij gaat en waar hij staat en bij hetgeen hij eet.

Dikwijls werden van de prasjâsti's afschriften gemaakt, zoowel gelijktijdig als later, soms nog na verloop van eeuwen, om oude rechten te hernieuwen. Brandes is de meening toegedaan, dat dergelijke afschriften meermalen het karakter dragen van vervalschingen, zoodat eenige der vroeg gedagteekende oorkonden inderdaad uit later tijd afkomstig zouden zijn. De bewijzen voor deze meening heeft hij echter nog niet gegeven.

Een der oudste oorkonden in koper, van 860, is ons bekend uit een daarvan in 1373 gemaakt afschrift, dat bij een in het laatste jaar vervaardigd stuk gevoegd werd. Door Kern zijn deze prasjâsti's, welker plaats van herkomst niet met zekerheid bekend is, uitvoerig verklaard [1]). Bij die van 860 worden

[1]) Versl. en Med. Ak. v. Wet. 2e Rks. X. 77.

door koning Parâkramottoenggadewa aan zijn leermeester de landsheerlijke rechten gegeven over eenige door hem gekochte gronden, in het dorp Boengoer, waarop hij een Boeddhatempel wil oprichten. Als gewoonlijk gaat dit privilege gepaard met verschillende andere voorrechten als het dragen van een wit zonnescherm; van waterrozen als oorsieraad en van gebloemde stoffen van een bepaald patroon; het eten van allerlei vorstelijke vleeschspijzen, als van schildpadden en schapen. Een aantal lastige personen worden genoemd, die het gebied niet betreden mogen; daaronder zijn zoowel ambtenaren als „lieden die tuk zijn op goed van waarde", te beginnen met grootere en kleinere woekeraars, afgeleefde dakloozen, bastaards en verder spellebazen, tooneelspelers, kooplieden in houtskool, kalk, hakmessen, zelfs grofsmeden, en allerlei soort van landloopers.

Daarna worden een aantal ambachten opgenoemd, die elk een of twee vertegenwoordigers in het rechtsgebied mogen hebben, zonder dat daarvan belasting of patent zal geheven worden; zoo kopersmeden, metaaldraadmakers, metaalgieters, timmerlieden, smeden; ook „vertellers". De eigenaars mogen ook lijfknechten in dienst nemen en deze als ze wegloopen het hoofd scheren; ze mogen slaven houden en die slaan, tot bloedens toe, als ze zich schuldig maken aan een vergrijp. Merkwaardigerwijze heeft het tempelgebied een ius asyli; het is een toevlucht voor weggeloopen knechten, maar zonder dat deze door de bezitters des tempels tot wegloopen aangezet mogen worden. Ook voor dieven die pas gestolen hebben, voor amokmakers en voor insolvente schuldenaars is het gebied een vrijplaats; de laatste moeten echter jaarlijks op hunne schuld afbetalen.

Verder wordt in het stuk bepaald, hoe groot de geldsommen zijn die aan den koning en zijn ministers en hoofdambtenaren voor deze voorrechten moeten worden uitgekeerd; met een kleine som gelds en stukken doek voor een kleed wordt een lange rij dorpshoofden met hunne schrijvers beloond, die bij de afbakening der grenzen tegenwoordig zijn geweest.

Zeer merkwaardig is, dat uit deze oorkonde blijkt, hoe in

de negende eeuw allerlei overzeesche vreemdelingen als huisbedienden bij voorname lieden op Java leefden, een nieuw bewijs voor de levendigheid van het handelsverkeer, dat toen met westelijker landen bestond. Hierbij zijn bewoners van Khmer en Tjampa — hetzij het landschap in Achter-Indië, hetzij het oudere in Voor-Indië — Klingaleezen en Kanareezen, lieden van de kusten van Koromandel en Malabar, en waarschijnlijk ook Negrito's of Papoe's (bondan, tegenwoordig Javaansch wandan) en negers (djĕnggî, overgenomen uit het Perzisch, zanggi; Maleisch janggi of jĕnggi, Bataksch jonggi). Zouden inderdaad voor ongeveer duizend jaren negers op Java zijn ingevoerd? Het bericht wordt op treffende wijze door een Chineesch verhaal bevestigd. In het jaar 813, zoo wordt in de geschiedenis der T'ang-dynastie verhaald, boden Javaansche gezanten den keizer van China onder meer geschenken vier „Sangsji-slaven" aan, een woord dat ook hier in de beteekenis van negers gebruikt wordt [1]).

Bij de kortere oorkonde van 1373, in denzelfden trant geschreven, wordt het dorp Boengoer door koning Hajam Woeroek opnieuw tot een vrij rechtsgebied verheven, thans ten behoeve van eene hooge vrouw, Parih genaamd, die de pleegdochter des konings, dochter van zijn jongeren broeder, op uitstekende wijze had opgepast.

In de schenkingsbrieven, waarvan met zekerheid kan worden aangetoond, dat zij uit Midden-Java afkomstig zijn, worden een aantal namen van vorsten genoemd, die hier niet herhaald behoeven te worden. Van geen hunner is ons iets meer bewaard gebleven dan de naam en het feit der schenkingen. Daarentegen wordt onze belangstelling ten zeerste gewekt door den naam van het rijk en de residentie, waarin deze vorsten omstreeks het jaar 900, dus tegen het einde der Midden-Javaansche periode, hebben gezeteld. Op een in de Vorstenlanden gevonden koperen plaat uit dien tijd zijn aan het slot van de aanroeping der goden de woorden te lezen:

[1]) Groeneveldt, Notes on the Malay Arch., 14.

„Voorts alle gij Goden, die het rijk van den mahârâdja van Mataram bewaakt". Door deze merkwaardige vondst is gebleken, dat in dezelfde streek waar in het laatst der zestiende eeuw het bekende Mohammedaansche rijk van Mataram gesticht is, een Hindoe-rijk van denzelfden naam heeft gelegen. Dit oude rijk van Mataram wordt ook genoemd in een viertal in Oost-Java gevonden schenkingsoorkonden uit denzelfden tijd, die dus tot de oudste in dat deel des eilands gevonden stukken behooren. Twee daarvan zijn uit Soerabaja afkomstig, een derde van den tempel van Singâsari in het Malangsche. Hieruit schijnt te blijken, dat deze streken toenmaals aan het Midden-Javaansche rijk onderworpen waren. Drie dezer opschriften noemen ook den naam der residentie van de vorsten van Mataram, die niet minder merkwaardig is dan die des rijks. Deze luidt Mĕdang en is ongetwijfeld identiek met Mĕndang Kĕmoelan, het rijk, dat de Javaansche babads steeds noemen als de oudste en belangrijkste staat die ooit op Java is gevestigd geweest [1]).

Als tweede raadsman des konings van Mataram vinden wij in 919 zekeren Mpoe Sindok vermeld. Enkele jaren later is deze tot de eerste plaats in den staat onder den vorst opgeklommen en in 929 is hij zelf koning, maar in Oost-Java, waar hij in dat jaar een viertal schenkingen doet. In een der oorkonden noemt hij zijn vroegeren meester, den koning van Mataram. Ook uit latere jaren zijn opschriften met zijn naam bewaard gebleven, het laatste van 944. Van geen vorst zijn zooveel documenten gevonden [2]).

Mpoe Sindok moet dus als de stichter van een onafhankelijk Hindoe-rijk in Oost-Java worden beschouwd. Zijn gebied strekte zich voor zoover wij weten over Pasoeroean, Soerabaja en Kediri uit. Terwijl vóór hem de oorkonden uit dat deel des eilands zeer schaarsch zijn, vangt nu een onafgebroken reeks van vondsten aan.

---

[1]) Brandes in Catal. d. arch. verz. 60.

[2]) Brandes in Notulen der Bestuursverg. v. h. Bat. Gen. XXIV, 144; XXV, 67; XXVI, 84; Tijdschr. T. L. en Vk. v. N. I., XXXII, 111 noot.

Alvorens echter verder te gaan zien wat de Oost-Javaansche inscriptiën ons voor de geschiedenis van Java leeren, dienen wij een oogenblik stil te staan bij de berichten der Arabieren, die uit de negende eeuw dagteekenen. Die der Chineezen kunnen wij hier laten rusten; zij vermelden uit deze eeuw slechts kortelijk enkele gezantschappen. In de door Van der Lith en Devic uitgegeven verhalen van Indische zeekapiteins, die in het „boek der Indische wonderwereld" zijn saamgevat, verhaalt een koopman van Siraf: „In de stad, waar de Maharâdja, koning van Zâbedj, verblijf houdt, heb ik een onnoemelijk aantal winkelstraten gezien. In de Wisselaarsstraat heb ik tot achthonderd wisselaars geteld, buiten hen, die hier en daar in andere straten gevestigd zijn." En, zegt de schrijver, „hij voegde er vele dingen bij over het eiland, zijne bebouwde velden, de menigte zijner steden en dorpen, die alle beschrijving te boven gaan." Jammer genoeg, want wij zouden die beschrijving gaarne hebben gelezen. Maar alle Arabieren verhalen van die welvaart en dien rijkdom des eilands. Aboe Zaid noemt het buitengewoon vruchtbaar; de bewoonde plaatsen volgen elkander onafgebroken op; er zijn geen verlaten landen, geen ruïnen.

Even eenstemmig luiden de mededeelingen omtrent de talrijkheid der buiten Java gelegen, aan den Maharâdja onderworpen eilanden en gewesten. Daaronder vinden wij Serboza of Sarbaza (Palembang) en Kilah of Kalah (Kedah op Malakka). Herhaaldelijk wordt de koning van Java als de machtigste vorst der Indische eilandenwereld aangeduid; hem alleen wordt de titel Maharâdja gegeven.

Wij moeten dus besluiten dat in de 9de eeuw op Java een machtige koloniseerende en handeldrijvende staat gelegen was. Waar hare havens te zoeken waren, is moeilijk na te sporen. Maar op een enkel gegeven moet de aandacht gevestigd worden. Aboe Said doet de merkwaardige mededeeling, dat een vroegere koning van het eiland Zâbedj — steeds wordt slechts van één rijk op dat eiland gesproken — zijn residentie had aan een „tseladj", die zijn oorsprong nam in zee; „en men

verstaat onder tseladj een aestuarium, gelijk aan dat hetwelk de Tigris vormt, die voorbij Bagdad en Bassora stroomt, een aestuarium waarin het zoute zeewater oploopt bij vloed en waar het water zoet is ten tijde van de eb" [1]).

Waar was deze groote riviermond gelegen? Wij meenen haar niet aan de zuidkust te moeten zoeken, die waarschijnlijk niet door Arabieren bevaren is en aan de noordkust komen geen andere rivieren in aanmerking dan Solo en Brantas. Heden ten dage is het water der Solo in den oostmoeson soms brak tot Bodjo Negoro en ook in de Brantas zal vroeger, toen hare monden nog zooveel wijder waren dan nu, de vloed stellig over aanzienlijke lengte de rivier opgeloopen hebben. De Solo vormt dan ook de natuurlijke weg van de Vorstenlanden naar zee. Toch moet hier misschien nog eer aan de Brantas dan aan de Solo worden gedacht. Een schenkingsoorkonde van het jaar 840 immers heeft aan het slot de woorden: afgedaan (en) geschreven te Madjhapahit. Denzelfden naam meent Van der Lith te herkennen in die eener plaats, bezocht door Aboe Taher van Bagdad. Wel is de naam daar Markawind geschreven; maar de Arabische schrijfwijze van dit woord verschilt zeer weinig van die voor Mazafâwid en daar Markawind stellig een bedorven spelling is, mag wellicht het laatste worden gelezen [2]).

Wel is waar is de genoemde oorkonde door Brandes voor onecht verklaard, maar de tot dusver daarvoor aangevoerde gronden mogen dit oordeel niet als onomstootelijk vaststaand doen beschouwen. Waar de oorkonden zoo dikwijls werden afgeschreven, gaat het niet aan op enkele onnauwkeurigheden van taal en spelling een meening over de echtheid te gronden.

---

[1]) Reinaud, Relation des Voyages, 95. Elders wordt het woord tseladj bij Arabische schrijvers in de beteekenis van vijver gebruikt, overeenkomstig den Sanskriet-vorm talâga (Van der Lith en Devic, t. a. p., 195). Daar Aboe Zaid ook van een vijver voor het paleis spreekt, die in verbinding stond met het aestuarium, heeft hij wellicht het woord tseladj verkeerdelijk voor het laatste in plaats van voor den vijver gebezigd.

[2]) V. d. Lith en Devic, 231.

Ware Mådjåpahit, zooals Brandes aanneemt, pas omstreeks 1280 gesticht, dan zou de vervalscher van het stuk dus eerst daarna geleefd moeten hebben en wel zóóveel later, dat zijne tijdgenooten den tijd der stichting vergeten waren. Anders immers had zijne ontmaskering onmiddellijk moeten volgen. Nu maakt de taal der oorkonde het te eenenmale onmogelijk haar een zóó jeugdigen leeftijd toe te schrijven. Over de zoogenaamde stichting der plaats omstreeks 1280 hebben wij straks nog te spreken.

Intusschen moet er nogmaals op gewezen worden, dat deze oorkonde een der zeer weinige van zoo ouden datum uit Oost-Java vormt. Stellig was het aantal nederzettingen daar toen nog gering. Of Mådjåpahit inderdaad toen korten tijd eene residentie geweest is, valt niet te beslissen. Mag men dit uit het Arabische bericht opmaken, dan volgt daaruit tevens dat het zulks niet lang is gebleven, maar dat de vorsten nog in de negende eeuw hun zetel westwaarts verplaatsten.

Gaan wij thans over tot een beschouwing der belangrijkste Oost-Javaansche inscriptiën. Van de eerste opvolgers van Mpoe Sindok is ons nagenoeg niets bekend. Een belangrijke figuur was zijn achterkleinzoon Er-langga. Van hem moet allereerst vermeld worden een in Sanskriet, maar met gewone oud-Javaansche letterteekens in steen gebeiteld lofdicht. Het is verklaarbaar, al is het te bejammeren, dat de dichter vooronderstelt, dat de gebeurtenissen die hij bezingt, bekend zijn, zoodat wij meer naar den gang van zaken moeten raden dan dat wij dien kunnen vaststellen. In de jeugd van den vorst moeten verschillende rijken naast elkander bestaan hebben. Hijzelf was vorst, want zijne hoofdstad wordt vermeld; maar over Oost-Java — waarvan wij intusschen niet weten, hoever het zich uitstrekte — regeerde een zijner bloedverwanten. Of hij in een oorlog met dezen heerscher of met een anderen gewikkeld werd, valt niet te zeggen. De strijd verliep ongunstig voor Er-langga. Zijne hoofdstad werd in de asch gelegd. Met eenige getrouwen, bedienden en aanzienlijke mannen, trok hij zich terug in de bosschen. „Daar, op den gedenkwaardigen dag

van den dertienden der maand Mâgha, van het jaar 932 na den Sjâka-vorst, was het dat hij door zijne aanhangers en de Brahmanen, vol vertrouwen, gesmeekt werd, het gansche land in zijne macht te brengen." Hij werd tot toekomstig keizer gewijd. Van toen af begon zijne zegevierende loopbaan; hij beoorloogde met gunstigen uitslag naburige vorsten; bracht in 954 der Sjâka-jaartelling eene vorstin tot onderwerping, die wordt afgeschilderd als eene reuzin in kracht, en ondernam een tocht naar de zeer onbeschaafde zuidergewesten, vanwaar hij met buit beladen terugkeerde. Vier jaren later wendde hij zijne wapenen tegen 't westen en versloeg den koning Widjaja. Een paar maanden daarna werd deze door zijne eigene troepen verraderlijk vermoord, — „dank zij de aanwending van de middelen van staatskunst, zooals die in het leerboek van Wisjnoegoepta [1]) geleerd worden."

Nog in dezelfde maand plaatste Er-langga zich op den troon als alleenheerscher van het gansche eiland. In de volheid zijner macht besloot hij tot den aanleg der prachtige kluizenarij op de helling van den berg Poegawat (Skrt. voor rijk aan betelpalmen), wier fraaiheid die van Indra's hof evenaarde.

De van Er-langga bekende schenkingsbrieven zijn waarschijnlijk alle, evenals de besproken steen [2]), uit de tegenwoordige residentie Soerabaja afkomstig. Een oorkonde op steen vertoont het jaartal 1021, een op koper is van twee jaar later. Beide dagteekenen dus van den tijd vóór zijn groote in het lofdicht vermelde oorlogen. Te Soember Goerit, in het district Mâdjâdadi der afdeeling Djombang, is een opschrift uit 1033 en te Simpang, de voorstad van Soerabaja, een uit het volgende jaar gevonden. In het laatste is van een der oorlogen sprake; de mededeelingen van het lofdicht worden daardoor dus bevestigd. Er worden rechten geschonken aan lieden, die den koning een nacht onderkomen hebben verleend en hem

[1]) De Indische Macchiavelli, wiens leerboek voor alle diplomaten onmisbaar geacht werd.

[2]) Voor deze is het aangetoond door Brandes, Not. v. h. Bat. Gen. XXVII. 18.

trouw zijn gebleven op een hachelijk oogenblik in den krijg met den vorst van Mahasin.

Belangrijk om haren inhoud is de jongste thans bekende prasjâsti van Er-langga, gevonden in het westelijk deel van de delta der Brantas, in de dessa Kelagen, bezuiden Krian. Uit dezen steen blijkt, hoe toenmaals reeds waterwerken werden aangelegd om het water uit eene groote rivier af te leiden, wanneer er gevaar voor overstrooming bestond. Van dergelijke werken is ook al een eeuw vroeger sprake, in een bevelschrift uit het jaar 934. Maar wat de latere opgave vooral belangrijk maakt, is dat de plaats der doorbraak, die de voorzieningen noodig maakte, met juistheid is aan te wijzen. Er wordt gesproken van de doorbraak bij Waringin Sapta en ongetwijfeld is dit het tegenwoordige dorp Wringin pitoe, aan den rechteroever der Brantas, ruim een uur gaans ten noordwesten van de vindplaats van den steen gelegen. Immers het Sanskrietsche sapta heeft dezelfde beteekenis als het Javaansche pitoe; beide beteekenen zeven. Nog heden maakt de rivier daar ter plaatse twee scherpe bochten, welke de doorbraak zeer goed verklaren [1]).

In dit opschrift wordt Er-langga heer van geheel Jawadwîpa genoemd en wordt als zijne hoofdstad opgegeven Kahoeripan, dat waarschijnlijk in een der drie dorpen Koeripan gezocht moet worden, die in de Brantas-vlakte gelegen zijn.

De herinnering aan Er-langga is in de Javaansche babads niet bewaard geblevan, wel op Bali, waar de overlevering bestaat, dat hij in Kediri heerschte en dat onder zijne regeering het eerste bloeitijdperk der Kawi-letterkunde valt. Inderdaad weten wij, dat eenige der beroemdste Oud-Javaansche gedichten in zijn tijd vervaardigd zijn.

Van geen andere vorsten dan Mpoe Sindok en Er-langga zijn een belangrijk getal schenkingsbrieven bekend. Trouwens het geheele aantal op steen en koper geschreven oorkonden, uit Oost-Java te voorschijn gebracht, is vrij gering, al

---

[1]) Verbeek, Not. v. h. Bat. Gen. XXVII. 8.

zijn de jaarcijfers, aldaar gevonden op beelden, op steenen, die niets of bijna niets anders dan een jaartal vertoonen, en op andere voorwerpen, zeer talrijk. Uit de bijna tachtig jaren tusschen de laatste bekende schenking van Mpoe Sindok en de eerste van Er-langga verloopen, is slechts een enkele gedagteekende oorkonde, uit het jaar 991, gevonden, in de residentie Madioen. Na Er-langga duurt het bijna zeventig jaren, tot 1104, eer wij weer een prasjâsti aantreffen, gevonden in Kediri. Daarop volgen in 1135 en 1136 twee schenkingsbrieven uit Pasoeroean en Kediri, van den vorst Djajabaja. Van al deze stukken moet de volledige vertaling nog gegeven worden. In tegenstelling met de namen van Mpoe Sindok en Er-langga is die van Djajabaja in de Javaansche babads als Djåjå Båjå bewaard gebleven. Hooge lof wordt hem daarin als vorst en als wijze toegezwaaid; onder zijne regeering, zoo heet het, werden alle belangrijke werken in het Kawi geschreven. Voor den Javaan is Djajabaja de verpersoonlijking geworden van den bloeitijd der Hindoesche beschaving op zijn eiland. Op dezelfde wijze smolten de Egyptenaren de gestalten van een reeks hunner vorsten tot de figuur van den tweeden Ramses samen en schreven hem een groot aantal heldendaden toe, die meerendeels door zijne voorgangers en opvolgers waren verricht.

De regeering van Djajabaja stellen Javaansche kronieken verkeerdelijk in de negende, in plaats van in de twaalfde eeuw onzer jaartelling. Zij maken hem tot den stichter van het rijk van Dåhå, dat zij in Kediri plaatsen, en schrijven hem zelfs zekere voorspellingen of apokalyptische onthullingen der toekomst toe, die nog van tijd tot tijd de gemoederen in beweging brengen, maar in veel lateren tijd ontstaan zijn [1]. Uit de oorkonden is omtrent dezen vorst tot dusver alleen bekend geworden, dat ook hij krijg te voeren gehad heeft — ook hij schonk, als Er-langga, een privilege ter belooning van in een hachelijk oogenblik verleenden bijstand — en dat

[1] Brandes in Tijdschr. v. I. T., L. en Vk. XXXII. 406.

hij tot de groote sekte der aanbidders van Wisjnoe behoorde. Dit laatste blijkt uit zijn op beide oorkonden gevonden zegelmerk, een narasinga of manleeuw voorstellend, waarmede de vierde verschijningsvorm van dezen god op aarde bedoeld is [1]).

Terwijl in het gedicht Bråtå Joedå, uit 1157 dagteekenend, Djåjå Båjå wordt gehuldigd, vermeldt een in Kediri gevonden schenkingssteen uit 1160 een ander vorst; deze gaf nog een oorkonde uit, die in dezelfde residentie gevonden werd, maar waarvan het jaartal niet met juistheid ontcijferd kan worden.

Uit het verdere verloop der twaalfde en de geheele dertiende eeuw zijn in 't geheel geen oorkonden ontcijferd. Van groot gewicht zou de uitgave zijn van de uitvoerige op koperen platen gegrifte oorkonde, afkomstig van den Goenoeng Boetak in Soerabaja, die het jaartal 1294 draagt. Hiermede bereiken wij den tijd, waarin Mådjåpahit als rijkszetel vermeld wordt. Alvorens dat tijdperk te behandelen, wenschen wij na te gaan wat intusschen omtrent westelijk Java valt mede te deelen en wat de Chineesche berichten weten te verhalen.

Wij hebben in het begin van dit overzicht der op Java ontdekte opschriften gezien, dat de oudste inscriptiën gevonden worden in de Soenda-landen en waarschijnlijk dagteekenen uit de vierde en vijfde eeuw. Zoo talrijk uit de volgende eeuwen, met de achtste te beginnen, de stukken uit Midden- en Oost-Java zijn, zoo gering is hun aantal in het westelijk deel des eilands. Ook het aantal andere Hindoe-overblijfselen — beelden en voorwerpen — is in 't westen veel kleiner, en in overeenstemming daarmede is het algemeen erkende feit, dat taal, literatuur, zeden en begrippen hier op verre na niet zulke diepe sporen van den invloed der Hindoes toonen als in eigenlijk Java.

Van die weinige opschriften der Soenda-landen is slechts een enkel met juistheid gedagteekend. Het is afkomstig uit

[1]) Brandes in Cat. d. arch. verz. 375, Not. v. h. Bat. Gen. XXXI. 73.

den tijd, toen in oostelijk Java Er-langga regeerde, uit het jaar 1030. De steen waarop het is gegrift, werd gevonden aan de Tjitjatih, een noordelijke van den Salak afstroomende zijtak van de Tji Mandiri, dus in het westelijk deel der Preanger Regentschappen. De legende verhaalt van een „vorst der Soenda-landen", die zich met evenveel beperktheid van gezichtskring als Indische grootspraak „heer der geheele aarde" noemt. Waarschijnlijk was deze vorst, tot wiens eer dit opschrift in Oud-Javaansch geschreven was, aan de Hindoesche heerschers der oostelijker streken verwant. Hij voert dezelfde titels als zij en draagt gelijkluidende namen [1]). Wij weten hierdoor dat althans in de tiende eeuw de Soenda-landen of een deel daarvan onder een Hindoe-vorst stonden, en tevens dat de woorden der oorkonde van Er-langga, waarin deze vorst van geheel Java genoemd wordt, niet in letterlijken zin moeten worden opgevat dan voor zoover men met den naam Java, gelijk ook thans nog wel geschiedt, slechts het door Javanen bewoonde midden en oosten des eilands aanduidt.

De overlevering plaatst in de twaalfde eeuw de stichting van een Hindoe-rijk in de Soenda-landen, door uit Oost-Java en wel uit het rijk van Toemapel in Pasoeroean stammende vorsten bestuurd en Padjadjaran geheeten. Van de opschriften in West-Java uit den tijd van Padjadjaran zijn de Batoe-toelis (beschreven steen) van Buitenzorg en de inscriptiën van Kwali of Kawali in het Tjeribonsche regentschap Galoeh het best bekend. Ze zijn gesteld in de Oud-Soendaneesche taal. Alle werden ze door Holle voor het eerst met juistheid ontcijferd.

De Batoe-toelis [2]) is een gedenksteen van de daden van zekeren vorst Parĕboe Radja Poerana, ook Ratoe Dewata geheeten, die ook in de oude Soendasche handschriften vermeld wordt. Hij wordt op dien steen de stichter van Pakoean en en de vorst (maharadja ratoe adji) van Pakoean-Padjadjaran genoemd. Hieruit kan men opmaken, dat na de stichting

[1]) Brandes in Not. v. h. Bat. Gen. XXVIII. 15.
[2]) Holle in Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. XVII. 483, XXVII. 90 en 187.

van Pakoean, waarschijnlijk als tweede vorstenverblijf, het rijk Pakoean-Padjadjaran genoemd werd. In overeenstemming hiermede is eene uitdrukking die men dikwijls in Soendasche pantons hoort bezigen: „ratoe Pakoean, ménak Padjadjaran", d.'i. de vorst van Pakoean, de edelen van Padjadjaran [1]). Eene andere merkwaardige bevestiging hiervan leveren vijf koperen plaatjes met opschriften, een aantal jaren geleden door Raden Saleh in een offerhuisje bij de kampong Kĕbantĕnan onder Bĕkasih, omstreeks 15 palen van Batavia, gevonden. Zij bevatten van de vorsten van Padjadjaran en Pakoean vier piagems (prasjâsti's), die, helaas! alle dagteekening missen. Bij de eerste (plaat I) wordt door Ratoe Dewata, maharadja ratoe adji van Pakoean, een stuk gronds te Soenda Sĕmbawa met nauwkeurige grensbepaling voor gewijd gebruik afgezonderd en onder het bestuur van priesters gesteld. De tweede (plaat V) schijnt hiermede samen te hangen, en zegt alleen dat de vorst van Padjadjaran de heilige plaats te Soenda Sĕmbawa beschermt, en met den dood zal straffen wie het gezag van den loerah (het hoofd) des kloosters aldaar miskent. De derde (plaat IV) is van denzelfden vorst als de eerste, geheel door dezelfde namen en titels aangewezen, en bepaalt de grenzen van een ander onaantastbaar priesterlijk gebied te Goenoeng Samaja, waarbij de vrijstelling der bevolking van heerediensten en schattingen uitdrukkelijk schijnt vermeld te worden. De vierde eindelijk, waarvan het tweede en derde plaatje ieder een deel schijnen te bevatten, maar met eene gaping tusschen beide, is van Rahjang Niskala Wastoe Kantjana, vorst van Pakoean-Padjadjaran, met welken naam op den Batoe-toelis de grootvader van den stichter van Pakoean genoemd wordt, en verleent vrijheid van tollen voor den afvoer van katoen en padi naar de mondingen der rivieren. Voegt men hierbij nog dat bij de grensbepalingen reeds sprake is van een grooten weg, dan zal men moeten erkennen, dat wij uit deze plaatjes, in verband met den Batoe-toelis, omtrent

---

[1]) Rigg, Soend. Wdbk. in Dl. XXIX der Verh. v. h. Bat. Gen. in v. Pajajaran.

den maatschappelijken toestand der Soenda-landen in den Hindoetijd niet onbelangrijke wenken ontvangen. Jammer dat ook van den Buitenzorgschen steen de tijdsbepaling niet met zekerheid mogelijk is; Holle gist dat het jaarcijfer 1055 der Sjâka-aera (1133 na Chr.) zijn kan.

Uit het laatst derzelfde eeuw onzer jaartelling (1189) is het jaartal op eene klok (tongtong), gevonden te Sadapaingan in de afdeeling Galoeh.

Te Kwali of Koewali vindt men, behalve eenige steenen die slechts enkele woorden bevatten, twee steenen met grootere inscripties in de Oud-Soendaneesche taal. Op den eersten steen wordt zekere Parĕboe Radja Wastoe vermeld, die ook in inlandsche babads als vorst van Galoeh (Kwali) voorkomt. Deze vorst wordt verder een boeteling of kluizenaar genoemd, en Holle zegt dat ook de babads van kluizenaars onder de vorsten van Galoeh gewag maken. Voorts wordt aan den genoemden vorst de verfraaiing van den kraton, het maken eener gracht rondom de hoofdplaats en de stichting van vele nieuwe dessa's toegeschreven. Jammer dat het gemis van alle dagteekening het onmogelijk maakt de verhouding van dezen vorst tot Padjadjaran nader te bepalen. Uit het tweede opschrift is vooralsnog niets af te leiden.

Van de overige steenen zal ik alleen zeggen, dat zij sporen vertoonen van lingga-dienst. Een heeft zelfs den ruwen vorm van een lingga, en zoo men al met Holle in de woorden op die steenen voorkomende namen van vorsten wil vinden, zijn toch die namen met het woord lingga samengesteld [1]).

De inscripties van Buitenzorg en Kwali zijn op weinig geeffende steenen zeer onregelmatig en slordig gebeiteld en staan in dat opzicht ver achter bij de meeste steen-inscripties van Midden- en Oost-Java. De karakters komen met die van het Kawi-schrift overeen. Nog verdient opmerking dat vóór den Batoe-toelis een andere steen ligt, waarop de indrukken van twee voeten zijn gebeiteld, en dat te Kwali twee voeten en

---

[1]) Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XVI. 464.

een hand zijn afgebeiteld op een afzonderlijken steen, die overigens slechts een geruit vlak vertoont. Merkwaardig is het, dat de Padjadjaransche inscripties de voet-indrukken gemeen hebben met de oude in den aanvang van dit hoofdstuk behandelde opschriften uit de Soenda-landen, terwijl men die teekenen in het eigenlijk Java slechts op zeer weinige plaatsen, onder anderen op den Prahoe, heeft gevonden. Zij schijnen een symbool van vorstelijke macht te wezen. Ook in Voor-Indië komen zij meermalen voor.

Een uitvoerige beschrijving van het Hindoe-rijk op Java, waaronder ongetwijfeld dat van het oosten des eilands is te verstaan, geeft de geschiedenis der Soeng-dynastie, die in 960 den troon van China besteeg [1]). Zeer belangrijk moet toenmaals de handel van China op Java geweest zijn. De historieschrijver toont door zijne opgave der afstanden een juist denkbeeld te hebben van den langgerekten vorm des eilands. Onder de middelen van bestaan noemt hij de teelt van zijderupsen en het weven van zijde; ongetwijfeld waren de Javanen daarmede door de Chineezen bekend gemaakt, die dus met deze teelt tegenover de Oostersche volken minder geheimhoudend waren, dan zij, naar men steeds meent, tegenover de Westersche geweest zijn. Als voortbrengselen worden in de eerste plaats rijst, hennep en erwten genoemd; en verder goud, zilver, rhinoceroshoorn, ivoor, agallochum of aloëhout, sandelhout, anijs, peper, pinang, zwavel en sapanhout. Men verkrijgt zout door het zeewater te koken. Onder de dierlijke spijzen wordt allereerst visch vermeld, verder gevogelte en vleesch van schildpadden, geiten en rundvee; onder de plantaardige de papaja — de vrucht der meloenboom —, de kokosnoot, de pisang, het suikerriet en de taro-knol, die ook in het beeldhouwwerk der tempels voorkomen en alle nog heden op Java gekweekt worden. Er was zilveren geld in omloop. Van de voortbrengselen werden tienden geheven. Lichaamsstraffen

[1]) Groeneveldt, Notes on the Malay Arch., bl. 15—19.

werden niet toegepast: alleen dieven en roovers werden ter dood gebracht; alle andere straffen waren boeten in goud. De huizen zijn fraai en versierd met gele of groene dakpannen. Als er Chineesche kooplieden komen, worden zij als gasten geherbergd in een openbaar gebouw, en krijgen daar overvloedig en zindelijk toebereid eten en drinken.

Onder den koning staan zijne drie zoons als onderkoningen en er zijn vier hoogwaardigheids-bekleeders, die te zamen de staatszaken bestieren; zij hebben geen vaste bezoldiging, maar krijgen van tijd tot tijd voortbrengselen van den bodem en soortgelijke dingen. Meer dan driehonderd ambtenaren houden de registers der inkomsten bij. Een duizendtal lagere hebben het toezicht over de wallen en de gracht der stad, over de schatkist, de korenschuren en de soldaten. Aan 't hoofd van het leger staat een generaal; er zijn dertigduizend soldaten, die elk half jaar betaald worden overeenkomstig hunnen rang. In een bepaalden tijd des jaars worden pleiziertochten in booten ondernomen en in een ander jaargetijde gaat men zich vermaken op de bergen; men bestijgt ze op zeer goede bergpaardjes of in bergstoelen. De muziekinstrumenten zijn een dwarsfluit, trommels en houten planken; met de laatste is ongetwijfeld de gambang bedoeld. Wat de kleeding betreft, deze bestaat uit een gewaad, dat het lichaam van de borst tot over de knieën bedekt. Het volk draagt loshangend haar, de koning draagt het haar in een wrong op de kruin van het hoofd; hij heeft gouden oorbellen aan, een zijden kleed en lederen schoenen. Wanneer men ziek is neemt men geen geneesmiddelen in, maar men bidt tot de goden en tot Boeddha.

Nadat dit alles verhaald is, wordt medegedeeld dat de koning Maradja (Mahârâdja) in 992 een gezantschap zond met een aantal geschenken, evenals vele zijner voorgangers hadden gedaan. Onder die geschenken waren ivoor, paarlen, met bloemen en goud geborduurde zijde, veelkleurige katoenen stoffen, sandelhout, schildpad, beteldoozen, korte zwaarden met gevesten van rhinoceroshoorn of goud, rotanmatten met

ingevlochten figuren, witte papegaaien en een tenthuisje, vervaardigd van sandelhout en met allerlei kostbaarheden versierd. Java was toenmaals, zooals de gezanten den keizer van China verhaalden, in oorlog met Palembang.

Meer dan een eeuw later, in 1129, deelde de keizer gunsten uit aan de zuidelijke gewesten. Hij gaf den vorst van Java hooge titels; waarschijnlijk was de begiftigde koning Djajabaja, van wien opschriften uit 1135 en 1136 bekend zijn. Een karakteristieke Chineesche trek spreekt uit de daaropvolgende naïeve mededeeling, dat de keizer voor het onderhoud des vorsten — waarschijnlijk is bedoeld van diens gezanten — 2400 huizen aanwees, die in werkelijkheid 1000 in getal waren; in 1132 werd deze gift vermeerderd met 500 huizen, zijnde in werkelijkheid 200.

Gedurende anderhalve eeuw zwijgen de Chineesche geschiedboeken over Java. Eerst met de straks te bespreken expeditie naar het eiland in 1292 nemen zij den draad weer op. Enkele jaren te voren won Marco Polo zijne berichten omtrent het eiland in, dat hij niet, als Sumatra, bezocht heeft. Hij noemt het overvloeiende van rijkdom; het stond onder het bestuur van een grooten koning en was aan niemand ter wereld ondergeschikt. Als producten noemt hij zwarte peper en cubebepeper, nardusbalsem, muskaatnoten en kruidnagelen; ongetwijfeld was Java toen een belangrijke markt voor de laatstgenoemde voortbrengselen der Molukken. Het wordt, zegt Polo, door een menigte schepen bezocht; de kooplieden koopen en verkoopen er kostbare goederen, waarmede zij groote voordeelen behalen; vooral die van zuidelijk China, en met name van de groote Chineesche haven der Middeleeuwen, de pepermarkt Zaitoen aan de Foekiën-straat — het tegenwoordige Tsoantsioe — trekken jaarlijks groote inkomsten uit dit land [1]).

Gaan wij thans over tot de bespreking van het laatste, het Mådjåpahitsche tijdperk der Hindoe-periode, dat de veertiende en bijna de geheele vijftiende eeuw beslaat. Gelijk wij vroeger

[1]) Yule, The book of Ser Marco Polo, Londen 1875, II. 254.

zagen [1]), wordt de naam dezer stad reeds in een oorkonde uit de 9e eeuw genoemd, maar is het gevoelen uitgesproken, dat dit stuk onecht is en Mådjåpahit eerst omstreeks 1290 is gesticht. Op welke gronden steunt dat gevoelen? In de op den Goenoeng Boetak gevonden oorkonde van het jaar 1294 [2]) wordt gesproken van zekeren Sanggrâma Widjaja, die in 't huwelijk trad met de dochter van Krtanagara, vorst van Toemapel, een rijk dat op andere plaatsen ook Singåsari genoemd wordt en, zooals reeds werd opgemerkt, ter plaatse van de tegenwoordige residentie Pasoeroean gelegen was. Dezelfde vorsten nu komen voor in een in de zestiende eeuw geschreven Javaansch gedicht, naar een der daarin optredende personen Rangga Lawe getiteld, waarvan verschillende handschriften op Bali zijn gevonden [3]).

Daarin wordt verhaald, hoe Krtanågari of Sjiwaboeddha, vorst van Toemapel, wordt aangevallen en gedood door Djaja Katong, vorst van Dåhå (Kediri). Raden Widjaja, prins van Toemapel, de schoonzoon der oorkonde, verlaat zijn rijk en zoekt toevlucht bij Wira Radja van Soemenep op Madoera, leenman van Toemapel. Deze beide komen overeen, dat Raden Widjaja zijne diensten Djaja Katong zal aanbieden en zal trachten zijne gunst te verwerven, om aldus gronden tot ontginning te verkrijgen en zich daarop te vestigen. Wira Radja zal dan Madoereezen zenden om bij die ontginning behulpzaam te zijn. Dit plan gelukt en nadat men eerst door sterfte onder de kolonisten, ten gevolge van het eten van vergiftige vruchten, tegenspoed heeft ondervonden, wordt Mådjåpahit gesticht; „de ontgonnen wildernis nam den vorm van dorpen aan, bekoorlijk voor het oog en van alle huiselijke benoodigdheden voorzien; de architectuur was zeer

[1]) Bl. 47.

[2]) Brandes in Not. v. h. Bat. Gen. XXIV. 43.

[3]) Brandes t. a. p. en Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXV. 444. Vreede, Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek. Leiden 1892, bl. 396.

fraai" [1]). Raden Widjaja wordt dus hier als de stichter van Mådjåpahit genoemd.

Men heeft een bevestiging van dit verhaal der stichting van Mådjåpahit in het laatst der dertiende eeuw meenen te vinden in wat Chineesche geschriften, die over den kort daarna door China op Java gevoerden oorlog handelen, vermelden [2]). Evenwel staat in die Chineesche bronnen volstrekt niet aangegeven, dat Raden Widjaja, die zij Toehan Pidjaja noemen, Mådjåpahit stichtte; alleen dat hij zich in den strijd met Hadji Katang, de Djaja Katong uit de Rangga Lawe, daarheen terugtrok [3]). Het verhaal der stichting blijft dus nog tot Javaansche kronieken beperkt. Maar ook wie het voorloopig niet aanvaarden, zullen moeten toegeven, dat Widjaja in elk geval de plaats tot nieuwen luister gebracht heeft, door het tot den zetel van zijn rijk te maken.

Kort nadat dit geschied was, werd oostelijk Java door de Chineesche expeditie in vuur en vlam gezet. De aanleiding tot dezen tocht was de volgende:

Toen de beroemde Mongolenvorst Koeblai Khan in 1280 het Hemelsche Rijk had veroverd, volgde hij de gewoonte der Chineesche vorsten door aan de omliggende staten kennis te geven van zijne troonsbestijging. De Javanen, die zooveel eeuwen in goede verstandhouding met China geweest waren, mishandelden thans den gezant. Het duurde eenigen tijd eer Koeblai de gelegenheid gunstig zag om hen hiervoor te straffen. Marco Polo schrijft, dat de Groote Khan geen kans zag het eiland in bezit te nemen tengevolge van den grooten afstand en de groote kosten van een expeditie. Maar niet lang na het vertrek van den Venetiaan werden deze moeilijkheden overwonnen. In de geschiedenis der Mongoolsche dynastie en in de levensbeschrijving der drie bevelvoerende generaals is de tocht beschreven; wij vatten de voornaamste bijzonder-

[1]) Vreede in Feestbundel, opgedragen aan Dr. P. J. Veth. Leiden 1894, bl. 276.

[2]) Brandes, Not. v. h. Bat. Gen. XXIV. 45.

[3]) Groeneveldt, Notes on the Malay Arch., bl. 26.

heden uit deze vier berichten samen en vervangen daarbij de Chineesche plaatsnamen door de thans gebruikelijke [1]).

Toen de keizer Sjih-tsoe (de Chineesche naam van Koeblai) de barbaren van de vier kwartieren der wereld bevredigde en gezanten zond naar de verschillende landen over de zee, was Java het eenige land waarheen hij een leger moest zenden. Tot bevelhebbers daarvan benoemde hij Sjih-pi, Ike Mese en Kau Hsing. De beide eerste waren Mongolen, de laatste was een Chinees. Eerst liet de keizer Sjih-pi bij zich komen en zeide tot hem: „Onder mijn officieren zijn er weinig, die mijn volle vertrouwen bezitten, daarom wensch ik deze Javaansche zaak toe te vertrouwen aan u". De andere antwoordde: „Als de keizer gelast, dat zijn dienaar aanvoere, hoe zou deze bevreesd kunnen zijn voor zijn lijf"?

Toen Sjih-pi en zijn mede-aanvoerders hun laatste audiëntie hadden, zei de keizer tot hen: „Als gij op Java aankomt, moet gij duidelijk proclameeren aan het leger en het volk van dat land, dat de keizerlijke regeering vroeger gemeenschap met Java heeft gehad door gezanten van weerszijden en in goede verstandhouding ermede geweest is, maar dat zij den laatsten keizerlijken gezant Meng Tsjhi in het gelaat gebrandmerkt hebben als een dief en dat gij zijt gekomen om hen daarvoor te straffen".

Nu kreeg de stadhouder van Foekiën bevel om soldaten te verzamelen uit zijne provincie en twee aangrenzende, tot een aantal van twintigduizend, om een bevelhebber van den Rechter Vleugel en een van den Linker Vleugel aan te wijzen, benevens vier Bevelhebbers van Tienduizend; en om duizend schepen uit te rusten met voorraad voor een jaar en met veertigduizend staven zilver.

In de eerste maand van het jaar 1293 landde men op Billiton, beraadslaagde daar over het plan voor den veldtocht en zaagde er timmerhout om kleine booten te maken voor het opvaren der rivieren.

---

[1]) Groeneveldt, Notes, bl. 20—34.

In de tweede maand gingen Ike Mese en een zijner onderbevelhebbers scheep, vergezeld van hunne secretarissen en van drie officieren van den Vrederaad, die belast waren met de onderhandelingen met Java en de andere rijken. Java is hier niet de naam des eilands, maar van het rijk, waarmede China vooral handel dreef, dat van Toemapel. Zij werden begeleid door een Bevelhebber van Tienduizend, die vijfhonderd man aanvoerde in tien schepen. Zij zouden de bevelen van den keizer overbrengen, dus waarschijnlijk trachten de Javanen nog langs den weg des vredes tot onderwerping te bewegen.

Intusschen volgde het groote leger naar de Karimon Djawa-eilanden en vandaar naar Toeban, aan de kust van Rembang, dat in een later Chineesch bericht, van 1416, genoemd wordt als een belangrijke handelsplaats, die meer dan duizend huisgezinnen telt, waaronder een groote Chineesche kolonie.

Te Toeban ontmoetten Sjih-pi en Kau Hsing Ike Mese weder. Nu werd besloten — de vredelievende zending was dus stellig mislukt — het halve leger aan wal te zetten en de andere helft tegelijkertijd in de schepen te doen opvaren. Sjih-pi ging over zee naar den mond van de rivier van Sedajoe, waarmede de Solo bedoeld moet zijn, en vandaar naar de Kali Mas of rivier van Soerabaja. Tegelijkertijd leidden Kau Hsing en Ike Mese de overige troepen, uit ruiterij en voetvolk bestaande, en marcheerden van Toeban over land; een van de Bevelhebbers van Tienduizend voerde de voorhoede aan. Drie hoofdofficieren werden in snelvarende booten van Sedajoe afgezonden, dat dus in de handen der Chineezen schijnt gevallen te zijn, met bevel de drijvende brug van Mådjåpahit te nemen en zich dan bij het leger te voegen op zijn weg naar de Kali Mas.

In dezen tijd had Java (Toemapel) een oude veete tegen het naburige land Kalang (Dåhå) en de koning van Java, Hadji Ka-ta-na-ka-la (Krtanagara) was reeds gedood door den vorst van Kalang, Hadji Katang genoemd; zoo was dus aan hem reeds de straf voltrokken, die de Chineezen hem wilden komen toedienen. De schoonzoon van den eersten, Toehan

Pidjaja, had Hadji Katang aangevallen, maar kon hem niet overwinnen. Hij had zich daarom naar Mådjåpahit teruggetrokken en toen hij hoorde, dat Sjih-pi met zijn leger was aangekomen, zond hij boden naar de officieren van den Vrederaad met een beschrijving van de rivieren en zeehavens en ook een kaart van het vijandelijke Kalang, terwijl hij zijn onderwerping aanbood en om bijstand verzocht. Zelf kon hij zijn leger niet verlaten; daarom gingen drie officieren tot hem en kwamen terug met zijn eersten minister en veertien anderen, die het leger des keizers verwelkomden.

Op den eersten dag der derde maand werden de troepen verzameld aan de Kali Mas, die uitloopt in de straat van Madoera. Dit is de ingangspoort van Java en een punt, dat de eerste minister van Kalang, Hi-ning-koean, ondanks herhaalde aanmaning tot overgave, wilde verdedigen.

De bevelhebbers van het keizerlijk leger maakten een kamp in den vorm van een halve maan en lieten het veer onder bewaking van een Bevelhebber van Tienduizend. De vloot in de rivier en het voetvolk en de ruiterij op den oever trokken toen gezamenlijk op, en Hi-ning-koean, dit ziende, vlood des nachts, waarop meer dan honderd schepen met duivelskoppen op den steven genomen werden.

Nu werd aan een sterke macht gelast, den mond der Kali Mas te bewaken en toen rukte de hoofdmacht van het leger op.

Boden kwamen van Toehan Pidjaja, berichtend dat de koning van Kalang hem tot Mådjåpahit vervolgd had en verzoekend om troepen te zijner bescherming. Ike Mese en een van zijn luitenants snelden naar hem toe en een ander officier volgde met een troepenmacht naar Tjanggoe, dat in de Rangga Lawe als de voorhaven van Mådjåpahit genoemd wordt [1]). Kau Hsing rukte intusschen ook in de richting van Mådjåpahit op, maar toen hij hoorde dat 't niet bekend was of de soldaten van Kalang veraf of dichtbij waren, ging hij naar

---

[1]) Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXV, 445 noot.

de Kali Mas terug. Ten laatste kreeg hij bericht van Ike Mese, dat de vijand dien avond zou naderen en order om weer naar Mådjåpahit op te rukken.

Op den zevenden dag naderden de soldaten van Kalang van drie zijden om Toehan Pidjaja aan te vallen en op den achtsten, vroeg in den morgen, leidde Ike Mese een deel der troepen voorwaarts om den vijand in 't zuidwesten aan te tasten, maar hij ontmoette hem niet; Kau Hsing vocht met den vijand in 't zuidoosten en doodde vele honderden, terwijl de rest naar de bergen vluchtte. Tegen het midden van den dag naderden de vijanden ook van 't zuidwesten; Kau Hsing ontmoette ze weder en tegen den avond waren ze verslagen.

Nu sprak Kau Hsing, die een Chinees was: „Hoewel Toehan Pidjaja onderworpen is, zal, als hij eens berouw krijgt van zijn besluit en zich met Kalang vereenigt, ons leger in een zeer moeilijke positie zijn en wij weten niet, wat zou kunnen gebeuren". Hij ried dus Kalang geheel ten onder te brengen.

Op den vijftienden werd het leger gesplitst in drie afdeelingen om Kalang aan te vallen; er werd afgesproken, dat zij elkaar den negentienden ontmoeten zouden bij Daha (Dåhå), de hoofdstad van Kalang. Een deel van de troepen volgde de rivier, de Brantas, opwaarts, Ike Mese trok langs den oostelijken weg en Kau Hsing nam den westelijken, terwijl Toehan Pidjaja met zijn leger de achterhoede aanvoerde. Den negentienden kwamen zij bij het versterkte Daha aan, waar de vorst van Kalang zich verdedigde met meer dan honderdduizend soldaten. De slag duurde van 's morgens zes tot 's middags twee uren en driemaal werd de aanval hernieuwd. Toen was de vijand verslagen en vluchtte. Verscheidene duizenden stortten zich in de rivier en verdronken; meer dan vijfduizend werden neergesabeld. De koning nam de wijk in de binnenstad, de Kraton; onmiddellijk werd deze omsingeld en de koning gemaand zich over te geven; des avonds kwam de koning uit de kraton, de bevelen des keizers werden aan hem overgebracht en hij werd gelast zich terug te trekken. Zijn vrouw, zijne kinderen en officieren werden door de over-

winnaars medegenomen, die daarna aftrokken. Verscheidene kleinere staten werden eveneens tot onderwerping gebracht. Een zoon van Hadji Katang vluchtte naar de bergen, maar Kau Hsing ging hem met een duizend man achterna en bracht hem gevangen terug.

Deze korte uitstap van den Chineeschen bevelhebber was voor de expeditie noodlottig; de beide Mongolen lieten zich vangen door Javaansche geslepenheid. Uit het slot van het verhaal der overgaaf van Dåhå mag worden afgeleid, dat de overwinning der Chineezen duur genoeg gekocht was om hen te bewegen tot het openen van onderhandelingen en daarna tot den terugtocht. Dit schijnt Toehan Pidjaja tot verraad te hebben aangespoord. Hij vroeg aan Sjih-pi en Ike Mese verlof naar zijn land terug te keeren, ten einde een nieuwen brief van onderwerping aan den Keizer gereed te maken en kostbare voorwerpen te verzamelen om die Koeblai ten geschenke te geven. Zij stemden daarin toe en gaven hem twee officieren mee met tweehonderd man. Maar onderweg vermoordde Toehan Pidjaja de beide officieren, en van de omstandigheid dat het leger terugtrok gebruikmakend, viel hij het van twee kanten aan. Sjih-pi was in de achterhoede en werd van het overig leger afgesneden. Al vechtende moest hij vele mijlen ver zich een weg banen voor hij de schepen bereikte; toen hem dit gelukt was, had hij meer dan drieduizend man verloren.

Kau Hsing was reeds teruggekeerd voor het verraad van den Javaan bekend werd en keurde dadelijk het goed vertrouwen zijner medebevelhebbers af. Hij slaagde er in met de anderen Toehan Pidjaja terug te werpen. In weerwraak werden Hadji Katang en zijn zoon gedood, wat aan Toehan Pidjaja niet onaangenaam geweest zal zijn. De drie generaals waren nu oneenig over de vraag of zij den oorlog zouden voortzetten. Dit geschiedde niet. Met de gevangenen en de gezanten der kleinere staten en een grooten oorlogsbuit zetten zij naar China koers. Sjih-pi en Ike Mese werden beide door den keizer gestraft met het verlies van een derde van hun

eigendom; de eerste, die zooveel manschappen verloren had, bovendien met zeventien zweepslagen; later werden beide echter in hun eer hersteld. Kau Hsing werd beloond met een groote som in goud.

Zoo was dus de vorst van Mådjåpahit door vreemde hulp van zijn vijand van Dåhå verlost. Het gelukte hem zijn gezag over de geheele oosthelft des eilands uit te breiden; in de oorkonde van 1294 wordt hij de heer van geheel Java genoemd en verhaald, dat hij vijf koningen onderworpen heeft. De opperheerschappij van Mådjåpahit, van welken staat de overlevering een reeks vorsten met den naam Bra Widjaja kent, was door Sanggrâma Widjaja gegrondvest.

Zooals te verwachten was, zijn de betrekkingen tusschen China en Java na den oorlog geruimen tijd gestaakt. Althans eerst de geschiedenis der Ming-dynastie, die in 1368 op de Mongoolsche volgde, maakt weer van wederzijdsche gezantschappen melding en ook van de aanwezigheid van tal van welvarende Chineesche koloniën op Java. In het laatst der veertiende eeuw wordt voor het eerst vermeld, dat op Java een westelijke en een oostelijke koning regeeren; wellicht hebben toen de betrekkingen der Chineezen met de Soendalanden een aanvang genomen. Naar het schijnt was de titel van den westelijken koning Toemapan. Misschien mag men daarin den naam van het rijk Toemapel herkennen, waarvan de vorsten van Padjajaran volgens de overlevering afkomstig waren [1]). In 1406 brak tusschen West- en Oost-Java een oorlog uit, waarin het laatste het onderspit delfde.

Terwijl de Chineesche berichten ons voor de eerste helft der veertiende eeuw geheel in den steek laten, zijn uit dien tijd enkele Javaansche oorkonden bewaard gebleven, waarvan echter de volledige vertaling nog gegeven moet worden. Twee daarvan dragen de jaartallen 1236 en 1245 van Sjâka, d. i. 1314 en 1323 n. C. Ze zijn gevonden in oostelijk Java; de eerste is in koper, de laatste in steen. Het zijn beide schen-

---

[1]) Groeneveldt, Notes, 36.

kingsbrieven, uitgevaardigd door koning Sjri Soendarapåndja. Een derde inscriptie, op steen, waarvan helaas slechts een deel is bewaard gebleven, is een prasjåsti uitgevaardigd door hare majesteit Djajawisnoewarddhani, alleenheerscheres over Java, Bali en andere eilanden, aangenomen dochter van Krtaråjasa Djajawarddhana. Deze laatste naam is de officiëele waaronder Sanggråma Widjaja, de eerste Bra Widjaja van Mådjåpahit als koning is gezalfd geworden. Waarschijnlijk had hij geen kinderen en nam hij daarom een kleindochter van zijn schoonvader als opvolgster aan. Immers de vorstin wordt ook de kleindochter van Wisnoewarddhana genoemd, die dezelfde persoon is als Krtanagara, koning van Toemapel. Uit het weinige, wat uit deze oorkonde door Brandes is medegedeeld [1]), blijkt, dat zoowel de koninginne-moeder, de vrouw van Sanggråma Widjaja, als waarschijnlijk ook de heerschende vorstin het Boeddhistisch geloof aanhingen. Van een vorstin over Java, wellicht dezelfde, wordt ook gesproken op het beeld van de Boeddhistische godheid Mandjoesjri, dat het jaartal 1265 Sjåka (1343 n. C.) draagt en waarop verder staat, dat de „verwonderlijk schoone" tempel, waarin het geplaatst was en het beeld zelve zijn vervaardigd op last van een vasal der Javaansche vorstin. De naam van dezen vasal, Aditja Warman, komt ook voor in de gelijktijdige Boeddhistische inscripties van Pagar Roejoeng in Tanah Datar op Sumatra. Hij zal dus voor de vorstin, wier bloedverwant hij was, een aan haar onderworpen deel van Sumatra hebben beheerscht en ter eere van den Boeddhistischen godsdienst, waarvoor hij bijzonder ijverde, een tempel hebben gebouwd in zijn geboorteland Java [2]). Verbeek gist dat deze tempel die van Panataran is, het grootste en een der fraaiste monumenten van Oost-Java [3]); Brandes houdt echter Panataran voor niet-Boeddhistisch [4]).

---

[1]) Cat. d. arch. verz., 386.

[2]) Kern in Notulen Bat. Gen. XVIII. 106.

[3]) Verbeek, Lijst van oudheden, 273.

[4]) Schriftelijke mededeeling.

Een bijzonder merkwaardige oorkonde is ook die, welke in de verzameling van Cohen Stuart als de vierde is genommerd en naar de meening van Kern uit drie afzonderlijke en volledige piagems bestaat, die de jaartallen 1316, 1317 en 1318 (1394, 1395 en 1396 n. C.) dragen. Zij zijn geschreven op twee platen, waarvan de ééne den naam Mådjåpahit duidelijk te lezen geeft, en die, gelijk bij het groot verschil in dagteekening te verwachten was, maar eigenlijk in veel mindere mate dan men verwachten zou, in het schrift eenigszins van de vroegere verschillen en in de taal meer naderen tot het hedendaagsch Javaansche. Zij die mochten meenen dat de heerediensten en requisitiën op Java van nieuweren oorsprong zijn, kunnen zich hier, evenals in de reeds genoemde West-Javaansche oorkonden, van het tegendeel overtuigen. De zin is genoegzaam duidelijk om in deze oorkonden te lezen, dat zeker land of zekere dessa, Sela Mandi geheeten, van heerediensten (rådja-Kårja) en andere lasten wordt vrijgesteld. Bepaaldelijk vindt men gewag gemaakt van het onderhoud der wegen, van verplichte leveringen, van het onthalen van vreemde gasten, en waarschijnlijk ook van het leveren van baksteenen.

Uit de vijftiende eeuw zijn de opschriften schaarsch; er worden echter ook in Midden-Java, dat sedert de tiende eeuw nagenoeg niet van zich heeft doen spreken, uit de vijftiende eenige aangetroffen. In de residentie Semarang zijn een drietal steenen gevonden, waarvan twee, afkomstig van Tadjoek in het district Salatiga, niet veel meer dan een jaartal bevatten; op den eenen steen is dit gelijk aan 1438 n. C., op den anderen waarschijnlijk 1441. De derde steen werd niet ver vandaar te voorschijn gebracht, namelijk nabij de dessa Adoman, hoog tegen de oostelijke helling van den Merbaboe. Het opschrift is door Cohen Stuart en Kern beschreven [1]. Het vertoont het jaartal 1371 (1449 n. C.) en bevat voor-

---

[1]) Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 3e Vr. VII. 275; zie ook Kawi-oorkonden. Inleiding en transscriptie XIV en 36.

schriften die met den dienst van Sjiwa in verband staan, welke godheid door haar gewoon symbool, den lingga of phallus, op den steen is voorgesteld. Kern gist dat men te denken heeft aan eene afkondiging van voorschriften voor de bezoekers eener heilige badplaats. Taal en spelling wijzen op een overgang van het Kawi tot het nieuw-Javaansch.

Een tweede groep van Midden-Javaansche opschriften uit de laatste eeuw van den Hindoe-tijd wordt gevonden in Soerakarta, aan de helling van den Lawoe, bij de oudheden van Soekoeh en Tjĕtå. Tot dusver is het nog alleen gelukt van die inscriptiën de jaartallen te lezen; deze liggen tusschen 1416 en 1456 n. C. Het schrift, waarvoor Brandes den naam Soekoeh-schrift heeft voorgeslagen, is nog niet ontcijferd. In de nabuurschap, te Sineh, aan de noordoostelijke helling van den berg, in de residentie Madioen, is een steen uit denzelfden tijd (1459 n. C.) gevonden, die hetzelfde schrift vertoont; een andere, uit 1385 n. C. werd in Soerabaja aangetroffen. Overgangen tot het Soekoeh-schrift, die nog evenmin ontcijferd zijn, vindt men op steenen uit Pasoeroean en Kediri. Het schrift was dus niet tot Midden-Java beperkt [1]). Van al deze stukken bevatten de meeste slechts enkele regels; zij dragen dan ook stellig niet het karakter van schenkingsoorkonden.

De Chineesche berichten uit de vijftiende eeuw vermelden meer van westelijk Java dan de oudere; zij noemen Pekalongan, Bantam, de Soenda-landen; maar toch blijft ook nu het oosten — Java in engeren zin — het gewichtigste deel. Er worden vier steden genoemd, alle zonder muren: Toeban, Grissee, Soerabaja en Mådjåpahit, waar de koning woont. Diens kraton heeft een goed onderhouden baksteenen muur van meer dan dertig voet hoogte en meer dan honderd voet lengte, met een dubbele poort. De huizen daarbinnen staan hoog uit den grond. Ieder draagt een kris, zoowel het kind van drie jaar als de afgeleefde grijsaard; ze zijn van het beste

[1]) Brandes in Cat. d. arch. verz. 115, 355.

staal gemaakt en met witte bloemen ingelegd. Evenals in Toeban wonen in Grissee en Soerabaja vele rijke Chineezen.

De lagere volksklassen schijnen op deze Chineezen een zeer ongunstigen indruk gemaakt te hebben; zij noemen ze vuil en terugstootend, evenals hun voedsel, dat uit slakken, wormen, mieren en andere insecten bestaat. Ook heet het volk wreed en oploopend, steeds met de kris gereed. In strijd met vroegere berichten — waarvan deze trouwens, gelijk te verwachten valt, in meer bijzonderheden afwijken — wordt gezegd, dat ook op geringe vergrijpen de dood door de kris volgt.

Er zijn tot dusver geen oorkonden ontcijferd, waarvan de inhoud over den val van het rijk van Mådjåhapit, die in een later hoofdstuk zal behandeld worden, eenig licht verspreidt. De namen Madjapahit en Wilwatikta — onder de laatste benaming wordt de residentie meermalen genoemd — komen nog voor in oorkonden op steen, dagteekenend uit 1486 n. C., dus acht jaren later dan het jaar waarin de overlevering de val van Mådjåpahit stelt. Toch zijn geen sporen van Mohammedanisme in deze stukken gevonden. Het zijn een drietal vrijbrieven, twee kortere en een langere, alle drie ontdekt in de Brantas-delta [1]). Een der eerste werd gevonden in het gehucht Doekoehan Doekoe (district Djaboeng, afdeeling Mådjåkĕrtå); de lezing is niet geheel zeker, maar stellig handelt het stuk over de koninklijke bevestiging eener schenking van twee vroegere vorsten, die aan zekeren Sjri Brahmarådja de dessa Pĕtak hadden geschonken. De regeerende vorst draagt de namen Girindrawarddhana en Ranawidjaja; waarbij moet worden opgemerkt, dat de namen der vorsten van Mådjåpahit meestal met Widjaja zijn samengesteld. De tweede, korte inscriptie, afkomstig uit Mådjådjedjer (district Mådjåsari kidoel, afdeeling Mådjåkĕrtå), noemt een gift in grond, geschonken aan denzelfden persoon door denzelfden vorst, die hier Maharadja, vorst van Wilwatikta, Dåhå, Djanggålå en

---

[1]) Brandes in Not. v. h. Bat. Gen. XXVI, bl. XIV.

Kediri genoemd wordt. Dicht daarbij, in het dorp Djijoe, werd de langere oorkonde gevonden, waarschijnlijk uit hetzelfde jaar; een nog niet gelezen steen van die plaats is ook uit 1486 [1]). De andere vermeldt denzelfden begiftigde, Sjri Brahmaradja en denzelfden vorst, maar bovendien nog een anderen, die ook tot het geslacht Girindrawarddhana behoort en de eigennamen Singawarddhana en Widjajakoesoema draagt. Hij wordt genoemd vorst van Kling (Keling), dat door Verbeek in het noorden van Kediri gezocht wordt, waar nog een rivier en een dessa van denzelfden naam worden gevonden [2]). Brandes onderstelt dat beide vorsten broeders waren.

Wij hebben hiermede de laatste oorkonden, die van het groote Hindoe-rijk van Mådjåpahit bewaard zijn gebleven, besproken. Op welke wijze dit rijk moest bukken voor den Islam zal in een later hoofdstuk worden uiteengezet.

DERDE HOOFDSTUK.

De Godsdienst der Hindoe-Javanen.

Bij de beschouwing der opschriften uit den Hindoe-tijd hebben wij de sporen van verschillende na of naast elkander heerschende godsdienst-stelsels gevonden. Zou het ook mogelijk zijn zich van die stelsels zelve eenig juister denkbeeld te vormen, de orde na te gaan waarin zij na elkander zijn opgetreden, en langs dien weg eene nieuwe bijdrage te vinden voor het bepalen van den ouderdom der gedenkteekenen die van die stelsels getuigen?

Het is duidelijk genoeg, en uit het voorafgaande ook voldoende gebleken, dat Java niet in korten tijd door de Hindoes is overheerd, maar dat de stroom der volksverhuizing, na eenmaal den weg naar Java te hebben ingeslagen, zich met

---

[1]) Verbeek, Lijst van oudheden, 246.
[2]) Not. v. h. Bat. Gen. XXVII. 10.

langere of kortere tusschenpoozen gedurende eene reeks van eeuwen in dezelfde richting heeft bewogen; en men heeft zelfs eenig recht om den gedurigen toevloed van Wong Kĕling [1]) of bewoners van de kust van Koromandel naar Java en andere eilanden van den Archipel, die nog zoo sterk was in den tijd der O. Indische Compagnie, voor eene gewijzigde voortzetting van hetzelfde verschijnsel te houden. Volgens verschillende Javaansche overleveringen kwamen reeds de oudste Hindoe-kolonisten uit Kĕling, en wij weten van elders dat daar van oudsher, reeds lang vóór deze kolonisatie van Java, een zetel van handel en scheepvaart was [2]). De westmoeson moest de Hindoesche zeevaarders als vanzelf naar de Indische eilanden voeren, zoodat de natuur zelve den stroom der volksverhuizing in die richting voortstuwde. Ook de Wong Kĕling van later tijd kwamen gewoonlijk met den westmoeson naar Insulinde, en ofschoon de meesten met den oostmoeson terugkeerden na hunne handelszaken verricht te hebben, bleven er toch ook niet weinigen gevestigd, die door verbintenissen met inlandsche vrouwen de stamvaders der nog aanwezige Klingaleesche koloniën op de Indische eilanden geworden zijn. Gelijk nu die Klingaleezen, zelven Mohammedanen, tot de verbreiding van den Islam onder de bevolking van Insulinde hebben bijgedragen, zoo hebben ook de oude Hindoe-kolonisten de verschillende vroeger in Hindostan heerschende godsdienststelsels of godsdienstvormen derwaarts overgebracht. Het is dus duidelijk dat, zoo wij de geschiedenis

---

[1]) Wong (Mal. orang) beteekent m e n s c h e n, Kĕling is de Jav. en Mal. vorm voor Kalinga, den ouden naam van een deel der kust van Koromandel. De Europeanen noemen die Orang Kĕling veelal Klinganeezen of Klingaleezen, soms ook Mooren.

[2]) Lassen, Ind. Alterthumsk. 2e dr. I. 204, noot 3. Voor 't overige belet de inscheping van Kalinga geenszins dat de emigranten, die zich oudtijds naar Java begaven, hoofdzakelijk uit meer noordelijke gewesten afkomstig waren. Wij weten niets omtrent de eigenlijke aanleiding tot die volksverhuizing, maar onder welk deel ook der bevolking van Hindostan de zucht tot verhuizing naar de Indische eilanden mocht ontwaken, het laat zich begrijpen dat de reizigers zich in de van ouds bekende havens van Kalinga tot den tocht inscheepten.

van de ontwikkeling der godsdienstvormen in Hindostan met voldoende zekerheid kenden, zij ons, in verband met de op Java aanwezige monumenten, een leiddraad zou in handen geven om de tijdsorde waarin de verschillende groepen van Hindoe-kolonisten naar Java kwamen en invloed op den toestand van dat eiland begonnen te oefenen, met meerdere juistheid aan te wijzen.

Ongelukkigerwijze bezitten wij vrij wat beter middelen om met de leerstellingen, dan om met de geschiedenis der Indische godsdienst-stelsels vertrouwd te worden, zooals trouwens niemand bevreemden kan die weet, hoezeer bij de Indische volken het speculatieve en mystische element op den voorgrond treedt, en hoe onverschillig zij zijn omtrent de historische werkelijkheid. En zoo zal het ons dan ook onmogelijk blijken, zelfs met dit hulpmiddel een zekeren grondslag voor de geschiedenis der verhuizingen naar Java te vinden. Indien wij ons echter willen tevreden stellen met de gelegenheid om hier en daar in het volksleven en de toestanden van het oude Java een wat dieperen blik te werpen, dan kan de beschouwing van den godsdienst der Hindoe-Javanen ongetwijfeld daartoe bijdragen. De poging om een schets daarvan te leveren, mag te minder in dit werk ontbreken, naarmate de ontwikkeling der Javaansche maatschappij te meer door de godsdienstvormen is beheerscht.

De oude godsdienst der Arische Indiërs, waarvan wij thans in de hymnen der Weda's nog de zuiverste uitdrukking vinden, was zuivere natuurdienst, vereering der natuurkrachten, verpersoonlijkt in Indra, den hemelgeest, den bliksemdrager en donderaar, die gebiedt over zonneschijn en regen en de geesten der winden beheerscht; in Soerja, den zonnegod; in Agni, den god des vuurs; in Waroena (Oeranos), den god der oneindige ruimte. Doch reeds in die oude gedichten smolten de attributen der verschillende goden ineen en openbaarde zich een zekere neiging om, te midden van de verscheidenheid der godengestalten, de godheid op te vatten als wezenlijk één. Hieruit ontwikkelde zich bij de pries-

ters de leer van Brahmâ, het heilige of den heiligen geest die het heelal doordringt, de wereldziel en bron van al het bestaande, den allerhoogste, tegenover wien Indra en de overige natuurgoden de ondergeschikte plaats van wereldhoeders innemen. In Brahmâ vond men de eenheid en het uitgangspunt der drie vormen waarin zich het leven der natuur openbaart: ontstaan, bestaan en vergaan. Doch deze voorstellingen kwamen eerst allengs tot rijpheid, nadat de Ariërs, misschien omstreeks het jaar 1300 v. C., het land aan den Ganges aan zich onderworpen, en zich daar, te midden der weligste natuur, aan een rustig, denkend, in zich zelf gekeerd leven overgegeven hadden. Het is evenwel niet denkbaar, dat allen in gelijke mate aan die neiging zouden hebben toegegeven. Terwijl een krijgshaftige adel de oorlogs- en regeeringszaken behartigde, en het meerendeel der overige bevolking zich aan landbouw, handel en nijverheid overgaf, wijdde een ander gedeelte zich, in het belang van allen, aan de zorg voor die velerlei godsdienstige handelingen en plechtigheden, welke de religieuze zin des volks in krijg en vrede noodzakelijk achtte. Overtuigd dat zij hun leven aan het hoogste doel gewijd hadden en door de gewijde plechtigheden den wil der goden konden buigen, leefden deze in het trotsche besef dat zij den hemel nader stonden, en het volk, dat hunne hulp niet kon ontberen en hunne voorrechten besefte, kwam aan hun geestelijken trots tegemoet door de erkenning hunner meerderheid. Zoo ontstonden de drie kasten der Brahmanen, der Ksjatrija's en der Waisja's, in het algemeen vrij wel beantwoordend aan de drie standen die men in het Hoogduitsch, met eene niet onaardige alliteratie, den Lehrstand, Wehrstand en Nährstand heeft genoemd, en waarvan men zeide dat de Brahmanen uit Brahmâ's mond, de Ksjatrija's uit zijne armen, de Waisja's uit zijne voeten gesproten waren. De oorspronkelijke bevolking van het veroverde land werd door de overwinnaars van welken stand ook met diepe verachting beschouwd. Men achtte het beneden zich met haar te verkeeren of zich te vermaagschappen, men

sloot haar uit van de godsdienstige gemeenschap, men liet haar op de veroverde en onder de overwinnaars verdeelde landen de diensten van arbeiders verrichten en behandelde hen als slaven. Zij vormden de vierde en laagste kaste, die men, met een woord dat misschien oorspronkelijk hun volksnaam was, Sjoedra's noemde. Ofschoon te allen tijde de leer der kasten in theorie veel scherper en strenger ontwikkeld was, dan zij zich in het volksleven vertoonde, hebben toch de Hindoes het kastenstelsel bij hunne verhuizing naar Java derwaarts overgebracht. De massa der inheemsche bevolking, die zij allengs aan hun gezag onderwierpen, vereenzelvigden zij met de Sjoedra's, maar ook het verschil tusschen de drie bevoorrechte standen onderling werd lang in acht genomen [1]) en zelfs naar Bali overgebracht, waar het nog heden erkend wordt. De Islam, die tegenover God geen onderscheid kent tusschen menschen en menschen, en waarmede althans de voorrechten der Brahmanen onvereenigbaar waren, heeft echter tot heden in het algemeen slechts weinig den afstand verminderd die de afstammelingen van de overheerschers en de overheerschten, den adel en den kleinen man, van elkander scheidt.

Terwijl de Brahmanen zich meer en meer van de natuur afwendden om zich in abstractiën te verdiepen, werden zij daarin door de volksmassa niet gevolgd. Deze hield zich aan de goden van Indra's hemel, waarvan sommigen in verschillende deelen des lands de voorwerpen werden van bijzondere vereering. Roedra, de geest van den stormwind, die volgens de oude mythen Indra in den strijd tegen de daemonen gesteund had, erlangde allengs den hoogsten rang onder de goden in die deelen des lands waarin de vruchtbaarheid niet door de buiten hare oevers tredende rivieren, maar door verkwikkende regenvlagen onderhouden wordt. De geest des storms, die de wolken aanvoert en onder ratelende donderslagen vaneen scheurt, zoodat de nederstroomende wateren

---

[1]) Zie bl. 41.

nieuw leven schenken aan den verschroeiden akker, vertegenwoordigde voor hen den wasdom, Sjiwa, en nam onder dien naam, als de machtigste der goden, ten laatste de plaats in die oorspronkelijk aan Indra toekwam. In de voorstelling die men zich van hem vormde, trad deels zijne onwederstaanbare macht op den voorgrond, deels zijn dubbel vermogen om leven te geven en te verdelgen, waarom hij ook als het vuur wordt voorgesteld. Eene geheel andere gestalte werd in het Gangesdal als de helper en weldoener der menschen aan het hoofd der goden geplaatst. Wisjnoe, in de oude mythen een der weldadige geesten van licht en lucht, werd hier opgevat als de god van de zon en van den blauwen hemel, de bloeiende natuur, het vruchtbaarmakende water. Meer en meer verdeelden Sjiwa en Wisjnoe onder elkander de voorname hulde der Hindoe's, waarvan de minderheid Waisjnawa's of vereerders van Wisjnoe, de groote meerderheid Sjaiwa's of aanbidders van Sjiwa zijn. De Brahmanen namen beide volksgoden in hun stelsel op. Aan Wisjnoe schreven zij de onderhouding toe der door Brahma geschapen wereld, terwijl Sjiwa door hen voornamelijk als de verdelger werd opgevat. Deze leer voltooide zich in het betrekkelijk nieuwe dogma der Trimoêrti of Indische drieëenheid, waarin Brahmâ de schepper, Wisjnoe de onderhouder en Sjiwa de verdelger te zamen gedacht worden als de drieërlei openbaring van het ééne en ondeelbare goddelijke wezen, de eerste oorzaak, het door zichzelf bestaande Brahma, dat, als het onzijdige of geslachtlooze aanvangspunt aller emanatie, boven alle kennis en vereering der menschen verheven is. De drie uit dit ééne ondeelbare wezen ontsprongen goden worden als mannelijk gedacht, maar men stelt aan ieder hunner een sjakti of gemalin ter zijde. De Trimoêrti wordt voorgesteld als drie hoofden, rijzende uit één lichaam, waarbij het hoofd van Brahmâ, van voren gezien, de middelste plaats inneemt, terwijl de andere zich aan weerszijden in profiel vertoonen. Doch deze poging tot gelijkstelling en vereenzelviging der drie hoofdgoden heeft bij de Hindoes weinig bijval gevonden,

en bij alle twisten over de godheid aan wie de eerste rang en de voornaamste hulde behoort, komt Brahmâ doorgaans zeer weinig in aanmerking.

Dit schijnen zoo ongeveer de hoofdtrekken te zijn van de ontwikkeling der zoogenaamde Brahmaansche godsdienstleer, die wij thans willen trachten in hare overplanting naar Java te volgen, omdat zij ook daar stellig eer is gebracht dan het Boeddhisme.

Bij de beschrijving der oude geschiedenis van Java hebben wij gezien, dat de oudste emigranten uit Hindostan naar Java, waarvan tot dusver sporen gevonden zijn, Wisjnoeïeten waren. Eigenaardig is dat Javaansche overleveringen verhalen, dat het eiland reeds voor de komst der Hindoes onder bescherming van Batårå Wisnoe stond [1]). Evenals de oudste, wijzen ook een aantal der jongste overblijfselen uit den Hindoe-tijd op den dienst van deze godheid. Het zijn de tempels van Soekoeh en Tjĕtå aan de Soerakartasche helling van den Lawoe [2]). Elders op het eiland zijn zoowel beelden gevonden van Wisjnoe en van diens schoone gemalin, de uit de zee geboren overvloedschenkster Laksjmî of Sjrî als van Brahma en van de Trimoêrti. Maar uit de tempels en uit het veel grooter aantal der Sjiwa-beelden blijkt toch, dat van de oude eerediensten der Hindoe's het Sjiwaïsme de voornaamste plaats op het eiland innam; bij die sekte was echter de vereering der andere goden niet buitengesloten.

Eene beschouwing der op Java gevonden godenbeelden zal ons het best met het wezen van het aldaar geheerscht hebbend Sjiwaïsme bekend maken.

Een groot aantal beelden is in de archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap bijeengebracht. De daarvan in 1887 verschenen, reeds meermalen genoemde catalogus geeft uitstekende beschrijvingen van de hand van

---

[1]) Raffles II. 78. Batårå = de Heer; Wisnoe is de Javaansche schrijfwijze voor Wisjnoe.

[2]) Groeneveldt, Cat. d. arch. verz., 116.

W. P. Groeneveldt. Ook het museum van oudheden te Leiden bezit een belangrijke verzameling [1]).

De beelden zijn vervaardigd van steen en van metaal. De eerste zijn bijna alle van andesiet, slechts zeer enkele van gebakken steen. Van de metalen beelden zijn de meeste van brons, eenige van ijzer, zilver en goud. De steenen beelden dezer musea zijn meerendeels minder dan een meter, soms slechts weinige decimeters hoog, maar in de tempels komen veel grootere voor; die van metaal wisselen in hoogte van enkele centimeters tot enkele decimeters.

Tot de algemeene kenteekenen van de steenen beelden zou men de volgende kunnen rekenen. Het voetstuk waarop zij zitten of staan is meestal een lotuskussen, ook wel een vlakke plaat en gewoonlijk verrijst achter het beeld een ruggestuk, afwisselend van gedaante en doorgaans met het beeld en 't voetstuk één geheel vormende; in verband hiermede doorloopt de vorm der beelden eene reeks waarvan het basrelief en de geheel vrije figuur de uitersten zijn; ter hoogte van het hoofd is vaak een verheven glorie of stralenkrans gebeiteld. Bij zittende beelden zijn de beenen vóór het lichaam over elkander geslagen, met de voetzolen naar boven gekeerd, het rechterbeen meestal over 't linker; soms hangt een der beenen of hangen beide naar beneden. Gewoonlijk hebben de beelden twee bovenarmen; het getal der onderarmen, die aan den elboog ontspringen en zich in verschillende richtingen uitstrekken, is afwisselend, maar bedraagt alleen bij de godin Doerga meer dan vier. Mannelijke en vrouwelijke beelden vertoonen bijna geen verschil in bekleeding en versiering; een diadeem omspant het voorhoofd, het haar is hoog opgemaakt en van versierselen zoo overvloedig voorzien, dat haar en haartooi van elkander niet te onderscheiden zijn. De ooren dragen hangers en om den hals hangt een keten. De oepawîta, het heilige snoer der Brahmanen, is een hoofdzakelijk bij de mannelijke

---

[1]) **Zie de beknopte Beschrijving van de Indische Oudheden van het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden, 1885.**

godenbeelden vóórkomende band, die van den linkerschouder, over de borst, langs de rechterzijde naar den rug loopt; bij meerdere vrouwelijke beelden dalen analoge koorden van beide schouders, samenkomend tusschen de borsten om onder de armen naar achteren te verdwijnen. Behalve door dit vrouwensnoer worden de meeste beelden van Wisjnoe's sjakti, Laksjmî of Sjrî gekenmerkt door een lotusbloem in een der handen of naast het beeld, maar daar ook andere godinnen soms dit attribuut voeren, is Laksjmî niet altijd met juistheid te onderscheiden. Men meent eene voorstelling van haar te zien in een beeld dat door weinig andere, ook van het vasteland van Indië, in fraaiheid wordt overtroffen en dat een sieraad van het Leidsch museum uitmaakt. Het is een en een kwart meter hoog en dus een der grootste der verzameling. Zoowel het beeld als de kleeding en de versierselen van den lotustroon en de rugplaat zijn met veel uitvoerigheid, kunst en smaak gebeiteld [1]). Nog een band dragen de beelden onder de borst, terwijl een lendedoek en buikband ter bevestiging van den rok of sarong dienen, die tot op de voeten afhangt. Zoowel de bovenarmen en de polsen als de enkels zijn met ringen en banden getooid.

De afwijkingen tusschen de steenen en de metalen beelden ontspruiten voornamelijk uit het verschillend gebruik dat er van gemaakt werd, van deze bij den huisgodsdienst, van gene bij den tempeldienst. De metalen beeldjes staan meestal op een vierkant onderstuk met uitspringend boven- en ondervlak en inspringende zijvlakken; somtijds ligt op dit voetstuk een lotuskussen en het geheel is vaak niet uit één stuk vervaardigd. Het ruggestuk is in den regel geheel vrij van het beeld, in de meeste gevallen met het voetstuk verbonden; doorgaans is het ovaal, rond of alleen naar boven ogiefvormig toeloopend en zoo groot dat het ook boven 't hoofd uitsteekt en een om het geheele lichaam loopenden stralenkrans voorstelt.

De beelden van de Trimoërti bezitten drie, die van Brahmâ vier hoofden. Beide hebben meestal vier onderarmen en in de

[1]) **Beschr. v. d. Ind. Oudh., 7.**

handen als attributen het koralen bidsnoer (Snskrt. aksjamâlâ), de vliegenwaaier (Snskrt. tjamara), bestaande uit een haarbos van den Tibetaanschen jak aan een korten steel en de buikige waterkruik (Snskrt. koendi; Jav. gĕndi). Niet bij elk beeld is dit stel attributen volledig aanwezig geweest, evenmin als bij de overige goden. De vierde hand draagt bij Brahmâ soms een van boven gevorkten staf.

Naast Brahmâ is soms zijn drager (Snskrt. wahana), de gans (Snskrt. hansa) afgebeeld; bij een paar beelden heeft deze drager een menschelijke gedaante, alleen gekenmerkt door den kop van een gans of een zwaan [1]), op het hoofd uitgebeiteld, en is de godheid op zijne schouders gezeten.

Wisjnoe heeft evenals de andere goden nooit meer dan een hoofd, maar dikwijls vier handen. Zijne meest voorkomende attributen zijn de sjangkha of als krijgstrompet gebruikte schelp en de tjakra, een werpschijf of radpijl, het bestendige wapen dezer godheid, dat alles vernielt en doorsnijdt en vanzelf tot hem terugkeert. Op het voetstuk zit soms de monstervogel Garoeda, Wisjnoe's wahana; bij eenige beelden heeft ook deze een menschelijk gedaante, maar met een vogelbek, en soms is de godheid dan op zijne schouders gezeten.

In Hindostan wordt Wisjnoe gewoonlijk vereerd in zijne tien verschijningen of nederdalingen (awatâra's). De voornaamste en meest bekende daarvan, die van Râma en Krisjna, zijn nog niet op Java aangetroffen. Van twee andere, de vierde en vijfde, zijn beelden uit de ruïnen van de Parambanan of Lårå Djonggrang-tempels, juist op den grens der beide Vorstenlanden gelegen, te voorschijn gebracht en door IJzerman beschreven en afgebeeld [2]).

Bij de vierde awatâra wordt de godheid als manleeuw (narasinga) voorgesteld, en wel in menschelijke gedaante met een gehoornden dierenkop met gesperden muil, terwijl hij een demon

---

[1]) W. Pleyte, Versl. en med. K. Ak. afd. lett. 3e rks. II. 119.

[2]) Beschrijving der oudheden nabij de grens der residentie's Soerakarta en Djogdjakarta, door J. W. IJzerman. Met Atlas. Uitgegeven door het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen. Batavia—'s Gravenhage, 1891.

voor zich houdt en met de nagels den buik openscheurt, zoodat de ingewanden daaruit te voorschijn komen. Deze demon is volgens de legende Hiranja-Kasipoe, die door strenge boetedoenig van Brahmâ had verkregen dat hij onkwetsbaar zou zijn voor goden, menschen, slangen en al wat leeft. Hierdoor had hij zich van de heerschappij over de drie werelden — hemel, aarde en onderwereld — kunnen meester maken en lasterde hij Wisjnoe, totdat deze god op de bede van den eigen zoon des demons, uit een vaneengescheurde kolom te voorschijn trad, half mensch, half leeuw van gedaante — Brahmâ's gelofte werd dus naar den letter gehouden — en de wereld van het monster bevrijdde.

De legende van de andere, de wâmana- of dwerg-awatâra, verhaalt dat Bali, achterkleinzoon van Hiranja-Kasipoe, ook door vroomheid en onthouding de goden had overwonnen en de drie werelden onder zijne heerschappij gebracht. Wisjnoe vertoonde zich aan hem als dwerg en vroeg hem zooveel gebied als hij met drie stappen kon overschrijden. Tegen het advies van zijnen raadsman willigde Bali in. Dadelijk ontwikkelde Wisjnoe zijne volle goddelijke majesteit. In twee schreden overmeesterde hij hemel en aarde. Den derden stap echter liet hij na uit eerbied voor Bali's deugden, vooral zijne milddadigheid, zoodat de demon de onderwereld behield. Het beeld stelt de godheid voor met één voet op de aarde, de andere opgeheven ter hoogte van het hoofd, dus in den hemel. De legende dankt haar ontstaan aan Wisjnoe's oorspronkelijk karakter van zonnegod, over wiens drie schreden reeds in het vorig hoofdstuk is gesproken.

Uit de tempelgroep van Prambanan is nog een fraai beeld van Wisjnoe te voorschijn gebracht, dat slechts twee armen bezit; de rechter houdt de trompetschelp omhoog, de linker draagt een vierarmig beeldje van Sjrî, dat een lotusknoop, een vlaggetje en een bidsnoer in de handen heeft.

Ofschoon Sjiwa in het stelsel der Brahmanen vooral als de verdelger en dus als eenzelvig met den alvernieler Kâla of den Tijd optrad, werd hij door het volk veelal onder geheel

andere vormen vereerd; de voornaamste daarvan zijn die van Mahâdewa, de opperheer, en die van Batâra Goeroe, de goddelijke leeraar. Ook als Kâla komt hij op Java veelvuldig voor, maar zelfs dan is het bloeddorstige en vernielende in zijn karakter lang niet altijd in het beeld uitgedrukt. Is hiernaar gestreefd, dan bezit het beeld demonische gelaatstrekken, een derde oog in 't voorhoofd, een doodshoofd in den haardosch; het draagt in de handen een knots en een kort zwaard. Slechts een enkele maal is het karakter van Kâla ontaard in woeste boosaardigheid, wat in Hindostan dikwijls het geval is. Een dergelijk beeld bezit het Leidsch Museum [1]; hier is Ṣjiwa geheel naakt, met menschenschedels om het hoofd en den hals, in de oorringen, aan de armbanden en aan den oepawîta. Naast de godheid staat een jakhals en ook het grondvlak is met schedels bedekt. Het is natuurlijk dat in een land, waar het Sjiwaïsme heerschte, de voorstelling van Sjiwa als de opperheer, Mahâdewa, veelvuldig is. Het beeld bezit dan meestal één hoofd, maar soms vier met een daarboven, en twee of vier handen. Het draagt de gewone godenversierselen, maar toont toch even den vernielenden trek door een doodshoofd in den haardosch en doordat de oepawîta den vorm heeft van eene slang. De attributen zijn de vliegenwaaier, het bidsnoer, de waterkruik en de drietand (trisjoela), de laatste Sjiwa's meest kenmerkend embleem.

Uit den gewonen naam, dien de Javanen voor Sjiwa bezigen, Batårå Goeroe, blijkt dat de voorstelling van den god als leermeester zeer op den voorgrond is getreden. Van hem gewagen vooral de mythologische geschriften der Javanen, de Kåndå en Manik-måjå, waarover bij de bespreking der letterkunde zal worden gehandeld. De beelden stellen den god in dit karakter meestal voor als een bejaard man van zwaarlijvige gestalte, met knevel en spitsen baard, altijd in staande houding en met slechts twee armen. Vreesaanjagende attributen zijn zorgvuldig vermeden, maar bidsnoer, waterkruik, vliegen-

---

[1] Beschrijving, N°. 48, bl. 10.

waaier en drietand zijn aanwezig; de versierselen en kleedij zijn de gewone, maar in zeer eenvoudigen stijl gehouden, terwijl ook voetstuk en ruggeplaat geen enkel ornament vertoonen.

Aan Sjiwa als den levenschenker werd de met machtige teelkracht toegeruste stier gewijd, die onder den naam van Nandi als zijn wahana werd gedacht en vaak zelfs in zijne plaats werd aangeroepen; steeds is hij liggende afgebeeld en bezit hij de vormen van den zeboe, het gebulte Indische rund. Uit dezelfde opvatting van Sjiwa is de gewoonte ontstaan om zuilvormige steenen of lingga's voor hem op te richten als symbolen der mannelijke teelkracht. Op gelijke wijze wordt zijne gemalin Dewî symbolisch voorgesteld door de joni, het teeken der vrouwelijke ontvangbaarheid.

Van de vereering dezer symbolen vindt men op Java schier allerwege de overblijfselen; er worden lingga-pedestallen, uit massieve steenblokken bestaande, en op wier bovenvlak in eene opening de, thans vaak daaruit verdwenen, lingga was geplaatst, aangetroffen in de tempels van den Diëng en van Prambanan, evenzeer als in de tempelgrotten van Koetå Ardjå, op de open bidplaatsen van Soekoeh en Tjetå en onder de overblijfselen van Mådjåpahit. Vele vindt men nog op Java op hunne oorsponkelijke plaatsen, meestal op hoogten waar zij vrijelijk aan den invloed der lucht waren blootgesteld, maar ook dikwijls door tempelwanden beschut; vele andere hebben in de verschillende verzamelingen van Javaansche beeldwerken een plaats gevonden, en hebben er aanspraak op door de groote zorg waarmede zij met lijstwerk en andere sieraden bebeiteld zijn. De lingga-pedestal was het altaar waarop water ter eere van den lingga geplengd werd, en is daarom steeds voorzien van een tuit, waardoor het vocht naar een goot of bekken werd afgevoerd. Menige reiziger heeft dienzelfden lingga-dienst in Hindostan waargenomen en beschreven. De Arabische geograaf Al-Beroeni, die Indië in de elfde eeuw bezocht, zegt dat op vele plaatsen lingga's in de tempels waren opgericht en door het volk vereerd werden, maar dat

de meest beroemde, aan het boveneinde met gouden sieraden en edelgesteenten prijkende, bij den oever der zee te Somnât verrees, waar hij dagelijks met bloemen behangen en met het heilige water van den Ganges besproeid werd. En in zijne „brieven over Indië“ schreef de Russische reiziger prins Soltikof uit Benares: „Mijne aandacht wordt geboeid door kleine tempels, waarin zich Brahmanen en Fakirs bewegen, door kleine witte stieren met een bult op den nek en met bloemkransen getooid, en door halfnaakte, met ringen versierde vrouwen, die tal van kleine afgodsbeelden en cylindervormige, aan het boveneinde afgeronde steenen met water besprengen [1]).“

De meeste schrijvers die zich met de oudheden van Java hebben beziggehouden, zijn van oordeel dat de steenen die ik hier lingga-pedestallen genoemd heb, of liever de daarin aangebrachte uitdieping waardoor het water naar de tuit wordt gevoerd, eene bedekte voorstelling zijn van het vrouwelijk geslachtsdeel, en wij vinden daarom dikwijls die voetstukken eenvoudig weg joni's genoemd. Daar waar de voorstelling zoodanig is dat er voor twijfel geen ruimte blijft, bestaat er tegen dien naam geen bezwaar. Zoo b.v. op de gewijde plek in den bebouwden en bewoonden krater van den Rågå Djambangan in Pekalongan, door de Javanen Antåbåjå geheeten, op welke plek vooral kinderlooze vrouwen komen, die den joni-steen, op de plaats waar het water uitvloeit, met boreh bestrijken. Maar er is geen reden om ieder steenen voetstuk van den lingga een joni te noemen, daar de vorm dier steenen zich eenvoudig uit hunne bestemming tot voetstukken en pleng-altaren verklaren laat, en behalve de lingga's ook vele andere beelden onderaan een vierkant uitstek hebben, klaarblijkelijk bestemd om ze in een voetstuk in te laten. Daar vele zoogenaamde lingga-pedestallen den lingga missen, kan men bezwaarlijk met overtuiging verzekeren, dat zij allen tot het dragen van lingga's zijn bestemd geweest [2]).

---

[1]) Zie T. v. I. T. L. en Vk., I. 108 v.

[2]) Vgl. Leemans, Boro-Boedoer, 424; Groneman. T. v. I. T. L. en Vk. XXXII. 331.

Sjiwa's gemalin wordt evenals hijzelf onder drie vormen voorgesteld. De meest voorkomende daarvan is Doergâ, behoorend bij Sjiwa als Goeroe, de werkdadige godin der deugd.

Doergâ werd door de Javanen, die haar Lårå Djonggrang [1]) noemen, het liefst voorgesteld als staande op den rug van een stier, en met acht, soms tien armen, die behalve het benedenste paar, ieder een wapentuig voeren. De benedenste rechterhand houdt den stier bij den staart, terwijl de linker den boozen geest Mahisjâsoera (wiens naam uit mahisja, buffel, en asoera, booze geest, is samengesteld) bij de haren houdt. De voorstelling is aan de volgende mythe ontleend. Mahisja, het hoofd der Titanen, had in de gedaante van een machtigen stier den hemel van Indra bestormd en de goden op de vlucht gedreven. Brahmâ riep nu de goden tot zich om met hen raad te plegen, en uit aller mond schoten stralende vlammen, die zich vereenigden tot het lichaam eener schoone vrouw. Dus was Doergâ geboren, die van ieder der goden een wapen ontving. Door haar werd Mahisja overwonnen en Indra in zijnen hemel hersteld. Doergâ nu wordt gewoonlijk voorgesteld op het oogenblik dat zij den asoera bij de haren grijpt, die, door zich van zijne incarnatie in den buffel los te maken, zich uit hare handen poogt te redden.

De tweede vorm waaronder de sjakti van Sjiwa voorkomt is Oemâ of Pârwatî, voorgesteld door beelden die zich door weinig kenmerkends in houding, versiering of attributen van de overigen godenbeelden onderscheiden; alleen vindt men bij hen nooit het vrouwensnoer, maar altijd de oepawîta. De derde is Kâlî, de vrouwelijke vorm van Kâla, den alvernielenden tijd. Sommigen beelden vertoonen de schrikwekkende vormen, die men in Hindostan dikwijls aan deze godin heeft gegeven — een monsterachtig gelaat met uitpuilende oogen, dikke lippen en geopenden mond — maar andere herinneren volstrekt niet aan het eigenlijk karakter van Kâlî, zoodat zij soms in 't geheel niet, soms door enkele attributen, door

[1]) Groneman, Tjandi Parambanan op Midden-Java. 's Gravenhage 1893; Beschrijving, bl. 2, noot 1.

doodshoofden of een schaaltje voor offerbloed, van de beelden van Oemâ te onderscheiden zijn.

Met Sjiwa en Doergâ vinden wij eindelijk in de Javaansche Sjiwatempels gewoonlijk beider zoon Ganesja verbonden, herkenbaar aan zijne vier armen, zijne gedrongen gedaante en zijn symbolischen olifantskop, die hem als den god der wijsheid en voorzichtigheid kenmerkt. In 't algemeen zijn de versierselen gelijk aan de vroeger beschrevene. In het hoofdtooisel ziet men dikwijls de halve maan en het doodshoofd, in het voorhoofd het derde oog, door welke attributen zijne verwantschap tot Sjiwa wordt aangeduid. Nooit ontbreekt het bakje, batasa geheeten, en vaak door een menschenschedel gevormd, waaruit hij zich voedt met zijn snuit. De onverzadelijkheid der wetenschap wordt hierdoor gesymboliseerd.

Over de overige Brahmaansche goden, die onder de voorwerpen van der Hindoe-Javanen vereering eene meer ondergeschikte plaats innamen, en waaronder de zonnegod Soerja, met den wagen waarmede hij zijn dagelijkschen weg door het luchtruim aflegt, wel het meest schijnt voor te komen, zal ik hier niet verder uitweiden. Andere beelden, zooals de râksjasa's of tempelwachters, zullen bij de beschrijving der tempels worden vermeld. Het wordt thans tijd eenige opmerkingen over het Boeddhisme op Java te doen volgen.

De heilige boeken der Boeddhisten prediken, dat van tijd tot tijd op aarde een heiland verschijnt, die, na een lange reeks van levens doorloopen te hebben, de kennis der hoogste wijsheid heeft verworven en deze aan de menschheid komt verkondigen. Hij draagt den titel van Boeddha, d. i. de verlichte. De vijfentwintigste dezer Boeddha's, zoo heet het, incarneerde zich, volgens de meeste berichten omstreeks 600 v. Chr., in Hindostan als zoon des konings van het rijk Kapilawastoe, aan den voet van het Himalaja-gebergte gelegen. Hij kreeg als kind den naam Siddhârtha [1]). Reeds in zijn jeugd

[1]) Later, als hij het leven van een hermiet aangenomen heeft, wordt hem door de Brahmanen de naam Gautama gegeven. Zijne volgelingen noemen hem met vele namen, o. a. Sjâkjamoeni, de kluizenaar uit het geslacht der Sjâkja's.

deden zich wonderteekenen voor, die op zijne bestemming wezen. Tevergeefs hoopte zijn vader hem aan de wereld te binden door hem met weelde te omringen. Toen de goden zagen dat de tijd gekomen was, waarop hij de wereld moest verzaken, bewerkten zij dat hij de vier dingen zag, die het gevoel zijner bestemmig in hem moesten doen ontwaken: een door ouderdom gebogen man, een zieke, een lijk en een monnik. Nu verlaat hij vrouw en kind, kroon en rijk, en trekt het kleed der bedelmonnikken aan. Vergeefs zoekt hij bevrediging in wat beroemde leeraars leeren; noch hunne wijsheid, noch hunne strenge ascese, waaraan hij zich zes jaren onderwerpt, leiden tot bevrijding. Daarna is de dag aangebroken, waarop hij het hoogste inzicht zal erlangen, Boeddha worden zal. Hij plaatst zich daartoe onder den boom der wijsheid (Snskrt. Bodhi), die hem sedert gewijd is. Daar weerstaat hij kloek alle verleidingen en aanvallen van den Booze en mag zoo de ware kennis verwerven. Echter was hij bijna besloten de diepzinnige en moeilijk te begrijpen heilleer, die door de vroegere Boeddha's betracht en nu door hemzelven weder ontdekt was, maar niet aan anderen mede te deelen uit hoofde van al den last, dien de verkondiging ervan na zich zou sleepen. Toen daalde de groote Brahmâ tot hem neder en wist hem te overreden de taak te aanvaarden. Veertig jaar lang doorreist hij nu de landen van Midden-Indië als een bedelmonnik, predikende hoe het menschdom van zijn ellende kon worden verlost door de bespiegeling over de nietigheid van het zijn, die tot oplossing in het Nirwâna voert. In zijn tachtigste jaar had hij de geheele waarheid verkondigd en dus zijn roeping vervuld en nu kon hijzelf in het Nirwâna ingaan.

Wat de Boeddha leerde was niet nieuw. De grondtrekken zijner zedeleer zijn de algemeen Indische. Zij is de Brahmaansche moraal, gezuiverd en vereenvoudigd. Het leven wordt, als in alle Indische stelsels, als een ramp beschouwd, en het middel ter verlossing is de kennis der eeuwige waarheid, die door bespiegeling moet worden verkregen. Op zachtmoedigheid en onderdrukking der zelfzucht legt het Boeddhisme den

nadruk. In bijna geen Indische sekte treedt het medelijden zoozeer op den voorgrond, zoodat de Indiërs zelven het Boeddhisme de religie der barmhartigheid noemen.

Meer dan door de eigenaardigheden harer moraal onderscheidt zich de nieuwe leer van de oude godsdiensten door het geloof in den Boeddha. Zij trad oorspronkelijk niet tegen de volksgodsdiensten op; luidens de heilige boeken prees de Boeddha zelf het geloof in de goden aan. Maar al het groote en goede, door het Boeddhisme gewrocht, dankt het aan de kracht van het geloof, dat de Heer uit den hemel is neergedaald in den persoon van Gautama om de menschheid te verlossen door opnieuw de waarheid te verkondigen. Het Boeddhisme staat en valt met het geloof aan de vleeschwording van het zedelijk ideaal.

In het Boeddhistisch stelsel verloor het gansche kastenwezen zijne godsdienstige beteekenis en werd de wezenlijke gelijkheid aller menschen erkend. De Boeddha richtte zijne prediking niet enkel tot de Dwidja's, maar ook tot de verachte Sjoedra's, ja zelfs tot hen die uit de onwettige vermenging van personen van verschillende kasten gesproten waren. Hij predikte in de volkstaal en nam als medeverkondigers zijner leer allen aan die als bhiksjoe's (bedelmonnikken) van aalmoezen leven en van de wereld afstand doen wilden. In het gele of roode bedelaarskleed togen zij het land door; vorsten en aanzienlijken betoonden hun op vele plaatsen hunne gunst; er is geen bewijs voor het algemeen geloof, dat zij zich bij voorkeur tot de lagere standen wendden. Van deze waren het vooral de rampzaligsten — verworpelingen, publieke vrouwen — die zich tot de leer voelden aangetrokken; haren grootsten aanhang vond zij echter onder de welgestelden, die zich, als de vorsten, door tal van schenkingen en de stichting van kloosters en heiligdommen verdienstelijk maakten. Wel kan men zeggen dat door deze monniken de idealen van een geestelijk leven, die tot dusver tot de scholen der Brahmanen en asceten waren beperkt, voor het eerst op groote schaal tot de massa der burgerij en den geringen stand zijn gebracht.

In den tijd van Asjoka, omstreeks 250 v. C. vorst van Magadha, een rijk bezuiden den benedenloop van de Ganges gelegen, die zich voor het Boeddhisme zeer verdienstelijk heeft gemaakt, vallen de eerste historische berichten omtrent de inrichting der Boeddhistische sekte. Zij is dan een monniksorde, met een groot aantal leekelidmaten, met een nauwkeurig geregelde leefwijze van de monnikken, maar zonder hoofd, zonder centralisatie. Het woord van Boeddha vormt de hoogste wet, die allen samenbindt. Een der schoone zijden van het Boeddhisme is de verhouding tusschen monnikken en leeken. De verschijning van den monnik, die van de wereld afstand heeft gedaan, in de huizen der wereldlingen is een levende preek en een opwekking tot hooger leven.

Terwijl de oudere godsdiensten geen reliekendienst kennen, neemt deze in het Boeddhisme een belangrijke plaats in. Vandaar dan ook dat, waar de Brahmaansche Hindoes onverschillig waren voor 's menschen stoffelijk overschot na den dood, op het bezit der asch van den Boeddha door zijne volgelingen de hoogste prijs gesteld werd. Zij werd bewaard in een gouden urn, en later, om strijd over het bezit te voorkomen, naar luid der overlevering in acht deelen verdeeld, waarvan ieder in een prachtige urn werd besloten, terwijl daarboven een monument in den vorm van een cilinder met koepelvormigen top, een zoogenaamde stoepa, werd opgericht. Later zou koning Asjoka de acht stoepa's op ééne na hebben doen openen en de zeven aschhoopjes (waarschijnlijk op soortgelijke wijze als waarop de homoeopathen hunne geneesmiddelen bereiden) ieder in 12000 deelen verdeeld hebben, zoodat 84,000 deelen verkregen werden, die, in kostbare urnen van goud, zilver, kristal of lazuursteen geborgen, over de 84000 steden en dorpen van het rijk Magadha verdeeld werden. Boven elk dezer deelen werd weder een stoepa gebouwd, waarin beelden van Boeddha, zittende, met gekruiste armen, in de houding van diep gepeins of als leerende, geplaatst werden, en bij iedere stoepa een klooster (wihâra); want de bhiksjoe's of bedelende predikers van Boeddha's leer deden gelofte van

kuischheid en armoede, en leidden een leven in vele opzichten overeenkomende met dat der monniken van de orde van St. Franciscus. Ook op de plaatsen, door de prediking en de wonderen van Boeddha verheerlijkt, werden heilige gebouwen, tjaitja's [1]), opgericht. De vereering der relieken kreeg bovendien een verbazende uitbreiding, toen men ook voor de overblijfselen van Boeddha's voornaamste leerlingen stoepa's ging bouwen. In vele streken gaf men later aan de grootere en rijk versierde gebouwen van deze soort den naam van dagob. Hier en daar begon men ook de grotten, die in den regentijd den bhiksjoe's tot toevlucht strekten, tot wihâra's en verzamelplaatsen der geloovigen in te richten, wat doorgaans door de oprichting van een Boeddha-beeld werd aangeduid. Dit was de aanvang van het bouwen dier verbazende rotstempels van Hindostan, die door de Brahmanen later in Brahmaansche heiligdommen veranderd en met vele nieuwe vermeerderd werden. Voor 't overige bestond de eeredienst in processiën en bedevaarten, gebeden en gezangen, offers van bloemen en reukwerk. De uitwendige vormen hadden zooveel overeenkomst met die der Roomsche kerk, dat de Jezuïeten die de Portugeezen op hunne tochten naar Indië vergezelden, het denkbeeld koesterden dat de duivel den ongeloovigen geleerd had de plechtigheden der kerk na te bootsen.

Na den dood van Asjoka begint de periode der uitbreiding van het Boeddhisme buiten Indië, eerst over Ceylon en tot in Baktrië, in de eerste eeuw onzer jaartelling ook tot in China. Wanneer de leer het eerst op Java gepredikt werd, is niet bekend. Wij hebben in het vorig hoofdstuk gezien, dat een tweetal der oudste opschriften, uit het laatst der 8e eeuw dagteekenend, vorstelijke schenkingen van tempels en beelden aan de orde vermelden.

In Voor-Indië verheugde de leer zich in dien tijd nog in

[1]) Tjaitja is een meer algemeene naam voor alle heiligdommen, ook voor die waarin zich slechts een beeld bevindt; maar de stoepa is bepaaldelijk opgericht boven de asch of andere relieken van Boeddha of van Boeddhistische heiligen, en heeft altijd eenigermate het karakter van een grafmonument.

hoogen bloei, al begon reeds eenige achteruitgang merkbaar te worden, een achteruitgang die deels te verklaren is door den innerlijken heftigen strijd der verschillende richtingen, anderdeels door de vervolgingen der Arabieren. Met de vereerders van Wisjnoe en vooral van Sjiwa waren de Boeddhisten, die zooveel met hen gemeen hadden, meestal op goeden voet. Ook op Java is dit stellig het geval geweest. Even zeker is het, dat de Brahmaansche Hindoes niet alleen het westen des eilands, maar ook eigenlijk Java onderworpen hadden vóór de komst der Boeddhisten. De laatsten immers zouden de verdeeling in kasten stellig niet hebben ingevoerd.

Eer de Boeddhisten naar Java overkwamen, had hunne leer eene lange geschiedenis doorloopen en was zij ten deele van gedaante veranderd. Reeds is uit de Boeddha-legenden gebleken, dat ook het oude Boeddhisme, hoewel in den grond atheïstisch, toch het bestaan der goden en geesten van het Brahmanisme erkende. Men beschouwde ze als eindige wezens, aan den Boeddha ondergeschikt, zoodat de groote prediker zelf wordt voorgesteld als zijne leer aan Brahmâ en Indra verkondigende. Hoezeer die goden dan ook wel erkend worden, is toch de groote leermeester zelf het eenige voorwerp van dankbare hulde als verlosser van het menschdom uit de ellende der wedergeboorte. Anders is dit alles bij een latere richting in de kerk, het Mahâjâna geheeten, die zeer sterk den invloed van het Sjiwaïsme heeft ondervonden. De vorm waarin dit Mahâjânisme tegenwoordig nog in Nepal voorkomt, vertoont een merkwaardige overeenkomst met wat de Javaansche overblijfselen ons omtrent den op Java geheerscht hebbenden vorm van Boeddhisme leeren. Een kort overzicht van dit stelsel dient hier dus te volgen [1].

De oorsprong van al het geschapene is Adi-Boeddha, de oorspronkelijke Boeddha; evenals zijn prototype Brahmâ wordt hij beschouwd als een geheel abstract wezen, in een staat van volmaakte rust verkeerend. Adi-Boeddha bezat vijf soorten

[1] Hodgson, Essays on the languages, literature and religion of Nepâl and Tibet. Londen 1874. Groeneveldt, Catalogus der arch. verz., 73 v.

van kennis (djnâna) en schiep door vijf handelingen zijner zelfbeschouwing (dhjâna) vijf Dhjâni-Boeddha's of hemelsche Boeddha's die de namen dragen van Wairotjana, Aksjobhja, Ratnasambhawa, Amitâbha en Amoghasiddha. Elk dezer ontving met het aanzijn tevens zijn aandeel aan de krachten der djnâna en dhjâna. Zij hebben ieder tot hun domein een der vijf elementen — aarde, water, vuur, licht en ruimte (aether) —, een der vijf zintuigen, benevens alles wat door middel van dat zintuig waargenomen wordt. Aan elken Dhjâni-Boeddha wordt een vrouwelijk beginsel toegevoegd, dat later tengevolge van theïstisch-Sjiwaïetischen invloed als gemalin werd opgevat. Deze vijf godinnen heeten Târâ's, welke naam bovendien door een hunner in 't bijzonder gedragen wordt.

Hoewel niet geheel abstract als Adi-Boeddha, zijn de Dhjâni-Boeddha's, zooals ook blijkt uit hun naam, die men met Mijmer-Boeddha's zou kunnen vertalen [1]), toch te hooge wezens om zich met de wereld te bemoeien. Daarom hebben zij zich ieder een zoon geschapen, Dhjâni-Bodhisatwa getiteld. Deze Bodhisatwa's zijn ieder gedurende een bepaalden tijd met het bestuur der wereld belast. Drie hunner hebben sedert den aanvang des tijds hunne taak volbracht, de vierde, Padmapâni of Awalokitesjwara, is de heer der tegenwoordige wereld, die door zijne verbinding met de drie goena's, of alle wezens doordringende en qualificeerende eigenschappen, Brahmâ, Wisjnoe en Sjiwa schiep.

Ook van de Boeddhistische beelden zijn een belangrijk aantal op Java gevonden, zoowel grootere van steen als kleine van brons of ander metaal.

Enkele kenmerken hebben de beelden der Dhjâni- Boeddha's met die hunner sjakti's en zonen gemeen, nl. de dieren of dragers, gewoonlijk geplaatst aan de voorhoeken van het voetstuk; het symbool, dat meestal tusschen de twee dragers tegen het voetstuk is aangebracht, soms ook in de hand gedragen wordt; en de kleur, voor zoover ze gekleurd waren. In de bovengenoemde volgorde der Dhjâni-Boeddha's zijn de

[1]) Kern, Boeddhisme, I, 323, noot 2.

dragers: leeuwen, olifanten, paarden, pauwen en garoeda's (de monstervogel van Wisjnoe); de symbolen: het rad der wet, de wadjra, drie staande pauweveeren, een opene lotusbloem en twee gekruiste wadjra's. Dat Amoghasiddha Wisjnoe's monstervogel, de Garoeda, tot drager heeft, klopt met het vers van het Javaansche heldendicht Soetasoma, waarin de dichter Tantoelar zegt: de luisterrijke Amoghasiddhi is Wisjnoe de grootmachtige [1]). Dikwijls ontbreken al deze kenmerken en dan zijn de Dhjâni-Boeddha's onderling alleen, maar ook volkomen zeker te onderscheiden aan de houding der handen en, indien zij aan een tempel geplaatst zijn, aan de plaats, die zij daar ten opzichte der windstreken innemen.

Een groot verschil bestaat in de versiering der beelden van de Dhjâni-Boeddha's met die van hunne vrouwen en van de Bodhisatwa's. De sjakti's en zonen worden allen afgebeeld in het gewoon godenornaat der Brahmaansche beelden. De Boeddha's daarentegen zijn bijna niet versierd en hebben geen hoog opgewerkten haardosch, maar kleine, dicht aan het hoofd liggende krullen, die van links naar rechts gedraaid en regelmatig in rijen geplaatst zijn, overeenkomstig de legende die verhaalt, dat Siddhârtha zich in den nacht waarin hij zijn paleis verliet met zijn zwaard het lange hoofdhaar afsneed, waarop het overblijvende zich vanzelf in zulke krullen schikte om later niet meer te groeien. Op het midden van den schedel verheft zich een uitwas, een halve bol, bezet met drie of vier rijen derzelfde haarkrullen. Het voorhoofd draagt in het midden een kleine verhevenheid, die ook een haarkrul moet voorstellen; volgens een andere opvatting moet zij oorspronkelijk het alziend oog, de zon hebben beteekend. De oorlellen zijn lang uitgerekt. Een dun gewaad, dat van den linkerschouder schuin over de borst loopt en dus rechterarm en schouder onbedekt laat, sluit nauw aan het lichaam en hangt tot op de voeten af. De gestalte is gevuld, evenals het gelaat, dat steeds neergeslagen oogen heeft en eene uitdrukking van kalme berusting vertoont.

---

[1]) Kern in Versl. en Med. K. Ak. v. Wet., 3e Rks. V. 39.

De Dhjâni-Boeddha's worden altijd zittende afgebeeld, met de beenen onder 't lijf geslagen. Ook de Târâ's zitten steeds of bijna steeds, maar van de Bodhisatwa's zijn vele staande beelden bekend en in zittende houding voorgesteld hebben ze dikwijls een der beenen of beide afhangend. De Târâ's en Bodhisatwa's hebben meestal in elke hand, soms in eene, een langen bloemstengel, met de bloem ter hoogte van den schouder. In de houding der handen van beide beeldengroepen heerscht niet dezelfde regelmaat als bij de Dhjâni-Boeddha's en onderling zijn ze dan ook dikwijls moeilijk te onderscheiden, indien zij niet gekleurd en geen dragers en symbolen voorhanden zijn. De symbolen zijn echter dikwijls op de bloemen aangebracht; voor het verschil in de bloemen zijn nog geen vaste regels ontdekt. De Dhjâni-Boeddha's kan men soms onderkennen aan een klein beeldje van hunnen vader, dat ze voor in 't hoofdtooisel dragen. Op Java is dit echter alleen het geval met Padmapâni of Awalokitesjwara. Soms bij hem, steeds bij alle andere is in de plaats van het beeldje een kleine, klokvormige dagob aangebracht.

Een zeer voorname plaats in den eeredienst werd vooral ingenomen door den Bodhisatwa Awalokitesjwara of Padmapâni. Door Kern is erop gewezen dat de eerste naam geheel dezelfde beteekenis heeft als een der namen van Sjiwa [1]) en daarmee komt overeen, dat de voorstelling van dezen Bodhisatwa dikwijls geheel dezelfde is als die van Sjiwa. Evenzoo is het niet steeds mogelijk beelden der andere Bodhisatwa's en der Târâ's van die der Brahmaansche goden en godinnen te onderscheiden Of inderdaad beide soms in alle opzichten geheel overeenkomen, dan wel of onze gebrekkige kennis ons kleine verschilpunten tusschen de Brahmaansche en Boeddhistische beelden over 't hoofd doet zien, is nog niet uit te maken. Natuurlijk heeft het Boeddhisme deze beelden van de oudere godsdiensten overgenomen. Of de op Java heerschende

[1]) Drsjti goeroe. Drsjti = awalokita = gezicht, al wat men ziet; goeroe = isjwara = heer, meester. Kern t. a. p. 43 en Boeddhisme II, 172, noot 2. Echter is Amitâbha, Padmapâni's vader, niet de heer des gezichts, maar van den reuk.

Mahâjânistische sekte aan de daardoor voorgestelde goden ook wel de namen gaf van Sjiwa, Wisjnoe enz., is ons evenmin bekend. Wel weten wij, alweder uit Tantoelar's gedicht, dat in de leer bepaalde oude goden met Boeddhistische werden gelijkgesteld. Hij zegt van twee der Dhjâni-Boeddha's, dat ze „eigenlijk" zijn Mahâkâla en Mahâdewa, de twee reeds genoemde vormen van Sjiwa, van twee andere dat ze zijn Brahmâ, de schepper en de grootmachtige Wisjnoe [1]).

In verband hiermede kan worden opgemerkt, dat in de aanroeping der goden, waarmede de in het tweede hoofdstuk beschreven schenkingsbrieven aanvangen, somtijds Sjiwa en Boeddha gelijktijdig worden genoemd. Maar daar de Javaansche vorsten beide eerediensten plachten te erkennen en in de stukken dikwijls van de priesters der twee gesproken wordt — de Sjaiwa's en Saugata's — is dit gemeenschappelijk voorkomen der beide goden geen stellig bewijs voor beider vereering door Boeddhisten; wat de Sjiwaïeten betreft, zij hebben Boeddha ook in hun pantheon opgenomen, maar hem natuurlijk niet zulk een hoogen rang toegedacht, dat zij hem in eenen adem met Sjiwa zullen noemen. Waarschijnlijk diende de gemeenschappelijke aanroeping dus tot bevrediging van de aanhangers van beide godsdiensten.

Door de omstandigheid dat dit nieuwere Boeddhisme, in tegenstelling met het oudere, hetwelk geen beeld van den Boeddha toeliet, zoovele beeldvoorstellingen schiep, heeft men het een theïstische sekte genoemd. Dat echter een pantheïstische opvatting van het stelsel niet was buitengesloten, blijkt alweder uit de genoemde oud-Javaansche bewerking van een aan alle Boeddhisten bekende geschiedenis van den Bodhisatwa Soetasoma, die een is met Wâirotjana. Zij is door Kern aan een scherpzinnig onderzoek onderworpen [2]). De dichter Tantoelar, die onder de regeering van zekeren koning Radjasa te Madjapahit leefde, vereenzelvigt den hoogsten Boeddha nu

[1]) Kern t. a. p. 39.

[2]) Versl. en Med. K. Ak. v. Wet. 3e Rks. V. 1.

eens met Brahmâ, dan met Sjiwa en Wisjnoe en toont hoe hij de hoogere eenheid van deze allen begrijpt door te zeggen, dat de Boeddha niemand anders is dan de god Brahmâ-Wisjnoe-Isjwara (de laatste naam is een der duizend namen van Sjiwa), dus dan de Hindoesche trimoërti. De verhevene Boeddha, zegt hij elders, is het Al. Hij ziet in hem de, in abstracto beschouwd, eeuwig in rust verkeerende Rede; de noodzakelijke aanvulling dezer leer, die de Rede als hoogste wezen erkent, zijn de vijf verpersoonlijkte zintuigen, de uitingen der Rede, de Dhjâni-Boeddha's.

Behalve in Tantoelar's gedicht wordt het Mahâjâna op Java in verschillende opschriften genoemd. Reeds in de oudste Boeddhistische inscriptie, van 778 n. C., vindt men het ontwikkeld. Behalve dat de tempel voor de godin Tarâ, de sjakti van den Dhjâni-Boeddha Amoghasiddha werd opgericht, wordt uitdrukkelijk vermeld, dat het daarbij staand klooster bestemd was voor de bhiksjoe's die kenners waren van het Mahâjâna. Verder zijn op verschillende, in Oost-Java gevonden beelden inscriptiën gevonden, dikwijls de gewone Boeddhistische geloofsbelijdenis behelzend. De belangrijkste hebben echter een anderen inhoud. Het zijn de door Friederich verklaarde inscriptiën op de fraaie beelden bij den tempel van Toempang in het Malangsche gevonden. Men leest daarin de namen van Amitâbha, Aksjobhja, Ratnasambhawa en Amoghasiddha, welke laatste hier echter Amogapâsja heet, waarschijnlijk omdat hem, evenals dat bij Nepalsche beelden wel plaats heeft, de pâsja of strik van Sjiwa wordt toegekend. Ook de namen van eenige sjakti's der Dhjâni-Boeddha's komen op de Malangsche inscripties voor. Merkwaardig is het ten laatste ook, dat de Dhjâni-Boeddha's Barala en hunne sjakti's Barali genoemd worden, vormen, die door gewone letterverwisselingen uit het bekende Batara, vrouwelijk Batari, d. i. de heerscher, heerscheres, ontstaan zijn [1]).

Naast de hierboven beschreven godenleer heeft zich ook

[1]) Friederich in Verh. Bat. Gen. XXVI. 7.

het andere begrip gehandhaafd dat de Boeddha's menschen zijn, die zich door bespiegeling in een reeks van achtereenvolgende existentiën tot de hoogste volmaking hebben opgewerkt. Het aantal dezer Boeddha's, die Manoesji-Boeddha's, d. i. menschelijke Boeddha's genoemd worden, is uit den aard der zaak zeer groot, maar vereerd worden òf de laatste zeven òf de laatste vier en van deze allen verreweg het meest natuurlijk de allerlaatste, Sjâkjamoeni. Worden er vier vereerd, dan is als vijfde daarbij gevoegd de toekomstige Boeddha Maitreja, die dus eigenlijk nog Bodhisatwa is. Zij die zich aan het vijftal hielden schijnen de Manoesji-Boeddha's ieder als een emanatie van elk der Dhjâni-Boeddha's te beschouwen. De beelden dezer Manoesji-Boeddha's komen in kleeding en haardosch met die der Dhjâni-Boeddha's overeen, maar niet in houding; òf de figuren zitten met afhangende beenen òf zij staan.

In geen dezer systemen past, voor zoover wij weten, de Bodhisatwa Mandjoesjrî, van wien slechts één, maar een uitnemend fraai steenen beeld op Java gevonden is, dat in den tijd toen niemand zich hier te lande om Java's oudheid bekreunde naar het Ethnologisch Museum te Berlijn is verdwaald geraakt. Het Leidsch Museum en dat van Batavia bezitten elk een gipsafgietsel hiervan. Mandjoesjrî wordt beschouwd als de verpersoonlijking der wijsheid en de patroon der geleerden. Het beeld is gezeten op een lotuskussen; het heeft de gewone versieringen, maar bijzonder rijk en fraai afgewerkt. In de rechterhand heft het een recht zwaard omhoog, in de linker droeg het waarschijnlijk vroeger een boek van lontarblad [1]). De Sanskriet-opschriften bevinden zich boven de glorie aan den voorkant en op de ruggeplaat.

[1]) Groeneveldt, Cat. d. arch. verz. 88.

VIERDE HOOFDSTUK.

De bouwvallen en beelden uit den Hindoe-tijd.

Wij willen thans trachten een overzicht te erlangen van de monumenten uit den Hindoe-tijd, die, schoon zij niet zoo rechtstreeks historische getuigenissen bevatten als inscriptiën en oorkonden, ons toch een en ander zullen leeren van den godsdienst, de gebruiken en de beschaving van dat tijdvak. De losse beelden en kleinere voorwerpen, die van hunne vindplaatsen gescheiden bewaard worden, zullen in dit overzicht slechts ter sprake komen voor zoover wij bij de beschouwing van de plaats hunner herkomst, waar die nog met zekerheid bekend is, daartoe aanleiding vinden.

In den reeds vroeger genoemden catalogus van Verbeek, die een opsomming en een bijna geheel volledige literatuuropgave van nagenoeg alle bekende [1]) Javaansche oudheden van eenig aanbelang geeft, soms van een korte beschrijving vergezeld, is voor de eerste maal het omvangrijke materiaal met zorg geordend; het overzicht is zeer vergemakkelijkt door de bijvoeging van twee oudheidkundige kaarten, waarop alle vindplaatsen zijn aangewezen [2]).

Met een oogopslag blijkt uit deze kaarten hoe karig de Soenda-landen met overblijfselen uit den Hindoe-tijd bedeeld zijn in vergelijking met eigenlijk Java. Het meest in het oogloopend verschil tusschen beide is het niet of al aanwezig zijn van tjandi's, zooals de Javanen de tempelruïnen uit den Hindoe-tijd noemen. Dit woord beteekent eigenlijk de steenen waarmede men van ouds de asch der verbrande lijken be-

---

[1]) Aanvullingen gaven Vorderman voor verschillende residentiën (Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVI. 233 en 481), Den Hamer voor Pekalongan (Notulen v. h. Bat. Gen. XXXI, bl. CXIX) en van Delden Laërne voor Kediri (Feestbundel voor Dr. P. J. Veth. bl. 239).

[2]) Oudheidkundige kaart van West- en Midden-Java en Oudheidkundige kaart van Oost-Java tot aan de Vorstenlanden, beide 1 : 500.000.

dekte; de hedendaagsche Javanen schijnen dus dezen naam aan die oude tempels gegeven te hebben, in de meening dat zij praalgraven van beroemde en heilige mannen zijn. In de Soenda-landen nu vindt men nergens sporen van zulke tjandi's; Midden- en Oost-Java zijn er daarentegen zeer rijk aan en zij vormen er overal het middelpunt en de kern der Hindoe-overblijfselen. Het schijnt dat men alleen aan de gebouwen met godsdienstige bestemming die zorg wijdde, die ze in staat stelde den tand des tijds te weerstaan. Zelfs van de verblijven der vorsten zijn bijna geen kenbare overblijfselen meer aanwezig, waaruit men mag opmaken, dat zij slechts van meer vergankelijke bouwstoffen, bamboe en hout en gebakken steen, werden opgetrokken. Evenzoo zijn de muren en poorten der steden op weinige sporen na verdwenen. Maar de tjandi's hebben in grooten getale de eeuwen getrotseerd, al hebben zij ook veel van het klimaat en den plantengroei en de hand des menschen te lijden gehad. Zij zijn echter niet gelijkelijk over alle residentiën verbreid, maar worden hoofdzakelijk in twee groote gordels aangetroffen, waarvan de eene tot Midden-, de andere tot Oost-Java behoort. De Midden-Javaansche gordel begint met het Diëng-plateau in den oostelijksten hoek van Banjoemas [1]), en omvat verder het oosten van Bagelen, Kedoe, de aangrenzende streken van Semarang, noordelijk Jogjakarta, en den westelijken hoek van Soerakarta. Westwaarts van dien gordel mist men de tjandi's in Pekalongan, Tegal en 't overige van Banjoemas en Bagelen; oostwaarts in Djapara, Rembang en 't grootste deel van Soerakarta, terwijl zij schaarsch zijn in Madioen, waar evenwel tal van beelden en steenen uit den Hindoetijd zijn gevonden, terwijl deze in Djapara en Rembang zeldzaam schijnen te zijn. Voor Oost-

---

[1]) Het plateau waarop zich de tempels van het Diëng-gebergte verheffen, wordt doorsneden door de grenslijn die Banjoemas van Bagelen scheidt. Aan het denkbeeld voor een aantal jaren geopperd, om, in het belang der hoogst belangrijke overblijfselen der oudheid die hier gevonden worden, het geheele plateau onder Bagelen te brengen, is, voorzoover mij bekend is, geen gevolg gegeven.

Java vormen Soerabaja, Kediri en Pasoeroean den gordel van gewesten waarin de Hindoe-monumenten overvloedig zijn, terwijl zij ook in Probolinggo, hoewel minder talrijk, voorkomen. Maar zij worden weder gemist op Madoera, en zijn althans zeer schaarsch in den uitersten Oosthoek. De afdeeling Banjoewangi bezit, wel is waar, de ruïnen van Matjan-poetih; maar deze, schoon nog afkomstig van Hindoe-Javanen, kunnen, zooals later zal blijken, wellicht niet meer tot de overblijfselen van het Hindoe-tijdperk gerekend worden.

Wat de westelijke residentiën van Midden-Java betreft, zijn de meeste beelden gevonden in Tegal; als kunstwerken zijn zij weinig verdienstelijk en men vindt er zoowel van Polynesischen als van Brahmaanschen en Boeddhistischen oorsprong onder.

De oudheden van het Diëng-gebergte behooren tot de merkwaardigste van Java, en tevens tot de raadselachtigste. Zij verrijzen op en in den omtrek van een met gras bedekte peervormige hoogvlakte waarvan de grootste lengte 1800, de grootste breedte 800 meter bedraagt en die op eene hoogte van ongeveer 2050 meter boven den zeespiegel is gelegen [1]. Eenmaal was zij een gloeiend lava-meer dat, door bekoeling in vasten bodem veranderd, zich na duizenden jaren weder met dichten plantengroei heeft getooid. De in een grasveld herschapen vuurzee wordt door een rand van bergen ingesloten, waaruit aan de westzijde de Pangonan, aan de oostzijde, tot 510 meter boven het plateau, de Prahoe verrijst. De indrukwekkende vulkanische verschijnselen, waarvan dit gebergte gedurig het tooneel was, maakten het voor de verbeelding der inboorlingen tot een verblijfplaats der bovenaardsche machten; gelijk andere vuurbergen was ook de Diëng, mag men wel aannemen, het voorwerp hunner bijzondere vereering. Hier bouwden de Hindoe-kolonisten uit de lava hunne tempels; gedreven door de overal blijkbare zucht om den godsdienst

[1]) Kaart van het Diëng-plateau 1: 10.000 als karton op Blad III van Verbeek's Oudheidkundige kaart van West- en Midden-Java.

dien zij uit het moederland hadden medegebracht, met het oude bijgeloof der inboorlingen samen te smelten, waren zij opgestegen naar deze woeste en eenzame plaats, en waar eenmaal de vernielende machten der natuur gewoed hadden, repten zich thans duizenden handen en dreunden de bergwanden van bijl- en mokerslagen. Steenen trappen, die zich over een verbazende lengte uitstrekten, moesten voor de vrome pelgrims, die door offeranden en reinigingen de gunst van den machtigen Sjiwa wenschten te verwerven, den weg banen naar de heilige plaats.

De oudheden op het plateau van den Diëng zijn in onze eeuw op nieuw ontdekt. Die ontdekking heeft echter strikt genomen vroeger plaats gehad dan thans gewoonlijk geloofd wordt. Raffles en Crawfurd hebben reeds van de monumenten van den Diëng gewag gemaakt, en eerstgemelde heeft de ruïnen in 1814 door Cornelius [1], in 1815 door kapitein Baker doen onderzoeken, zoodat hij, op wat wijze dan ook, eenige voorafgaande kennis van hun bestaan moet gehad hebben. Hijzelf bericht ons, dat op sommige plaatsen door de inboorlingen naar kostbaarheden was gegraven. In 1816 bezocht Horsfield den Diëng. Hij drong niet door tot het plateau, maar aan hem danken wij de eerste kennis van de trappen die er heen voerden. Met 1838 worden de bezoeken menig-

[1]) Leemans Boro-Boedoer, 11 vv. Cornelius is dezelfde Nederlandsche genieofficier, die in 1814 ook van Bără-Boedoer eene beschrijving en teekeningen vervaardigde, en reeds in 1797, bij het bouwen van het fort Klaten, de geheel begroeide ruïnen van Prambanan aan het licht bracht en er schetsen en plannen met beschrijving van vervaardigde. Maar men zal zijn naam in het werk van Raffles vruchteloos zoeken; het strookte niet met den wensch van den Engelschen landvoogd, die de Nederlanders in het ongunstigst mogelijk daglicht wilde stellen, te erkennen dat zij in de ontsluiering der Javaansche oudheid eenig aandeel hadden. Van Cornelius' handschriften en teekeningen is nog al het een en ander bij het Museum van Oudheden te Leiden en in de bibliotheek van het Instituut voor Ind. Taal- Land- en Volkenkunde bewaard. Zie Leemans in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. III. 4; Versl. en Med. d. Kon. Akad. van Wet. afd. Letterkunde. VIII. 308; Boro-Boedoer, Inl. bl. XLVIII. Men kan zich verzekerd houden dat Raffles niet verzuimd heeft van deze stukken een ruim gebruik te maken. Brandes (Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXI.

vuldiger. Junghuhn, de schilder Sieburgh, Ds. Buddingh, Ds. Brumund, Dr. Friederich en anderen leverden sedert bijdragen tot de kennis der oudheden van dit gebergte Op voorstel van het Bataviaasch genootschap besloot de Regeering uitgravingen te laten doen en de tempels te laten photografeeren. In 1864 begon deze arbeid onder leiding van Van Kinsbergen; later zijn de uitgravingen voortgezet onder toezicht van de ingenieurs Pet en Mijer, tot in 1878, toen het onderzoek gestaakt werd omdat men weinig nieuws meer vond. In de „Oudheden van Java" door J. van Kinsbergen [1]) komen 62 photographieën voor, die van de schoonheid en rijkdom der Diëng-monumenten een goed beeld geven.

Op de vraag: wat is in het Hindoe-tijdperk de beteekenis van den Diëng geweest? een antwoord te geven, dat meer waarde heeft dan eene gissing, is ondoenlijk. Alle historische getuigenissen zwijgen, — zelfs de anders zoo snapzieke legende blijft hier stom. En evenzeer ontbreken de middelen om met juistheid den tijd der stichting van deze merkwaardige werken te bepalen. Er zijn op den Diëng een tiental beschreven steenen gevonden, maar de meeste bevatten òf slechts onbeduidende brokstukken van opschriften, òf zijn geheel of nagenoeg geheel onleesbaar geworden. Een uitzondering maken slechts een zuiltje, dat een tempel-inventaris bevat, en een steen, die behalve een nog niet gelezen opschrift ook een jaartal vertoont: 731 Sjâka (809 n. C.). Op een oorkonde, waarvan in het tweede hoofdstuk melding gemaakt is, de koperen plaat van 840 n. C., wordt de Diëng (d i h y a n g) onder de heilige bergen van Java, en wel in de eerste plaats genoemd.

Uit lateren tijd zijn twee opschriften, die met inkt of verf op rotsen van het Diëng-plateau zijn aangebracht. In 1845 ontdekte Junghuhn op een met woudboomen begroeid stuk gronds, dat zich als een eiland verheft in de moerassige tus-

597) beschrijft „wat er alzoo als] blijken van Cornelius' werkzaamheid nog over is."

[1]) Deze collectie van meer dan 300 platen geeft verder afbeeldingen van beelden in West-Java en van oudheden in den Oosthoek.

schenruimte, die de meertjes Wernå en Pengilon scheidt, een rotsblok van een soort van trachiet, dat met een melkwitte, gladde en harde glazuur is overtogen en waarop met een zwarte inkt of verf, die op merkwaardige wijze aan den invloed van lucht en water weerstand heeft geboden, eenige groote karakters zijn aangebracht. Zij zijn gedeeltelijk ontcijferd als het jaartal 1132 Sjåka (1210 n. C.). Ten oosten hiervan vond de controleur Von Ende in 1889 een dergelijk opschrift. Op een vlakken rotswand, ook tusschen de beide meren, zijn acht rechthoekige vakken met roode verf afgebakend, waarin nog slechts enkele letters en een rad met acht spaken zichtbaar zijn. Verbeek meende de jaartallen 930 en 936 Sjåka (1008 en 1014 n. C.) te herkennen, maar de lezing is geheel onzeker. In een grotje vlak bij dezen wand zijn enkele met roode verf getrokken krullen zichtbaar, maar geen letters meer.

Zoo raadselachtig de opkomst der heilige plaats is, zoo raadselachtig is ook haar ondergang. Het is thans ongeveer 70 jaar geleden, dat de verlaten omtrek van het Diëng-plateau opnieuw ontgonnen werd door een Javaan uit Kedoe, die het geheele terrein bezet vond met dicht houtgewas, welks wortels tot in de voegen der tempelsteenen waren doorgedrongen. De geschiktheid van het terrein voor de teelt van tabak en moesgroenten lokte van toen af eene nieuwe bevolking derwaarts; andermaal woedde de bijl in de bosschen; nabij de noordelijke grens der vlakte verrees een nieuw dorp, Diëng geheeten, na de dessa Ngadas op den Tengger het hoogst gelegene van geheel Java, en allengs werden omstreeks een twintigtal andere dorpen verspreid in het gebergte aangelegd, alle op een hoogte van meer dan 1500 M. Maar tusschen die nieuwe vestiging en de verdelging of verhuizing der oude bevolking ligt een lang tijdvak waarin het Diëng-plateau nauwelijks door een menschenvoet werd betreden, — een tijdvak waarvan de duur op niet veel minder dan vier eeuwen kan geschat worden. De oorzaak van de geheele ontvolking dezer plaats, van de vernieling van zoovele schoone kunstwerken, van den terugkeer dier eenmaal zoo druk bezochte plek tot

den woesten natuurstaat is door Junghuhn gezocht in eene hevige vulkanische uitbarsting; de Kendil en de Pakoewådjå, ten zuid-zuidwesten van het plateau gelegen en thans door een kloof gescheiden, zouden eenmaal één kegel hebben uitgemaakt, die door een eruptie zou uiteengeslagen zijn, tengevolge waarvan de bevolking deels werd gedood, deels moest vluchten. Voor deze onderstelling zou pleiten het verschil tusschen de lavasoort, welke het Diëng-plateau bedekt en die waarvan de tempels zijn gebouwd; deze laatste steensoort zou verborgen liggen onder de lavastroomen en het lavapuin die door de uitbarsting en verbrijzeling van den Pakoewådjå over de vlakte verspreid zijn. Latere onderzoekingen [1]) hebben aangetoond, dat het uiteenslaan van den berg, indien het ooit heeft plaats gehad, in een vroegere periode valt dan Junghuhn meende en dat er geen aanwijzing is die doet vermoeden, dat de werkzaamheid der jongere kraters in lateren tijd heviger is geweest dan tijdens den bloei van den tempeldienst op den Diëng. En tevens is gebleken, dat de lavasoort der tempels op eenigen afstand van de gebouwen is terug te vinden; voor de bouwsteenen heeft men blijkbaar de lavabrokken gebruikt, die voor het doel 't meest geschikt waren, al lagen die dan ook niet het dichtst bij de hand [1]). In verband met de uitkomst van deze onderzoekingen is het gevoelen aannemelijk, dat het plateau met zijn tempels allengs verlaten is naarmate de eeredienst verliep. Dat de Diëng bewoond is geweest valt zeker niet te betwijfelen; maar waarschijnlijk woonden er alleen de priesters met hunnen aanhang, levende van de offers die hun door de pelgrims werden gebracht. De hooge, kille en niet bijzonder vruchtbare streek, waar 't bij regenweder zeer guur en onaangenaam is, zal hen, die er op den duur niet noodig hadden, weinig aangelokt hebben als vast verblijf. Van een tempelstad en hare bevolking kan men hier dus niet spreken, veeleer van een tempelgroep met het dienstdoend personeel als opgezetenen. Het aantal pelgrims verminderde waarschijnlijk

[1]) Mededeelingen van den hoofd-ingenieur van het mijnwezen R. Fennema.

reeds toen de Hindoe-rijken van Midden-Java in verval geraakten en het godsdienstig leven zich meer naar Oost-Java verplaatste; de invloed van den Islam deed het bezoek aan de Diëng-tempels eindelijk geheel ophouden, en verlaten bleven de gebouwen over.

De kraterbodem, waarop gebouwd werd, ligt twee meters lager dan het tegenwoordig oppervlak; de klei, die de riviertjes van de omliggende bergen afvoerden, wellicht ook vulkanische asch, hebben het terrein langzamerhand opgehoogd en de bouwwerken tot ongeveer een vierde hunner hoogte ingegraven. Reeds in den tijd toen het plateau nog als bedevaartplaats bezocht werd, schijnt dit euvel zich te hebben doen gevoelen door storing in den waterafvoer; om het te verhelpen hebben de Hindoe-Javanen een onderaardsch afvoerkanaal gegraven, dat van de Ardjoenå-tempels in noordwestelijke richting naar den bovenloop van de beek Dolok voerde. Het plateau wordt doorsneden door een kleine beek, Kali Toelis, die op den Prahoe ontspringt, de grens tusschen de residenties Banjoemas en Bagelen uitmaakt en een weinig bezuiden het middelpunt der vlakte een meertje vormt met sompige en onzekere oevers, Telågå Baleh Kambang geheeten; vandaar loopt zij zuidelijk en vervolgens westelijk naar het meertje Teroes en dan steeds westelijk en zuidwestelijk om eindelijk in de Serajoe te vallen, die eveneens op den Prahoe ontspringt. Tijdens het bezoek van Cornelius vertoonde het plateau zich als een uitgestrekt meer, dat hij met den naam van het Diëng-meer bestempelt; hij spreekt van de bouwvallen als te midden van dat meer gelegen. Maar zelfs in de maand September vond Van Kinsbergen de hoogvlakte zoo moerassig, dat hij niets kon verrichten, alvorens het middel te hebben gevonden om zich van het water te ontdoen; hij meende dat het zooeven vermelde onderaardsche kanaal daartoe geschikt zou zijn. Junghuhn, die dit kanaal had teruggevonden, bespeurde hier negen gaten of putten, die in een volkomen rechte lijn achter elkander lagen; door middel van ladders in eenige afdalende, ontwaarde hij dat zij onder den grond met elkander

verbonden waren en vertikale luchtgaten vormden van een onderaardsche waterleiding, die nog niet overal was ingestort en waardoor nog water stroomde. Het water werd er vroeger heen gevoerd door een open gracht of sloot. Het kanaal was ongeveer 250 M. lang en de afstand tusschen de luchtopeningen, die naar het verschil van terreinhoogte ook in diepte verschilden, bedroeg van 15 tot 30 M. en tusschen de vijfde en zesde opening nog meer. Het kanaal eindigde in een kloof en werd dan weder eenige honderden voeten ver voortgezet in een open gracht, ter breedte en diepte van vijf voet gegraven. Daar geen sporen van muurwerk gevonden werden, giste Junghuhn dat het kanaal en zijne vertikale schachten door balken geschraagd zijn geweest, die sedert lang zijn vergaan. De botanicus verheugde zich dat er, wegens de onverschilligheid der tegenwoordige bevolking, geen vrees voor herstelling van het kanaal bestond; in dat geval toch, zegt hij, zouden vele schoone en zeldzaam voorkomende moerasplanten, die nergens elders op Java groeien, geheel en al verdwijnen. Doch bijna ware die vreugde te schande gemaakt. Het eerste werk van Van Kinsbergen, toen hij het plateau betrad, was een kanaaltje van de Ardjoenå-tempels naar deze leiding te doen graven, om het lastige water te loozen. Hij bemerkte echter spoedig dat de waterafvoer naar die zijde te gering was, — zeker een nieuw bewijs van de groote verandering die het terrein sedert den Hindoe-tijd moet ondergaan hebben. Na een onderzoek te midden van het moeras, slaagde Van Kinsbergen er in de goede richting voor een kanaal te vinden, om het overtollige water naar het meer Baleh Kambang te voeren, dat zelf weder met het meer Wernå gemeenschap heeft. Alle beschikbare manschappen stelde hij daarop in 't werk om een gracht van 2,5 M. breedte en ruim 2 M. diepte in die richting te graven, en spoedig had hij het genoegen van het water in en om de tempels te zien verminderen. Het middelste gedeelte van het plateau is echter ook nu nog moerassig.

Alvorens men tot de hoogvlakte is opgeklommen, trekken

de zoogenaamde Boeddha-wegen en Boeddha-trappen de aandacht, die uit de lage landen van Bagelen en Pekalongan naar het Diëng-plateau zijn aangelegd. Dat deze wegen naar Boeddha genoemd worden, ofschoon de monumenten van den Diëng geen spoor van Boeddha-dienst vertoonen,. kan ons niet bevreemden, wanneer wij weten dat de hedendaagsche Javaan het geheele vóór-Islamietische tijdvak van Java's geschiedenis de djaman Boedå, den Boeddha-tijd, en den godsdienst zijner vaderen, zonder onderscheiding der verschillende stelsels, de agåmå Boedå, den Boeddhagodsdienst, noemt; de beteekenis van het woord Boeddha is voor hem verloren gegaan en hij verbindt er thans geen ander begrip aan dan den ouden tijd. De trappen die men op vele gedeelten dezer wegen aantreft, waren blijkbaar bestemd om, vooral waar de hellingen steil zijn, het klimmen en dalen, vooral voor zwakken en ouden, gemakkelijker te maken. Dat dit de bedoeling was blijkt vooral uit de geringe hoogte der treden, die meestal niet meer dan 12 à 14 centimeters bedraagt. Maar men vindt ze ook op vlakkere gedeelten.

De weg, die uit Bagelen naar den Diëng opwaarts voerde, schijnt, volgens berichten van inlanders, een aanvang te hebben genomen bij Goenoeng Tawang, zes palen ten zuiden van Wonosobo. Thans echter beginnen de sporen van dien weg eerst een weinig ten noorden van laatstgemelde plaats, op de grenzen der districten Wonosobo en Kali-alang, terwijl men ze van daar noordwaarts over eene lengte van ongeveer 14 palen tot aan het Diëng-plateau vervolgen kan. Ten noorden van Kali-beber schijnt deze weg zich vereenigd te hebben met een tweeden, die van de dessa Tjandi, dus genaamd naar een paar kleine, thans nagenoeg verdwenen Hindoe-tempels, eene oostelijke richting volgde. Hoogerop heeft van de dessa Ngadiloewih, zoo het schijnt, nog een zijtak oostwaarts langs het meer Mendjer naar Lobang geloopen. Daar echter bij laatstgenoemde plaats alle sporen van dezen weg eindigen, doet zich de vraag voor of hij wel ooit van Lobang tot het Diëng-plateau is doorgetrokken. Het laat zich denken dat men

den weg onvoltooid liet, omdat men een gemakkelijker tracé gevonden had. De gansche hier beschreven weg met zijne zijtakken is naar alle waarschijnlijkheid geheel geplaveid geweest met vierkante gehouwen steenen, waarvan echter zeer weinig meer te vinden is, daar zij allengs door de dessa-bewoners, hetzij tot eigen gebruik, hetzij op last van het bestuur voor gouvernements-gebouwen zijn uitgegraven. Waar men de breedte nog kan nagaan bedraagt deze ongeveer veertien decimeters, en het blijkt dat bij alle eenigszins belangrijke hellingen steenen trappen waren aangelegd, waarvan zelfs in de lagere gedeelten sommige tot 500 treden moeten geteld hebben. De steenen, die voor trappen en plaveisel hebben gediend, zijn van dezelfde zachte en gemakkelijk te bewerken lavasoort, waaruit de tempels van den Diëng zijn gebouwd.

De merkwaardigste gedeelten van de genoemde trappen zijn die welke gevonden zijn tusschen Kali Lawang, drie K.M. te zuidwesten van het meer Mendjer, en het meer Tjebong, en tusschen laatstgenoemd meer en het Diëngplateau. Men noemt het eerstgenoemde den buiten-, het andere den binnnentrap.

De buitentrap reikte van de hoogte van ongeveer 1460 tot die van omstreeks 2035 M.; hij was dus nagenoeg 575 M. hoog en telde, daar iedere trede 12 centimeters hoogte heeft, ongeveer 4760 treden. Thans zijn van dit reuzenwerk slechts weinige fragmenten over en deze zijn meestal nog zwaar geschonden. 't Is waarschijnlijk dat op eenige punten, waar de helling gering was, de verschillende trapreeksen door stukken weg verbonden waren. De treden bestaan uit vierkante steenblokken, bevat tusschen steenen boomen, waarvan het bovenvlak met de hoeken der treden gelijk komt en waarop nog hier en daar de consolevormige stukken eener voormalige leuning staan. De breedte van den trap met de boomen is 13 decimeters, tusschen de boomen nagenoeg een meter. De diepte der treden kan misschien gemiddeld 24 centimeters bedragen hebben, maar was zeer ongelijk, daar de bodem niet geëffend was, maar de trap door dichte bosschen en langs

diepe ravijnen de bochten en slingeringen van het terrein volgde. De treden die men gevonden heeft, bestaan meestal uit twee stukken steen, en de boomstukken hebben slechts eene lengte van 5 à 6 decimeters, zoodat het geheel uit kleine stukken is samengesteld. Dat de voegen thans nergens meer sluiten zal wel minder aan de bouwmeesters, dan aan de aardschuivingen en tropische regens zijn toe te schrijven.

De binnentrap is, in vergelijking met den buitentrap, van geringe beteekenis. Hij bestond slechts uit een 300tal treden, die thans gedeeltelijk verdwenen en voor 't overige zwaar beschadigd zijn. De bewerking is in 't algemeen dezelfde als die van den grooten trap, maar er schijnt minder zorg aan te zijn besteed. De breedte bedraagt met de boomen bijna 14 decimeters, tusschen de boomen iets meer dan een meter.

De ontdekking van den Boeddha-weg die uit Pekalongan naar het Diëng-plateau voerde, dagteekent eerst van 1867. Men vindt de eerste sporen van dien weg bij de dessa Simbang Klawen in het district Keboemen, het oostelijkste van Pekalongan, en kan ze vandaar zuidwaarts vervolgen langs Deles en den koffietuin Kali-poetih tot aan de zeer hoog op de helling van den Pager Kendeng gelegen dessa Sigemplong. Wij bevinden ons hier in de streek ten noord-noordwesten van het Diëng-plateau. Trappen heeft men zoowel ten noorden als ten zuiden van Sigemplong ontdekt. De overblijfselen ten noorden, of beneden Sigemplong, liggen verspreid over eene uitgestrektheid van omstreeks 200 M. en zijn grootendeels bijna onkenbaar geworden. De hooger of meer zuidwaarts gelegen trap vangt aan ongeveer op de grens van Banjoemas en Pekalongan; men kan de sporen van ongeveer 400 treden volgen. Ook deze trappen richten zich naar den loop van het terrein, zijn van zachte lava vervaardigd en gelijken in alles op de vroeger beschrevene, behalve dat zij wat smaller zijn. Van versiering is hier niets te vinden en de staat van verval maakt het onmogelijk te oordeelen over de zorg en de kunst die aan den aanleg zijn besteed.

De opmerking, reeds in 1867 door Pet gemaakt, dat al

deze wegen, en trappen ook wijzen op eene rechtstreeksche gemeenschap die in den Hindoetijd over den Diëng heen tusschen het midden van Pekalongan en het midden van Bagelen bestond, wordt nog bevestigd door de wegen met trappen die in 1871 gevonden zijn aan den berg Pangonan, die het plateau aan de westzijde begrenst. De drie blootgelegde deelen van den weg vindt men aan de helling van den Pangonan die naar het plateau gekeerd is, maar blijkbaar heeft de weg verder doorgeloopen, zoodat hij met de naar Pekalongan en naar Bagelen voerende wegen in verband stond. De bewerking dezer laatst gevonden trappen was blijkbaar zeer ruw; vele steenen schijnen verworpen stukken van oude bouwwerken te zijn.

Onbeslist is het of de volgens de inlanders zeer oude weg die in Pekalongan van Tersono naar Simbang Klawen voert, mede tot de Boeddha-wegen behoort. In de richting van Sigemplong naar Batoer in Banjoemas is vruchteloos naar sporen van een Boeddha-weg gezocht; er bestaat niets dan een gewoon pad. De vervallen staat en de begroeiing zijn oorzaak, dat sommige zijtakken van de Boeddha-trappen niet goed meer te vervolgen zijn.

Wanneer men langs den thans gebruikelijken weg van Wonosobo het Diëng-plateau bereikt, kruist het pad aan de oostzijde der hoogvlakte een langen rechten bergrug, een uitlooper van den Prahoe, die de oostgrens van het plateau vormt. De geheele binnenhelling van dezen rug is bekleed geweest met muurwerk van groote gehouwen steenen en verdeeld in verschillende terrassen, die op enkele punten door zeer smalle, eveneens uit gehouwen steen vervaardigde trappen met elkander verbonden waren. Deze trappen voerden naar de tempels, waarvan nu nog de overblijfselen gevonden worden [1]). Zij waren

---

[1]) Men vindt de oudere berichten verzameld door Leemans in Versl. en Med. der K. Akad. v. Wet. afd. Letterkunde, Dl. VIII. Verder raadplege men Brumund in Verh. v. h. Bat. Gen. XXXIII. 156—161, en wat de latere ontdekkingen en opgravingen betreft de Notulen van het Bat. Gen. (Zie Verbeek, Lijst van Oudheden, bl. 127—130).

gelegen op de vlakke kruin van den bergrug, achter de plaats waar de huizen van Diëng-wetan (Oost-Diëng) daartegen zijn geleund, en nabij de pasanggrahan, die hier tijdens de opgravingen tot bewaarplaats der beelden en andere merkwaardigheden op en bij het plateau gevonden, werd ingericht; ook benoorden deze pasanggrahan werden oudheden bewaard. Men kon hier voor eenige jaren nog de overblijfsels van vier tempels onderkennen, doch thans zijn schier al de steenen weggehaald, terwijl het met veel zorg gemaakte muurwerk langs de helling, juist ten gevolge van het aanleggen van bovengenoemden weg, die tot binnen de vlakte voert, deels neergeworpen, deels weggespoeld is. In de vlakte liggen dan ook nog duizenden steenen, hier en daar tot groote hoopen opgestapeld. Vier andere kleine tempel-grondslagen liggen zuidelijker tegen den bergrug aan weerszijden van den ouden weg naar Wonosobo. Waar de Toelis de vlakte betreedt vormt deze een kleine bocht, waarin het gehucht Diëng-koelon (West-Diëng) is gelegen. Hierbij lagen, ieder op een kleinen heuvel, de ruïnen van twee tjandi's, Tj. Dårå-wati en Tj. Parikesit genoemd, met namen die, evenals die der overige straks te noemen tempels, aan de Bråtå-Joedå zijn ontleend. Tjandi Dårå-wati waarvan de muren nog ten deele bestaan maar het dak is ingestort, was met veel zorg bewerkt, en had van achteren en aan de beide zijden een uitspringende nis, waarboven een monsterhoofd was gebeiteld, en aan weerszijden van die nis vakken door lijstwerk begrensd. De kamer mat slechts 2,5 M. in 't vierkant. De ingang, waarheen eenige treden opvoerden, was zeer laag; het dak liep hoog op. Tjandi Parikesit, sedert 1873 ingestort en inmiddels verdwenen, had geen nissen, maar fraai beitelwerk aan den ook hier zeer lagen ingang en een smaakvol dak, dat op een padmasana of lotuskussen rustte. Naast Tj. Dårå-wati ligt nog de steenhoop van een derden, reeds vroeger geheel ingestorten tempel. Junghuhn, die hier in 1845 reisde, vermeldt nog een tweede groep of rij van tempels aan de westzijde van de bocht tegen den bergrand geleund, maar schier geheel in puin gestort. Latere bezoekers maken er geen melding meer van.

Overziet men bij de pasanggrahan staande de vlakte, dan ontwaart men in haar midden de groep der Ardjoenå-tempels; daarachter liggen, bijna in dezelfde lijn, op de benedenhelling van den Pangonan, de fundamenten van Tjandi Sentjaki en zuidelijker langs dien bergrand de grondslagen van een vijftal andere tempels. Junghuhn spreekt van een groep van tien tjandi's en Brumund zegt dan ook, dat de steenhoopen het waarschijnlijk maken, dat het aantal vroeger grooter is geweest. Hij was er trouwens getuige van hoe men bezig was om een der tempels te sloopen, ten einde de steenen in het naburige Batoer te verkoopen. Brumund vond Tj. Sentjaki nog vrij goed bewaard. Het gebouw was vierkant, met nissen aan weerszijden van den ingang en verder aan de beide zijden en van achteren. Op het vierkant rustte een achtzijdig dak, dat hooger op in cirkelvorm overging, terwijl in iedere zijde van het achtkant een nisje werd gevonden. Aan dezen tempel was weinig beeldhouwwerk, maar daarentegen waren de steenen met bijzondere zorg gepolijst en op elkander gelegd. In de kamer heeft men een waterloozing gevonden, vermoedelijk voor het offerwater. Van de overige tempels dezer groep schijnt Tj. Såmbå fraai bebeiteld te zijn geweest. Eene andere, Tj. Nalagareng, is in 1861 onder eene geweldige aardstorting van den Pangonan bedolven. Lager aan de helling en zuidelijker lagen Tj. Nakoelå Sadewå en Tj. Gatot Kåtjå — de laatste nog gedeeltelijk bewaard gebleven —, die zeer eenvoudig, zonder ander beitelwerk dan de omlijsting en bekroning van ingangen enz. gebouwd waren. Zelfs in hun vervallen staat, toen van de grootste der beide tempels het voetstuk en de trappen geheel verdwenen waren zoodat sommige hoeken van den buitenmuur hun steunpunt misten, maakten deze gebouwen door hunne sobere belijning en de goede verhouding van hoogte en breedte een krachtigen indruk. Thans zijn nog slechts de grondslagen te vinden, bij Tj. Nakoelå Sadewå van twee gebouwtjes bijeen.

Eer wij de Ardjoenå-tempels, die meer bijzonder het voorwerp van het jongste onderzoek waren, in oogenschouw ne-

men, nog een woord over Tjandi Bimå [1]), gelegen aan het zuideinde der vlakte, op een tongvormigen bergrug die haar scheidt van het meer Teroes en met den Pangonan samenhangt. Van al de Diëng-tempels is deze de fraaiste en hoogste. Het uitvoerig bewerkte dak verheft zich op een omgaande lotus-lijst met vijf naar boven in omvang afnemende verdiepingen tot aan de thans ingestorte spits, en ieder van die verdiepingen draagt, in nissen met dubbele bogen, verscheidene gebeitelde menschenhoofden. Drie van de buitenmuren springen een weinig uit, en tegen de vierde is een buiten verhouding groot voorportaal aangebouwd, welks ingang omlijst is met beeldhouwwerk; dit portaal doet geen goed aan den overigens fraaien, slank-pyramidalen vorm van het gebouw, die ongetwijfeld nog beter uitkwam toen de top nog aanwezig was. De grootte der kamer is 3 bij 4 M.

De Ardjoenå-tempels, de best bewaarde groep van den Diëng, liggen, zooals reeds werd aangeduid, ongeveer in het midden der vlakte. Ze zijn vijf in getal; vier liggen naast elkander, van het noorden naar het zuiden, met den ingang naar het westen gekeerd. De eerste heet meer bepaald naar Ardjoenå, en heeft den vijfden, Tjandi Semar, die er vóór staat, als bijtempel of priesterverblijf. De tweede heet Tjandi Srikandi naar eene van Ardjoenå's vrouwen. De derde wordt Tj. Poentådewå en de vierde, naar eene andere echtgenoot van Ardjoenå, Tj. Sembådrå genoemd.

Rondom deze tempels, die zooals ik reeds vroeger opmerkte, tot een vierde hunner hoogte onder lava en aarde verborgen lagen, liet Van Kinsbergen een rechthoek van 86 meters lengte en bijna 45 meters breedte uitgraven, zoodat men, op het uitgegraven vlak staande, tegen het omringende terrein als tegen een wal of dijk van zes voet hoogte aanzag.

De Tj. Ardjoenå is een vierkant, wat massief, maar toch geenszins onbekoorlijk gebouwtje, met een eng portaal, waar-

---

[1]) Hij wordt ook Tj. Werkodårå genoemd, omdat Werkodårå de gewone bijnaam is van Bimå.

naar de opgang door eenige treden wordt gevormd, zwaar lijstwerk aan het voetstuk en zware kroonlijst en een gebeitelde versiering rondom de poort: als deurbekroning het veelvuldig voorkomende kala-makara-ornament, bestaande uit een grijnzenden kala-kop, met uitpuilende oogen en vervaarlijke slagtanden, langs de deurposten een smal blad-ornament, beneden ter weêrszijden eindigende in een buiten verhouding grooten makara- of olifants-kop met een daarin zittend leeuwtje of vogel; deze geheele versiering wordt, verkleind, telkens herhaald langs de nissen in den voormuur aan weerszijden van den ingang, en aan die van de buiten-zijmuren en van den achterwand. Van het fraaie dak, uit drie telkens terugspringende verdiepingen bestaande, met sierlijk gemodelleerde pijnakels aan de vier hoeken van elke verdieping en kleine nissen daartusschen, zijn thans de bovenste verdieping en de spits ingestort; het bekleedsel der poort is aan de ééne zijde afgevallen, de steenen trapleuning is slechts aan den éénen kant overgebleven. In de kamer, die 2,5 M. in het vierkant heeft, en waar slechts voor vier personen plaats is, vond Van Kinsbergen een steenen voetstuk voor een lingga of een beeld, breeder dan de deur en gang die tot het binnenste leiden, zoodat de tempel om dat voetstuk moet gebouwd zijn. Aan de zijde waar een tuit is gemaakt voor den afvoer van het plengwater. was, even boven den vloer, een gat in den muur, dat aan de buitenzijde even beneden de nis in een fraai gebeitelden waterspuier uitkomt. In den dorpel en in den steen boven den ingang waren nog de gaten waarin de pennen staken, waarop eenmaal de deuren hebben gedraaid. Deze waren vermoedelijk van hout; niet het geringste overblijfsel is er van gevonden. Daar de tempel geen vensters heeft is het inwendige der kamer zoo donker, dat men het spits toeloopend, door trapsgewijs elkander naderende steenen gevormd plafond en de vier kleine nissen in de wanden, die misschien voor het plaatsen van lampen bestemd waren, nauwelijks kan onderscheiden.

Tegenover den ingang van Tj. Ardjoenâ staat, op onge-

veer tien schreden afstands, Tj. Semar, met den voorgevel naar eerstgenoemden gekeerd. Dit gebouwtje, thans op een bovengrondschen grafkelder gelijkend, is langwerpig van vorm, breeder dan de Ardjoenâ-tempel, en ontvangt licht door acht openingen met tudor-bogen. Ook deze tjandi zal een langzaam toeloopend dak gehad hebben; trouwens bij de manier van bouwen dezer bouwmeesters was deze vorm van dak een noodzakelijk kwaad; de pilaar gebruikten zij niet — men vindt wel pilasters, maar geen enkele pilaar aan al de Hindoe-tempels op Java — en uit dien hoofde konden zij de tempels niet afdekken met groote platte steenen, door pilaren geschraagd; metselkalk bezigden zij niet en daarmede staat in verband het allerwege ontbreken van den toog, want zonder metselspecie is geen toog samen te stellen. Er bleef dus, bij de ongeschiktheid van het klimaat voor houten balken, niet veel anders over dan van de kroonlijst af de steenen langzaam naar binnen te doen oversteken en den eenvoudigen pyramidalen dakvorm, die uit deze bouwwijze voortkomt, te breken door staande muurtjes, de verdiepingen van het dak; maar de daken werden zoodoende onevenredig zwaar voor den onderbouw en als men zich daarbij nog even herinnert dat al de steenen slechts gestapeld lagen en dat de wortels van planten en boomen de steenen van hunne plaats brachten, dan moet men zich verbazen, dat er in dit land van aardschokken nog zooveel is blijven staan.

Ook in Tj. Semar heeft een voetstuk gestaan, gelijksoortig met dat van Tj. Ardjoenâ; het is zichtbaar, maar werd niet opgegraven. Klaarblijkelijk stond dit gebouw, waaraan ook een trap is gevonden, met Tj. Ardjoenâ in verband. Achter Tj. Ardjoenâ, d. i. aan de oostzijde, is een eenvoudig vierkant plat voor den dag gekomen, dat zich slechts weinig boven den beganen grond verheft. Tusschen den tempel en dat plat vond men een beschreven steen, die waarschijnlijk op het plat heeft gestaan. Hij is zwaar beschadigd en met uitzondering van drie regels geheel onleesbaar geworden, omdat er de spits van den tempel, een vervaarlijk stuk steen,

op gevallen is. Tegen den achtermuur van den Tj. Ardjoenå was, evenals achter al de andere, een diepe put gegraven, dien Van Kinsbergen tot bevordering eener goede bewaring heeft doen opvullen. Tjandi Ardjoenå en Tj. Semar zijn te zamen omgeven geweest door een ringmuur, die eigenlijk uit twee dunne muren bestaan heeft, waarvan de tusschenruimte met aarde was opgevuld. Het met fraai lijstwerk versierde soubassement is nog overig. Aan de oost- en westzijde van dien ringmuur was een opening, of misschien een poort, waarnaar men met een nog aanwezigen trap van drie treden opsteeg. Bij die openingen vindt men rollagen, waarop juist het voetstuk past van een zittend beeld, in de nabijheid gevonden; men kan hieruit opmaken dat die toegangen door beelden bewaakt werden.

Tj. Srikandi behoort met Tj. Bimå tot het fraaiste wat het Diëng-plateau aan bouwwerken bevat; er zit artistiek karakter in dezen forschen bouw van een klein heiligdom, bestemd voor den dienst van enkelen ten behoeve van velen. Op den top na, welks vorm zich, door de harmonische afmetingen van het geheel, niet moeilijk laat raden, is er van dezen tempel weinig verloren gegaan; hij was op dezelfde wijze als Tj. Ardjoenå met een tweede tempeltje verbonden, waarvan echter alleen het onderste gedeelte is bewaard gebleven. Beide tempels te zamen waren ook evenzoo door een ringmuur omgeven. En geheel hetzelfde was ook het geval bij Tj. Poentådewå, waarbij echter van den bijtempel alleen de grondslagen gevonden zijn. Wellicht was een van beide kleine tempeltjes of waren beide voor den nandi van Sjiwa bestemd, die gewoonlijk in een klein gebouw vóór elken Sjiwa-tempel werd aangetroffen. Achter Tj. Poentådewå staat een zeer groot pedestal, met drie padmasana's, het gewone voetstuk der Hindoe-beelden. De ringmuren der drie tempelparen zijn door vrij breede wegen gescheiden geweest. Tj. Sembådrå alleen heeft noch muur, noch bijtempel gehad. Al de andere tempels zijn lager dan de Tj. Ardjoenå. Bij alle zijn de daken op soortgelijke wijze gevormd; alle hebben

een vooruitspringende portaalgang, en zijn met velerlei bloem- en ornamentwerk bebeiteld. Bij Tj. Poentådewå, waarvan weinig meer dan een steenkubus met vervallen portaal over is, zijn de nissen door halfverheven beelden op den muur zelven vervangen; photographieën van de zijwanden geven de beelden van Brahma en Wisjnoe te zien; of ook de achterwand versierd was, blijkt niet. De nauwe toegang en inwendige ruimte zijn bij alle vrij wel gelijk.

Nog verdient opmerking, dat tusschen Tj. Poentådewå en Tj. Sembådrå, eene ruïne die op instorten staat, de overblijfselen worden aangetroffen van twee woningen, gescheiden door eene doorloopende galerij, die recht naar den tempel Gatot Kåtjå leidt; terwijl bij het graven van het kanaal voor den waterafvoer de sporen zijn gevonden van straten en woningen, die getuigen van het drukke verkeer dat oudtijds het plateau verlevendigde.

Bij de voortzetting der ontgraving van het Diëng-plateau zijn al spoedig nieuwe ontdekkingen gevolgd. Terwijl van de opengelegde ruimte om de Ardjoenå-tempels een sloot in noordoostelijke richting gegraven werd, stuitte men op eenige fundamenten, die later gebleken zijn tot den ringmuur van een tempel te behooren. Zij hadden eene lengte van ongeveer 68 en een breedte van ongeveer 34 meter, en schijnen een muur gedragen te hebben, geheel van denzelfden aard als die van Tj. Ardjoenå. Deze ringmuur, waar fraaie kleine trappen door of over leiden, heeft behoord aan een tempel waaraan ook de naam van Tjandi Poentådewå wordt gegeven; bij verder graven heeft men binnen die muren fundamenten van verschillende gebouwen, fraaie trappen met leuningen die in gehouwen dieren eindigen, twee diepe putten en andere overblijfselen gevonden. Bezuiden en beoosten Tj. Poentådewå, aan weerszijden van den weg die van den pasanggrahan naar de Ardjoenå-tempels leidt, heeft men nog de fundamenten van twee andere ringmuren en tempels opgegraven, waarvan geene namen bekend zijn en die weinig merkwaardigs schijnen te hebben opgeleverd. Een vierde

tempel, met een ringmuur die 51 meter lang en 36 meter breed is, waarvan de overblijfselen, vooral het zeer gave en kolossale beeld van een zittenden leeuw, bijzonder geroemd wòrden, is iets oostelijker aan den genoemden weg gevonden, die zelve uit naast elkander gelegde gehouwen steenen, uit de bouwvallen opgezameld, was vervaardigd. Van een vijfden tempel ontdekte men sporen een weinig bezuiden laatstgemelden. Van een zesden vond men de grondslagen des gedeeltelijk afgebroken ringmuurs en van zeer zonderling door elkander geplaatste gebouwen, beoosten de vroeger beschreven onderaardsche waterleiding, aan den voet van den Pangonan. In den hoek van het plateau tusschen den tunnel en den Pangonan werden nog tal van andere fundamenten opgegraven. Opmerkelijk is het, dat bij de meeste fundamenten de hoeken niet recht zijn en de symmetrie gebrekkig is. Ook is men er niet in geslaagd in den stand der tempels met betrekking tot elkander eenig verband te vinden; dit schijnt echter zeker, dat de groote meerderheid der tempels in het midden der vlakte heeft gestaan.

Wanneer men overweegt hoevele nissen en pedestallen, voor de plaatsing van beelden bestemd, in en bij de Diëng-tempels worden aangetroffen, dan kan men gemakkelijk nagaan, dat zij ook een rijke mijn voor de verzamelingen van oud-Javaansch beeldhouwwerk zijn geweest. Reeds voorlang zijn vele beelden van den Diëng naar Pekalongan en Batoer gevoerd, allengs verstrooid en in verschillende musea terecht gekomen. De opgravingen hebben op groote schaal tot verrijking van het kabinet van oudheden van het Bataviaasch Genootschap bijgedragen. De kunstwaarde dezer beelden is zeer verschillend, maar allen zonder uitzondering bevestigen het resultaat, door de beschouwing der tempels opgeleverd, dat de heilige plaats op het Diëng-plateau eene stichting was van Sjiwaïeten, en voornamelijk aan den dienst van Sjiwa, zijne sjakti of gemalin Doerga en beider zoon Ganesja was gewijd. Van Boeddhistische voorstellingen is in de geheele massa dezer overblijfselen geen spoor te vinden.

Wij verlaten thans het Diëng-gebergte, maar niet de residentie Bagelen, waar wij nog de in 1853 door Kinder ontdekte tempelgrotten van Koetå Ardjå, een zeer karakteristiek overblijfsel der Hindoe-tijden, aantreffen. De tot nu toe bekende kunnen in vier groepen verdeeld worden, en men mag wellicht verwachten dat voortgezette nasporingen nog meerdere zouden aan het licht brengen. In den rotswand van Goenoeng Lanang vindt men de met lijstwerk versierde ingangen van twee dier grotten, die koepelvormig zijn en naast elkander liggen. In elke grot vindt men een lingga, geplaatst op een vierkant voetstuk met eenigszins verheven rand, een zoogenaamde joni; zij zijn te zamen uit de rots zelve gehouwen. Van den bovenrand des voetstuks loopt een tuit naar een eveneens uit de rots gehouwen waterbekken, terwijl langs den vloer een smal afwateringskanaal is gebeiteld in de richting naar den ingang. De tweede groep, die van Goenoeng Tebasan, bestaat uit een langwerpige voorhal, met natuurlijk, koepelvormig gewelf en voorzien van drie zitplaatsen, terwijl in den achterwand een doorgang gevonden wordt naar een vertrek, insgelijks met een koepeldak, en waarin men joni, lingga, waterbekken enz., op dezelfde wijze ingericht, terugvond. Aan den noordelijken wand der voorhal vindt men een soortgelijken doorgang naar eene wat hooger liggende kamer, waarin men slechts de stukken van een verbrijzelde joni en lingga aantreft. De derde groep, die van Goewa Tapoes of Gong [1]), heeft insgelijks een voorportaal met zitplaatsen, en voorts twee achter elkander liggende, met gangen verbonden kamers, waarvan de eerste thans ledig is, de tweede alweder de overblijfsels van joni, lingga en bekken bevat. De vierde groep eindelijk, Goewa Merden, bestaat uit twee onvoltooid gebleven rotskamers, die, daar zij aan de

---

[1]) Bij Kinder, den ontdekker dezer grotten, Watoe Lawang geheeten, wat echter een algemeene naam voor al deze grotten is („rotsen met deuren of poorten"). Goewa = grot. De maten van Kinder (Tijdschr. I. T. L. en Vk. I. 89) kloppen niet met die van Friederich (aldaar, XXXII. 55), zoodat een nieuw onderzoek gewenscht is.

voorzijde open zijn, waarschijnlijk slechts de voorhallen moesten vormen van daarachter liggende grotkapellen, welker uithouwing is achterwege gebleven. Ofschoon de prachtige grottempels van Hindostan, waarvan deze kapellen eene navolging zijn op zeer kleine schaal, hun oorsprong aan de Boeddhisten danken, en ofschoon wij ook op Java, in de residentie Kediri, Boeddhistische grotkapellen zullen aantreffen, blijkt de Sjiwaïtische oorsprong dezer grotten uit den lingga, het gewone symbool waaronder Sjiwa vereerd werd.

Ofschoon de residentie Kedoe een der hoofdzetels schijnt geweest te zijn van het Javaansche Boeddhisme, vindt men toch ook hier talrijke Sjiwa-tempels. Op de noordoostelijke helling van den Sendårå liggen Tjandi Perot en Tjandi Pringapoes, de eerste met een beeld van Ganesja in een buitennis aan den achterwand — de beide andere muren zijn ingestort —, terwijl in de kamer van den laatsten een nandi wordt gevonden. Tjandi Perot, waar een beschreven steen ontdekt werd met het jaartal 774 Sjåka, is op schilderachtige wijze omklemd door de wortels van een verbazend grooten vijgeboom, wiens lijnrechte stam zich midden op den top van het tempeltje verheft, en zich op een hoogte van bijna honderd voet tot eene geweldige loofkruin uitbreidt. Op het zuidoostelijke voorgebergte van den Soembing verheft zich Tjandi Selå Grijå, die, evenals Tjandi Perot, Ganesja buiten tegen den achtermuur heeft, terwijl op den rechtermuur Sjiwa als Goeroe, op den linkermuur Doerga is gebeiteld; in zijn nabijheid zijn singa's of leeuwen op breede, platte voetstukken gevonden. Den 23sten April 1866 had bij de dessa Telahap, aan den oever der rivier Gandoel, aan den zuidelijken voet van den Soembing, eene aardstorting plaats, waardoor een zich in den steil opgaanden oever bevindende trap is ontbloot, die sedert zoover is ontgraven, dat 89 treden zichtbaar zijn geworden. Hij is gemaakt uit dezelfde zachte lavasoort die voor de tempels en trappen van den Diëng is gebruikt, met veel zorg bewerkt en verwonderlijk goed bewaard. Pet meent dat hij kort na den bouw bedolven is, en dat later de rivier

Gandoel haren weg heeft genomen door den neergeploften grond. De trap loopt dan ook blijkbaar onder de genoemde rivier nog verder naar beneden, maar eene voortgezette ontgraving zou waarschijnlijk de groote moeite en kosten niet loonen. Tot den bouw zijn zeer kleine stukken steen gebezigd, en zelfs in die kleine steenen vindt men nog op eenige plaatsen lapstukjes gezet van ongeveer vijf centimeters in 't vierkant. De reden van deze ook elders opgemerkte handelwijze zoekt Pet daarin, dat die bouwwerken uit den Hindoetijd, onder leiding van zeer goede architecten, zijn opgericht door zeer middelmatige Javaansche werklieden, die reeds toen, gelijk zij nog heden doen, een gebrekkig stuk hout liever oplapten en bijwerkten dan het ongebruikt te laten liggen. Aan het boveneind van de trap is een klein plat, waarop waarschijnlijk vroeger een tjandi of eenig heilig voorwerp heeft gestaan, dat thans verdwenen is.

Wij zijn nu genaderd tot het schoonste en indrukwekkendste van alle gedenkteekenen uit den Javaanschen voortijd, den geheel eenigen bouw van Bårå Boedoer, die in den ganschen eindeloozen rijkdom zijner samenstellende deelen zijn Boeddhistischen oorsprong met onbetwistbare klaarheid aan den dag legt.

Wij hebben niet over gebrek aan hulpmiddelen tot volledige kennis van dit bouwwerk te klagen. Het is vele malen beschreven, maar alle vroegere beschrijvingen zijn overbodig gemaakt door het uitgebreide werk over dit gebouw, volgens de handschriften van Wilsen en Brumund, met raadpleging van vele andere uitgegeven en onuitgegeven stukken, door Leemans samengesteld. Bij dat werk behooren niet minder dan 394 platen, naar teekeningen door Wilsen en Schönberg Müller op last der Regeering vervaardigd. Al de onderdeelen van het gebouw en zijne versiering, al de voorstellingen op de verbazende menigte basreliefs die de wanden bedekken, zijn op deze platen afgebeeld. Maar het Bataviaasch Genootschap heeft dit terecht nog niet genoeg geoordeeld, daar de nauwkeurigheid, althans van een deel der

teekeningen, veel te wenschen overlaat, en bij de vervaardiging daarvan niet is uitgegraven wat door puin en aarde bedekt was. Het heeft dus den uitstekenden photograaf Van Kinsbergen opgedragen, ook van de schoonste partijen en basreliefs van Bårå Boedoer lichtbeelden te vervaardigen. Deze heeft zich als naar gewoonte uitstekend van zijne zending gekweten, en wij danken hem eene serie van 65 photographieën, die van de schoonheid van het beeldwerk nog veel juister denkbeeld geven dan ook de beste der platen van Wilsen [1]). Wat de reliefs betreft, bepalen ze zich echter bijna geheel tot den eersten omgang; het zou zeer te wenschen zijn, dat ook van de fraaie beeldwerken van den tweeden en vierden omgang photographische afbeeldingen werden vervaardigd.

Nadat Leemans zijn werk schreef, is het inzicht in het Javaansche Boeddhisme verbeterd. Zoo zijn vele der door hem voor vorsten en vorstinnen gehouden beelden als Bodhisatwa's en Târâ's herkend. Met zijn boek, dat voor de beschrijving nog steeds de hoofdbron is, dient dus de nieuwe beknopte beschrijving van Groneman te worden vergeleken [2]). Ook is uit de nieuwe ontgravingen, waarover straks zal worden gehandeld, gebleken dat het juister is, wat Leemans den tweeden omgang noemt den eersten te noemen, welk verschil bij een vergelijking van zijne beschrijving met de hier volgende moet worden in 't oog gehouden.

Bårå Boedoer — of de naam uit „Bara Boeddha" verbasterd kan zijn en „de ontelbare Boeddha's" beteekenen, zullen wij daarlaten [3]) — is gelegen in het zuiden van het regentschap Magelang, op kleinen afstand westwaarts van den rechteroever der Prågå, en een weinig ten noorden van het punt waar zij de Ellå opneemt. Op nagenoeg dezelfde breedte, doch onmiddellijk aan den oever van de Prågå, ligt onder

---

[1]) Not. v. h. Bat. Gen. XII. 42—50 en Bijl. F.

[2]) De tjandi Båråboedoer op Midden-Java, door Dr. J. Groneman, 1892.

[3]) Andere verklaringen van den naam zie men bij Von Humboldt, Kawi Sprache, I. 189.

een reusachtigen randoe alas of wilden kapokboom, een kleine, half vergane, door de wortels zelven van den boom die hem beschaduwt, uit zijn verband gerukte tjandi, die de inboorlingen Tj. Pawon noemen, en die waarschijnlijk tot Bårå Boedoer in nauwe betrekking heeft gestaan; de versiering en het beeldwerk wijzen duidelijk op Boeddhistischen eeredienst.

De heuvel waaromheen Bårå Boedoer werd gebouwd, vereenigde in zich vele voordeelen voor de stichting van een zoodanig heiligdom. Waarschijnlijk was zijn vorm reeds van nature vrij regelmatig, zoodat er slechts betrekkelijk weinig arbeid werd gevorderd om hem geschikt te maken voor de boven elkander verrijzende terrassen, waarlangs men zou opklimmen tot den grooten Dagob, die naar des bouwmeesters plan den top moest kronen. De uitbarstingen der naburige vulkanen hadden het omliggend terrein bezaaid met een onuitputtelijken voorraad van trachietblokken, die overvloed van voortreffelijk materiaal voor den reuzenbouw opleverden. Ook was die heuvel op aanzienlijken afstand zichtbaar, en niet het minst wellicht heeft gewogen, dat hij een uitgestrekt en prachtig vergezicht beheerscht, 't welk nog heden de bewondering der bezoekers wekt. Evenals de christenmonnikken, wisten ook de Boeddhistische priesters voor hunne heilige gebouwen met fijnen tact de plaatsen te kiezen die zich door schoone ligging onderscheidden.

Bij de korte beschrijving van Bårå Boedoer, die ik thans wil beproeven, zal ik mij houden aan hetgeen vroegere en latere waarneming, met de gevolgtrekkingen waartoe zij aanleiding gaf, omtrent den oorspronkelijken vorm heeft geleerd. Dat de tegenwoordige staat van het hier en daar vervallen monument dien vroegeren vorm gedeeltelijk slechts doet raden, en elke denkbeeldige wederopbouw in sommige opzichten aan bedenking is blootgesteld, zal ieder gemakkelijk beseffen. Vooral de benedenste terrassen hebben nog na 1814, toen Bårå Boedoer het eerst werd opgenomen, zoo groote verandering ondergaan, dat veel wat toen nog duidelijk kenbaar was, thans niet meer is te herkennen.

Een tempel in den zin dien men gewoonlijk aan dit woord hecht is Bårå Boedoer niet, want het gebouw heeft geen inwendige ruimten en leunt overal tegen den heuvel. De top van dien heuvel verhief zich ruim 47 M. boven de vlakte die hem omringt. De aanleg der terrassen begon eerst op de hoogte van $15^1/_2$ M., zoodat de voet des heuvels een breede grondlaag vormde. Op die hoogte van $15^1/_2$ M. werd de helling afgebroken en ging zij over in de oppervlakte van het eerste terras, dat door tien andere van gedurig kleineren omvang gevolgd werd, terwijl de afgeplatte top zelf als het twaalfde en hoogste kon beschouwd worden. Het onderste terras vormde een volkomen gelijkzijdig vierkant waarvan iedere zijde 151.6 M. mat. Die zijden waren naar de hemelstreken gericht, en in het midden van elke zijde werd een toegang aangewezen door twee op voetstukken geplaatste leeuwen, wier opengesperde muilen naar elkander gekeerd waren en tusschen welke eene ruimte van 7.38 M. openbleef. Het tweede terras lag ongeveer 1.52 M. hooger dan het eerste [1]), en vormde geen vierkant, maar een zes-en-dertig-hoekig, aan elke zijde tweemaal uitspringend grondvlak, waardoor zijn omtrek veel minder van den ronden vorm des heuvels afweek (Pl. IV). Zelfs zijne verst vooruitspringende deelen bleven 14.7 M. van den buitenrand van het eerste terras verwijderd. Elke zijde van dit tweede terras mat 111.5 M. en de diepte of afstand tot de volgende verhooging bedroeg 3.45 M. Weder in het midden van elke zijde klom men langs trappen van vier treden van het eerste terras naar het tweede. Deze trappen waren voorzien van borstweringen, die met sierlijke kromming naar beneden daalden en in een gapend olifantshoofd met achterwaarts gekrulden slurp eindigden. Beide deze terrassen, gelijk ook al de volgende, waren met platte, vierkante, zeer regelmatig gevormde trachietsteenen geplaveid.

---

[1]) De cijfers in den tekst zijn van Leemans. Die van IJzerman voor de benedenterrassen vertoonen kleine afwijkingen (Tijdschr. I. T. L. en Vk. XXXI. 261).

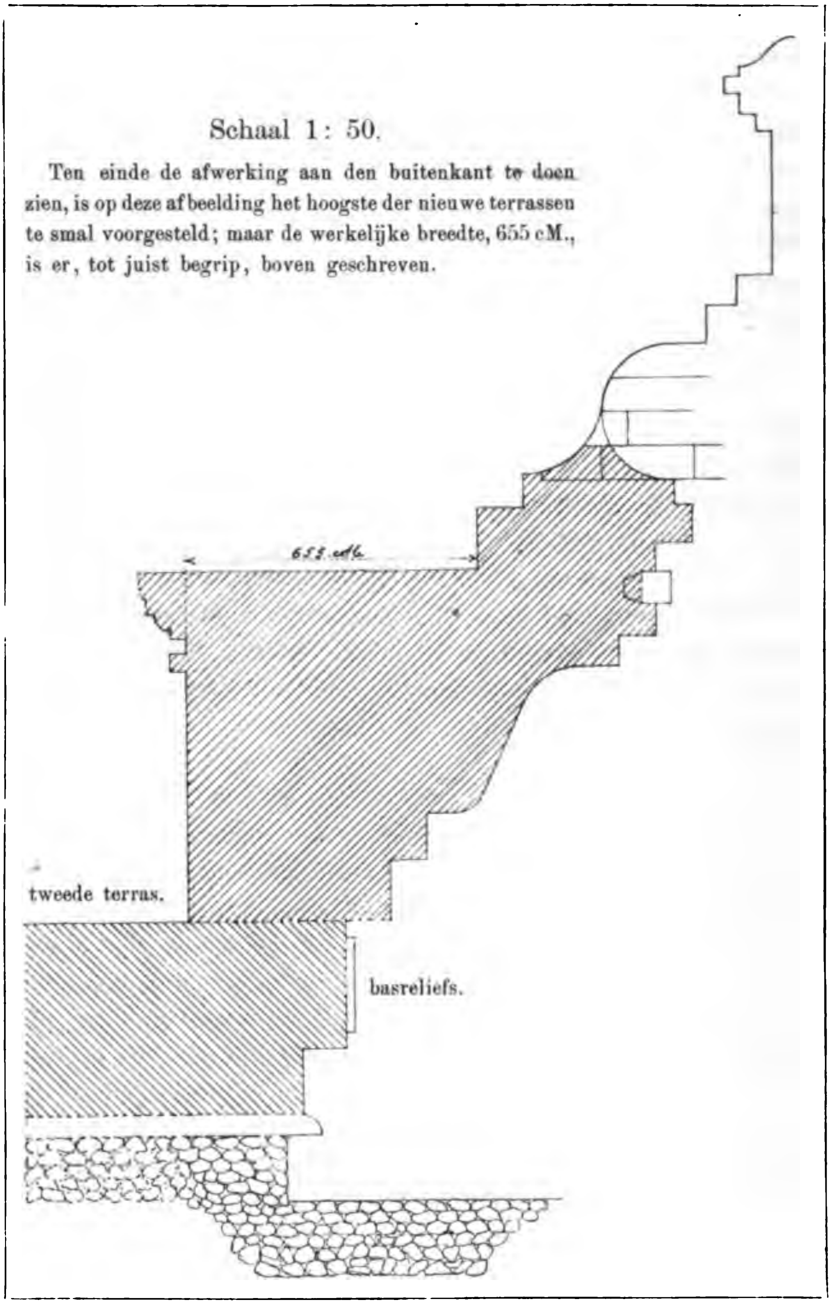
Het derde terras volgde geheel het beloop van het tweede, verhief zich ongeveer 2.28 M. daarboven en werd bestegen door trappen van zeven treden, welker leuningen aan wederzijde sloten aan een borstwering die dat terras omgaf, en vandaar in bevallige bochten naar beneden liepen, tot zij in een krul op den vloer van het tweede terras eindigden. Een deel van de trapleuningen was vlak en rechthoekig omgebogen, en vormde het voetstuk voor zittende leeuwen, in alles, behalve in de hier veel geringere grootte, overeenkomende met de leeuwen die het onderste terras bewaakten. De diepte van dit terras, de thans verdwenen borstwering medegerekend, bedroeg 6.358 M. [1]). Deze borstwering bestond uit een voet, een teerling en een kroonlijst. Er vóór waren op den muur tusschen het tweede en derde terras op regelmatige afstanden antefixen geplaatst, in den vorm van een rechthoek en daarop rustenden gelijkbeenigen driehoek en met bladversierselen op de voorzijde. Het aantal dier antefixen bedroeg 360, en daarvan waren 280, tegelijk met de borstwering zelve waartegen zij leunden, doorboord ten behoeve van gootjes, voor den afvoer van het regenwater aangebracht.

Omtrent de nu beschreven onderste drie terrassen, waarvan het benedenste thans geheel onder den grond bedolven is, terwijl het middelste slechts een enkele trede daarboven uitsteekt, zooals oorspronkelijk het onderste deed [2]), is door den ingenieur IJzerman in 1885 een merkwaardige ontdekking gedaan.

In het klokogief, dat, zooals op Pl. I te zien is, het derde terras omgeeft, vond hij een voeg, die hem deed bespeuren, dat dit klokogief oorspronkelijk een halfrond ogief is geweest. Ontgraving leidde nu tot de ontdekking, dat de drie genoemde terrassen een lateren aanbouw vormen, die reeds vóórdat de voet van het momument geheel was afgewerkt, daartegen moest worden aangebracht. Bij de hevige belasting van den grond was zetting van de droog met haken en tanden

[1]) Volgens IJzerman (zie Pl. I) 6,55 M.

[2]) Op pl. IV en V is dus dit onderste, vierkante terras niet te zien.

Pl. I. Doorsnede van den begraven voet van Bårå Boedoer, volgens IJzerman.

in elkander gewerkte muren en terrassen ingetreden; het regenwater drong door de voegen naar binnen, doorweekte den bodem en vergrootte den gronddruk tegen den achterwand der muren. Langzamerhand zal die toestand zoo verergerd zijn, dat voorziening noodig werd. Om het uitwijken van den voet tegen te gaan, heeft men een massa van 11.600 M^3 steen als een machtige band in drie terrassen daaromheen gestapeld. Zoodoende werd de oorspronkelijke voet, die het benedendeel van het monument veel rijziger moet hebben doen schijnen, aan het oog onttrokken (Pl. I). Ongeveer drie en een halven meter beneden het genoemde derde terras ligt een vloer van steenen, die ter breedte van bijna 9 M. om het gebouw loopt. Op dezen vloer nam de oorspronkelijke voet een aanvang, die thans ter hoogte van ongeveer $4^1/_2$ M. voor 't oog verborgen is; hij bestaat uit telkens, te zamen ruim 2 M., terugspringende banden en lijsten, verschillend van vorm en hoogte en afgewisseld door een klokogief; maar het merkwaardigste gedeelte van dezen voet is buiten kijf een verticale band van 86 centimeters hoogte, die om het geheele gebouw loopt en prijkt met half verheven beeldhouwwerk, verdeeld over 160, door vlakke lijsten omgeven en naast elkander staande tafereelen, 1,93 M. breed en 0,66 M. hoog. Nadat IJzerman een paar dezer basreliefs had doen ontgraven en daarna enkele andere door Rouffaer waren ontbloot, werd in 1890 op voorstel der te Jogjakarta opgerichte Archaeologische Vereeniging door de Regeering besloten, ook alle andere op haar kosten volgens een werkplan van Groneman, tijdelijk en bij gedeelten te ontblooten (Pl. II) en in lichtdruk te doen afbeelden. Aan een blijvende ontblooting viel niet te denken. Zij zou, om niet het geheele bouwwerk te doen instorten, te kostbare en den bouwval al te zeer ontsierende steenwerken vereischt hebben.

Tot dusver heeft men in deze beeldwerken geen doorloopende reeks van bekende gebeurtenissen of legenden kunnen ontdekken. „Onder vele huiselijke en enkele landelijke tafereelen," zegt Groneman, „treft men een paar vogeljachten aan, met

Pl. II. Uitgegraven voet van Bårå Boedoer.

blaasroer of boog en pijl en een vischvangst met werpnetten; een krijgsdans en een paar andere dansuitvoeringen, waarbij een van een windzak voorzien blaasinstrument bespeeld wordt. Verder vele aanbiedingen van hulde of van spijs- of bloemenoffers aan Bodhisatwa's of andere heiligen en eenmaal aan den Dhjâni-Boeddha Amitâbha. Demonen of râksjasa's, meestal andere personen aanvallend of doodend, komen enkele malen voor, evenals bodhi-boomen, soms door pajongs gedekt; tjaitja's ziet men meermalen." De bedekking der basreliefs heeft oudtijds met zorg plaats gehad, want ze zijn eerst met een laag klei bedekt en daarna zijn er vierkante steenen tegen gestapeld; enkele waren klaarblijkelijk nog niet voltooid (Pl. III) [1]).

Boven ruim een twintigtal dezer voorstellingen zijn korte opschriften in Kawi-schrift op ruwe wijze ingekrast. Zij vormen het eerste schrift, dat op Bårå Boedoer is gevonden; naar den vorm der letters te oordeelen dagteekent het waarschijnlijk uit de 9e eeuw, waardoor dus eenig gegeven omtrent den ouderdom van het gebouw is verkregen. Eenige dezer opschriften zijn niet of nauwelijks meer leesbaar; van de andere zijn nog slechts enkele door Brandes gelezen. Deze bevatten enkele woorden ter verklaring der tafereelen; zoo heet een: huldiging van den tjaitja; in enkele andere is de naam van een der afgebeelde personen bevat.

Ik zal de vier volgende terrassen, die oorspronkelijk de vier eerste waren en door hunne smalheid geheel van de vorige, later aangebrachte, verschillen, den eersten, tweeden, derden en vierden omgang noemen, en den naam terras wederom geven aan de vier laatste verhoogingen, waarvan de eerste, twintighoekige, slechts aan de buitenzijde, de drie andere, ronde, in het geheel niet door wanden of borstweringen waren ingesloten (Pl. IV en V) [2]).

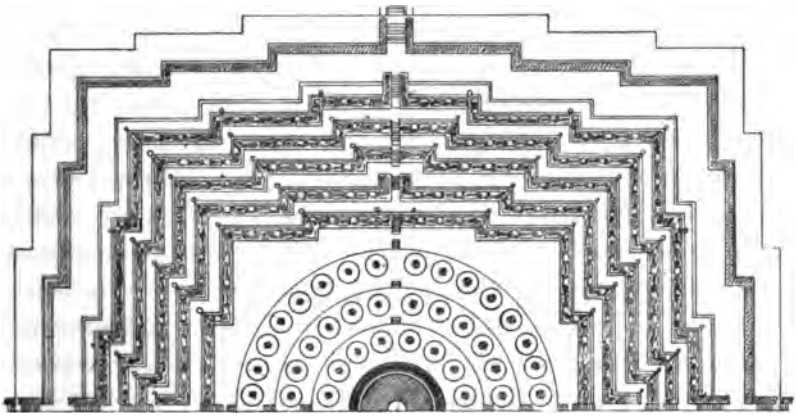
[1]) De platen II en III zijn verkleinde afbeeldingen der door de Regeering uitgegeven lichtdrukken.

[2]) Beide ontleend aan Fergusson, History of Indian and Eastern Architecture, Londen 1876, bl. 645.

Pl. III. Onvoltooid basrelief van den begraven voet van Bårå Boedoer.

De vloer van den eersten omgang lag 2.04 M. boven dien van het derde buitenterras, helde, gelijk al de hooger gelegen vloeren, een weinig naar buiten af, en had tusschen de voor-

Pl. IV. Halve plattegrond van Bårå Boedoer, 1:1200.

en achterwanden eene breedte van 1.73 M. Om den geheelen omgang liep een ringmuur, op twintig plaatsen doorboord voor de goten, die aan de buitenzijde in spuiers, in den vorm van gapende olifantshoofden, eindigden, maar overigens alleen afgebroken door vier poorten, ééne in het midden van elke zijde des gebouws. Die muur, zoowel aan de buiten- als binnenzijde uit een voet of benedenlijstwerk, een teerling en een kroonlijst bestaande, droeg een aantal een weinig op het bovenvlak inspringende fraaie tempelvormige gebouwtjes, die met tal van antefixen versierd waren, in drie torentjes eindigden, waarvan het middelste hooger was dan de beide anderen, en een nis hadden in de voorzijde. Tusschen elke twee tempeltjes verrees een veel kleiner

Pl. V. Halve doorsnede van Bårå Boedoer, 1:840.

gebouwtje met klokvormige bedekking, eindigende in een kegelvormig topstuk. Het benedendeel der grootere en kleinere gebouwtjes te zamen werd gevormd door een doorloopend lijstwerk of, zoo men wil, tweeden muur, op den ringmuur opgetrokken. De nissen waren echter tot op den eersten muur doorgetrokken en de tusschenruimten tusschen de nissen, zoowel als de geheele achterzijde van dien tweeden muur en beide zijden van den benedenmuur, waren door staande posten regelmatig verdeeld in vierkante kazementen of verdiepte velden, waarop half verheven beeldhouwwerk was aangebracht. De gebouwen waarin zich de poorten bevonden, hadden in vorm groote overeenkomst met de vermelde grootere tempelgebouwtjes, en overtroffen ze zelfs niet in hoogte, dan voor zoover het peervormige topstuk van hun middeltoren wat hooger uitstak. Daar echter de poortgebouwen bijna de dubbele breedte hadden, moest hun voorkomen wel wat gedrukt zijn. Vóór de poortgebouwen waren de trappen aangebracht, die 2.77 M. vooruitsprongen en met acht treden van ongelijke hoogte en diepte naar een bordesje voerden, om vandaar met nog twee treden den vloer der poortgebouwen, evenhoog als die van den geheelen tweeden omgang, te bereiken. De fraaie trapleuningen eindigden van boven in een opgesperden leeuwenmuil, die tegen het poortgebouw rustte, en aan het benedeneinde in even zulk een olifantshoofd als wij reeds meermalen onder de versieringen van Java's tempels opmerkten. Het gewelf der poorten bestond uit vlak liggende, elkander gedurig meer naderende steenen, die naderhand tonvormig waren uitgehouwen.

Ik zou verre mijn bestek overschrijden, indien ik den oneindigen rijkdom van architektonische sieraden aan den muur en de daarop verrijzende tempeltjes en van de poortgebouwen en trappen wilde beschrijven. Maar bij de beelden en basreliefs, die voornamelijk het karakter des gebouws uitdrukten, moet ik nog een oogenblik stilstaan. Het aantal gebouwtjes met nissen dat zich op den ringmuur des tweeden omgangs bevond, bedroeg aan elke zijde 26, of in het geheel 104. In elk dezer nissen was een Boeddha-beeld geplaatst, met den

lotustroon waarop het was gezeten, uit één steen gehouwen en daarmede 1.54 M. hoog. Die beelden droegen het gewone uiterlijk der Dhjâni-Boeddha's, in het vorig hoofdstuk beschreven. Achter de beelden was een lichtschijf of aureool aangebracht. Wij zullen die, behoudens het verschil in de houding der handen volkomen aan elkander gelijke Boeddha-beelden ook in de nissen der hoogere omgangen terugvinden. Hier merken wij reeds op, dat aan iederen wand, voor zoover de benedenste vier der vijf ringmuren betreft, die de omgangen scheiden, juist die Dhjâni-Boeddha's voorkomen, die daar overeenkomstig de windstreek moeten zetelen. Aan de oostzijde van het gebouw vindt men op alle die vier ringmuren Aksjobhja, aan de zuidzijde Ratnasambhawa, aan de westzijde Amitâbha, aan de oostzijde Amoghasiddha [1]).

Onder iedere nis van den ringmuur, en met die nis in breedte overeenkomend, was in den benedenmuur een kazement met een zittend mansbeeld uitgehouwen, terwijl de kleinere kazementen vlak onder de klokgebouwtjes ieder een man tusschen twee vrouwen vertoonden en door nog kleinere, ieder met één vrouwenbeeld, geflankeerd waren. Tusschen de nissen waren kazementen die aan de klokgebouwtjes beantwoordden, met zittende beelden, die bij afwisseling een man en een vrouw voorstelden. Daar de afmetingen van het gebouw niet overal een volkomen regelmatige verdeeling toelieten, was hier en daar, als plaatsvulling, nog een kazement met een bloemvaas aangebracht. Overigens was in al deze voorstellingen weinig afwisseling en viel alleen in de bijzonderheden eenig verschil te bespeuren.

Belangrijker was het beeldhouwwerk aan de binnenzijde van den ringmuur, welke tevens den voorwand van den eersten omgang vormde. Hier vond men twee boven elkander geplaatste rijen van kazementen, door gladde posten gescheiden. De bovenste rij, op de achtervlakken der nis- en klokgebouwtjes geplaatst, bestond in het geheel uit 372 kazementen, de onderste,

---

[1]) Zie de fraaie photographieën dezer beelden van Van Kinsbergen.

op den benedenmuur zelven aangebracht, uit 196 veel grootere van verschillende breedte. Al deze kazementen waren bebeiteld met zeer uitvoerige basreliefs, die Boeddha's als het voorwerp van hulde en aanbidding, Boeddha-leerlingen of bhiksjoe's, tooneelen uit het leven van vorsten, reuzen, slangenkoningen, hemelgeesten, dierenfabelen enz. voorstelden, alles zoo het schijnt tot het Boeddhisme, zijne geschiedenis en zijne zedeleer betrekkelijk. Een bepaald plan heeft men daarin tot dusver niet kunnen ontdekken, ofschoon men zeker een samenhang vermoeden mag. Enkele beelden en figuren die eenige betrekking tot het Brahmanisme schijnen te verraden, laten zich gemakkelijk verklaren uit hetgeen het later Boeddhisme van het Brahmanisme heeft overgenomen. Vele dezer basreliefs munten uit door uitnemende schoonheid van bewerking. Van het gezamelijk aantal van 568 bevonden zich nog 400 in zoo goeden staat, dat zij door Wilsen konden worden afgeteekend. De overige waren vernield of onder het puin begraven.

De muur die den eersten omgang van den tweeden scheidde, vormde natuurlijk tevens den achterwand van eerstgemelden. Ook die muur bestond weder uit twee afdeelingen: den eigenlijken of benedenmuur, die, altijd door de vier poorten afgebroken, den ganschen wederom zes-en-dertighoekigen, tweeden omgang omringde, en den daarop geplaatsten tweeden muur, die tevens den ondergevel vormde van de kleinere gebouwtjes met hunne nissen en klokken, die wij ook hier terugvinden. Het aantal nisgebouwen met de in de nissen geplaatste Boeddha-beelden bedroeg ook hier, bij eenigszins andere verdeeling der ruimte, 26 aan iedere zijde of 104 in het geheel. De vorm der nisgebouwen verschilde van die des eersten ringmuurs hoofdzakelijk door de torentjes, die hier alle denzelfden klok- of koepelvorm hadden als de bedekking der kleinere gebouwtjes op den muur, die met de nisgebouwen afwisselden. Over kleinere afwijkingen in lijstwerk en versiering mag ik hier niet uitweiden. De vier poortgebouwen in dezen muur verschilden wederom in vorm slechts weinig van de nisgebouwen; alleen waren zij veel breeder en,

daar het verschil in hoogte zich tot den koepel van het middelste torentje bepaalde, even gedrukt van aanzien als de poortgebouwen des eersten ringmuurs. Het gewelf der poorten week in samenstelling geheel af van dat der lager geplaatste, en werd gevormd door vier, telkens trapswijze vooruitspringende lagen van glad behouwen steenen. Tweemaal verhief zich dit gewelf, naarmate men hooger klom, plotseling ongeveer een meter hooger. Een trap van dertien in hoogte en diepte verschillende treden, waarvan de eerste onmiddellijk achter den post der poort begon, en de laatste zich bijna onmiddellijk aan den volgenden trap aansloot, voerde door deze poort heen naar den derden omgang, welks vloer 3.84 M. boven dien des tweeden was gelegen. Voor den afvoer van het water van den derden naar den tweeden omgang waren ook in dezen tweeden ringmuur op al de uitspringende hoeken goten, met spuiers in den vorm van leeuwenkoppen, aangebracht.

Van het beeldhouwwerk aan den tweeden ringmuur, waarbij mijn bestek mij weder dwingt over de menigvuldige sieraden van allerlei aard te zwijgen, behoeven de Boeddha-beelden, als geheel gelijk aan de vroeger beschrevene, niet nader vermeld te worden. Ook de beelden in de kazementen die wij hier weder tusschen de nissen en onder de klokgebouwtjes vinden, komen in het algemeen met die des vorigen omgangs overeen. Doch misschien het merkwaardigste beeldhouwwerk van het gansche gebouw werd gevormd door de basreliefs in de kazementen die in twee rijen op den benedenmuur, dus onder de zooeven vermelde, waren uitgehouwen. Het gezamenlijk aantal dier basreliefs was 240, 120 op elke rij. De bovenste rij is volledig bewaard gebleven, terwijl van de onderste slechts een zevental niet konden worden afgeteekend. Het is aan de scherpzinnigheid van Wilsen gelukt, den samenhang der tafereelen van de bovenste rij te ontdekken. Wanneer men door de oostelijke poort naar den tweeden omgang opklom en dan de wandeling linksaf aanving, om ze langs de zuid-, west- en noordzijden voort te zetten, tot men op het aan-

vangspunt was teruggekeurd, dan aanschouwde men achtereenvolgens eene doorloopende, zeer volledige voorstelling van het leven, de lotgevallen en de daden van den Boeddha, zooals die in de heilige boeken worden geschilderd. Alleen de laatste gebeurtenissen van zijn leven zijn niet afgebeeld en evenmin zijn dood. Wie echter verwacht in de voorstellingen der tweede reeks, hetzij een vervolg op de geschiedenis des Boeddha's, hetzij tafereelen die de daarboven geplaatste op eene of andere wijze toelichten of aanvullen, te zullen aantreffen, vindt zich in die verwachting bedrogen. De tafereelen schijnen hier ontleend aan de Djâtaka's, de talrijke geschiedenissen uit vorige levens van den Boeddha.

De tweede omgang verhief zich zoo hoog boven den eersten, dat aan den achterzijde van den tweeden ringmuur, die tevens de voorwand van dien omvang vormde, geene plaats over was voor andere basreliefs dan die welke waren uitgehouwen in de kazementen aan de achterzijde der nis- en klokgebouwtjes aangebracht. Boven dien vloer verhief zich dadelijk de tweede muur, die tevens, zooals reeds werd aangeduid, den doorloopenden benedengevel dier gebouwtjes uitmaakte. Van de 204 basreliefs die eenmaal dezen voorwand versierd hebben, konden nog slechts 32 worden afgeteekend. Indien er al ooit een samenhang tusschen die voorstellingen heeft bestaan, is die thans onmogelijk te herkennen. Men kan alleen zeggen dat men hier, naast voorstellingen van den heiligen Boeddha-boom en andere zinnebeelden van Boeddha's leer of van de hem gebrachte hulde, waarschijnlijk ook tafereelen uit het leven aanschouwt van vorsten en vorstinnen, die tot verbreiding dier leer hebben bijgedragen.

De breedte van den tweeden omgang bedroeg tusschen de voetlijsten zijner beide wanden 2.04 M. Een ringmuur, die geheel hetzelfde beloop had als de beide vorige, scheidde hem van den derden omgang, welks vloer 2.93 M. hooger lag dan die van den tweeden. Ofschoon met velerlei afwijkingen in vorm en versieringen was deze muur met zijne nis- en klokgebouwen, en zijne goten en spuiers, zijne poortgebou-

wen, de gewelven der poorten en de daar doorheen voerende trappen, hier uit een tiental treden bestaande, in het algemeen het verkleinde evenbeeld van den vorigen. De nisgebouwen met hunne nissen en Boeddha-beelden waren hier aan elke zijde 22, of over den ganschen omtrek 88 in getal. De kazementen op de muurvlakken onder de koepels der kleinere gebouwtjes waren hier weder, gelijk op de twee vorige ringmuren, met zittende mans- en vrouwenbeelden en de daarbij passende symbolen en versieringen bebeiteld. De kazementen met basreliefs op de voorzijde van den benedenmuur waren hier slechts 128 in getal, geplaatst in ééne enkele reeks, en daarom van grootere hoogte, en van elkander gescheiden door pilasters van bijzonder rijke versiering. Al deze basreliefs zijn goed bewaard gebleven; ze zijn in hooger relief dan die der eerste galerij en behooren tot de voortreffelijkst bewerkte van het monument. Vele dezer voorstellingen vertoonen hulde aan Boeddha's, Târâ's en Bodhisatwa's of ook aan andere heiligen en vorsten en vorstinnen. In twee dezer voorstellingen zijn Djâtaka's herkend [1]); de gissing is geopperd dat hiervan meerdere op het bouwwerk zijn afgebeeld, maar aangetoond is het verband verder nog niet.

Op de achterzijde van dezen ringmuur, die den voorwand des derden omgangs vormde, waren 164 kazementen tegen de muurvlakken van de achtergevels der nis- en tusschengebouwen gebeiteld. Deze zijn thans meest alle door het daarop gevallen puin vernield of ontoegankelijk geworden, zoodat er slechts 24 konden worden afgebeeld. Ook hier kunnen wij alleen dergelijke huldebetooningen als in de vorige reeks herkennen.

De derde omgang was in de breedte aan den tweeden gelijk. De ringmuur die hem scheidde van den vierden, had nogmaals den zesendertighoekigen vorm, ofschoon de middelste uitsprongen uit den aard der zaak hier zeer klein waren en geheel door de poortgebouwen ingenomen werden (zie Pl. IV). Die poortgebouwen verschilden van die der andere omgangen door

---

[1]) IJzerman in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 5e Rks. I. 577.

hun meerderen omvang en door hunne samenstelling. Zij bestonden namelijk uit twee achter elkander liggende en door tusschenmuren verbonden gedeelten, ieder met eene afzonderlijke, door elkander gedurig meer naderende steenen overwelfde poort. De zijgevels der buitenpoort vormden met die tusschenmuren de zijden der voorste uitsprongen van den muur. De tweede poort stond in de lijn van den tweeden uitsprong, zoodat aan de binnenzijde van den muur de zes-en-dertighoek reeds hier in een twintighoek was overgegaan. Door deze poorten voerde een trap van tien treden naar den vijfden omgang, die 2.59 M. hooger lag dan de vorige. Voor het overige was de muur weder in alle hoofdzaken aan de andere ringmuren gelijk. Het getal der gebouwtjes met nissen en daarin zittende Boeddha-beelden was hier 18 aan elke zijde, of 72 voor den geheelen omtrek. Het geheele getal der goten en spuiers is ook hier 20, in overeenstemming met het twintigtal lange zijden van den buitenkant des muurs. Aan dien buitenkant waren in den benedenmuur aan elke zijde 22, dus in het geheel 88 ééne rij vormende kazementen uitgehouwen. Al de basreliefs dezer kazementen zijn bijna ongeschonden bewaard. Het onderwerp is weder hoofdzakelijk huldebetoon aan heilige, zoowel geestelijke als vorstelijke personen, die voor de verbreiding der Boeddha-leer hebben gearbeid; doch in vele dezer voorstellingen treden vooral de tjaitja's, de heilige gebouwen die eenige reliek of beeltenis van den Boeddha omsloten, als voorwerpen van de vereering der geloovigen op den voorgrond. De binnenzijde van dezen muur, die den voorwand vormde van den vijfden omgang, telde eene reeks van 140 kazementen met basreliefs, waarvan slechts 14 nog konden geteekend worden. Wilsen meende in eenige dezer voorstellingen genoegzamen grond te vinden om aan te nemen dat er de kracht des geloofs door werd veraanschouwelijkt; doch het aantal der overgeblevene tafereelen is te gering om er eenig zeker besluit uit te trekken.

De vierde of laatste omgang had een breedte van ruim 2 meters. De ringmuur die hem scheidde van het eerste boven-

terras, was twintighoekig, daar er voor den middelsten uitsprong geen ruimte meer was; doch dit veroorzaakte geen misstand, daar, zooals wij gezien hebben, de voorste uitsprong van den vierden ringmuur aan de binnenzijde door het poortgebouw was verborgen. Nis-, klok- en poortgebouwen, goten en spuiers, herhaalden zich overigens met weinig verschil van die des tweeden en derden ringmuurs. Het aantal der nissen met Boeddha-beelden was 16 aan iedere zijde, of in het geheel 64.

Hier vindt men echter niet dezelfde Dhjâni-Boeddha's als op de vier lagere borstweringen. De geheele ringmuur vertoont naar alle vier de windstreken niet anders dan beelden van den laatsten Dhjâni-Boeddha, Amoghasiddha, die op de andere slechts aan de noordzijde woont. Ook is opmerkelijk, dat er een gering verschil bestaat in de houding der handen. Terwijl Amoghasiddha op de lagere muren de vingers der rechterhand aaneengesloten houdt, hebben de hooger geplaatste beelden den top van den wijsvinger tot den duim gebogen. Men heeft om dit onderscheid twijfel geopperd aan de mogelijkheid om de plaatsing der Boeddha-beelden van Bårå Boedoer geheel in het in 't vorig hoofdstuk ontwikkeld stelsel te passen [1]). Maar stellig is de verdere overeenkomst te groot om deze enkele moeilijkheid te doen gelden; bovendien moet worden opgemerkt, dat, waar vele der beelden van den bouwval verminkt zijn, niet volkomen kan vaststaan of inderdaad dit verschil in de houding der handen zoo streng was volgehouden als men opgeeft; op de basreliefs vindt men allerlei afwijkingen in de houding der vingers van de rechterhand van Amoghasiddha en dikwijls de beide bovengenoemde voorgesteld.

Aan de binnenzijde van den muur telde men 72 kazementen met reliefs, waarvan 69 in goeden staat zijn gebleven. De reliefs overtreffen alle andere van Bårå Boedoer in fraaiheid

---

[1]) Groneman, Tj. Bărăboedoer, 24—27. Vgl. Groeneveldt, Cat. d. arch. verz., 75. IJzerman (Versl. en Med. K. Ak. v. Wet. 3e Rks. IV. 209) meent in de beelden van den vijfden omgang Mânoesji-Boeddha's te mogen zien, maar op weinig afdoend schijnende gronden.

van ontwerp, teekening en uitvoering. Zij onderscheiden zich door een grooten overvloed van Boeddha- en Bodhisatwa-beelden, waarvan men er zelfs tot zeventien op één basrelief vereenigd ziet. Ook Sjiwaiëtische goden komen hieronder voor [1]. De buitenzijde van dezen ringmuur, die den wand van het eerste boventerras vormde, was zonder basreliefwerk of eenig ander versiersel. Men bereikte dit terras, dat 2.51 M. boven den vijfden omgang lag, langs een trap van elf treden.

Het eerste boventerras strekte zich uit van den twintighoekigen ringmuur die het omgaf, tot aan den volkomen cirkelvormigen opstand van het volgende, die eene hoogte had van 1.7 M., en, waar hij den ringmuur het meest naderde, daarvan 3.5 M. verwijderd bleef. Dit geheele terras was onbebouwd, behalve dat een trap van zeven treden, even breed als die der andere trappen, en naar het tweede terras voerende, met zijne onderste trede vóór den opstand van dat terras en dus op het terrein van het eerste lag.

De drie hoogste terrassen, die ik het tweede, derde en vierde noem, waren alle cirkelvormig, beschreven met stralen van omstreeks 26, 19.5 en 13.5 meters. Het derde lag 1.8 M. hooger dan het tweede en werd bereikt met een trap van zeven treden; het vierde verhief zich 1.6 M. boven het derde en de trap telde zes treden. Op het tweede terras verhieven zich in een kring, op onderling gelijke afstanden, 32 koepelvormige gebouwen; op dezelfde wijze stonden 24 gelijksoortige koepels op het derde terras, en op het midden van het vierde verhief zich een reusachtige koepel van ongeveer 16 meters middellijn, door een kring van 16 kleinere koepels, gelijk aan die der andere terrassen, omgeven.

De kleine koepels, te zamen 72 in getal, hadden alle denzelfden klokvorm als de koepelvormige gebouwtjes op de ringmuren. Zij verschilden daarvan alleen door grooteren omvang en hoogte, door de samenstelling van het, hier achtkantige, topstuk, voorts daardoor dat zij grootendeels hol en

---

[1]) Groneman, Tj. Båråboedoer, 20—21. Groeneveldt, Cat. d. arch. verz., 18.

hunne wanden met open ruiten doorzichtig bewerkt waren, en dat zich in ieder hunner een beeld bevond van den eersten Dhjâni-Boeddha, Wairotjana, die het zenith beheerscht en daarom op de borstweringen niet voorkomt. Deze klokvormige steenen kooien waren als zoo vele herhalingen op kleinere schaal van den grooten dagob, die door zijne plaatsing op den top van den heuvel en als middelpunt van het gansche gebouw, en door de aan vier zijden van terras tot terras en door eene reeks van poorten heen naar hem opvoerende trappen, als het voornaamste heiligdom wordt gekenmerkt, waarin de beteekenis van den ganschen reuzenbouw was samengetrokken. Deze groote koepel rustte op een voet, omgeven door zeer uitvoerig lijstwerk en 3.3 M. hoog, had zelf eene hoogte van 3.6 M. en op de bovenste voetlijst eene doorsnede van 9.9 M., was op de helft van zijne hoogte door een fraai lijstwerk met arabesken en parelranden omringd, en droeg op zijn midden eene over het algemeen achthoekige spits, die met haar vierhoekig voetstuk 9.23 M. hoog was. De afmetingen van den koepel zijn hier gegeven volgens de opneming van 1814, toen de spits nog genoegzaam was bewaard gebleven om nauwkeurig te worden afgeteekend. Op de teekening van Wilsen is de koepel wat hooger en minder gedrukt en de spits zeer aanmerkelijk lager. Bij hem bedraagt de gezamenlijke hoogte van voet, koepel en spits slechts ruim 12, volgens de hier gegeven afmetingen 16.1 meters. Het gansche koepelgebouw was grootendeels massief, van vierkante steenen opgetrokken, maar in het midden was eene cirkelronde kamer uitgespaard van 2.9 M. doorsnede en eene hoogte van 8.7 M., de laatste gevormd deels door rechtstandige muren, deels door een pyramidaal gewelf, waarvan de steenlagen telkens vóór elkander uitsprongen. Doch ook ten aanzien van vorm en grootte dier binnenste ruimte wijkt Wilsen aanmerkelijk van de oudere berichten af.

In een ruimte, onder den vloer van den dagob in den heuvel uitgegraven en met puin opgevuld, heeft men een beeld in de houding van den Dhjâni-Boeddha Aksjobhja gevonden, even

groot als die in de nissen en in de getraliede koepels, maar onafgewerkt. Het is mogelijk, dat dit beeld niet is afgewerkt omdat het toch niet zichtbaar was. Men heeft echter gemeend, dat het vroeger op den vloer van den dagob moet hebben gestaan en verschillende gissingen geopperd om de beteekenis te verklaren. De meest aannemelijke is, dat dit hoogst geplaatste beeld de hoogste godheid, Adi-Boeddha voorstelde en dat de onvolkomen vormen op zinrijke wijze het abstracte wezen van deze godheid aanduiden [1]). Aannemelijk klinkt dit vooral, omdat het geheele karakter der beeldhouwwerken aan den tempel daarmede in overeenstemming te brengen is. De lagere reliefs geven aardsche tafereelen — o. a. het aardsche leven van Sjåkjamoeni — te aanschouwen, terwijl de hoogere voorstellingen uit de verschillende hemelen of loka's bevatten, waarbij men ook in geestelijken zin steeds hooger stijgt. Terwijl de Boeddha's der omgangen in nissen zijn gezeteld, zijn die der ronde terrassen meer verhuld in hunne getraliede dagobs en zoo zou dan het beeld van het hoogste wezen geheel verborgen zijn geworden.

In het zuiden van Kedoe bevindt zich nog een ander Boeddhistisch monument van groote schoonheid, onder den naam van Tjandi Mendoet of Moendoet bekend [2]). Deze tempel ligt aan den linkeroever van de Ellå, even boven hare vereeniging met de Prågå, en op ongeveer $2^1/_2$ K. M. afstands van Bårå Boedoer. Eerst in 1834 is hij door den resident Hartman opge-

---

[1]) Groeneveldt, Cat. d. arch. verz., 75.

[2]) Het plaatwerk Javasche Oudheden, in 1852—56 in 3 aflev. uitgegeven door C. W. Mieling te 's Gravenhage, bevat eene afbeelding der kamer van Tj. Mendoet met de drie zich daarin bevindende kolossale beelden, die echter veel minder nauwkeurig is dan een afbeelding van Wilsen, die ook teekeningen van eenige der beelden en basreliefs geeft (Tijdschr. I. T. L. en Vk. XX). Van het gebouw zelf is tot dusver geene goede afbeelding uitgegeven; het ware te wenschen dat het middel gevonden werd om de fraaie teekeningen die Wilsen daarvan vervaardigd heeft (Beschr. Ind. Oudh. v. h. Rijks-Mus. te Leiden, 127) of de teekeningen en photographieën van W. Meyer (Not. Bat. Gen. XXIII. 59 en XXVIII. 98 en 130) het licht te doen zien. De eenige gedrukte afbeelding ervan is thans die van Yule (Journal Asiat. Soc. of Bengal, XXXI, 1862, 16).

dolven uit het zand en de asch waaronder hij, waarschijnlijk met opzet, want alleen de tempel en niet de omliggende vlakte was er door bedekt, bedolven was. Evenals Bårå Boedoer is deze tempel gebouwd uit groote teerlingvormige steenen van eene zeer poreuze trachiet-lava. De vorm van het 15 M. lange en breede gebouw was twintigzijdig met beurtelings binnen- en buitenwaarts geopende hoeken en met een uitspringenden voet, in vorm geheel overeenkomend met het bovendeel van den oorspronkelijken voet van Bårå Boedoer, gerekend tot de begraven basreliefs, en dus bestaande uit een halfrond, eenige banden en een klokogief, door twee platte banden gedragen. Het dak verhief zich in pyramidalen vorm tot eene hoogte van waarschijnlijk ruim 20 M. Om het gebouw liep een met behouwen steenen belegd en door een ringmuur omgeven terras met een aan dien van den tempel ongeveer gelijkvormigen voet. Dit terras was ongeveer 23 M. in 't vierkant en 6 M. hoog; aan de westzijde baande een trap van 14 treden den toegang, en aan dien trap sloot zich een andere van 4 treden, waarlangs men opklom tot de inwendige ruimte, die geen ander licht ontving dan door de nauwe deur. Die ruimte was vierkant, ongeveer 7 M. lang en breed, en ging op een hoogte van 5 of 6 M. in een pyramidaalvormig gewelf over, waarvan elke hoogere steen voorbij de lageren uitsprong, op de wijze der poortgewelven van Bårå Boedoer en der daken van de Diëng-tempels. Aan de wanden waren zes nissen, met bloemwerk versierd, en waarin men bij de ontgraving wel zes losse lotuskussens vond, maar geen spoor van de beelden waarvoor ze ongetwijfeld bestemd zijn geweest. Doch de drie groote beelden aan den achterwand zijn schier ongeschonden bewaard gebleven. Hier waren namelijk links en rechts twee hooge steenen voetstukken aangebracht, met fraai versierde zetels, eenigszins op antieke stoelen gelijkende, en met den stoel en het voetstuk uit denzelfden steen gehouwen zaten daarop 2.5 M. hooge Bodhisatwa-beelden, als gegewoonlijk met vrouwelijke en zachte gelaatstrekken, en met ringen om armen en enkels en hooge tiara's uitgedost. Tus-

schen die beiden stond een nog kolossaler, ongeveer 3.5 M. hoog, met neerhangende beenen zittend, met den zetel uit één stuk gehouwen Boeddha-beeld. Het heeft de handen als de Dhjâni-Boeddha Wairotjana, maar om het afhangen der beenen zal aan een der Mânoesji-Boeddha's gedacht moeten worden. De Bodhisatwa, rechts van den Boeddha gezeten, kenmerkt zich door het beeldje van Amitâbha in 't hoofdtooisel als Padmapâni. Daar de ingang veel te klein is om deze kolossale beelden te kunnen doorlaten, moet de geheele tempel om de beelden heen zijn gebouwd.

De drie grootste buitenwanden van den tempel zijn door uitvoerig bewerkte beeldengroepen in hoog relief ingenomen. De veelarmige figuren, die hierop voorkomen, zijn een duidelijk bewijs, dat het Javaansch Boeddhisme den invloed van het Sjiwaïsme in hooge mate ondervonden had. Van dezen tjandi zoowel als van andere geldt wat Yule's uit Madras geboortige bediende opmerkte: „Van binnen is de tempel Boeddhistisch, van buiten Hindoesch". Aan de oostzijde bevindt zich een achtarmig vrouwenbeeld, dat in de handen vele der attributen van Doergâ draagt. De beide andere zijden vertoonen vierarmige hoofdfiguren. Aan de kleinere muren staan in fraaie nissen Bodhisatwa-beelden, met een pajong boven 't hoofd, waaraan de vliegenwaaier verbonden is en steeds in de eene hand een lange bloemsteel houdende, die òf in drie bloemen òf in drie bolvormige knoppen eindigt. Aan weerszijden van den trap zijn aan den buitenkant veertien kleine basreliefs aangebracht; zij stellen waarschijnlijk Boeddhistische vertellingen voor. Twee grootere eindelijk bevinden zich aan weerszijden van den ingang. Links ziet men op een zetel een fraai versierde vrouw, omgeven door twee boomen vol vruchten en een twaalftal spelende kinderen, waarvan eenige in de boomen klimmen. Rechts volkomen dezelfde voorstelling, maar een man op den zetel; zoowel zijn demonisch gelaat, als de onder zijn zetel geplaatste potten maken het waarschijnlijk, dat met hem Koebera, de god des rijkdoms, bedoeld is, die ook door Boeddhisten veelvuldig werd vereerd. De vrouw kan

dan zijne sjakti zijn. Beide schijnen hier als de goden van de vruchtbaarheid en den overvloed voor te komen, wegens de vele kinderen en vruchten.

Het is merkwaardig dat de Boeddhistische ruïnen van Kedoe grootendeels als door een gordel van Sjiwaïetische overblijfselen zijn ingesloten. Die van den Diëng, Sendårå en Soembing, die Kedoe ten westen begrenzen, leerden wij reeds kennen. In het Semarangsche regentschap Kendal, dat zich langs de noordzijde van Kedoe uitstrekt, zijn wel is waar geene tjandi's meer gevonden, maar des te meer dessa-namen, overleveringen en beelden opgespoord, die op het vroeger aanzijn van zulke monumenten wijzen [1]). Rijk aan vervallen tjandi's zijn de noordelijke en oostelijke hellingen van den Oengaran en vele Sjiwaïetische beelden werden hier gevonden door Friederich, de eenige die al deze ruïnen bezocht. Ook op een der toppen van den berg vond hij de geringe overblijfselen van een tempel; de meeste steenen waren naar een anderen top vervoerd om het signaal der topographische opneming ervan te bouwen! Beter bewaard gebleven is slechts een enkele tempelgroep aan de zuidzijde gelegen tegen de helling van den zuidwestelijken hoogsten top, den Goenong Soemåwånå. Deze groep, Gedong Sångå of Tjandi Sångå, de negen tempels geheeten, bestaat uit twee rijen van gebouwen, de oostelijke gelegen in Semarang, de westelijke in Kedoe; ze zijn gescheiden door een meer dan 50 M. diep ravijn, waarin warme bronnen en solfataren ontspringen. De tjandi's in Semarang lagen op opvolgende terrassen, en op de paden die ze met elkander verbonden, vindt men ook hier, waar de hellingen steil waren, de sporen van steenen trappen. De tempels hebben in grootte en stijl veel overeenkomst met die van den Diëng, maar met nog minder versiering en zeer eenvoudig lijstwerk. Sommige reliefs zijn echter zeer fraai. Uit de beelden blijkt, dat de geheele groep Sjiwaïetisch is; Verbeek houdt haar echter voor veel jonger dan de Diëng-tempels.

[1]) Brumund in Verh. v. h. Bat. Gen. XXXIII, 144 vv.

Deze jongste bezoeker kon op Semarang's grondgebied slechts vijf gebouwen en het fundament van een zesde onderscheiden; van die vijf staan de muren nog, maar de toppen zijn alle grootendeels ingestort. De zuidelijkste, laagstgelegene tempel en de volgende waren geheel van beelden ontbloot. De derde, vierde en vijfde liggen bij elkander op hetzelfde terras. De vierde is zeer klein en de nog kleinere vijfde, tegenover den hoofdtempel gelegen, is even zulk een laag, langwerpig gebouwtje, als wij op den Diëng tegenover den Tj. Ardjoenå vonden en was misschien een bergplaats van tempelgereedschap.

De hoofdtempel is met de groote uitgebouwde buitennissen 5.40 M. lang en breed, zonder deze 3.75 M. In die nissen bevonden zich nog de beelden: Doergâ in de noordelijke, Sjiwa als goeroe in de zuidelijke, Ganesja in de oostelijke. De beide andere tempels van Midden-Java, waar men ook deze drie beelden nog in de buitennissen vindt, de reeds beschrevene van Selå Grijå bij Magelang en Tjandi Lårå Djonggrang bij Prambanan hebben ook Doergâ aan de noord- en Sjiwa aan de zuidzijde. Ganesja, die steeds de achterzijde van den tempel inneemt, staat bij Gedong Sångå, waar de ingang naar 't westen is, in 't oosten; bij de beide andere is dat omgekeerd. Een steenhoop wijst de plaats aan, waar nog een tempel op dit plateau gestaan heeft; vroeger vond men er nog twee fundamenten en de overblijfselen van een laag muurtje van gehouwen steen, dat eenmaal de gansche heilige plek omringde. Vele meest zeer beschadigde beelden, waaronder twee met vier paarden bespannen maanwagens, liggen over het plateau verstrooid, waarnaar men met trappen opklom en dat blijkbaar een middelpunt van den eeredienst op den Oengaran geweest is.

Van de tempels in Kedoe, op een vlakken bergrug gelegen, zijn er nog vijf te herkennen, waarvan drie in puin liggen. Vroeger is het aantal grooter geweest. Deze vijf lagen in de richting van noord naar zuid. Beide nog overeind staande tempels zijn weinig kleiner dan de hoofdtempel der overzijde en van dergelijke nissen voorzien. In de noordelijke is het beeld aan de zuidzijde nog voorhanden: wederom Sjiwa als goeroe. De

zuidelijke tempel, waarvan de top slechts voor een klein gedeelte is ingestort en van welke men een prachtig vergezicht geniet over een groot gedeelte van Kedoe en de afdeeling Ambarawa, is het best bewaard van alle: hier is Ganesja in de oostelijke nis nog over. De laatste tempel had twee bijgebouwtjes, thans puinhoopen, evenals een derde, nog zuidelijker gelegen.

Een ander door de daarbij liggende lingga's en beelden als Sjiwaïetisch gekenmerkt overblijfsel is de ruïne van Tjandi Doekoe, gelegen op een 25 M. hoogen heuvel, ongeveer een uur ten zuidoosten van de vesting Willem I. Binnen dezen Hindoetempel heeft men later een Mohammedaansch graf gemaakt. In het geheel liggen over de residentie Semarang vele beelden, meest van Sjiwaïetischen oorsprong, en lingga's verspreid, maar tjandi's schijnen er in de meer oostelijke regentschappen nergens voor te komen. Aanzienlijk was eens hun aantal aan de westelijke en zuidelijke hellingen van den Merapi in Kedoe en de noordelijke punt van Jogjakarta, maar ze schijnen alle zoo geheel vervallen en van beelden beroofd, dat het niet de moeite loont ze te vermelden [1]).

Wij hebben thans, om ons overzicht der Hindoe-monumenten van Midden-Java ten einde te brengen, nog den blik te wenden naar de Vorstenlanden, ten zuiden van Kedoe en Semarang. De schoonste en meest beroemde worden gevonden in de groote vlakte die zich aan den in alle richtingen zachtkens naar het zuiden afloopenden voet van den Merapi uitbreidt, en wel in de nabijheid van de dessa Prambanan, gelegen aan den weg van Jogjakarta naar Soerakarta, even over de grens der residentie die laatstgemelden naam met hare hoofdstad gemeen heeft. Vandaar dat zij in het algemeen onder den naam van „de ruïnen van Prambanan" bekend zijn. Het is hier dat volgens de vroeger besproken opschriften en overleveringen de plaats van het oude Mendang Kemoelan moet gezocht worden. Van alle Hindoe-tempels van Java hebben deze ook in vroeger tijd het meest de aandacht der

[1]) Een enkele is genoemd op bl. 32, onderaan.

Europeanen getrokken. In den tijd der Compagnie wist men over het geheel weinig van die oudheden, wat trouwens niet te verwonderen is, wanneer men bedenkt dat zij eigenlijk alleen in de kustplaatsen gevestigd was, en het bestuur over de binnenlandsche gewesten geheel aan de regenten overliet, zoodat zij alleen door hare gezantschappen aan de vorsten en de oorlogen die zij met hen voerde, nu en dan gelegenheid had om met den toestand en de merkwaardigheden der binnenlanden bekend te worden. Evenwel is door hare dienaren, in stukken die eerst voor korten tijd aan het stof der archieven onttogen zijn, meermalen van de ruïnen van Prambanan gewag gemaakt, en zou de geleerde wereld lang vóór Raffles er mede bekend zijn geweest, indien de Compagnie had goedgevonden van de kennis die zij zelve verkreeg, wat meer aan het publiek mede te deelen.

De oudste beschijving van de ruïnen van Prambanan is die van den Onderkoopman en Fiskaal van Semarang Cornelis Antonie Lons, die in 1733 den Raad-extraordinair van Nederlandsch Indië Frederik Julius Coyet op zijne zending naar Kartasoera vergezelde, en bij die gelegenheid een reisje deed door het Mataramsche gebied. Belangrijke uittreksels uit zijn nog onuitgegeven dagregister zijn door den heer Leemans bekend gemaakt en niet zonder vrucht met de latere beschrijvingen van genoemde overblijfselen vergeleken [1]). Van vrij wat minder waarde is de korte aanteekening over deze oudheden in het dagregister der reis van den gouverneur-generaal Van Imhoff in 1746. Daarna zijn in 1797 de ruïnen van Prambanan door den Nederlandschen genie-officier Cornelius met veel moeite van de planten en struiken die er om en tusschen gegroeid waren gezuiverd, en zijn er teekeningen en beschrijvingen van vervaardigd. Doch de meer algemeene bekendheid dagteekent eerst van den tijd van Raffles en Crawfurd. Later hebben inzonderheid Brumund en Leemans zich voor de kennis dezer oudheden verdienstelijk ge-

---

[1]) Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. III, 1.

maakt. De belangrijkste arbeid bleef echter aan den allerjongsten tijd voorbehouden. Zij is te danken aan de oudheidkundige vereeniging te Jogjakarta, die de eigenlijke Prambanan- of Lårå Djonggrang-tempels opnieuw, en veel vollediger dan Cornelius had kunnen doen, liet ontgraven. De eerste leider van dezen arbeid, IJzerman, gaf een beschrijving van alle tempels, gebouwen en beelden in de vlakte van Prambanan, vergezeld van een kaart op een schaal van 1: 20000 en van een groot aantal plattegronden, teekeningen en lichtdrukken. Het werk werd door Groneman voortgezet en deze beschreef daarna de Lårå Djonggrang-tempels nader in een tekst, die een uitgebreide verzameling lichtdrukken der onder zijne leiding uitgegraven basreliefs vergezelt. IJzermans beschrijving werd door het Bataviaasch Genootschap, Gronemans plaatwerk door het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië in 't licht gegeven.

Wanneer men zich van Jogjakarta naar Soerakarta begeeft, komt men het eerst aan de een weinig rechts van den grooten weg gelegen Tj. Kalasan of Tj. Kali Bening, eenmaal een der schoonste en uitvoerigst bewerkte tempels van geheel Java. Van zijn vroegere schoonheid geeft slechts het zuiderfront nog een duidelijk beeld, maar ook aan dien kant staat de versiering op vallen. De tempel werd gebouwd in den vorm van een Grieksch kruis met uitspringende hoeken: tegen een vierkant van ruim 14 M. zijn in 't midden der zijden rechthoeken van 7 bij 3.5 M. geplaatst, zoodat de grootste lengte en breedte van het gebouw 21 M. bedroegen. Het was omgeven door een omgang van bijna 5 M. breedte en van een borstwering voorzien; het nog aanwezige gedeelte van den muur des omgangs gelijkt met zijne ornamenten, in- en uitspringende platte banden, zijn halfrond en ogief veel op den voet des tempels, die dezelfde type vertoont als de voetstukken van alle Midden-Javaansche tjandi's. Tegen de naar de windstreken gerichte ingangen van de vier vertrekken, die het gebouw bevatte, waren trappen aangebracht, die met vier treden naar den omgang voerden; thans zijn zij bijna geheel

verdwenen. De vier poorten waren prachtig versierd; zij werden door een zeer fraai pilaster- en kroonwerk omgeven en dit was weder gevat in een ander, dat zich tot aan de kroonlijst van het geheele gebouw verhief. Het hoofdmotief van deze versiering was het kâla-makara-ornament. Gladde lijsten, door een koord begrensd, daalden ook hier af tot op twee kolossale makara-koppen, die als sluitstukken ter weerszijden van de ingangen geplaatst waren, terwijl het monsterhoofd, met uitpuilende oogen en wilden haartooi, deze beheerschte; het werd door beeldjes in verschillende houdingen omgeven. Zoowel boven de banaspati als onder deze, vlak boven den ingang was een met de beenen onder 't lijf geslagen godinnenbeeldje aangebracht, dat wellicht de godin Târâ, aan wie de tempel gewijd was, voorstelt. De poorten werden geflankeerd door vakken met ondiepe nissen, in ieder van welke een bijna levensgroot naakt beeld, dat van de gewone godenversiering slechts den hoofdtooi en de gordels bezat, in half verheven werk was gebeiteld; aan het noorder- en zuiderfront, wellicht ook aan de beide andere, droegen deze beelden in de eene hand een bloem op langen stengel, in de andere den vliegenwaaier. In elk der zestien kleine zijden van den twintighoek bevond zich een wat grootere, zeer fraai versierde nis, boven welker banaspati een rijk versierd tempeltje was uitgehouwen. De staande beelden uit deze nissen zijn verdwenen.

Om het gansche gebouw liep een uit velerlei lijstwerk samengestelde massieve kroonlijst, gedragen door eene rij van vlak naast elkander gehouwen, neergehurkte beeldjes, beurtelings met beide handen en met eene hand boven 't hoofd geheven. Vlak er boven vertoonde de fries een prachtigen band met bloemfestoenen, terwijl de overstekende kroonlijst met verschillende ornamenten bezet was. Daarboven verhief zich het dak, dat zoodanig afgebrokkeld en met struiken overwoekerd was, dat zich over den vorm niet meer liet oordeelen, totdat het aan IJzerman na een nauwkeurig onderzoek gelukte dien vorm op het papier weder te voorschijn te brengen. Zijne teekening geeft den indruk van buitengewone sierlijkheid en bevallig-

heid. Het dak werd gedragen door een voet van denzelfden vorm als het benedengedeelte des tempels. Daarop rustte een omgaande reeks van 44 nissen van verschillende grootte; in alle zijn waarschijnlijk Dhjâni-Boeddha's geplaatst geweest, waarvan er nog drie aanwezig zijn en wel, overeenkomstig hunne plaats in het stelsel, twee van Ratnasambhawa aan de zuid-, en een van Aksjobhja aan de oostzijde. Deze gordel van nissen werd door zestien sierlijke dagobs gekroond. De tweede en derde verdieping van het pyramidale dak hadden niet langer den twintig-, maar den achthoekigen vorm; iedere zijde vertoonde in 't midden opnieuw eene nis, waarin weer een Dhjâni-Boeddha-beeld geplaatst was; van deze beelden is er in iedere verdieping slechts één overgebleven. Aan weerszijden van deze nissen bevonden zich twee paneelen met staande beeldjes, die veel overeenkomst hadden met die in de groote nissen beneden. Het aantal dagobs bleef op iedere verdieping zestien en het geheele dak eindigde in een slanken en forschen hoofd-dagob van bijna twee meter hoogte, die zich tot ongeveer 32 M. boven den grond zal verheven hebben. Deze geheele versiering met nissen, beelden en dagobs vertoont groote overeenkomst met die van Bårå Boedoer.

De voornaamste en eenmaal fraaist versierde ingang van den tempel is aan de oostzijde gelegen en geeft toegang tot het grootste vertrek, dat zich juist in 't midden van 't gebouw bevindt. Voor deze kamer ligt een vestibule, 2.5 M. op het breedst en 3 M. lang, met drie nissen voor beelden aan weerszijden en een kwistigen overvloed van lofwerk en architectonische sieraden. De hoofdkamer is ruim 7.5 M. lang en breed en tot in den top van het, ook hier door elkander gedurig meer naderende steenen gevormd gewelf meer dan 15 M. hoog. De zijde tegenover den ingang was bijna geheel ingenomen door een groot pedestal, waarop eenmaal het hoofdbeeld gezeten was. Van dat beeld is thans geen spoor meer te vinden. De drie andere kamers staan noch met elkander, noch met de hoofdkamer in verbinding en zijn slechts ongeveer 3.5 M. lang en breed. Eenmaal moeten zij ieder vijf beelden hebben

bevat, twee in nissen en drie op een gemeenschappelijk voetstuk tegen den achterwand, zoodat men met de zes nissen van de voorhal en het beeld der groote kamer tot een getal van twee en twintig beelden binnenstempels komt, die reeds nagenoeg alle verdwenen waren toen de Europeanen het eerst met den bouwval kennis maakten. Ook een paar kleine beeldjes in een der zijkamers, die een der eerste bezoekers, Mackenzie, nog aantrof, vond zijn opvolger, Baker, niet meer.

Merkwaardig is wel, wat de bouwwijze van dezen tempel betreft, de geringheid van de afmetingen der vertrekken vergeleken met die van het geheel, dat één grooten steenklomp vormt, waarin vier kleine ruimten zijn uitgespaard. Vensters ontbreken ook bij dezen tempel, als bij de meeste andere.

In het tweede hoofdstuk is de niet ver van den tempel van Kali Bening gevonden oorkonde besproken, waarin vermeld wordt dat het heiligdom aan de godin Târâ was gewijd. In die oorkonde is ook sprake van een tegelijk gesticht klooster. Men heeft eerst gemeend dit te kunnen herkennen in de straks te bespreken Tj. Sari. Waarschijnlijker is het wellicht, dat de overblijfselen ervan te zoeken zijn in een nog veel dichter bij Tj. Kali Bening gelegen bouwval. Ruim 100 M. ten zuidwesten van de laatste ontdekte Cornelius op een verhooging van den bodem een aantal groote, in twee elkaar insluitende rechthoeken geplaatste, voetstukken, waarin eens stellig houten pilaren geplaatst waren, waardoor een dak gedragen werd. Het geheel was ongeveer 25 M. lang en 19 breed. Het was omgeven door een stel van ringmuren, waarvan de buitenste een stuk gronds van ongeveer een hectare oppervlakte omvatten. Geheel op dezelfde wijze ommuurde en ingerichte terreinen vindt men in Voor-Indië als de ruïnen van zoogenaamde wihâra's of kloosters [1]).

Den grooten weg eenige minuten verder volgende, bereikt men

---

[1]) Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXI. 608. Op de bij dit opstel gevoegde afbeelding naar een teekening van Cornelius, de ligging van Tj. Kali Bening en het klooster voorstellend, staat bij de schaal ± 1 : 580. Dit moet zijn ± 1 : 1140.

de dessa Tjandi Sari, dus genoemd naar een daarachter gelegen Hindoe-gebouw, dat in gedaante geheel van de meeste tempels afwijkt. Het gebouw vormt een ruim 17 M. langen en 10 M. breeden rechthoek, rustende op een voetstuk van 1.5 M. hoogte, en zal thans nog omstreeks 10 M. hoog zijn. De voet was vroeger hooger, maar is gedeeltelijk onder den grond bedolven; hij is door menschenhanden van zijn buitenste steenlagen beroofd en mist dus alle versiering. Het front is naar het oosten gekeerd en verdeeld in drie groote vakken, die door gladde pilasters zijn gescheiden. Het benedendeel heeft een ingang in het midden en een venster ter wederzijde en daarboven is eene verdieping met drie vensters, die met de deur en vensters van het benedendeel overeenkomen; vroeger was voor dien ingang een voorportaal uitgebouwd, dat thans geheel verdwenen is. Uitwendig vertoont het gebouw nog een tweede verdieping, doch werkelijk is hier slechts een reeks van nissen, waaraan geen inwendige ruimte beantwoordt. Aan de noord- en zuidzijden zijn twee boven elkander geplaatste paren vensters. De westzijde heeft in plaats van vensters tweemaal drie nissen. Het dak is ingestort, maar toont sporen van vroegere fraaiheid in de dagobs, die de nissen bekroonden en waarvan niet veel meer dan de voetstukken overgebleven zijn. De rijke versiering wordt door Baker [1]) in het algemeen als volgt gekenschetst: „Het uitwendig voorkomen van dit gebouw is treffend en schoon; de samenstelling en bewerking der oppervlakte verraadt buitengewonen smaak en oordeel en onuitputtelijk geduld en bekwaamheid. Niets kan de juistheid en fijnheid van het beeldhouwwerk evenaren. Het is niet enkel in kwistigen overvloed voorhanden, maar bewerkt met eene uitvoerigheid, die overdreven schijnt voor het uitwendige van een gebouw en zelfs in de kleinere voorwerpen, voor het inwendige van een kabinet bestemd, nauwelijks zou verwacht worden". Even gunstig oordeelt een nieuwere bezoeker, de ingenieur IJzerman, over den indruk van het geheel; „zonder twijfel", zegt hij,

[1]) Bij Raffles, Java, II. 25.

„was Tjandi Sari na zijne voltooiïng een schoon en indrukwekkend gebouw. De sterk sprekende voet, de rijk versierde en harmonisch gebroken gevels, de krachtige lijsten en banden, de schaduwrijke nissen, de slanke dagobs met hun naar den hemel wijzende pijnakels, vormden een geheel, dat onder de beste voortbrengselen van de Hindoe-bouwkunst mag worden gerekend."

Inwendig is het gebouw door twee zware, tot het dak opgaande muren in drie langwerpig vierkante kamers van gelijke grootte verdeeld, die door smalle poorten verbonden zijn en ter halver hoogte der muren ziet men massieve uitspringende lijsten, waarin vierkante vakjes de plaatsen aanwijzen waarin de balken lagen, bestemd om den vloer der verdieping te dragen. Een trap in de linkerkamer voerde naar boven, waar zich eveneens drie in elkaar uitloopende vertrekken bevonden. Dat deze verdieping bewoond werd, blijkt wel hieruit, dat alle venster-openingen door op pennen draaiende luiken konden afgesloten worden; de benedenruimte moet echter niet tot woning, maar tot godsdienstoefening hebben gediend; Brumund bespeurde, dat iedere kamer een breed tegen den achtermuur opgetrokken voetstuk voor een beeld moet hebben bezeten; bovendien bevatte de middelste kamer twee, de beide andere ieder één versierde nis tot plaatsing van beelden.

Wij vervolgen onzen tocht een groot kwartier verder en bij Prambanan gekomen zien wij links van den weg de overblijfselen van de tempelgroep, die onder den naam van Tjandi Prambanan of Lårå Djonggrang bekend is. Ook hier heeft de schendende hand der Javaansche werklieden onberekenbare schade aangericht door de steenen voor verschillende doeleinden weg te voeren; maar de steenen die tengevolge van het instorten der zware, pyramidale daken de tempels opvulden, hebben zij onaangeroerd gelaten en zoodoende bleven de beelden in de tempels waartoe zij behoorden bewaard. Een deel der gebouwen is reeds tot den grond gesloopt, zoodat men naar hunne vroegere gedaante slechts raden kan.

De geheele groep heeft eenmaal een vierkant gevormd, waarvan de zijden naar de windstreken gericht waren. De

Pl. VI. Hoofdtempel der Prambanan-groep na de ontgraving.

middengroep, uit acht tempels bestaande, die in het midden een ruim plein openlieten, staat op een pas in 1893 en '94 door de Jogjakartasche vereeniging ontgraven plateau. De sobere lijnen der geheel van basreliefs verstoken wanden van deze verhooging vormen een eigenaardig contrast met de rijke versiering der tempels. Volgens de voorloopige berichten omtrent de ontgravingen [1]) lagen de grondvlakken van de voetstukken der tjandi's ongeveer 0.70 M. beneden de oppervlakte van dit plateau ingezonken; het schijnt, dat ook hier later steenen om de tempels heengestapeld zijn. Men heeft het geheele plateau tot op het vlak der oorspronkelijke tempelvoeten verlaagd, zoodat de bovengedeelten der 2 M. hooge wanden het nu waarschijnlijk als lage muurtjes omringen. Het geheel werd ingesloten door een fraai bewerkt ringmuurtje, 170 M. in 't vierkant. Hoe breed de gang is, die men zich tusschen het plateau en dezen ringmuur denken moet, wordt niet opgegeven. Daaromheen waren in drie elkaar insluitende vierkanten zeer kleine tjandi's gebouwd, waarvan het aantal waarschijnlijk 157 bedroeg en die door een tweeden ringmuur van 220 M. in 't vierkant zijn omgeven geweest. Ze zijn thans schier volkomen gesloopt. Het schijnt dat binnen den eersten ringmuur, dus in den genoemden gang, een binnenste rij van dergelijke tempeltjes heeft gestaan; althans van enkele zijn de fundeeringen thans ontdekt. Een derde ringmuur, ongeveer 390 M. lang en breed, die den tweeden ten Z.W. dicht nadert, ten N.O. 150 M. ontloopt, is aan drie zijden nog herkenbaar.

De tempels der middengroep waren voor een groot deel onder puin bedolven, maar zijn thans daarvan geheel bevrijd door den arbeid der Jogjakartasche vereeniging. De zes grootste hebben denzelfden twintighoekigen vorm als Tj. Kali Bening en staan in twee rijen; de zoo gevormde straat, waarheen de ingangen gekeerd zijn, had aan ieder uiteinde een kleiner, vierkant tempeltje, maar beide gebouwtjes zijn thans zeer ge-

---

[1]) Verslagen van de verrichtingen der Archaeologische Vereeniging te Jogjakarta (Notulen v. h. Bat. Gen. deel XXXI, bl. XIX en XXII; deel XXXII, bl. XLIX en deel XXXIII, bl. I).

schonden en geheel van beelden ontbloot. De hoofdtempel was de middelste aan de westzijde, de eigenlijke Tjandi Lårå Djonggrang, de hoogste en grootste van allen (Pl. VI). Terwijl de andere vijf slechts één kamer bezitten, kwam deze ook in het aantal en de plaatsing der kamers geheel met Tj. Kali Bening overeen. De afmetingen zijn iets geringer, maar weinig, en vertoonen dezelfde verhoudingen. Verder was ook hier een omgang met borstwering aanwezig, maar een groot verschil bestaat in de hoogte van dit terras en de tempelvertrekken boven den beganen grond. Tot het eerste klom men met een twintigtal treden, tot de laatste met nog een tiental op, zoodat de bodem der kamers ongeveer 7.5 M. hoog was gelegen [1]). Hetzelfde was bij de vijf andere tempels het geval. Men legde de vloeren der kamers zoo hoog om ruimte te winnen voor vierkante putten die bij den bouw van den tempelvoet werden uitgespaard; in elken tempel wordt er een aangetroffen. Zij zijn door IJzerman uitvoerig beschreven. In die van den grootsten tempel, welke 13 M. diepte heeft, vond men tusschen aarde en steenen de overblijfselen van een dieren-brandoffer en een steenen bak, inhoudende met houtskool en asch gemengde aarde, omgeven door koperen platen, en in die aarde eenige muntstukjes en kleine sieraden en twaalf gouden plaatjes, van welke zeven met mystieke syllaben in oud Javaansch schrift, waarvan de beteekenis nog onbekend is, beschreven zijn, terwijl de vijf andere zijn uitgeknipt in den vorm van een slang, een schildpad, een bloem, een voetstuk of altaar en een ellips. De andere putten waren minder diep, soms ook klaarblijkelijk niet voltooid, en leverden minder merkwaardigs. In een ervan werd een aarden pot gevonden met gelijksoortigen inhoud als van den beschreven bak; in een andere vond men een menschelijk geraamte. Waarschijnlijk hebben deze putten gediend

[1]) Dit blijkt uit de photographieën en doorsneden in Groneman's Tjandi Parambanan. Telt men hierbij 2 M. voor het plateau, dan komt men tot 9,5 M. IJzerman die de tempels alleen vóór de ontgraving der buitenzijden bezocht, moet zich vergist hebben, waar hij mededeelt (Beschr. d. Oudh., bl. 41), dat de vloer in den hoofdtempel 13 M. boven den grond ligt.

om de asch van aanzienlijke personen op te nemen. Ook in een der kleine tempeltjes buiten den binnensten ringmuur is een putje met een pot en asch gevonden; wellicht was hier plaats voor het stoffelijk overschot van lieden van wat minderen rang.

De versiering der tempelpoorten is thans bijna geheel verdwenen. Brumund kon er bij den hoofdtempel nog een gedeelte van herkennen en beschrijft het als zeer overeenkomend met die bij Tj. Kali Bening. Gelukkig zijn daarentegen de meeste beelden binnenstempels nog aanwezig. In de voorhal van het hoofdvertrek van den grooten tjandi trof men rechts van de deuropening een beeld van Sjiwa als Goeroe en links een van denzelfden god als Kâla aan en in de kamer zelve zijn de stukken ontdekt van een drie meter hoogen, rijk versierden, vierarmigen Sjiwa als Mahâdewa, met een derde oog in 't voorhoofd en de rechter-voorhand ter hoogte van de borst opgeheven. Het voetstuk van het beeld bedekte den put. De drie kleine kamers van denzelfden tempel bevatten ieder een van de drie beelden, die wij ook reeds bij Tj. Selâ Grijâ evenzoo geplaatst aantroffen: ten noorden Doergâ, ten westen Ganesja, ten zuiden Sjiwa als Goeroe. De Doergâ is, onder den naam van Lârâ Djonggrang, de dochter van den held Ratoe Bâkâ [1]), nog het voorwerp der hulde van de landlieden uit den omtrek, die haar met boreh zalven, met bloemkransen omhangen en wierook voor haar branden; zelfs hadji's nemen daaraan deel. Het beeld is een meesterstuk der Hindoe-Javaansche beeldhouwkunst en tot in de kleinste bijzonderheden met de nauwlettendste zorg afgewerkt.

Niet minder dan vier beelden van Sjiwa, waardoor alle drie zijne vormen van vereering vertegenwoordigd zijn, werden dus in den hoofdtempel, naast die van zijn vrouw en zoon, aangetroffen. De tempel ten zuiden van deze was evenzoo geheel aan Brahmâ, die ten noorden geheel aan Wisjnoe ge-

[1]) Op bl. 85 is gezegd, dat de Javanen Doergâ Lârâ Djonggrang noemen. Alleen aan het Doergâ-beeld van Prambanan wordt door hen die naam gegeven. Vgl. Groneman in Indische Gids IX, 2, bl. 1427.

Pl. VII. Deel van het noordelijk front van den hoofdtempel te Prambanan.

wijd. In het vertrek van den eersten stond weleer boven den put een groot en bijzonder fraai, vierarmig Brahmâ-beeld en tegen den achterwand drie kleine Brahmâ's, met zes, vier en acht armen. Het groote beeld was in kwistigen overdaad met al de versierselen van het godenornaat getooid; de vier hoofden zijn vrij goed bewaard en hebben een bijzonder fraai Arisch profiel. „In rijkdom en sierlijkheid van opschik, in fijnheid van bewerking, in zuiverheid van gelaatsvorm", zegt IJzerman, „wordt dit beeld door geen ander der thans in Midden-Java aanwezige overtroffen." Eveneens zeer schoon is het groote beeld van Wisjnoe uit den noordelijken tempel; ook hier waren drie nevenbeelden tegen den achterwand geplaatst, waarvan een vermoedelijk de godheid voorstelt met een kleine figuur van zijne sjakti Laksjmî of Sjrî op den arm, terwijl de beide andere twee zijner nederdalingen uitbeelden; zij zijn reeds in het vorig hoofdstuk beschreven.

In den middelsten tempel der andere rij, tegenover den Sjiwa-tempel, ligt boven den put een nandi. Bij de beschrijving der Diëng-tempels is reeds vermeld dat Sjiwa's rijdier gewoonlijk een bijtempel tegenover dien der godheid heeft. Dit is dus ook hier het geval. Tegen den achterwand staan hier in erg gehavenden toestand Soerja, de zonnegod, op een wagen met zeven paarden, en Tjandra, de maangod, op een met tien. In den tempel ten noorden stond eenmaal een fraai beeld van Sjiwa als Mahâdewa, in dien ten zuiden werden geen beelden gevonden.

Na de tempels van binnen beschouwd te hebben, moeten wij thans nog het beeldhouwwerk bezichtigen dat door de ontgraving is voor den dag gekomen. Het heeft den ijver der Jogjakartasche vereeniging, in 't bijzonder van Groneman, ruimschoots beloond en behoort tot het fraaiste wat op Java is aangetroffen. Alleen dat van den hoofdtempel is tot dusver gephotographeerd en in het genoemde werk van Groneman door lichtdruk vermenigvuldigd. Het bevindt zich in vier rijen om den geheelen tempel: vlak boven den voet, aan de buiten- en aan de binnenzijde der borstwering van den omgang

en ten vierde tegenover de laatste reeks, aan den buitenmuur van den eigenlijken tempel.

Het forsche beeldhouwwerk der onderste reeks, boven den zwaar geprofileerden voet, vertoont in elk der vier en twintig vakken een gedurig gewijzigde herhaling van dezelfde groep (zie Pl. VII): een nis met vooruitspringenden bovendorpel in den vorm van een gestyleerden monsterkop met een bidschel midden er in, in dit kazement een mythische leeuw, aan weerszijden ervan een bodhi-boom en onder iederen boom hetzij twee gandharwa's of twee bekende dieren: rammen, konijnen (?), ganzen, pauwen. In de hoeken, gevormd door de wanden van den voet en de vier meters daarbuiten vallende trappen zijn zeer fraaie vierkante hoekversieringen geschoven, die de lengte van den trapwand doelmatig breken en waarvan de best bewaarde als plaat VIII is afgebeeld. Groneman houdt, in verband met de straks te bespreken beeldwerken, de voortreffelijk bewerkte mannen- en vrouwenbeelden der nissen voor Râma en Sîtâ, de beide hoofdpersonen van het Râmâjana-epos.

Van het beeldwerk der tweede reeks, aan de buitenzijde der borstwering, is veel verloren gegaan (pl. VII). Welk een fraai geheel het in den oorspronkelijken toestand moet gevormd hebben, blijkt het best uit het gedeelte dat op plaat IX is voorgesteld. In alle kazementen stonden, bijna geheel vrij van den achterwand, drie in houding telkens gewijzigde, elkaar omvattende of tegen elkaar aanleunende vrouwenbeelden, rijk versierd, naakt en buitengemeen welgevormd. Zij zijn het schoonste wat de tempel, ja wat geheel Java te zien geeft.

Het merkwaardigste beeldhouwwerk naar den inhoud der voorstellingen bevindt zich aan den binnenkant van de borstwering. Daar zijn in kazementen van ruim tachtig centimeters hoogte de hoofdgebeurtenissen van de Râma-legende voorgesteld. Ook hier ontbreken een aantal stukken, ongerekend de hiaten in het steenen verhaal, waartoe de kunstenaar door de beperktheid der ruimte genoodzaakt was; het verband tusschen de deelen der voorstelling is dan ook vaak verbroken, zoodat Groneman in zijne beschrijving meermalen op onver-

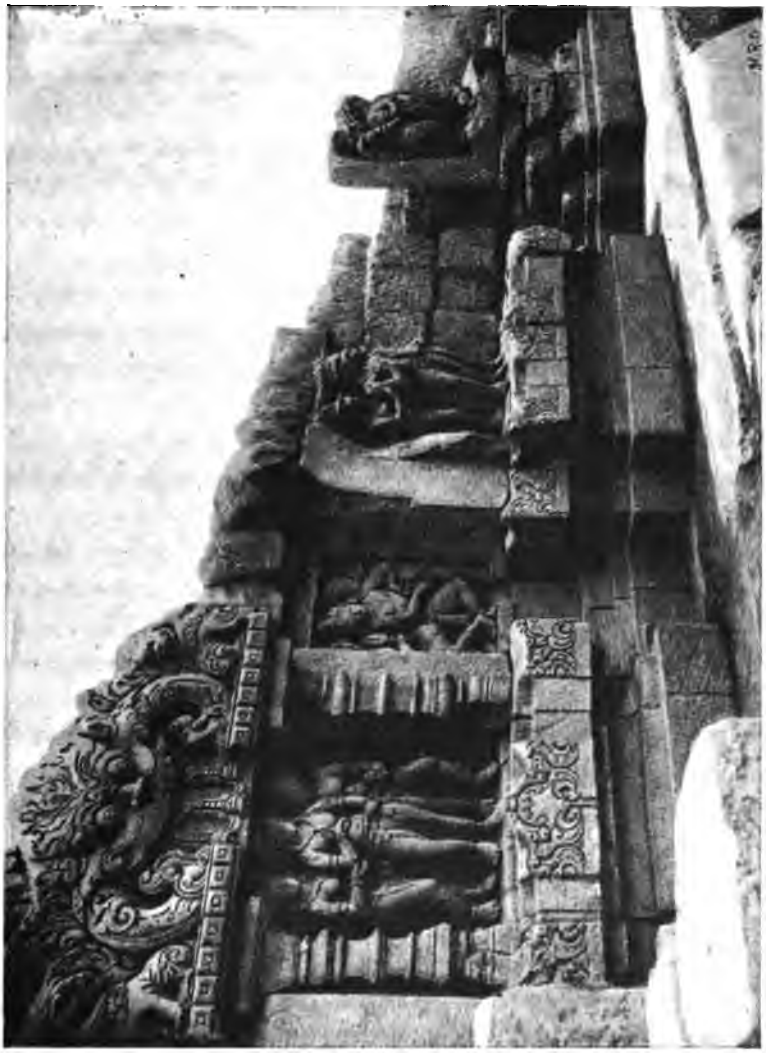
klaarbare groepen is gestuit. Uit enkele brokstukken valt nog op te maken, dat de borstwering indertijd door een zware kroonlijst is gedekt geweest, bebeiteld met fraaie ornamenten, waartoe weder de bidschel behoort. De beeldgroepen verkeeren, voor zoover zij bewaard zijn, in 't algemeen in redelijken, sommige in

Pl. VIII. Hoekversiering naast een der tempeltrappen te Prambanan.

zeer goeden staat. De veel voorkomende fouten bij het Hindoe-Javaansch beeldwerk: te groote vleezigheid der lichamen, het rolronde der ledematen door veronachtzaming van den spierbouw, treft men ook hier aan, maar dit voorbijziende zal men menig met kunst en smaak behandeld tafereel in deze reeks opmerken.

Maakt men, na de beschouwing van deze basreliefs, rechtsomkeert, om de laatste reeks beeldhouwwerk aan den muur van den tempel zelven te beschouwen, dan doet men de

Pl. IX. Beeldhouwwerk aan den hoofdtempel der Prambanan-groep.

merkwaardige ontdekking, dat op deze Prambanan-tempels het omgekeerde van toepassing is van wat Yule's Hindoesche bediende omtrent Tj. Mendoet zeide: zij zijn van binnen

Sjiwaïetisch, van buiten Boeddhistisch. Op Boeddhistischen invloed wijzen reeds de bodhi-boomen aan den tempelvoet, de symbolische vertegenwoordigers van den geheiligden vijgeboom, onder welks bladerdak Sjâkja-moeni de Boeddha-waardigheid verwierf. Maar in deze bovenste beeldenrij doen ook de godenbeelden aan het Boeddhisme denken. Een zelfde motief is hier vier en twintig malen herhaald: een godenbeeld in 't midden, niet als de beelden binnenstempels op een lotuskussen, maar op een bekleeden troon gezeten, de beenen onder 't lichaam gekruist, steeds met de gewone godenversierselen: lichtschijf, hoogen haardosch en oepawîta. Aan weerszijden van dit beeld zitten in twee kazementen, dus iets meer achterwáarts, drie, enkele malen twee personen, meestal mannen, in godenornaat, maar veelal zonder aureool en oepawîta, soms ook zonder kroon. Men heeft gemeend in deze groepen Bodhisatwa's met hunne volgelingen te moeten zien. En inderdaad komen de hoofdpersonen in houding der handen dikwijls met Bodhisatwa's overeen en vooral daarin, dat de meeste in de linkerhand een langen lotusstengel dragen. Op de bloem daarvan rust een symbool, dat echter een ander is dan door de vijf bekende Bodhisatwa's gevoerd wordt. Soms is het de wadjra, Indra's bliksemschicht, soms een zwaard, een knots, een doodshoofd en de sjankha of krijgstrompet van Wisjnoe. Naast eenige beelden is Sjiwa's drietand uitgebeiteld. Andere symbolen zijn onherkenbaar of nog niet verklaard. Ook vliegenwaaiers en waterkruiken komen er voor. Bij de Brahmâ- en Wisjnoe-tempels, welke reliefs schijnen bezeten te hebben met die van den hoofdtempel bijna geheel overeenkomende, maar veel meer geschonden, worden dezelfde godenbeelden en symbolen aangetroffen.

Groneman heeft in de aanwezigheid van deze op Bodhisatwa's gelijkende figuren aanleiding gevonden de geheele tempelgroep voor Boeddhistisch te houden [1]); wij meenen hem daarin niet te moeten volgen. Het is stellig merkwaardig, dat de bouw-

---

[1]) Zie zijne gronden in de Beschrijving, bl. 28—30.

orde dezer tjandi's bijna volmaakt overeenkomt met de talrijke Boeddhistische, die in den omtrek zijn gevonden, maar dezelfde overeenkomst doet zich op geheel Java voor. Hier heeft niet, als in Voor-Indië, elke godsdienst zijn bouwstijl gehad. In aanmerking genomen dat de hoofdbeelden zuiver Sjiwaïetisch zijn en geen enkele Dhjâni-Boeddha, ja geen enkele bekende Bodhisatwa in deze tempels is gevonden, dat bovendien het echt Boeddhistische dagob-motief geheel ontbreekt, meenen wij het er voor te moeten houden, dat hier eer aan overneming van Boeddhistische symbolen door Sjiwaïeten dan aan het omgekeerde moet gedacht worden.

Wanneer men zich van de tempelgroep van Lårå Djonggrang naar Tjandi Sèwoe begeeft, een afstand van ongeveer een kwartier, komt men nog eene andere tempelgroep voorbij, die Tjandi Loemboeng geheeten wordt. De groep vormt een vierkant, met den grootsten en fraaist bewerkten tempel, wiens ingang naar het oosten gericht is, in het midden. Deze is met schoon en uitvoerig beeldwerk bedekt, onder andere bijna levensgroote mannelijke en vrouwelijke figuren gelijk aan die van Tj. Kali Bening en Tj. Sari. De nissen waren alle ledig, evenals die der bijtempels. Deze, om den hoofdtempel heen staande, waren 16 in getal en hadden geheel naakte wanden zonder versiering, zeer eenvoudige kroonlijsten, en nauwelijks eenig ander ornament dan de banaspati's boven de ingangen, vanwaar lijsten en lofwerk tot den drempel afdaalden; wel waren echter op verscheidene plaatsen de omtrekken van meer lofwerk en versiering aangegeven. Terwijl aan den voet van Bårå Boedoer zoowel als aan Tj. Lårå Djonggrang en Tj. Sèwoe slechts enkele beeldwerken onvoltooid zijn, is hier de afwerking blijkbaar veel vroeger gestaakt. Op de vierkante tempeltjes verrees een achtkant dak, dat door een dagob gekroond werd, waaruit het Boeddhistisch karakter der tempelgroep blijkt.

Al de tempels in den omtrek van Prambanan worden in grootte verre door Tjandi Sèwoe, de Duizend tempels, overtroffen. Van alle tempelgroepen die men op Java gevonden heeft, is deze

verreweg de uitgebreidste; ofschoon men den naam niet letterlijk moet opvatten, stonden hier toch op eene oppervlakte van 24 hectaren 246 tempelgebouwen bijeen. De geheele groep beslaat weder een rechthoek. Van de oostzijde voert de weg naar den ingang van den hoofdtempel, die aan alle zijden door vier in het vierkant staande tempelrijen omgeven was. De binnenste rij telde 28, de deze omgevende 44, de derde 80, de buitenste 88 tjandi's. De twee buitenste vierhoeken waren van de twee binnenste door eene breedere tusschenruimte gescheiden en op die tusschenruimte stonden nog twee tjandi's aan de oost-, twee aan de west- en één aan de noordzijde, nabij de hoofdwegen die op den middentempel uitliepen. Van een ringmuur, die het geheel zou hebben omsloten, is geen spoor te vinden; doch de vier hoofd-doorgangen worden bewaakt door twee reusachtige raksjasa's, met hun voetstuk omstreeks drie meters hoog en uit één trachietblok gehouwen. Allen rusten op de linkerknie en zijn zeer plomp en gedrongen van gestalte, met verbazend dikke armen en beenen, en met het hoofd, dat met een over de schouders afhangende pruik bedekt is, onmiddellijk op den romp geplaatst. De goedaardige uitdrukking van het volle gelaat maakt een wonderlijk contrast met de akelig uitpuilende oogen, de vreeselijke slagtanden, de zware knots in de rechterhand en de kronkelende slang die door de linker omklemd wordt [1]). De ingangen van al de kleine tempels lagen van den hoofdtempel afgewend, behalve die van de derde rij, welke op de breedere tusschenruimte tusschen de tweede en derde rij uitkwamen. Al de kleine tempels waren nagenoeg aan elkander gelijk. Zij waren vierkant en bestonden uit één enkel vertrek, 1.75 M. lang en breed; dit miste alle versiering van beeldhouwwerk, maar daarentegen was de buitenzijde overal met basreliefs bedekt, die intusschen slechts een gedurige herhaling gaven van dezelfde voorstelling: een godenbeeld onder een banaspati in het middenvak, en in de vakken aan weers-

---

[1]) Veth, Eigen Haard, 1879, 202, met afb. van een raksjasa van Tj. Sèwoe.

zijden kleinere beeldjes, gedeeltelijk van vrouwen. Aan den kant waar zich de ingang met zijne vestibule bevond, ontbrak natuurlijk het middenvak, en vertoonden zich de vier beeldjes der zijvakken. Boven die basreliefs liep een kroonlijst om het gebouw en daarboven verhief zich het zeer samengestelde en fraai bebeitelde dak, dat veel overeenkomst vertoonde met de daken van de Loemboeng-groep, een aantal dagobs droeg en door een grooteren gekroond werd. Terwijl het aantal beelden aan de buitenwanden der kleine tempels steeds dertien was, zal dat in het binnenste zeer verschillend geweest zijn; Brumund telde althans een zeer uiteenloopend aantal nissen, eens zelfs drie en veertig in één tempel, terwijl in andere de nissen geheel ontbreken. Maar in elk tempeltje schijnt op een voetstuk in het vertrek een Dhjâni-Boeddha-beeld gezeteld te hebben; van deze zijn er nog een dertigtal over, waarvan vijf en twintig zóó gezeten zijn, dat zij het gelaat naar de windstreek keeren die zij beheerschen; de vijf andere zijn waarschijnlijk verplaatst.

Ik moet bij deze vluchtige beschrijving nog een woord over den hoofdtempel voegen, die een rechthoek vormde, met een kamer van ongeveer 7 op 6 M., maar waartegen aan elke zijde een langwerpig vierkant met twee achter elkander liggende vertrekjes was aangebouwd. Aan de oostzijde voerde een trap van acht treden door een hoog portaal uit de achterste vestibule naar de kamer. De vertrekjes der drie andere zijden liepen blind tegen den muur van het hoofdgebouw.

De tempel was omgeven door een omgang van slechts een meter breed, dien men beklom langs vier trappen tegenover de vier ingangen. Op eenigen afstand was het gebouw van de binnenste rij der bijtempels gescheiden door een vierkanten muur van gehouwen steen. Wat den rijkdom der versiering betreft, overtrof deze hoofdtempel niet alleen de kleinere die hem omgaven, maar alle andere bekende tempels van Java. „Lofwerk“, zegt Brumund, „koraaltrossen, guirlandes, sierlijk door elkander slingerende gebogen lijnen, vakken met ruiten of cirkels, door op elkander geplaatste pilasters weder ge-

scheiden, en waarin verschillende dieren: herten, koeien, leeuwen en tijgers, zijn uitgehouwen, wisselen elkander in rijken, nergens elders nog aanschouwden overvloed af. De hoofdtempel van Tjandi Sèwoe is eenig schoon onder alle tempels van het oude Java." Binnenstempels was plaats voor minstens twee en veertig beelden, die echter alle reeds tijdens een bezoek van Mackenzie in 1812 ontbraken; hoewel ook alle latere bezoekers zeggen geen beelden gezien te hebben, is op Van Kinsbergen's photographie [1]) van de zuidelijke kapel het hoofd van een Dhjâni-Boeddha-beeld zichtbaar. Deze afbeelding geeft tevens de fraaie tudor-bogen te zien, die de drievoudige nissen der kapellen overwelven; in de middennis van elk drietal bevindt zich een sierlijk gebeeldhouwd altaar.

Nog verdient het opmerking dat Tjandi Sèwoe ook haar voortempels had, die in de richting der vier hoofdwindstreken op vrij aanmerkelijken afstand tegenover de vier hoofdingangen lagen. Zij moeten grooter en prachtiger dan de vele kleinere tempels geweest zijn en alleen voor den middentempel hebben ondergedaan. Den zuidelijken voortempel, waarbij negen Dhjâni-Boeddha-beelden gevonden zijn, noemen de Javanen Tjandi Boebrah, de verwoeste tempel. De naam duidt reeds aan, dat hij deelt in de algemeene verwoesting die verreweg het grootste deel der tempels van Tjandi Sèwoe in loutere puinhoopen heeft verkeerd. Van de noordelijke en westelijke voortempels is nog veel minder overgebleven, zij zijn schier geheel onkenbaar geworden. De oostelijke, Tjandi Asoe, kon vroeger een denkbeeld geven van de kwistige versiering, die ook aan die voortempels is ten koste gelegd; thans is ook daarvan slechts het voetstuk over; hierop bevinden zich vijf beelden van Koebera en deze voortempel was dus aan den god des rijksdoms gewijd.

Onder de tot dusver beschreven Hindoe-gebouwen der Vorstenlanden hebben wij er slechts één ontmoet, dat in anderen

---

[1]) No. 208; in de Fransche lijst der platen verkeerdelijk verwisseld met 207.

vorm gebouwd is dan den regelmatigen in- en uitspringengenden twintighoek, namelijk Tj. Sari. Wij hebben er thans nog twee te noemen die met dit laatste geheel in vorm overeenkomen, namelijk de beide hoofdgebouwen der groep Tj. Plaosan, gelegen nabij de dessa van dien naam, slechts een kleinen paal oostelijk van Tjandi Asoe. Zij zijn thans niets dan puinhoopen, maar de benedenkamers zijn vrij wel bewaard en, gelukkig, niet geheel en al van het beeldwerk beroofd; bovenverdieping en dak zijn ingestort, zoodat niet is uit te maken of deze gebouwen, evenals Tj. Sari, gedeeltelijk tot woning gediend hebben. De naar beneden gestorte steenen omgeven de buitenmuren als met een kegel; die welke de vertrekken vulden, werden door de oudheidkundige vereeniging te Jogjåkartå verwijderd. Het is zeer te wenschen dat ook de ontblooting der buitenmuren eenmaal ter hand genomen zal worden.

Evenals Tj. Sari heeft ieder gebouw drie vertrekken, elk met een altaar tegen den achterwand, waarop plaats is voor drie beelden, waarvan alleen de buitenste over zijn; de middenbeelden stonden los op hunne voetstukken en konden dus gemakkelijk weggenomen worden; men mag gissen dat deze Dhjâni-Boeddha's of Mânoesji-Boeddha's voorstelden; ook in Tj. Mendoet is een Mânoesji-Boeddha tusschen twee Bodhisatwa's gezeten; de aanwezige beelden zijn van bijzondere grootte, schoon gehouwen en prachtig versierd [1]).

De beide hoofdgebouwen zijn ingesloten door twee aaneenliggende vierkante muren en om den rechthoek, dien deze samen vormen, liggen drie omloopende rijen gebouwtjes. De binnenste rij bestaat uit vierkante tempeltjes, overeenkomend met de bijtempels van Tj. Plaosan; in eenige daarvan werden nog Dhjâni-Boeddha-beelden gevonden, wederom tegenover de windstreek die zij beheerschen. De buitenrijen bestonden uit cirkelvormige verhevenheden, die, naar men gist, de grondslagen hebben gevormd van koepels als op Bårå Boedoer voorkomen;

[1]) Zie de fraaie afbeeldingen bij IJzerman, Beschr. der oudh.

beelden zijn er echter niet in gevonden; wellicht dienden zij tot grafmonumenten boven de asch van Boeddhistische priesters.

De overblijfselen van Tjandi Plaosan liggen in een alang-alang-veld, dat alweder een ommuurden rechthoek vormt. In de noordelijke helft van die ruimte, omstreeks 60 M. van den dichtstbij gelegen tempel, is een vierkant, met steenen geplaveid plateau, waarop de overblijfselen van een aantal meestal zeer verminkte Dhjâni-Boeddha- en Bodhisatwa-beelden te zien zijn; ook dit is omringd door cirkelvormige verhoogingen, zooals pas werden beschreven, en men vindt deze nogmaals, nu met de kleine tempeltjes, terug om een bezuiden de groep gelegen terras, 150 M. van den zuidelijken tempel.

Behalve de muren die den tempelbouw omringen, kunnen de sporen van andere muurwerken in veld en kampong gevolgd worden; wij zeiden reeds bij de bespreking van Tj. Sari, dat zulke groote ommuurde terreinen bij de Voor-Indische kloosters gewoonlijk niet ontbreken.

Oostelijk van Tj. Plaosan stroomt het riviertje Kloenkangan. Dit zuidwaarts volgend, bereikt men waar het den grooten weg snijdt de dessa Bedji, waarin zich een verhevenheid bevindt, Goenoeng Kempoel genoemd. Hierop liggen een aantal Javaansche graven, en daaromheen staan, in den vorm van een rechthoek, op gelijke afstanden twaalf reusachtige blokken steen, gelijkend op zeer groote gamelan-kempoel's (gong's). Waarschijnlijk zijn het de voetstukken geweest voor de pijlers van een monumentale pendoppo. In de nabijheid zijn een nandi en eenig ander beeldwerk gevonden [1]). Ook verder oostelijk zijn aan de helling van den Merapi nog enkele tempelruïnen ontdekt, waarvan volgens Rouffaer de belangrijkste en best bewaarde de hooge en fraaie Tj. Dåråwati, bij het landhuis Gedaren, zou zijn. Waarschijnlijk, zegt hij, was dit een Boeddha-tempel; althans op het Europeesche erf in de dessa Gedaren staan twee fraaie en groote Boeddha-beelden [1]).

---

[1]) Zie over deze en andere nog niet nader beschreven overblijfselen de korte mededeelingen van Rouffaer, Notulen v. h. Bat. Gen. XXXI. 141. Dr. Verbeek

Naar Prambanan terugkeerende moeten wij nog even Tjandi Kalongan of Sodjiwan bezoeken, op een kwartier afstand van dien post gelegen. Deze tempel, waarvan het dak was ingezakt en die door een kegel van puin omgeven was, is door de Archaeologische vereeniging te Jogiåkartå in 1893 ontgraven [1]). Toen is gebleken dat de buitenwanden uiterst eenvoudig versierd zijn, terwijl in de kamer alle versierselen ontbreken. Men was echter zoo gelukkig, daarin een geheel ongeschonden, schoon gebeiteld Boeddha-beeld te ontdekken, gezeten op een der beide voetstukken, die een tegen den achterwand der kamer geplaatst altaar flankeeren. Het beeld van het andere voetstuk werd niet gevonden, maar wel het hoofdbeeld, dat eenmaal op het altaar gezeten was, maar nu aan stukken op den vloer lag; het was niet van andesiet, maar van zachten, witten steen gehouwen en stelde mede een zittenden Boeddha voor. Of wij hier met Dhjâni-Boeddha's of met Mânoesji-Boeddha's te doen hebben, vermeldt het verslag over de ontgraving niet. In elk der beide zijwanden bevindt zich een nis; deze nissen bevatten ieder een rijk versierd Boeddhistisch beeld, waarschijnlijk dus een Bodhisatwa. Maar de merkwaardigste ontdekking was, dat zich voor het altaar een put bevindt. Tot dusver zijn in Boeddhistische tempels van Midden-Java geen putten ontdekt, althans wanneer men met ons de Lårå-Djonggrang-tempels als Sjiwaïetisch beschouwt. Men heeft dan ook dikwijls gemeend in de aanwezigheid van putten een kenmerk van Sjiwaïsme te mogen zien. Dit criterium moet thans vervallen. Men kan nog zeggen, dat alleen in de putten der Sjiwaïetische tempels urnen met asch gevonden zijn, maar wellicht zal ook dit verschil bij nader onderzoek verdwijnen; de put van Tj. Kalongan bevat, behalve eenige der bekende dunne gouden

---

deelt ons echter mede, dat hij naar Tj. Dåråwati navraag heeft laten doen door den assistent-resident van Klaten, maar dat het gebouw niet is gevonden. Het is wenschelijk, dat het door Rouffaer verzochte onderzoek naar de door hem vermelde oudheden alsnog ingesteld worde.

[1]) Notulen v. h. Bat. Gen. XXXI, bl. XXIV,

plaatjes, slechts eenige verkoolde beenderen; uit die gouden plaatjes, die ook hier een schildpad, een slang enz. voorstellen, blijkt reeds dat sommige begrafenis-plechtigheden bij Sjiwaïeten en Boeddhisten overeenkwamen.

Grenzend aan den ringmuur van Tj. Kalongan liggen de grondslagen van twee kleine vierkante tempels, waaromheen de sporen van cylindervormige verhoogingen als bij Plaosan te vinden waren. Ook hier is een Dhjâni-Boeddha-beeld gevonden.

Een weinig ten zuiden van de Prambanan-tempels strekt zich een laag gebergte van zandsteen uit, dat met het Zuidergebergte samenhangt, en op welks effen gemaakten rug eene kleine geplaveide vlakte wordt gevonden, ongeveer twintig meters in 't vierkant, en door eene breede gracht omgeven. Van een ringmuur, om de buitenzijde van die gracht getrokken, waren in 1860 nog hier en daar de fundamenten en eene enkele poort in wezen gebleven; men veronderstelt, dat het hoofdgebouw binnen dezen ringmuur gestaan heeft. In de nabijheid liggen de grondslagen van verscheidene andere gebouwen. Boeddhistische beelden en een steen met het door Boeddhisten gebruikt Nâgarî-schrift maken het waarschijnlijk dat deze nederzetting grootendeels door Boeddhisten bewoond werd. De geheele plek is een nader onderzoek overwaard, te meer daar over hare beteekenis verschil van meening heerscht. De Javanen beschouwen deze ruïnen als de overblijfselen van een kedaton of vorstenverblijf, dat tot woonplaats verstrekt heeft aan een reuzenkoning, Ratoe Bâkâ geheeten. Ook nu blijkt wederom, hoe alle geschiedenis zich voor hen in mythen en wonderverhalen oplost. Maar misschien mogen wij aannemen, dat hier het paleis lag der vorsten van deze streken, die van dit punt de vlakte van Prambanan met al hare dorpen en heiligdommen konden overzien [1]). Verbeek echter is eer geneigd het geheel voor een groote steengroeve te houden, waarbij zich eenige gebouwen bevonden.

---

[1]) Aldus ook IJzerman, Beschr. der oudh., bl. 110.

Oostelijker draagt dezelfde bergrug een paar vervallen tempels en begeeft men zich daarna zuidoostwaarts, dan nadert men de in een woeste bergstreek gelegen tempelgroep Tj. Idjo, eerst in 1886 bij toeval ontdekt en daarna door Dr. Groneman beschreven [1]). De hoofdtempel heeft den gewonen twintighoekigen vorm; lengte en breedte zijn 15 M., die der eenige kamer ruim 6 M. De ingang ligt naar 't westen; de drie andere wanden bevatten ledige nissen, zoowel uitwendig als in de kamer. In de laatste bevond zich een 3 M. lange en breede en ruim zoo diepe put, die vroeger gedekt werd door een voetstuk, waarop waarschijnlijk een daarbij gevonden, 1.25 M. lange lingga geplaatst was. Ook hier had dus de puttempel een Sjiwaïetisch karakter. In den put werden twee witte steenen bakken en eenige gouden plaatjes gevonden, waarvan het grootste een godenfiguurtje en een niet juist ontcijferbaar opschrift draagt. Ten westen van den hoofdtempel lagen, op enkele tientallen meters afstands, drie rijen van kleinere tempels en daarvóór nog een tiende, alle gelegen aan de helling van den afgeronden bergtop, waarop de groote tjandi zich verheft. Deze gebouwtjes waren, als gewoonlijk de bijtempels zijn, vierkant — hier 7 M. lang en breed — en met een voorportaal er tegen gebouwd. Bij alle gebouwen zijn de daken en het grootste deel der muren ingestort. De bouwsoort is ook hier een grauw-zwarte andesiet; natuurlijk moet deze vulkanische grondsoort van elders naar het neptunisch gebergte zijn aangevoerd.

Oostwaarts van het gebergte tot aan de rivier de Oepak strekt zich in hoefijzervorm eene vlakte uit, die van Sårågedoeg, van 10 palen lengte en 6 palen breedte, die wederom met talrijke tjandi-ruïnen bezaaid is. Op deze vlakte was in tegenstelling met die van Prambanan het Sjiwaïsme overheerschend. Bij de thans verdwenen tempels Krapjak en Någå-sari zijn prachtige Sjiwaïetische beelden gevonden, thans deels op het naburige landgoed Tandjong Tirto, deels te Jogjåkartå aan-

---

[1]) Tijdschr. I. T. L. en Vk. XXXII. 313.

wezig. Tjandi Abang, de verst zuidwaarts gelegen tempel, verrijst op een heuvel van ruim zestig meter hoogte en was bij uitzondering niet van gehouwen, maar van roode gebakken steenen vervaardigd. Tegen de helling van den heuvel zijn in de zachte rots drie kleine nissen uitgehouwen waarin eenig beeldhouwwerk te zien is, dat zeer geleden heeft. Tjandi Singå, thans bijna geheel vernietigd, onderscheidde zich eenmaal door vier op de achterpooten staande, acht voet hooge en schoon gebeitelde leeuwen, aan de vier hoeken des gebouws aangebracht, waarvan Brumund er nog één onbeschadigd op zijne plaats vond. Thans is ook deze verdwenen en van de schoon versierde ruïne is bijna geen spoor meer over. Hooger, in het gebergte, liggen de overblijfselen van Tjandi Tindjong en een halven paal vandaar vindt men op een plateau een Sjiwa-beeld opgericht, met het voetstuk 3.50 M. hoog, met het nog een voet hoogere ruggestuk uit één steen gehouwen, waarschijnlijk het grootste Sjiwa-beeld van Java. Daarbij staan talrijke kleinere beelden van Dhjâni-Boeddha's, Sjakti's en Bodhisatwa's. Verbeek beschouwt het geheel als een werkplaats, waar zoowel Sjiwaïetische als Boeddhistische beelden uit de rots gehouwen werden en de beschadigde achterbleven. Nog tal van andere geheel vervallen tempels worden in de vlakte gevonden; voor zoover beelden aanwezig waren bleken zij bijna alle tot het Sjiwaïsme te behooren. Al deze overblijfselen schijnen in karakter met die van Prambanan overeen te komen en uit hetzelfde tijdvak te stammen.

Een geheel ander karakter vertoonen de ruïnen van Soekoeh en Tjetå, hoog aan de westelijke en noordwestelijke hellingen van den Lawoe gelegen, en door de geheele breedte der residentie Soerakarta van de oudheden van Prambanan gescheiden. Wij hebben ze reeds door de inscripties als van zeer jongen oorsprong leeren kennen. De overlevering wijst dan ook de stichting toe aan Praboe Andåjå ning Rat, die door den laatsten Brå Widjåjå van Mådjåpahit, ook Kapoe genaamd, om zijne diensten te beloonen tot zijn schoonzoon en regent van Penging verheven was. Deze overblijfselen zijn geene eigenlijke tjandi's; zij be-

hooren tot die open bidplaatsen, waarnaar men met eene reeks van door trappen verbonden terrassen opklimt, — bidplaatsen zooals men ze ook in Oost-Java dikwijls aantreft, en die de Soenda-landen met het eigenlijke Java gemeen hadden. Doch de meeste dezer bidplaatsen toonen, in onderscheiding van die van den Lawoe, geen sporen van steenbouw. Soekoeh heeft thans nog drie terrassen, doch had er vroeger een grooter aantal, die in het Mohammedaansche tijdvak voor den aanleg van een tuin hebben plaats gemaakt. Evenals bij Bårå Boedoer is de trap die naar het eerste terras leidt door een poort overwelfd. Op het laatste en hoogste terras vindt men eene steenmassa in den vorm eener afgeknotte, aan de buitenzijde trapsgewijs afgewerkte pyramide, geheel vol gemetseld, behalve dat een smalle trap daar doorheen naar het bovenplat voert, dat als de voornaamste en heiligste plaats van aanbidding moet worden aangemerkt. Het soortgelijke, misschien nooit geheel voltooide monument van Tjetå ligt nog hooger tegen den berg, ongeveer 2200 M. boven de zee; vroeger waren hier 14 terrassen, thans zijn alleen de bovenste acht nog te zien; zulk een gebouw als het hoogste terras van Soekoeh kenmerkt wordt hier gemist; maar op eenige terrassen vindt men fundamenten van vierkante en langwerpige gebouwen. Er wordt ook te Soekoeh en Tjetå aan de trappen en op de terrassen een overvloed van beeldwerk gevonden, doch het mist de schoonheid en fijnheid van de beelden en basreliefs van den Diëng, van Bårå Boedoer en van Prambanan. Alle figuren zijn grof en lomp. In den bodem werden echter in 1893 een schoon Doergâ-beeld en een fraai gebeiteld relief gevonden [1]). Eenige voorstellingen hebben betrekking op het geslachtsleven, evenals dit in Wisjnoe-tempels van den tegenwoordigen tijd het geval is. Men mag onderstellen dat Soekoeh en Tjetå aan den Wisjnoe-dienst waren gewijd [2]). Met het beeldhouwwerk der hoofdstad Mådjåpahit schijnt dat van den

[1]) Notulen v. h. Bat. Gen. XXXI. 99.

[2]) Vgl. ook Groeneveldt, Cat. d. arch. verz. 116.

Lawoe vele punten van overeenkomst te toonen, vooral ook in sporen van jongeren oorsprong bestaande.

Wij hebben thans onzen rondgang langs de Midden-Javaansche tempels volbracht en wenden ons tot die van het oosten des eilands. De meeste hunner zijn in nog sterker mate vervallen en vernield. Daardoor, en omdat de versieringen, hoe fraai ook somtijds, toch meestal met die der westelijker gelegen bouwwerken niet kunnen wedijveren, is aan deze tempels in alle tijden een veel geringer opmerkzaamheid ten deel gevallen dan aan de hiervoor beschrevene. Over vele geven, behalve de korte aanteekeningen in Verbeek's lijst van oudheden, de beschrijvingen van Brumund, die dertig en veertig jaar geleden werden opgesteld, de laatste gedrukte mededeelingen. Bij dit gebrek aan belangstelling is het des te meer te waardeeren, dat voor enkele jaren een groot aantal der Oost-Javaansche tempels, waaronder nagenoeg alle belangrijke, door Verbeek zijn opgemeten en in teekening gebracht. Indien deze reeks eenmaal wordt uitgegeven, aangevuld met eene reproductie der basreliefs, zal zij de eerste nauwkeurige voorstelling der Oost-Javaansche tempels vormen. Wij hadden het voorrecht de teekeningen bij de hier volgende beschrijving te kunnen raadplegen.

Het is mogelijk eenige algemeene punten van verschil tusschen de Midden- en de Oost-Javaansche tempels aan te wijzen. De bouwstof was bij de eerste bijna steeds andesiet [1]), onder de laatste zijn vele van baksteen opgetrokken, sommige van beide materialen. De in Midden-Java zoo algemeene twintighoekige vorm der gebouwen wordt in het oosten meerdere malen door andere bouworden afgewisseld. Dat de Oost-Javaansche tjandi's in lateren tijd gebouwd zijn dan bijna alle Midden-Javaansche, blijkt uit de jaartallen der opschriften [2]) en inderdaad doet het beeldhouwwerk dien

[1]) Met uitzondering van de zooeven genoemde Tj. Abang en de sporen van enkele baksteenen tjandi's, in den allerlaatsten tijd gevonden in Kedoe (Van Aalst in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 553 vv.).

[2]) Vergelijk bl. 31 en 32.

jongeren oorsprong dikwijls vermoeden, waar het van het Hindoesche type afwijkt en somtijds tot het karakter der moderne Javaansche snijkunst nadert.

Bespreken wij in de eerste plaats de overblijfselen die gewoonlijk als de sporen van het oude Hindoe-rijk van Dåhå beschouwd worden. Zooals ons uit het verhaal der Chineesche expeditie naar Java in 1293 gebleken is, lag de zetel van dit rijk toenmaals in het tegenwoordige Kediri, maar ook het oostelijk deel van Madioen moet er toe behoord hebben en terwijl men in die residentie slechts een enkele, geheel vervallen tjandi vindt, heeft men er overblijfselen opgespoord, die tot de meening leiden, dat eenmaal ook in deze residentie een kedaton of paleis der vorsten van Dåhå gelegen was. Aan den weg van Oeteran naar Pånårågå vindt men niet slechts den naam Dåhå nog in een tweetal dessa's bewaard, maar ook bij de dessa Gelang de vermoedelijke overblijfselen van den kedaton in uitgestrekte, gedeeltelijk zichtbare, gedeeltelijk nog onder den grond liggende fundamenten van rooden gebakken steen. Vele steenen zijn reeds door de Javanen uitgegraven en tot verschillende doeleinden aangewend. In de nabijheid vindt men nog een oude begraafplaats met twee bij de bevolking hoog in aanzien staande graven en vele overblijfselen van beeldwerk. Het schijnt dan ook bij nader onderzoek bloot toevallig, dat Madioen thans de tjandi's nagenoeg geheel mist. Namen van dessa's en andere kenteekenen wijzen aan, dat zij vroeger niet ontbraken [1]).

Tot datzelfde rijk van Dåhå kunnen met meer of minder waarschijnlijkheid de vele merkwaardige Hindoe-overblijfselen van het grootste deel der residentie Kediri gebracht worden; vooral de zuidelijke vlakte der Brantas bedekken zij in grooten getale en men vindt ze tot hoog tegen de aangrenzende berghellingen. Zoo ligt aan de oostelijke helling van den Wilis op een voortop van ongeveer duizend meters hoogte eene bidplaats, uit drie met trappen verbonden en met beeldwerk

[1]) H. Hoepermans, het Hindoe-rijk van Doho. T. v. I. T. L. en Vk. XXI. 146.

versierde terrassen bestaande, die den toegang baanden tot drie kleine vierkante verhoogingen, waarvan er een geheel verdwenen is; de beide andere bezitten basreliefs langs de opstaande zijden, die bij de grootste 1,40 M., bij de kleinste 1 M. hoog zijn; lijstwerk ontbreekt geheel. De grootste kan men met twee trappen bestijgen, tusschen welke in een nis een steenen schildpad ligt, waarbij tegenwoordig nog geofferd wordt. Deze overblijfselen worden door de inlanders Penampihan genoemd; de er bij gevonden beelden, waarvan het niet bekend is welke goden zij voorstellen, zijn ruw bewerkt; het schrift op eenige steenen, dat tusschen oud- en nieuw-Javaansch schrift het midden houdt, kon nog niet voldoende ontcijferd worden. Men heeft op een ervan het jaartal 1383 Sjåka (1461 n. C.), op een beeld het jaarcijfer 1116 (1194) gelezen.

Op den hoogsten top van den Wilis, den Goenoeng Dåråwati, in Madioen gelegen, bevinden zich vier kleine steenhoopen in den vorm van afgeknotte pyramiden en een weinig lager twee ommuurde terrassen. Aan den voet van denzelfden berg, dicht bij de stad Kediri, vindt men in de tempelgrotten van Selå Mangleng een tegenhanger van die van Koetå Ardjå in Bagelen, maar met dit merkwaardig verschil, dat zij niet als deze laatste aan den dienst van den lingga, maar aan dien van Boeddha zijn gewijd geweest. Zij bestaan uit vijf in de rots gehouwen en met beeldhouwwerk versierde kamers. In de grootste kamer is tegen den achterwand boven een altaarvormig voetstuk een nis uitgehouwen, die een beeld van den Dhjâni-Boeddha Amitâbha bevat. In een geheel donkere bijkamer, waarnaar men met zes trappen opklimt, is aan den achterwand een Boeddhistisch beeld in staande houding in de rots gehouwen.

Noordelijker ligt tegen de benedenhelling van den Wilis Tj. Ngetos. Het merkwaardige van dit vrij groote, ruim 9 M. lange en breede gebouw is dat de vier banaspati's die het versierden, evenals de tempel zelve van rooden baksteen vervaardigd waren; ditzelfde is het geval bij Tj. Kali Tjilik, westelijk van Panataran gelegen. Meestal zijn dergelijke ver-

sieringen ook aan baksteenen tempels van andesiet vervaardigd.

Een groep van vijf tjandi's en een paar grotkamers met beeldwerk liggen bezuiden Toeloeng Agoeng in het Wadjak-gebergte, een uitlooper van het zuidelijk kalkgebergte. De zeer vervallen gebouwen waren slechts eenvoudig versiërd en bevatten putten; voor de meeste lag een langwerpige plateforme, waarop drie miniatuur-gebouwtjes stonden. Het hoogst gelegen bouwwerk, het best bewaard geblevene, is een basement van ruim 11 M. lengte en breedte, dat merkwaardigerwijze geen trap of toegang bezit. Er boven staat een achthoekige verhooging en in het midden bevindt zich ook hier een ronde gemetselde put, ruim 3 M. in doorsnede en even diep. Een der bedoelde grotkamers, de Goewa Tritis, bestaat uit een viertal lage vertrekjes met baksteenen muurtjes, gebouwd onder den overhangenden wand van den Goenong Boedek. Een er voor staand vrouwenbeeld draagt het jaartal 1082 Sjâka. Vlak ten noorden van hetzelfde gebergte ligt in de dessa Sanggrahan nog een tjandi-ruïne, waarbij een vijftal beelden van Dhjâni-Boeddha's staan. Dicht ten oosten daarvan bevinden zich in het dessa-gebied van Djoendjoeng drie terrassen; op het bovenste heeft waarschijnlijk een tempel gestaan.

Aan de hier beschreven groep van oudheden sluit zich oostwaarts een groot aantal Hindoe-overblijfselen aan, gelegen in het dal der Brantas [1]). Er bevinden zich daaronder een achttal fragmenten van gebouwen, sommige van gebakken, andere van gehouwen steen. Eenige zijn geheel vervallen. Goed onderhouden worden door de bevolking de ruïnes van twee tjandi's van gebakken steen, gelegen te Batjem, zuid-oostelijk van Blitar, aan den voet van het kalkgebergte; twee andere, te Gambar, bezuiden Ngoenoet, 7 M. in 't vierkant groot, vertoonen zeer grove basreliefs. Onder de tjandi's van gehouwen steen verdient die van Sawentar, oostwaarts van Blitar, vermelding; ze is 4.5 M. lang en breed en hoewel zij 3 à 4 M. in den grond zit tengevolge van de uitbarstingen

[1]) Zie, behalve Verbeek's lijst v. oudh., W. F. Haase in Not. v. h. Bat. Gen. XXXIII. bl. V.

van den Keloet, is er nog 6.5 M. zichtbaar, het geheel gebroken, spits toeloopende dak meegerekend.

De merkwaardigste ruïne in Kediri en geheel Oost-Java is Tjandi Panataran, in het district Blitar, aan den zuidwestelijken voet van den berg Keloet. Van dit prachtige, met basreliefs bedekte gedenkteeken heeft Van Kinsbergen niet minder dan 56 photogrammen vervaardigd, die het ons in al zijne bijzonderheden doen kennen. De vorm is eigenaardig en verschilt zeer van de meest gewone der Midden-Javaansche tempels; maar ofschoon hij eenige toenadering tot dien van Bårå Boedoer vertoont, zou men hier te vergeefs naar sporen van Boeddha-dienst zoeken. De grondvlakte is een vierkant, waarvan elke zijde ruim 24 M. lang is. In het midden van elke zijde springt een rechthoekige voorbouw uit waarvan de voorzijde de breedte heeft van 16 M.; het gebouw is dus na Bårå Boedoer het grootste Hindoe-monument van geheel Java. De westelijke voorbouw heeft aan weerszijden trappen, die naar het bovenvlak voeren. Op dat vlak verrijst een kleinere, wederom vierkante verhooging, met rechthoekig uitspringende uitbouwsels aan de vier hoeken. Een enkele trap in het midden der westzijde van dit tweede vierkant voert naar den omgang van een derde, wederom kleiner en zonder uitspringende deelen. Er loopt dus een terras rondom de beide verhoogingen, zoodat men er aan alle zijden om heen kan gaan, terwijl een trap die zich aan den vorigen aansluit, naar het bovenvlak van het gansche gebouw voert, in welks midden men een vierkanten put ontwaart van zeven voet lengte en breedte. Om den put is een muur van drie voet dikte, waarop zich waarschijnlijk de hoogste basreliefs bevinden, die op Van Kinsbergens afbeelding van den geheelen tempel zichtbaar zijn. Ook langs de wanden van de drie vierkanten en hunne uitspringende deelen zijn overal basreliefs aangebracht. Die van het benedenste vierkant bevatten volgens Brumund eene reeks van voorstellingen aan de Råmå ontleend en komen daarin dus overeen met de reliefs van den Lårå-Djonggrang-tempel te Prambanan; zij worden afgewisseld door cirkelvormige me-

daillons, die een of andere door loofwerk omgeven dierfiguur bevatten.

Welke legenden op den tweeden omgang zijn voorgesteld, is nog niet uitgevorscht. Het beeldwerk vertoont niet de gewone, volle vormen der Hindoe-beelden, maar heeft meer overeenkomst met de hoekige, karikatuurachtige poppen der Javaansche wajangs. Het hoogste vierkant is uitsluitend bebeiteld met fraai gevleugelde griffioenen, waarvan Fergusson verklaart dat ze geestiger en beter zijn uitgevoerd dan gelijksoortige figuren in eenig hem bekend Hindoe-kunstwerk [1]). Bij den voet der trappen naar den eersten en tweeden omgang staan aan weerszijden groote beelden, die Sjiwa als Kâla voorstellen.

In den omtrek van Tjandi Panataran liggen nog vele andere oude overblijfselen, als sporen van voortempels, van een badplaats en van beeldwerk, verspreid, alles besloten binnen een ringmuur, die eene ruimte van ongeveer een vierkanten paal moet hebben omtrokken. Daarbinnen vindt men ook een viertal door vier opstaande muren gesteunde verhoogingen. Van eene daarvan is het beeldwerk gephotographeerd door Van Kinsbergen. Volgens Brandes is hier een Javaansche roman voorgesteld [2]). Dit is op zeer levendige wijze en met groote kunstvaardigheid geschied. De benedenrand wordt gevormd door een slang-ornament, dat zich hier en daar tusschen de basreliefs loodrecht opheft en dan in een kop eindigt.

Op de gebouwen en beelden staan eenige jaartallen tusschen 1241 en 1297 Sjâka (1319 en 1375 n.C.).

De hellingen van den Keloet verbergen wellicht nog een aantal oudheden onder hunne dikke aschlagen. In 1887 is daar door Verbeek, veel hooger tegen den berg dan Panataran gelegen is, een onbekend gebouw gevonden, door de inlanders Wringin Brandjang genoemd, een eenvoudig rechthoekig huisje, met vijf ruitvormige luchtgaten in de muren en merkwaardig om het dak, dat op Europeesche wijze glad en schuin toeloopt.

---

[1]) Hist. of Ind. and East. Arch. bl. 654.

[2]) Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXII, 427.

Meer naar den voet vertoonen de hellingen nog op een paar andere plaatsen overblijfselen van bouwwerken. Vermeldenswaardig zijn daaronder die van Kotes of Papoh, omdat op een der beide hier bijeenliggende voetstukken, als bij de tempels van het Wadjak-gebergte, drie steenen figuren staan, waaronder een uiterst fraai bewerkt model van een tjandi. Ook aan de zuidelijke helling van den Boetak liggen een paar tempelruïnen.

Bij het ontbreken van herkenbare beelden is omtrent geen der tot dusver beschreven tempels in Kediri, behalve die van Panataran, die wij om de Kâla-beelden voor Sjiwaïetisch houden [1]), uit te maken tot welken eeredienst zij hebben behoord.

De nabijheid van den werkzamen Keloet is voor de Hindoe-Javanen geen beletsel geweest om op den top van zijn oostelijken, veel hoogeren nabuur, den Kawi, en van diens zuidoostelijken voorberg, den Boetak, tempels te bouwen. In Midden-Java hadden we, wat de bergtoppen aangaat, alleen overblijfselen van een enkelen tempel op den Oengaran te vermelden; op den Merbaboe zijn slechts enkele effen gemaakte vlakken en uitgeholde steenen [2]), op den Lawoe zijn ruwe steenen muren om eenige terrassen gevonden. In 't oostelijk deel des eilands liggen echter op vier bergtoppen de vrij uitgestrekte overblijfselen van gebouwen; behalve op de beide genoemde ook op den Ardjoenâ en den Argâpoerâ. Herkenbare beelden zijn daarbij niet gevonden, behalve op den Kawi een Doergâ-beeldje van gebakken steen. De gebouwen op den Boetak zijn opgemeten door Verbeek en De Corte in 1887. Vier toppen omsluiten daar een klein plateau, de Oro-oro-vlakte, gemiddeld 2700 M. hoog. Daarin staan de fundamenten van twee gebouwen, waarvan het grootste zeven, het kleinste twee kamers bevat heeft. Het eerste was niet minder dan 63 M. lang, behalve een uitbouw van 8 M. aan de voorzijde; de breedte bedroeg aan den gevel 22.5, aan den achterkant 16 M.;

---

[1]) Vgl. bl. 67. Bovendien deelt Raffles mede (II. 42), dat vroeger op Tj. Panataran een zeer fraai Brahmâ-beeld stond.

[2]) Alleen vermeld door Junghuhn (Java II. 363).

de zijmuren sprongen in en liepen niet evenwijdig. Het tweede gebouw mat 26 bij 17 M. Op een der toppen lag een derde, 8 M. lang en 4 breed. Van al deze gebouwen is alleen de plattegrond te herkennen, daar de muren nog slechts een halven meter hoog zijn.

Dicht aan de tegenwoordige grens tusschen Kediri en Pasoeroean vindt men de overblijfselen van een baksteenen muur, zoowel aan de grensrivier Leksa, die in recht zuidwaartsche richting van den Boetak afstroomt als nog zuidelijker, aan de noordelijke helling van het kalkgebergte. Verbeek acht het niet onwaarschijnlijk, dat deze muur vroeger van den bergtop tot het zuiderzeestrand voortliep over eene lengte van 50 kilometers, als grens tusschen de rijken Dåhå en Toemapel, welk laatste in de oorkonden ook de namen Gegelang, Pasoeroehan en Singasari draagt, wellicht naar verschillende residenties [1]).

Oostelijk van den middelloop der Brantas, dus van de hoofdstad Kediri, lag wellicht het Hindoe-Javaansche rijk Keling, waarvan in de inscriptiën sprake is [2]). Hier liggen thans, noordwestelijk van den Keloet, de overblijfselen van een viertal gebouwen. Daarvan zijn de tjandi's Tegåwangi en Soeråwånå de best bewaarde. Eigenaardig is, dat beider fundamenten bestaan uit gebakken steen, terwijl de tempels zelve van het gewone materiaal, gehouwen andesiet-blokken, waren opgetrokken. Bij Tegåwangi bevinden zich twee tempels, gelegen te midden van een door hooge boomen overschaduwd plein, dat door een muur van een halven meter hoogte omringd is. Van den grootsten, ruim 11 M. in 't vierkant metend, is alleen het voetstuk over, dat zeer fraai versierde randen en een strook uitmuntende basreliefs draagt, die echter aan de noordzijde niet zijn afgewerkt; ook van het kleine gebouw, 4 M. lang en breed, staat alleen nog het basement, dat op gelijke wijze is bewerkt. En geheel hetzelfde geldt van Tj. Soeråwånå, die bijna 8 M. afmeting heeft; in het fundament zijn vier holle ruimten uitgespaard, in den vorm van het inwendige

[1]) Brandes in Tijdsch. v. I. T. L. en Vk. XXXII, 393.

[2]) Vgl. bl. 71.

der tjandi-daken. Een derde gebouw, Tj. Gempoer was geheel van baksteen opgetrokken. Bij Tj. Tegåwangi zijn Sjiwaïetische beelden gevonden en die vindt men verder in grooten getale over het land verspreid. Aan de noordelijke helling van den Keloet sluiten zich daarbij aan de oudheden in den westhoek der residentie Pasoeroean, waar echter, naast een nandi, een groep van Boeddhistische beelden gevonden wordt in het bosch Pengaradjan bij Bajem, even over de grens met Kediri. Het zijn zeven in een halven kring geplaatste, zeer middelmatig bewerkte beelden, ruim 1 M. hoog, waarvan het middelste een Boeddha, de andere Bodhisatwa's voorstellen. Hoopen van gehouwen en gebakken steenen en de overblijfselen van een grooten ringmuur schijnen te bewijzen, dat hier ook een tempel heeft gestaan.

Door Brumund werd in de nabijheid, in het bosch Tenggiling een zeer kleine tjandi van gebakken steen aangetroffen, slechts vier voeten lang en breed en dus wellicht de kleinste tempel van Java. Hooger tegen de helling, bij Botjok, staat nog het ruim 4 M. lange en breede voetstuk van een gebouw van gebakken steen. Daarop bevindt zich een fraai vrouwenbeeldje en op een steenhoop er achter een zeer fraai mannenbeeld, die echter beide door hun stijl hun jongeren oorsprong verraden. Er is aan den tempel dan ook een steentje met het jaartal 1358 Çaka (1436 n. C.) gevonden.

Van meer gewicht dan dit alles zijn de schoone bouwvallen van Singåsari, die wij thans in de aan Kediri grenzende residentie Pasoeroean willen gaan bezien.

De ruïnen van Singåsari worden gevonden in Malang, de zuidelijke afdeeling van Pasoeroean. De tegenwoordige dessa Singåsari ligt aan den postweg, zes palen van de hoofdplaats Malang; eene der voornaamste ruïnen vindt men rechts van den weg, aleer men, van Singåsari komende, het verder noordwaarts gelegen Lawang bereikt. Een breede laan voert naar een prachtig grasveld, waar men, onder hooge en fraaie boomen, te midden van kampongs en koffietuinen, het voornaamste heeft bijeengesteld wat nog van de beelden van Singå-

sari overig is, van welke een groot deel sedert lang naar Pasoeroean gevoerd en thans gedeeltelijk in het Museum van het Bataviaasch Genootschap en het kabinet van oudheden te Leiden aanwezig zijn. Aan de gemelde laan ligt de van andesiet gebouwde Tjandi Singåsari, door de inboorlingen Tjoenkoep geheeten [1]). Het terras waarop thans de tempel verrijst, bestaat gedeeltelijk uit vroeger tot dezen behoorende steenen en is dus van jongen oorsprong. Het bedekt het eigenlijke voetstuk zoo hoog, dat men van dit terras met slechts twee treden den naar het westen gekeerden ingang bereikt. De tempel heeft het gewone ons van Midden-Java bekende twintighoekige grondvlak, met een grootste lengte en breedte van ruim 12 M.; aan de zijde van den westelijken uitbouw bevindt zich 't portaal der hoofdkamer, terwijl de drie andere afzonderlijke kamertjes bevatten. Op het midden van den tempel verrijst een vierkante toren van 5 M. zijde, die geheel den vorm heeft van een kleine tjandi, zooals er zoovele in Oost-Java gevonden worden. De toren heeft echter geen ingang; wel is hij hol, waarschijnlijk om metselwerk uit te sparen. Het benedendeel met de bijgebouwen verrijst 5 M. boven het terras, de toren stijgt, met hetgeen nog over is van zijn pyramidaal dak, 7 M. boven de aanbouwsels. De hoofdkamer heeft bijna 4 M. in 't vierkant en weder 't bekende uit gedurig verder vooruitspringende steenen gevormde gewelf. Van binnen zijn nergens nissen; uit de buitennissen die men deels ter wederzijde van den ingang, deels in het midden der vier zijden van den muur boven de bijgebouwen aantreft, zijn de beelden verdwenen. In de hoofdkamer vindt men een voetstuk, maar geen beelden meer. Van de beelden der zijkamertjes is er nog één in het zuidelijk vertrekje overgebleven; het is schoon gebeiteld, maar tot onkenbaarheid toe beschadigd. Aan banaspati's, aan velerlei bloem- en lofwerk ontbreekt het ook dezen tempel niet, maar het schijnt dat zijne versiering nooit

---

[1]) Tjoengkoep of tjoengkoeb beteekent eigenlijk een gebouw boven een graf opgericht, dus ongeveer hetzelfde als tjandi.

is afgewerkt. Die tempels werden blijkbaar eerst afgebouwd en daarna van boven naar beneden bebeiteld. De wegvoering en beschadiging der beelden blijkt hier overigens minder aan den godsdienstijver der Moslemen dan aan de roekeloosheid van Europeesche liefhebbers van oudheden te wijten te zijn.

Ten zuiden van het hierboven vermelde grasveld lag vroeger eene andere ruïne. Brumund vond er nog slechts in een steenhoop van honderd schreden in het vierkant en onder den andesietbouw fundamenten van rooden gebakken steen; thans is dit alles verdwenen.

Over het beeldwerk op het grasveld dat van verschillende plaatsen is samengebracht, zal ik niet veel zeggen. Men merkt er een prachtige nandi en een eveneens zeer fraaie Ganesja op, drie zonnewagens, en twee reusachtige, 3.70 M. hooge wachters, nog veel grooter dan die van Prambanan, maar wier verschrikkelijke attributen wederom een zonderling contrast vormen met de karakterlooze uitdrukking van het zoetsappig gelaat. Het Museum van Oudheden te Leiden bezit van Singâsari eenige fraai bewerkte beelden; een Brahmâ, Ganesja, Doergâ en twee Sjiwa's. Ook een paar Boeddhistische beelden zijn van Singâsari afkomstig. Zij dragen boven aan de voorzijde hunne namen in het door de Javaansche Boeddhisten veelvuldig gebruikte Nâgarî-schrift [1]), dat ook op de beelden van Toempang voorkomt [2]). Het eene beeld, eene sjakti voorstellende, is door Raffles naar Engeland gevoerd. Het andere, aanwezig in het Museum te Batavia, geeft de zeer typische voorstelling van Sjiwa als Goeroe, maar draagt de woorden: Bhagawân Trnawindoemaharsjih, d. i. de heilige Trnawindoe, de groote kluizenaar. Een nadere verklaring van den naam, hier door de Mahâyânistische Boeddhisten aan Sjiwa gegeven, is nog niet gelukt [3]).

Aangezien omtrent al deze beelden niet valt te bepalen welke uit de tempels van Singâsari zelve, welke van elders

---

[1]) Zie boven, bl. 36 en 37.

[2]) Boven, bl. 96.

[3]) Groeneveldt, Cat. d. arch. verz. bl. 15; Brandes, aldaar, bl. 29.

afkomstig zijn, is niet uit te maken of de laatste door Sjiwaïeten of door Boeddhisten, of door beide gebouwd werden. Een ontgraving der bouwvallen had hieromtrent wellicht tot een beslissing kunnen leiden; de wensch daarnaar werd reeds door Bik uitgesproken, die de tempels ruim zeventig jaar geleden bezocht [1]), maar is niet in vervulling getreden.

Vroeger lagen in de nabijheid nog vier andere ruïnes, die volgens Verbeek thans geheel zijn verdwenen; drie lagen bij elkander, de vierde meer afgezonderd. Zij zijn eerst in 1820 ontdekt; de belangrijkste was langwerpig van gedaante, 29 M. lang en 14 breed. In 1822, toen Bik deze ruïne bezocht en beschreef, was wel van het dak geen spoor meer te vinden, maar bevond zich de westelijke muur nog in vrij goeden staat. Dit was niet meer het geval tijdens het bezoek van Brumund, veertig jaar later; toch deden de vermelding van groote vertrekken aan de beide einden door Bik, en de sporen van een ingang in het midden door hemzelven opgemerkt, hem eene verdeeling in drie naast elkander liggende kamers vermoeden, op de wijze van Tjandi Sari en Tjandi Plaosan in Jogjåkartå. Hoe dit zij, het merkwaardigste wat deze ruïne opleverde, is een levensgroot vierarmig vrouwenbeeld, met twee kleinere die er nevens staan, en vier andere in zwevende houding, tegen een zeven voet hoog achterstuk uit één trachietblok gehouwen; een dergelijke groep als er de wanden van Tj. Mendoet versieren. Het fraaie en keurig bewerkte, maar zwaar beschadigde hoofdbeeld miste alle kenmerkende teekenen.

De twee ruïnen die nevens de beschreven tjandi lagen, vond Brumund als onkenbare steenhoopen. Bik zag daarbij een nandi en een zonnewagen liggen. Ook de vierde tjandi was in 1862 ingestort; bij een vorig bezoek van Brumund, in 1853, stonden nog brokken van den muur, bedekt met merkwaardige basreliefs. Deze tempel stamde klaarblijkelijk uit een ander — vermoedelijk een jonger — tijdvak dan de andere.

---

[1]) Bij Brumund. Verh. Bat. Gen. XXXIII. 202.

Hij was niet gelijk deze uit groote trachietblokken, maar uit kleinere stukken van een soort witten kalksteen gebouwd; ook hier had het beeldwerk de gelijkenis met wajangpoppen, die wij reeds te Panataran opmerkten. Verderop vindt men bij de Kali Klampo nog fundamenten, uit roode gebakken steenen bestaande. Doch zulke fundamenten vindt men op vele plaatsen in den omtrek; zij hebben aanleiding gegeven tot de voorstelling van een ringmuur die de geheele stad, volgens anderen het geheele rijk Singåsari omgaf, ja, volgens de Javaansche legenden over de hoogste toppen van den Kawi, den Tengger en den Sméroe zou hebben geloopen, zoodat hij den Chineeschen muur zou hebben te schande gemaakt; een overlevering, die wel haar oorsprong vinden zal in den boven besproken muur, welke waarschijnlijk eenmaal van den Kawi naar het strand van den Indischen Oceaan liep.

De Singåsarische oudheden kunnen wel als de ongelukkigste van Java beschouwd worden; met geene andere is op zoo onverantwoordelijke wijze gesold. De tjandi-steenen zijn op groote schaal tot nieuwere bouwwerken aangewend, het overgeblevene is op de willekeurigste wijze veranderd en mishandeld, alle intelligente zorg voor de bewaring heeft ontbroken, en in een tijd toen de Javasche oudheden nog geen voorwerp van ernstige studie, maar van bloote liefhebberij waren, is schier alle beeldwerk dat vervoerbaar was, weggesleept; en schoon het grootendeels in verzamelingen is terecht gekomen, heeft het, daar men de herkomst doorgaans niet meer kan aanwijzen, zijne waarde voor het wetenschappelijk onderzoek grootendeels verloren.

In Pasoeroean noemen wij verder de overblijfselen eener uitgestrekte versterking, bekend onder den naam van Koeta Bĕdah. Zij liggen een weinig ten oosten van Malang, in den hoek die door de samenvloeiïng van de Bongo met de Brantas gevormd wordt. Het noorder-front was gedekt door eene gracht, die tusschen de beide rivieren gegraven was. Men vindt hier nog groote steenhoopen en overblijfselen van muren. De steenen zijn gebakken en van denzelfden vorm en

grootte als de steenen van Mådjåpahit, dat wil zeggen ongeveer 37 centimeters lang, 15 breed en 8 dik. Koeta Bedah is thans voor de inlanders eene groeve, die hun goed gebakken steenen voor het grijpen geeft.

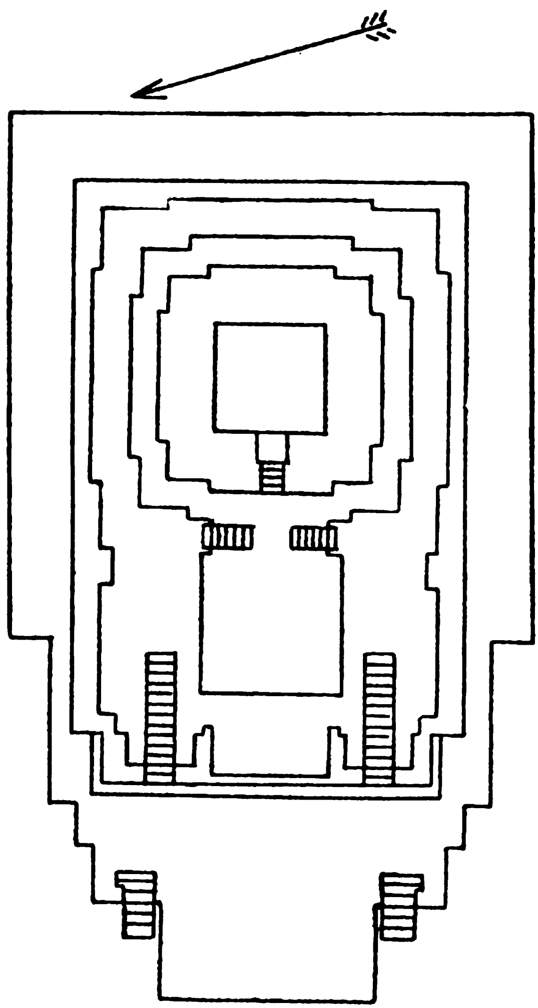
In het dal van Batoe, dat de Brantas in haar bovenloop doorstroomt, ligt een kwartier west van de plaats Batoe te Ngaglik een badplaats, waar de waterstralen stroomden door de borsten van een vrouwenbeeld en door acht andere spuiers met een doorboord kroonstuk, de meeste aan de opening met een zittend beeldje en eenig lofwerk versierd. Gehouwen en groote roode gebakken steenen vindt men hier in overvloed; maar de vorm van het oude bouwwerk is niet meer te herkennen, daar van de steenen een nieuwe vijverkom is vervaardigd, waarbij men de oude waterloozers als ornamenten heeft aangewend. Drie palen verder staan, bij de minerale bronnen van Sånggåriti, de overblijfselen van een tjandi, bestaande uit een voetstuk van een kleinen tempel, dat door het bronwater met een okergeel sediment overkorst is, en eenig zwaar beschadigd beeldhouwwerk, waaronder een Doergâ, een Ganesja, een lingga en twee banaspati's konden herkend worden. Vroeger stonden op het voetstuk nog de overblijfselen van den twintighoekigen tempelmuur, waarin ook hier de beide genoemde godheden in nissen schijnen geplaatst te zijn geweest.

Wij begeven ons thans weder naar Malang en slaan vandaar, in zuidoostwaartsche richting, den weg in naar de vijf palen verwijderde dessa Kidal, waar wij een zeer fraaie tjandi aantreffen, die bij den naam van Tj. Kidal bekend is. Zij rust op een voetstuk, dat 2.5 M. hoog is en waarvan elke zijde 7.5 M. meet. De tempel springt daarop in, zoodat er een smalle omgang overblijft, en verheft zich bijna 10 M. boven het voetstuk. De ingang is aan de westzijde, aan de drie andere zijden treden kleine uitstekken met nissen naar voren. Het lijstwerk is fraai, de keurig bebeitelde ornamenten zijn in kwistigen overvloed voorhanden. Een vervaarlijke banaspati boven den ingang, kleinere boven de nissen, singa's aan weerszijden

van den trap en op de vier hoeken, drie in basrelief gehouwen garoeda's, half mensch half vogel, op de muren van het voetstuk — die ook medaillons als die van Panataran, maar zonder dieren vertoonen —, vormen verder de voornaamste uitwendige versiering. De banaspati's, die in de Midden-Javaansche tempels meestal den onderkaak schijnen te missen, daar deze door de breede uithangende tong wordt bedekt, toonen hem hier; verdere verschilpunten, die zich in den regel bij deze figuren in Oost-Java voordoen, zijn een viertal, soms ook een tweetal, slagtanden, horens boven de oogen en aan weerzijden een op den deur rustende klauw; hier te Kidal slingert zich om elke hand een slang. Het dak vertoont een type dat op Oost-Java veelvuldig voorkwam, zooals uit Verbeek's teekeningen blijkt. Op den hoofdtempel te Singåsari bleef slechts een klein deel van het dak bewaard; dit komt geheel met dat van Tj. Kidal overeen; en de tempelvormig gebouwde poort Badjang Ratoe te Mådjåpahit vertoont het dak nog nagenoeg in zijn geheel. De vorm is zwak pyramidaal; de fraai versierde banden worden driemaal afgewisseld door wat het meest typische schijnt te zijn van dezen dakvorm: rijen van pilasters, die kleine nissen omsluiten. De kamer van Tj. Kidal, twee meters in 't vierkant, heeft muren zonder nissen en een op de gewone wijze gevormd gewelf. Deze tjandi is een der best bewaarde van Java; alleen het topstuk van het dak is afgestort. Voor den tempel ligt, zooals bij de tempels in het Wadjak-gebergte en bij Tj. Kotes, een langwerpig plateforme, waarop zich vroeger drie tempelvormige figuren bevonden. De tempel staat op een pleintje van ruim twintig meters in 't vierkant, omgeven door een muur van gehouwen steen, een halven meter hoog. Waarschijnlijk is die muur van lateren datum, want de tempel staat niet in het midden. Van een muur van rooden baksteen, die dezen weder omringde, en van een tweeden tempel zijn nog slechts enkele steenhoopen over.

Van Kidal noordoostwaarts gaande, bereikt men, na vijf palen te hebben afgelegd, de hoofdplaats van het district Pakis, Toempang geheeten. Het is nabij deze plaats dat de

schoonste der Malangsche tempels, Tjandi Toempang of Tjandi Djågå, wordt gevonden. Evenals bij Tj. Panataran zijn hier drie terrassen of omgangen te onderscheiden, maar de vorm daarvan wijkt zeer van die te Panataran af (zie Pl. X). Te Toempang is ook een deel van den tempel zelven blijven staan, namelijk de poort het portaal en een gedeelte van den muur. De onderbouw, 2 M. hoog, was 23 M. lang en aan de oostzijde 14 M. breed, maar aan de voor- of westzijde mat het front slechts 6 M. Het geheel behield namelijk slechts over 14 M. de volle breedte en versmalde zich dan door viermaal gelijkelijk aan de lange zijden in te springen. In de laatste en tevens de diepste insprongen bevonden zich de trappen die naar het eerste terras voerden. Op dit terras verrees de eerste verhooging, bestaande uit een aan de hoeken inspringend voetstuk van een halven meter

Pl. X. Plattegrond van Tj. Toempang, 1:200, naar Verbeek (ms.).

hoogte en een zich daarop verheffende muur, die herhaaldelijk kleine in- en uitsprongen vormde. Deze muur had met het voetstuk eene hoogte van ruim 3.5 M., terwijl hij bijna 16 M. lang was en de grootste breedte 9.5 M. bedroeg. Met twee trappen van dertien treden, wederom aan de westzijde, als vervolg der andere, maar iets meer binnenwaarts geplaatst, steeg men van het eerste terras naar het tweede, en de verhooging die hierop verrees, had eene hoogte van ruim 1.5 M. De trappen van het tweede naar het derde terras, ieder uit zes treden bestaande, voerden aan de noord- en zuidzijde op. Vóór de poort van den eigenlijken tempel was, evenals op de voorzijde der andere terrassen, eene grootere ruimte dan elders door de omgangen werd beslagen, en van die ruimte of dat pleintje steeg men met nog vier treden op naar den ingang der ruim 3 M. hooge kamer, waarin men met twee of drie treden weder afdaalde. Zoowel in den tempel als op het voorplein schijnt een put geweest te zijn. Langs al de omgangen was de tempel met reeksen van zeer uitvoerige basreliefs bebeiteld. Brumund betoont zich echter met het beeldhouwwerk, dat vrij wel bewaard is, niet bijzonder ingenomen, en laakt het gemis van uitdrukking en het verwarde der voorstelling; later zijn geene beschrijvingen er van in 't licht gegeven, evenmin als afbeeldingen. Eenmaal lag naast deze ruïne het overschot van een kleineren tempel, maar zonder beelden of basreliefs, een gebouw dat met den hoofdtempel door een ringmuur van gebakken steenen moet zijn omgeven geweest. Bij den tempel bevinden zich twee beelden; het grootste, 2.30 M. hoog, stelt een achtarmige godin voor, zooals wij er op Tj. Mendoet eene afgebeeld vonden. Twee kleine Dhjâni-Boeddha-beeldjes, twee daarbij behoorende Sjakti's en vier andere, stellig Boeddhistische beelden zijn naar het Museum te Batavia vervoerd. Alle beelden dragen korte opschriften in Nâgarî-karakters. Tj. Toempang schijnt dus een Boeddhistische puttempel geweest te zijn zooals in Midden-Java Tj. Kalongan of Sodjiwan. Een nader onderzoek naar de putten is zeer gewenscht.

De oudheden van Probolinggo zijn weinig talrijk en weinig bekend. Aan de zuidoostelijke helling van den Sméroe, tusschen de dorpen Tjandipoerå en Penanggal liggen op 330 M. hoogte, in een eenzame streek, te midden van schier ondoordringbare bosschen twee tjandi's van gebakken steen, ongeveer honderd meter van elkaar verwijderd. De kleinste is niets meer dan een puinhoop en ook de grootste is zeer vervallen. Het voetstuk, ongeveer 17 M. lang en breed, vertoont twee omgangen en heeft twee trappen aan de oostzijde. Er boven waren nog de overblijfselen van twee gebouwtjes, of van twee kamers, te onderscheiden. In het eene trof men een put aan. Het gebouw schijnt door een of twee ringmuren omgeven te zijn geweest.

In het noorden der residentie heeft men oude fundeeringen gevonden te Kroekoep in het district Gending en in de nabijheid van Padjarakan een kleine, ronde, baksteenen put en twee zeer fraaie voetstukken. Maar het best bekende en merkwaardigste Hindoe-monument van Probolinggo is Tjandi Djaboeng, nabij de districts-hoofdplaats Djaboeng, tusschen Kraksaän en Païton. Ook deze tempel is van baksteen gebouwd; hij staat op een voetstuk van 7 M. hoogte en 9.5 M. lengte en breedte, waarvoor een trapstuk ligt van 3.5 M. lengte. Omdat de steenen trap bijna geheel verdwenen is, heeft men een houten aangebracht om den ingang te bereiken. Terwijl het voetstuk uit- en inspringende hoeken vertoont, is de tempel zelve in rondbouw opgetrokken, iets wat bij de Javaansche monumenten uiterst zelden het geval is. Het dak, waarvan de top is ingestort, was weder hoekig. Het geheele gebouw heeft thans nog een hoogte van 15.5 M. De kamer biedt niets bijzonders aan, behalve dat zich daarin een put bevindt. Deze tjandi heeft fraaie kroonlijsten en niet minder fraai, maar spaarzaam beitelwerk op de wanden, waaronder ook hier weder medaljons voorkomen. Dichtbij den tempel is een stuk muur met een hoektorentje, gebouwd in den vorm eener tjandi, maar zonder kamer en natuurlijk ook zonder trap en poort.

In de residentie Besoeki heeft men, behalve de ruïnen van

Matjan Poetih in Banjoewangi, waarover ik elders spreek, slechts een enkele tjandi ontdekt en wel in het uiterste westen, boven Andong Biroe aan de westelijke helling van den Argåpoerå, door de inboorlingen Kedaton geheeten. Hij is gebouwd van gehouwen steen, en bezit 33 goed bewaard gebleven basreliefs. Dat op den top van den Argåpoerå een aantal terrassen en gebouwen voorkomen is reeds vroeger gemeld. Soms is alleen de plattegrond herkenbaar, waaruit blijkt dat sommige gebouwen verscheidene kamers bevatten; soms zijn de muren nog 2 tot 3 M. hoog blijven staan. Het hoogste gebouwtje bevat een kleinen put. Als bij den Diëng voerden trappen tegen de berghelling op. Deze oudheden liggen 3020—3040 M. hoog en zijn dus de hoogst gelegene Hindoe-overblijfselen des eilands.

Terwijl tempels in Besoeki bijna geheel ontbreken, vond men in het zuiden der residentie eenige overblijfselen van baksteenen ringmuren, die waarschijnlijk tot versterkingen behoord hebben. Een der grootste, Koeta Bara geheeten, dicht bij de grens met Probolinggo, heeft volgens de topogràphische kaart een lengte van 600 M. In den grond bedolven vond men noordelijker, bij Bondowoso, overblijfselen van muren van rooden baksteen. Zij strekten zich tusschen de dessa's Kademangan en Kasemek over een afstand van vijf paal uit [1]).

Met opzet ben ik tot dusverre de residentie Soerabaja voorbij gegaan, den klassieken grond van het rijk van Mådjåpahit, gelijk ook van het rijk van Djĕnggålå. Twee eeuwen lang is hier de hoofdzetel geweest van de macht der Hindoes op Java, en schoon wij slechts weinige gedenkteekenen zullen aantreffen die zich door bijzondere kunstwaarde onderscheiden, mogen wij ons daarom niet van de taak ontslaan, om met eenige zorg na te sporen wat hier nog van overblijfselen der Javaansche oudheid gevonden wordt.

De hoofdzetel van het rijk Mådjåpahit was in de tegenwoor-

---

[1]) C. J. Bosch in T. v. I. T. L. en Vk. VI. 473.

dige afdeeling Mådjåkĕrtå, die, op verzoek der bevolking, bij Gouvernementsbesluit van 12 Sept. 1838, dezen naam heeft ontvangen in plaats van dien van Djapan, waaronder zij zoo dikwijls in de geschiedenis der oorlogen van de Oost-Indische Compagnie vermeld wordt. Deze afdeeling is in het zuidoosten door den Penanggoengan, in het zuiden door het Ardjoenå-gebergte en zijne voortzetting in de Andjosmårå-keten van de residentie Pasoeroean gescheiden, en het is in dit gebergte dat wij de oudste en schoonste monumenten van dit gedeelte van Java aantreffen. Daaraan willen wij dus in de eerste plaats een bezoek brengen.

De Penanggoengan is een sedert vele eeuwen uitgedoofde vulkanische kegel met vier door de vulkanische krachten naar buiten gedrongen voorbergen, en het zijn vooral de hellingen dezer voorbergen aan de noord- en westzijde die met overblijfselen uit den Hindoe-tijd bezaaid zijn. Ook aan de oostelijke helling, in het Pasoeroeansche regentschap Bangil, heeft men echter een paar ruïnen gevonden, bij Belahan van eene badplaats, die straks zal besproken worden en zuidelijker, op een paal afstands van Kasri, van een tempel, Tjandi Djawi geheeten. Deze is van andesiet gebouwd en rust op een tweemaal verhoogd terras, dat nu onder aarde bedolven is. Dak, muren, vestibule, beelden, alles is verdwenen; alleen het voetstuk is behouden, en tusschen zijne uit- en inspringende lijsten vindt men nog een overvloed van basrelief-werk, figuren van menschen en dieren voorstellende, die echter weinig natuurlijk zijn en eene periode van verval der kunst verraden. Doch spoeden wij ons van dit weinig beteekenende monument naar andere, die ons van de Mådjåpahitsche kunst een beter denkbeeld kunnen geven. Volgen wij daartoe den weg die langs Trètès met zijn prachtigen waterval voert, totdat wij, op den zadel die den Penanggoengan met het Ardjoenå-gebergte verbindt, de dessa Trawas in Mådjåkĕrtå bereiken.

De pasanggrahan van Trawas ligt in een fraaien tuin met prachtige rozenhagen en waarin men vroeger eene verzameling van Hindoe-beelden had bijeengebracht, die echter mee-

rendeels naar het Museum van het Bataviaasch Genootschap zijn overgebracht; thans zijn er nog slechts enkele slechte beeldjes over, maar ten zuiden van het dorp liggen tegen de helling van den Goenong Boetak twee kolossale beelden, door de hedendaagsche Javanen Rĕtjå djalĕr en Rĕtjå èstri, d. i. het mannelijke en het vrouwelijke beeld, genoemd. Het eerste is, ofschoon in zittende houding voorgesteld, 5 M. hoog en dus het grootste bekende beeld van geheel Java; alleen het gezicht, zonder den haardosch, is een meter lang. Het beeld, gedeeltelijk met mos overdekt, ligt op den rug en is vervaardigd van zeer poreuse trachietlava. De beenen zijn voor 't lijf gekruist en om de houding der handen zou men het voor een beeld van den Dhjâni-Boeddha Aksjobhja houden; het onduidelijk hoofdtooisel, dat op het krullend hoofdhaar geplaatst is, scheen Verbeek nog niet geheel afgewerkt te zijn en moest dus wellicht nog tot de gewone verhevenheid op de kruin der Dhjâni-Boeddha's worden gefatsoeneerd. Ook verder is het beeld nog niet geheel voltooid. Verbeek acht het waarschijnlijk, dat het ter plaatse uit de rots is gehouwen en gist, dat aan dezen berg een werkplaats was, waar men de beelden ruw bekapte voordat ze werden vervoerd. De Rĕtjå èstri ligt, op een halven paal afstands, voorover en is zoo diep in den grond gezonken, dat slechts een deel van den rug zichtbaar is. Daarnaar te oordeelen is het een raksjasa, maar door het gedeeltelijk te laten ontgraven zag Verbeek dat het hoofd ontbreekt. Wellicht, zegt hij, is het onderweg gebroken en heeft men het daarom laten liggen. De lengte bedraagt twee en drie-kwart meter. Bij deze beelden ligt nog een nagenoeg vierkant voetstuk voor een beeld, een kleine twee meter lang en breed. Dit en een even groot voetstuk te Pangloengan bij Mådjåkĕrtå zijn de grootste bekende voetstukken van geheel Java. Op den Boetak zelven kan men, te midden van alang-alang en dicht struikgewas, ook nog eenige gladde, vlakke steenen onderscheiden [1]); ook op den Welirang staan

[1]) MS. van J. A. B. Wiselius, die zijne geheele verzameling van nog on-

eenige langwerpige steenen en bevinden zich lage terrassen.

Op zeven palen noordwaarts van den pasanggrahan van Trawas, aan de westelijke helling van den Penanggoengan, liggen, op een slechts met veel moeite genaakbare open plek in het donkere woud, de merkwaardige overblijfselen van Djålå Toendå. Tegen een ter hoogte van 12.5 en ter breedte van 22 M. steil afgekapten bergwand is een bijna 17 M. lange muur van gehouwen trachietblokken tot eene hoogte van ruim 5 M. opgetrokken, die tot achterwand dient aan een vijver, waarin juist in het midden een waterbak van 12.5 M. in het vierkant eveneens uit groote gehouwen steenen was opgetrokken, door twee kleinere geflankeerd. In ieder dezer bakken stortte zich een waterstraal door eene opening in den muur, waaromheen fraai lofwerk was gebeiteld. De figuur door welke zich het water in den middelsten bak stortte, is thans verdwenen en door een bamboe vervangen; doch boven den rechtschen bak onderscheidt men nog een monsterachtig grooten slangen- of drakenkop, met lofwerk en nissen omgeven, terwijl boven den linkschen het water uit een vogelkop stroomde en werd opgevangen door een schelpswijze uitgehouwen, met waterplanten bebeitelde en van onder door een draak omslingerde kom, waaruit het zich vervolgens in den vergaderbak stortte. Uit die drie bakken liep het water in den omringenden vijver, waar ongetwijfeld jong en oud zich in het heilige badwater kwamen verfrisschen of kruiken en vazen met het kristalheldere vocht kwamen vullen. De achterwand is door 13.5 M. lange, allengs lager wordende zijmuren met den slechts twee voet hoogen, fijn en keurig met mythologische figuren en groepen bebeitelden voorrand vereenigd geweest; deze voorrand bestond uit een reeks sluitsteenen, met twee rijen gaten boven elkander, om het water op verschillend niveau te kunnen aftappen.

Het middelste watervak was vroeger ook door zijmuren be-

---

uitgegeven aanteekeningen omtrent de oudheden van Mådjåpahit welwillend te mijner beschikking heeft gesteld.

grensd, waarvan alleen de zuidelijke nog over is. Het geheele monument verkeert in zeer vervallen toestand, waartoe aardbevingen waarschijnlijk veel hebben bijgedragen. Alles is uit zijn verband gerukt, de muren zijn ten deele nedergeworpen, een zware rotssteen is in den vijver neêrgestort; van de vierkante, met in- en uitspringende lijsten opgaande torentjes, die van afstand tot afstand de muren schijnen versierd te hebben, is er nog slechts één gedeeltelijk overgebleven, en de beelden die hier in nissen of op voetstukken zullen geprijkt hebben, zijn voorlang naar Trawas, Soerabaja of elders gevoerd.

Men ziet op den achterwand van Djålå Toendå drie kolossale karakters uitgehouwen, die het jaartal 899 Sjåka (977 n. C.) vormen. Op den zijmuur van het middelste watervak staat het woord Oedajana. Dit is de naam van den vader van Erlangga; hij komt voor in het vroeger besproken in steen gebeiteld lofdicht op dien machtigen vorst[1]), die omstreeks 1010 door zijn aanhangers tot oppervorst werd uitgeroepen. Is wellicht Oedajana te Djålå Toendå begraven, en is 977 diens sterfjaar, dan moet Er-langga zijn vader reeds op jeugdigen leeftijd verloren hebben en dit komt goed overeen met de in het lofdicht vermelde moeilijkheden, waarmede hij in zijn jeugd te kampen had. Dat Djålå Toendå inderdaad een vorstelijke begraafplaats is, mag zeer waarschijnlijk heeten. Wardenaar heeft namelijk, omstreeks 80 jaren geleden, bij het graven onder den middelsten waterbak een dergelijke vierkante steenen bak opgedolven als in den put van den Sjiwatempel te Prambanan is gevonden, anderhalf voet hoog, uit trachiet gehouwen, op een lotuskussen rustende, gedekt met een spits toeloopend deksel, en verdeeld in negen vierkante vakken, die hij, behalve met een gouden doosje en eenige zeer dunne zilveren en gouden plaatjes, gedeeltelijk mythologische dieren voorstellende, met de overblijfselen van verbrande beenderen gevuld vond.

De verbranding der lijken is bij de Hindoe-Javanen stellig

[1]) Boven, bl. 48. Kern in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk., 4e Vr. X. 1.

vooral voor hooggeplaatsten in zwang geweest. De overlevering der Javanen zegt, dat drieërlei lijkbestelling in de Hindoe-periode gebruikelijk was. De eerste heette nglaroeng en bestond daarin dat men het lijk in het water wierp en daarmede liet afdrijven; de tweede, die men njêtrå noemde, vorderde dat het lijk ergens op een afgelegen plaats in het woud, in bruiloftsdos en verzeld van wapenen en gereedschappen, werd neêrgelegd; de derde eindelijk was het njandi, waarbij de overblijfselen van het vooraf op de pantjåkå (brandstapel, brandplaats) verbrande lijk in een tjandi bijgezet werden. Dit laatste was Hindoe-gebruik en had natuurlijk bij personen van aanzien, bij leden der hoogere kasten plaats; van de lijken der Sjoedra's werd zooveel werk niet gemaakt. Het njêtrå is echt Polynesisch en keert met allerlei verscheidenheden onder verschillende volken van den Archipel terug. Ook de Chineesche berichten vermelden deze drie wijzen van lijkbestelling; zij deelen mede, dat een zieke vóór zijn dood bepaalde, hoe met zijn lijk gehandeld zou worden [1]).

Aan de oostelijke helling van den Penanggoengan, in het regentschap Bangil vindt men, als zooeven reeds gezegd is, eene andere badplaats, die met Djålå Toendå veel overeenkomst heeft, te Belahan. Ook hier is een muur van gehouwen trachiet met een vijverbak er voor. In den muur ziet men naast elkander twee hooge nissen, waarin in 1830, toen Domis deze plaats bezocht, nog onbeschadigde vierarmige vrouwenbeelden prijkten, uit wier borsten en handen koud en kristalhelder water in den bak vloeide. Thans is één der beelden uit de nis verwijderd, misschien met het plan om het te vervoeren; doch men heeft het ter zijde van de badplaats laten liggen. Tusschen deze beelden is nog een kleinere nis, die ook een straal water doorlaat. Het geheel is vrij goed bewaard gebleven, ofschoon een paar kleine beeldjes aan den muur niet meer te herkennen zijn en de waterbak zijne regelmatige gedaante verloren heeft en met steenen opgevuld is. Een uitgraving door Verbeek leverde niets merkwaardigs op. Van de

---

[1]) Groeneveldt, Notes on the Malay Arch., 52.

plek waar deze badplaats gebouwd is, geniet men een verwonderlijk schoon uitzicht, daar zich van hier naar het lage land van Bangil en de zee een prachtige dalkloof opent. Boven de badplaats staat op een kleinen bergtop een baksteenen torentje, ruim 2 M. lang en 6.5 M. hoog, waarin zich geen kamer, maar slechts een kleine nis bevindt. Dichter bij de dessa liggen een drietal terrassen, gedeeltelijk nog ommuurd en van twee poorten voorzien; op het bovenste terras staat een zeer vervallen, eveneens van baksteen gebouwde tjandi.

Naar Soerabaja terugkeerend, vinden we, aan den noordvoet van den Penanggoengan de ruïnen van Djedoeng. Djedoeng schijnt g r o t te beteekenen, en de naam zal dus ontleend zijn aan een natuurlijke grot die aan de zuidzijde van den bouwval gevonden wordt. Men vindt hier overblijfselen van een in het vierkant opgetrokken muur van gebakken steen met twee poorten aan de westzijde, waarvan de voornaamste vrij goed bewaard en uit gehouwen andesietsteenen vervaardigd is. De andere, evenzeer uit andesietblokken opgetrokken, is zeer vervallen. Daar het geheel aan den rand van een steilen dalwand ligt, leidt van de hoofdpoort een steenen trap, aan weêrszijden van een leuning voorzien, naar de diepte. Op de vier hoeken dezer poort waren aan het boveneind zware consoles uitgebouwd, waarop een kroonlijst rustte, die zich in vijf allengs kleiner wordende verdiepingen verhief. Boven den ingang, die zoo smal is, dat hij slechts één bezoeker te gelijk kan binnenlaten, wat meestal ook van de poorten van tjandi's geldt, was op een rechthoekig vlak een banaspati aangebracht. Men vindt ook nog overblijfselen van een poortje van gebakken steen aan de noordzijde van het vierkant. Op het binnenplein, dat omstreeks 50 M. in het vierkant beslaat, liggen de puinhoopen van tempeltjes, die van trachiet zijn opgebouwd geweest, en daarbij fragmenten van beelden en een vrij ongeschonden Boeddha-beeld in de gewone zittende houding. De wanden dier tempels schijnen zonder eenige versiering geweest te zijn. De plaats waar een-

maal de hoofdtempel moet gestaan hebben, is geheel met waringinboomen begroeid.

Slechts in het voorbijgaan maak ik gewag van een thans verdwenen gebouwtje van trachiet met pyramidaal dak en versieringen aan de wanden, dat gestaan heeft op een met kreupelhout dicht bewassen terrein in de onmiddellijke nabijheid van de dessa Bangsri, die recht ten noorden van Djedoeng en ten oosten van Mådjåsari bij den zuidelijksten Brantas-arm is gelegen [1]); vluchtig ook van een paar baksteenen tempeltjes bij Pasetran en Bangkal tusschen Djedoeng en Bangsri, om nog even stil te staan bij een overblijfsel van geheel anderen aard, de in 1870 bij de dessa Kesemen, aan den noordwestvoet van den Penanggoengan ontdekte waterleiding langs de steile helling van het ravijn der Djandjing, een naar de Brantas-delta vloeiende beek. De geheele met zorg aangelegde leiding heeft de lengte van ruim een paal. Zij is zoo in de rots uitgehouwen, dat ze grootendeels van boven open ligt, maar op 29 punten vormt zij tunnels, een meter breed en ruim zoo hoog; enkele hebben een lengte van zeven meters en meer; de open gedeelten zijn op sommige plaatsen 5 M. diep uitgehouwen. Langs den buitenwand zijn op sommige plaatsen tot versterking rollagen aangebracht, deels van rooden baksteen, deels van bekapte natuurlijke steenen. De waterleiding werd ontdekt, doordat men een nieuwe wilde aanleggen; dit bleek toen onnoodig, want nadat de aarde uit de bedding was weggeruimd, was het werk nog zeer geschikt voor het doel; het moet, daar de steensoort zeer hard is, veel arbeids gekost hebben. Honderden bouws trokken voordeel van de ontdekking.

Twee andere overblijfselen van waterleidingen vond men in Soerabaja, in de vlakte ten westen van het Ardjoenå-gebergte. Bezuiden Mådjåwernå ligt daar in de dessa Goewa of Latsari een 200 M. lange, 12—16 M. diepe tunnel, van 9 luchtkokers voorzien, evenals de vroeger besproken leiding op den Diëng.

---

[1]) Evenmin als de volgende vindt men haar op de residentiekaart.

De tunnel is niet bemetseld; zij eindigt bij de rivier der dessa. Noordwestelijk van deze ligt bij de dessa Soember Penganten een met baksteen bemetselde tunnel, van vijfhoekige doorsnede, met een nagakop-vormig mondstuk ter plaatse waar nu een moeras is en waar eenmaal waarschijnlijk een vijver was.

Het wordt tijd dat wij ons spoeden naar het Ardjoenå-gebergte, om aan den noordwestvoet van den Andjosmårå-keten, omstreeks 200 M. boven de zee, in de nabijheid der dessa Poeloe, een monument van meer gewicht gade te slaan, dat nog in geen gedrukte werken werd beschreven [1]). Het draagt den naam van Tjandi Ngrimbi en is gelegen op een kleine hoogte en bijna geheel achter reusachtige boomen verscholen, zoodat het een zeer verrassenden aanblik biedt, wanneer het bij een kromming van den weg plotseling in het gezicht komt. De tjandi is van gehouwen trachiet gebouwd, en bijna 10 M. hoog. Op het 8,78 M. lange en breede voetstuk is plaats voor drie rijen basreliefs; een groot gedeelte daarvan is echter onvoltooid gebleven. Aan de westzijde lag de ingang naar de kamer, die met een breeden steenen trap werd bereikt. Aan de zuidzijde is deze kamer ingestort, doch het overige van het gebouw is nog vrij wel bewaard gebleven. In de kamer was tot voor ruim zeventig jaar een groot zittend Boeddha-beeld aanwezig, dat later deel heeft uitgemaakt van een verzameling van Hindoe-oudheden, die in den tuin van het residentiehuis te Simpang nabij Soerabaja was bijeengebracht; waar het zich thans bevindt, is onbekend. De basreliefs van Tjandi Ngrimbi zijn bij afwisseling op vierkante en langwerpige kazementen gebeiteld. De kleinere, langwerpige bevatten alle de voorstelling van één en hetzelfde mythologisch dier, met twee groote hoornen. Van deze zijn er nog

---

[1]) Enkele korte opmerkingen gaf Verbeek (Not. v. h. Bat. Gen. XXVI, 13 en Lijst v. oudh.. 229). De bovenstaande beschrijving is grootendeels ontleend aan de MS. aanteekeningen van Wiselius. Goede gedrukte afbeeldingen ontbreken evenzeer; die in de Mededeelingen Ned. Zend. Gen. XXVII is onbetrouwbaar; door Verbeek is Tj. Ngrimbi nauwkeurig in teekening gebracht.

34 duidelijk te herkennen. De overige basreliefs, voor zoover zij te herkennen zijn 41 in getal, bevatten kennelijk noch mythologische voorstellingen, noch toespelingen op godsdienstige plechtigheden, maar zijn eenvoudig afbeeldingen van tooneelen uit het dagelijksch leven. Zij hebben alleen voor den oudheidkenner waarde door het licht dat zij over gebruiken en zeden van den Hindoe-tijd doen opgaan. De kunstwaarde die zij bezitten is zeer gering; de stijl heeft zeer veel overeenkomst met dien der basreliefs van Tjandi Djawi en verraadt een even laat tijdperk.

De oudheden van het Ardjoenå-gebergte zijn nog weinig onderzocht; het is mogelijk dat verdere nasporingen hier nog een ruimen oogst zullen opleveren. Op de toppen van den Widodarèn, den hoogsten, zuidoostelijken kegel, ontdekte Junghuhn op verschillende plaatsen de overblijfselen van trappen en van muren, waarvan een nadere beschrijving zeer welkom zou zijn.

Eer wij van het Ardjoenå-gebergte afstappen, moeten we nog met een woord gewagen van de merkwaardige, tot dusverre behoudens een korte aanteekening van Verbeek alleen door de beschrijving van Domis, uit het jaar 1830, bekende Hindoeruïnen, die aan de oosthelling van den Ringgit, een noordoostelijken voorberg van den Ardjoenå, in Pasoeroean, regentschap Bangil, worden aangetroffen. Domis vond er vijf terrassen, die door trappen verbonden waren; de toegang tot elke trap werd verleend door een poort en alle vijf deze poorten werden door twee ruw bewerkte steenen wachters bewaakt. Op den achtergrond van het bovenste staat een groote vervallen tempel, welks top men door aan de buitenzijde aangebrachte trappen kan bestijgen, en die dus zelf geheel massief schijnt te zijn, evenals het gebouw op het hoogste terras van Soekoeh. In nissen en op afzonderlijke voetstukken vond Domis aan en om den tempel 33 kleine, eveneens slecht bewerkte beelden verspreid, terwijl in den grond van dit terras niet minder dan 50 groote watervaten van gebakken steen zijn ingelaten; enkele watervaten van deze soort zijn ook bij de ruïnen

op de toppen van den Argåpoerå en den Ardjoenå in den bodem geplaatst. Bij de vijfde poort stond verder aan de linkerzijde op een pedestal een goed bewaard beeld en daartegenover twee beelden, te zamen op één voetstuk. Verbeek vond van deze vijf terrassen slechts de bovenste drie terug; de tempel was zeer vervallen. Het schijnt dat deze overblijfselen in karakter, en dus ook vermoedelijk in ouderdom, het naast met die van Soekoeh overeenkomen.

Aleer wij nu tot de beschouwing der overblijfselen van de oude hoofdstad Mådjåpahit zelve overgaan, wil ik nog op eenige oudheden wijzen die ten noorden en noordwesten van die plaats in de residentie Soerabaja worden aangetroffen, gelijk de tot dusver beschouwde ten zuiden en zuidwesten daarvan gelegen zijn.

In het Lamongansche district Lingkir liggen in het djatibosch Kréka, dat tot het grondgebied der dessa Melati behoort, de overblijfselen van een oude schans, Koeta Rosan of Koeta Teboe geheeten. Zij bestaan uit een ommuurd stuk grond, omstreeks $\frac{3}{4}$ paal in het vierkant, en gelegen aan den rand van het dal waardoor de rivier Kréka loopt. Een deel van den muur aan de westzijde langs het dal en aan de zuidzijde is nog tot een hoogte van ruim 1 M. blijven staan; overigens wordt het beloop slechts door puinhoopen aangewezen. Aan de zuidzijde zijn nog de overblijfselen van een poort te onderkennen. Behalve aan de dalzijde schijnt de muur door een gracht van zes voet breedte omringd te zijn geweest, die men vermoedelijk eenmaal met water uit de Kréka-rivier kon doen volloopen, wat thans echter onmogelijk geworden is. De ringmuur was van op elkander gelegde platte bergsteenen zonder kalk opgetrokken. Thans is dit geheele terrein met dicht struikgewas begroeid en naar de meening der Javanen met tal van geesten en spoken bevolkt. De overlevering wil, dat bij den val van Mådjåpahit zich hier een nederzetting vestigde, die zich in deze verschansing tegen de oproerige vazallen des rijks trachtte te verdedigen, maar eindelijk voor de overmacht zwichten moest.

Koeta Rosan is niet het eenige overblijfsel uit den Hindoetijd dat in het regentschap Lamongan gevonden wordt; maar mijn bestek verbiedt mij stil te staan bij enkele beelden en hoopen van gebakken steen, die nog geen voorwerp van opzettelijk onderzoek zijn geweest en waarvan dus het gewicht voor de oudheidkunde niet te bepalen is. In het oostwaarts aan Lamongan grenzende regentschap Grissee (Gresik) was de hoofdstad ongetwijfeld reeds in den tijd van Mådjåpahits bloei een belangrijke haven en handelsplaats, waar zich vele vreemdelingen, vooral Arabieren, hadden nedergezet; maar Grissee, dat welhaast een hoofdzetel van den Islam werd, is meer bekend om zijn Mohammedaansche dan om zijn Hindoesche gedenteekenen, waarvan echter de voorname reden is, dat juist de laatste voor een goed deel de bouwstoffen voor de eerste geleverd hebben [1]). Ik zal daarover hier niet in bijzonderheden treden, daar ik er toch later op moet terugkomen, maar moet thans den lezer verzoeken meer bijzonder zijne aandacht te wijden aan het delta-land dat tusschen de beide hoofdmonden van de Brantas, de Kali Mas en de Kali Porong, is gelegen, en, met uitzondering van den noordhoek, die tot het regentschap Soerabaja behoort, schier geheel door het voormalige regentschap Sidåkari, thans Sidåardjå genoemd, wordt beslagen.

De herinnering van het oude, in de Javaansche overlevering zoo beroemde rijk van Djenggålå leeft hier nog voort in de namen van vier der zes districten, waaruit het regentschap bestaat, en die als het eerste, tweede, derde en vierde Djenggålå onderscheiden worden, terwijl de beide zuidelijkste districten het eerste en tweede Rawa poeloe heeten. Hier was het oud-Javaansche rijk Djenggålå gelegen, dat ook wel den naam Soerabaja droeg [2]). Het zijn vooral de groote, maar, misschien behoudens een kleinen kern van historische waarheid, geheel tot het gebied der fabelen behoorende daden van

---

[1]) Zie Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII. 182.

[2]) Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXII. 394.

den vorst Raden Pandji Koedå-wanengpati, die den naam van Djenggålå nog steeds op de lippen der Javanen doen zweven.

De voornaamste tempels in Sidåardjå liggen in 't zuiden der delta. Men bereikt ze wanneer men, den weg van Soerabaja naar Porong volgende, bij laatstgenoemde plaats den binnenweg westwaarts naar Krembong inslaat Zij liggen dus in het district Rawa Poeloe I, op kleinen afstand van den linkeroever der Kali Porong, en wel nabij eene dessa die zelve aan deze ruïnen den naam van Tjandi Pari heeft ontleend. Overal in den omtrek vindt men de bekende roode gebakken steenen der Mådjåpahitsche oudheden tot plaveisel der wegen of het optrekken van muren gebezigd. Van hetzelfde materiaal zijn ook de tjandi's gebouwd, die drie in getal zijn geweest. De grootste is ruim 12 M. hoog en 10 M. breed, zonder andere versiering dan de voet- en kroonlijst. Hij bestaat uit een zich door inspringende lijsten allengs versmallend voetstuk van ruim 3 M. hoogte, vroeger grootendeels in den grond bedolven, maar thans aan drie zijden ontgraven; daarop een eenvoudige vierkante muur, die een enkele 6 M. lange en breede kamer insluit, met de opening, die langs een smallen, thans gebroken trap bereikt werd, naar de westzijde; op den sluitsteen daarboven, die zich thans in het Museum te Batavia bevindt, staat het jaartal 1293 Sjåka (1371 n. C.). Het pyramidale dak is afgebrokkeld en grootendeels met planten overdekt. De kamer wordt bewoond door duizendtallen vleermuizen, die een afschuwelijken stank verspreiden. Het geheel heeft een kolossaal voorkomen, is vuurrood van kleur, en is op eenigen afstand door een ringmuur omgeven. Niet ver van dit gebouw vindt men de overblijfselen van een vervallen huisje, dat is opgebouwd boven een 4,64 M. diepen, vierkant gemetselden put, die geheel ledig is; het kamertje daarboven is 6 M. hoog en slechts 1,75 M. lang en breed.

Een andere, geheel vervallen tjandi, waarin zich een baksteenen put bevindt en waarbij twee lingga's en een voetstuk gevonden werden, ligt op het 16 M. hooge heuveltje dat door de modderwel Kalang anjar op ruim twee palen afstands van

het zeestrand noordoostelijk van Sidåardjå is opgeworpen. En het derde monument in de delta is een eveneens zeer vervallen poort van gebakken steen, Tjandi Dĕrmå genaamd, op dezelfde breedte als het vorige, ongeveer vijf palen oostelijk van Krian gelegen.

Wenden wij nu, ten slotte, den blik naar de uitgebreide ruïnen der hoofdstad Mådjåpahit zelve. Ziehier hoe Brumund den indruk schetst, dien de eerste beschouwing der bouwvallen op hem maakte. „Hier en daar zag ik groote bijna vierkante roode baksteenen liggen; sommige tot 14 duim lang. Zij behooren aan den ouden stijl van Java. Niet millioenen maar milliarden van die steenen en alom nog fondementen daarvan liggen door de afdeeling Mådjåkĕrtå verspreid. Bijna alle suikerfabrieken zijn daarmede geheel of gedeeltelijk opgebouwd. Reeds eeuwen oud, zijn zij nog gaaf en hard en zoo vuurhoudende als de beste Engelsche..." Baksteen is echter niet het eenig materiaal der bouwwerken van Mådjåpahit geweest. In den omtrek heeft men duizenden kubiek gehouwen trachietblokken opgegraven, die voor de groote sluis- en waterwerken nabij Mådjåkĕrtå zijn gebruikt.

Wat van de oude hoofdstad nog overig is en onder de waarneming van vluchtige bezoekers valt, werd dikwijls met meer of minder uitvoerigheid beschreven; maar ons ontbreekt omtrent de ruïnen van Mådjåpahit een opzettelijk onderzoek dat aan de eischen der oudheidkunde voldoet. Wiselius had daarvoor een schat van bouwstoffen bijeengebracht, maar heeft ze niet kunnen verwerken [1]). Dat de taak nog onvervuld bleef, is minder te verwonderen, daar deze overblijfselen grootendeels de kunstwaarde en schilderachtige schoonheid missen, waardoor zich de ruïnen van den Diëng, van Bårå Boedoer en van Prambanan onderscheiden, al zijn zij door hun kolos-

[1]) Hier en daar zijn bijzonderheden ontleend aan Wiselius MS. en aan de reeds genoemde geteekende kaarten van Verbeek. Voor de situatie der Mådjåpahit'sche oudheden raadplege men Verbeek's kaartje, gevoegd bij zijn verslag „De oudheden van Madjapahit in 1815 en 1887". Tijdschr. v. I. L. en V. XXXIII 1889.

salen omvang der grootheid van Mådjåpahit niet onwaardig.

De bouwvallen der oude hoofdstad liggen in het district Mådjå-agoeng, ten Z. W. van Mådjåkĕrtå. Men volgt acht palen ver den met steenen uit de ruïnen geplaveiden weg, die van laatstgenoemde plaats naar de districts-hoofdplaats Mådjå-agoeng of Ngoemplak voert en slaat dan aan de linkerzijde een zijpad in, dat u na weinige schreden voor den eersten bouwval brengt, die thans onder den naam van Wringin Lawang bekend is, naar de prachtige waringinboomen die hunne kruinen boven de ruïne verheffen en door hunne tusschen het gesteente dringende luchtwortels niet weinig tot de slooping hebben bijgedragen. Bij den eersten opslag meent men slechts een vormloozen steenhoop te zien; bij nadere beschouwing herkent men er de overblijfselen eener nog 10 M. hooge poort in, waarvan de aan de binnenzijde gladde zijmuren 4 M. van elkander verwijderd zijn, ofschoon thans die tusschenruimte tot eene aanzienlijke hoogte met van de bovendeelen afgebrokkelde steenen is opgevuld. Aan de buitenzijde ziet men nog sporen van vooruitstekend lijstwerk en van een nis. De fundamenten en onderste steenlagen bestaan uit trachietblokken; maar daarop verrees een gebouw van de roode gebakken steenen die ik reeds zoo dikwijs vermeld heb. Die steenen, voortreffelijk van hoedanigheid, laten zich altijd licht van elkander nemen, daar, zooals we weten, de oude Javaansche bouwmeesters geen kalk of cement gebruikten. De gehouwen steenen werden vaak door in elkander passende richels en gleuven verbonden.

Aan weerszijden dezer poort staan stukken van een muur er tegen, zoodat zij waarschijnlijk een buitenpoort van een der kratons was, want de voorstelling die Van Hoëvell ons van de stad geeft, zal zeker zeer na aan de waarheid komen. „Madjapahit," zegt hij, „was een verzameling van kratons voor hooge personages, waaronder die des konings natuurlijk de prachtigste was, van tempels voor de vereering der goden en van enkele inrichtingen voor publiek gebruik, zooals badplaatsen, wachthuizen, enz. Elke kraton had zijne bui-

tenmuren en poorten, en daarbinnen zijne gebouwen, tuinen, tempels, enz. De geringe lieden woonden, voor zoo ver zij tot het gevolg of het eigendom van de vorsten behoorden, binnen de omheiningen van hun paleis; de overigen hadden hunne nederige huizen onder het loof der boomen verscholen, waarom zij echter al mede muren van steen of leem hadden getrokken, zoodat de straten niet door de woningen, maar door die muren belend waren." Deze beschrijving berust op de waarneming der overblijfselen en de vergelijking met de inlandsche hoofdsteden van Java en vooral met de negeriën van Bali, welk eiland nog heden vele trekken van het beeld van het middeleeuwsche Java vertoont.

Ten zuidoosten van de poort Wringin Lawang, op twee palen afstands ligt, achter het dicht geboomte verscholen, eene tweede poort, die onder den naam van Badjang Ratoe bekend is, en onder de Mådjåpahitsche overblijfselen wel den gunstigsten indruk maakt. Het is een poort van rooden steen, eerst, aan weêrszijden van een doorgang van nog geen 1.5 M. wijdte, een achttal meters rechtstandig omhoog rijzende, en dan zich nog omstreeks even zoo hoog verheffende in het pyramidale dak, dat reeds vroeger besproken is. Gelijk dit dak met dat van sommige tjandi's overeenkomt, heeft het poortgebouw zelve den bekenden twintighoekigen vorm. Door den doorgang, die van binnen met zwarte steenen bekleed is, voeren een zestal trappen van trachiet. Aan het benedeneinde van het gebouw zijn breede conterforten aangebracht, aan beide zijden overgaande in een langen muur, die zich in de wildernis van het woud verliest. Op het linker conterfort is een basrelief gehouwen, dat een kamp tusschen twee krijgers schijnt voor te stellen. Overblijfselen van arabesken zijn hier en daar op de muren zichtbaar. Het beeldhouwwerk is, zooals wij dit reeds bij andere monumenten gevonden hebben, niet in levenden steen, maar in de harde brikken gehouwen.

Ook Badjang Ratoe zal eens de ingang van een kraton geweest zijn. Van Hoëvell merkt op, dat thans op Bali de toegangen tot de kratons nog even smal zijn. De overlevering

zegt dat deze poort den ingang vormde tot een nieuwen kraton, dien de vorst van Mådjåpahit voor zijn opvolger wilde bouwen, toen de verwoesting van zijn rijk hem daarin verhinderde, en dat hij toen een vloek heeft uitgesproken over elk die de poort zou binnentreden, waarom ook geen Javaan dit zal wagen. Het geheele kunstwerk heeft veel door den tijd geleden en is, schoon met stutten geschraagd, een rasschen ondergang nabij.

Een weinig ten westen van eene lijn die Wringin Lawang met Badjang Ratoe zou verbinden, lag vroeger een puinhoop, Sanggar Pamalangan genoemd, en uit groote vierkante andesietblokken bestaande, waarvan vele met arabesken en mythologische voorstellingen bebeiteld zijn. Men heeft van een deel dier blokken een kunstmatigen heuvel met trappen gevormd, en op den top het beeld van een boeta of reus opgericht, door de Javanen Rĕtjå Mênak Djinggå genoemd. Het is vijf voet hoog en in haut-relief gehouwen in een vervaarlijken andesietsteen, die vermoedelijk in een muur is bevestigd geweest. Het onderste gedeelte is zeer beschadigd, en ook het reusachtige hoofd, dat een rijk versierden band om het krullende en achterwaarts gestreken haar draagt, en door de groote, uitpuilende oogen en vervaarlijke slagtanden een afzichtige uitdrukking heeft, is niet geheel ongeschonden. Het beeld is omkronkeld door een slang, wier muil boven de linkerborst den staart vasthoudt, en achter het beeld meent men een stralenkrans te zien. De tegenwoordige Javanen houden dit beeld voor een Radja van Balambangan, die eene dochter van den vorst van Mådjåpahit ten huwelijk kwam vragen, maar, om zijne leelijkheid afgewezen, uit spijt versteende. Op denzelfden heuvel vindt men nog een vrouwenbeeld, dat van onderen in een vogel overgaat; het blijkt mij niet of men dit ook soms voor de begeerde bruid houdt.

Een weinig ten noordwesten van dezen heuvel vindt men een uitgestrekte begraafplaats, uit zes vakken bestaande, ieder van een steenen muur omgeven, terwijl men door kleine openingen of poorten van het eene in het andere komt. Vijf

dezer vakken vormen te zamen een rechthoek, het zesde sluit zich aan het oostelijk deel der noordzijde als een kleinere rechthoek aan. Dit laatste vak is het belangrijkste. Het bestaat uit drie terrassen en op het hoogste vindt men twee Mådjåpahitsche graven, waarin de overblijfselen rusten van de Ratoe Poetri Tjampa en hare voedster. Aan genoemde vorstin wordt in de gebeurtenissen die den weg voor den Islam op Java bereidden, een voorname rol toegekend, zooals ons later blijken zal. Het monument draagt het cijfer 1370 (1448 n. C.), waarin ons een gewichtig steunpunt voor de chronologie der geschiedenis van Mådjåpahits val wordt geboden. Het graf wordt door priesters bewaakt, die hunne zorg ook uitstrekken tot de graven van eenige regenten en hoofden uit het Mohammedaansche tijdvak, wier overschot op de andere terrassen of in andere vakken rust.

Bij den westelijken ingang der geheele begraafplaats ligt de beroemde groote vijver of Segaran van Mådjåpahit, nabij welks rand men, ten gevalle der bezoekers, een pasanggrahan heeft opgericht. De vijver heeft eene lengte van 300 à 400, eene breedte van 150 à 200 M. en de 6 M. hooge wanden en vloer zijn geheel met Mådjåpahitsche brikken bekleed. In zijn oorspronkelijken staat zal het werk stellig een grootschen indruk hebben gemaakt. Water bevat de vijver thans bijna niet; de vloer is bedekt met aarde die de vijver ter halver hoogte vult en waarop allerlei gewassen groeien.

Noordwestelijk van dezen vijver heeft eenmaal een groot beeld van den Dhjâni-Boeddha Akshobhja gestaan, dat door de Javanen Djåkå Dolok genoemd werd. Het bevindt zich thans op de kleine aloen-aloen, het plein tegenover het residentiehuis te Soerabaja. Een weinig ten zuiden van den grooten vijver schijnt eene open plek in het bosch de plaats der paséban of gehoorzaal in den kraton aan te duiden. Men vond er vroeger 30 vierkante gehouwen steenen, regelmatig op een onderlingen afstand van 4 M. in drie rijen geplaatst, en houdt deze voor de voetstukken der pijlers waarop het dak der aan alle zijden open zaal moet gerust hebben.

Men beweert dat bij den val van Mådjåpahit pijlers en dak naar Demak zijn gevoerd, om tot materiaal voor de groote moskee dier plaats te dienen. Thans staan de steenen verspreid langs den weg. Nabij het westeinde dezer ruimte is een, Panggoeng geheeten, grafteeken van wit gepleisterden baksteen opgericht. Ten zuiden van de pasêban is op eene hoogte een open vak, door vervallen muren omringd, en in het midden een steen, die, zoo men zegt, het gat sloot waardoor het lijk der overleden vorsten werd afgelaten. In den omtrek vindt men nog een diepen put en eenige verspreide graven, en zuidwaarts eerst een begraafplaats in de dessa Kedaton, en vervolgens de uit eenige door steenen muren omringde vakken bestaande begraafplaats Tralåjå. Behalve grafsteenen liggen hier eenige van tjandi's afkomstige zerken. Van beide dragen er jaartallen in Kawi-schrift, afwisselend tusschen 1198 en 1397 der Sjåka-jaartelling (1276 en 1475 n. C.). Op een vijftal dezer steenen is later Arabisch schrift aangebracht.

Een ander overblijfsel van Mådjåpahit is rechts van den grooten weg naar Mådjå-agoeng gelegen. Het wordt Tjandi Brawoe geheeten en was volgens de beschrijving door Van Hoëvell even zulk een tempel, met dikke muren, een hoog voetstuk, een kleine kamer met door het uitspringen der steenen zich allengs toespitsend gewelf, en een pyramidaal oploopend dak, als wij overal met meer of minder schoonheid en uitvoerigheid van versiering op Java hebben aangetroffen. Ook dit gebouw is van roode metselsteenen opgetrokken; het verheft zich nog tot een hoogte van 12 M. op het 8 M. hooge voetstuk, en ofschoon het voor een groot deel is ingestort, kan men de overblijfselen der kroonlijsten en versierselen nog gedeeltelijk herkennen. De kamer is 6 M. in het vierkant; de ingang, vier voet breed, wordt bereikt door een trap uit de in den omtrek verspreide steenen samengesteld, om den geheel verdwenen oorspronkelijken trap te vervangen. De kamer is zonder eenig beeldhouwwerk aan de wanden en thans geheel ledig. Bij Tjandi Brawoe lag vroeger nog de ruïne Tjandi Moeteran; de afbeelding, die Van Hoëvell er van

geeft naar eene in 1815 vervaardigde teekening van Wardenaar, die voor Raffles een schetskaart van de ligging der oudheden van Mådjåpahit en een aantal afbeeldingen teekende, is onjuist wat den koepel van het dak betreft, dat door de instorting toevallig een ronde gedaante had gekregen. Verbeek is van meening, dat het gebouwtje geen tempel maar een hoektorentje op een muur is geweest. Thans zou men Tjandi Moeteran te vergeefs zoeken; zij is sedert geheel ingestort en de steenen zijn tot opbouw der suikerfabrieken van Mådjåkĕrtå aangewend. Hetzelfde is met twee andere, door Wardenaar genoemde gebouwen het geval, waarvan het eene in zijn tijd reeds geheel vervallen was.

Terecht wijst Verbeek er op, dat uit Wardenaar's voor enkele jaren teruggevonden lijst der oudheden van Mådjåpahit blijkt, dat de vernieling der hoofdstad in hoofdzaak plaats had vóór, waarschijnlijk lang vóór 1815. Wardenaar zag slechts een paar bouwvallen meer dan wij thans kennen en vond de andere reeds in nagenoeg even vervallen staat. De vele oude steenen, die voor den grooten weg en voor de suikerfabrieken, waterleidingen en bruggen in den omtrek gebruikt zijn, waren dus grootendeels niet van gebouwen afkomstig, maar waarschijnlijk van de muurwerken, die eenmaal de erven omringden.

Ons blijven thans nog eenige ruïnen te vermelden, die in de naaste omgeving van Mådjåpahit worden aangetroffen. In het dorp Mantilan bewesten Mådjå-agoeng liggen uitgestrekte fundamenten van baksteen, door de inlanders Keraton genoemd. Vroeger strekten zij zich verder uit dan nu, maar een deel der steenen is gebruikt bij het bouwen der suikerfabriek Soekadånå. Ook waren hier overblijfselen van muren, die een uitgestrekt vierkant vormden, ongeveer twee palen lang en breed, met torens op de hoeken; deze bouwval wordt Baleh kambang genoemd. Zuidoostelijk der ruïnen van Mådjåpahit heeft op een viertal palen afstands een gebouw gestaan, waarvan nog een grootendeels vervallen ringmuur van gebakken steen en enkele banaspati's over zijn. De ruïne wordt thans

Tj. Lima genoemd. Ten noordoosten, zuidoostelijk van Mådjåkĕrtå, bevond zich eenmaal te Bangsal een baksteenen muur, een paal lang, met torentjes aan de einden. Hij is geheel verdwenen.

Met de beschouwing der bouwvallen van Mådjåpahit hebben wij ons overzicht van de Hindoe-ruïnen en zetels van Hindoeheerschappij in Midden- en Oost-Java ten einde gebracht. Thans rest nog slechts kortelijk de vraag te beantwoorden, in hoeverre de overblijfselen der oudheid getuigenis geven, dat zich de invloed der Hindoes ook tot West-Java of de Soenda-landen heeft uitgestrekt.

De inscripties hebben ons daar reeds bekend gemaakt met een rijk Padjadjaran geheeten, waarvan de hoofdzetel, volgens de overlevering, die door de weinige overblijfselen wordt bevestigd, omstreeks de plaats van het tegenwoordige Buitenzorg (Bogor) was gelegen. De inlandsche berichten kennen geene blijvende vestiging van Hindoes in de Soenda-landen vroeger dan de stichting van Padjadjaran, ofschoon zij verhalen dat de stichter van Mendang Kĕmoelan eerst op Java's westkust was geland, maar die wegens hare ongezondheid spoedig weder heeft verlaten, om verder oostwaarts een beter oord op te zoeken. Padjadjaran vormt het middelpunt van alles wat de overlevering ons aangaande Hindoes in dit gedeelte van Java weet te verhalen, en veelal wordt de stichting van die plaats aan eene verhuizing der vorsten van Djĕnggålå toegeschreven, ofschoon omtrent de oorzaken daarvan een groot verschil van meening heerscht, en nu eens burgeroorlog, dan pest, dan verwoesting des lands door aardbevingen en overstroomingen als zoodanig genoemd worden. Evenzoo loopen de tijdsbepalingen een paar eeuwen uiteen. Eerst zou de rijkszetel verlegd zijn naar Giling wĕsi, in het district Tjidamar in het zuiden der Preanger-regentschappen. De eerste vorst die daar regeerde wordt Bra Widjaja Maësa Tandraman genoemd, en zou de Soendaneezen het eerst met den rijstbouw en den buffel hebben bekend gemaakt. Van de verplaatsing van den rijkszetel naar Bogor geeft de overlevering als reden op, dat van Bra

Widjaja's beide zonen de jongste hem, en wel onder den naam van Parĕboe Moending Sari, opvolgde, omdat de oudste op reis was naar Hindostan. Deze, op zijne omzwerving met Arabieren in aanraking gekomen, was door hen tot den Islam bekeerd, en kwam nu met den naam van Hadji Poerwa in zijn geboorteland terug, waar hij, met behulp van een Arabischen zendeling, zijn broeder tot zijn nieuwen godsdienst poogde te bekeeren. De poging mislukte en de onlusten, hieruit gesproten, gaven aanleiding dat de vorst zijn rijkszetel, met behoud van denzelfden naam, meer naar het midden der Soenda-landen overbracht, terwijl Hadji Poerwa naar een bosch in Tjeribon de wijk nam. Of nu de zaak door dit verhaal geheel duidelijk wordt, moet ik aan het oordeel der lezers overlaten. Lassen heeft nog eene andere reden bedacht, namelijk dat de nieuwe hoofdstad gunstiger gelegen was, om de nog nooit door de Hindoe-vorsten van Java geheel bedwongen Soendaneezen in onderwerping te houden. De overlevering, die tot dit punt meer onduidelijk en onvoldoend dan ongerijmd is, verliest alle geloofwaardigheid waar zij ons verder meldt, dat Moending Wangi, de opvolger van Moending Sari, een onechten zoon had van wien voorspeld werd, dat hij zijn vader ten verderve zou brengen, en die daarom (evenals Romulus en zoo vele andere helden der sage) te vondeling werd gelegd. Hij werd door een visscher opgenomen en opgevoed, en begaf zich, tot jaren van onderscheid gekomen, naar Padjadjaran, waar hij door zijne verdiensten klom tot de destijds hooge waardigheid van opperhofsmid. Nu achtte hij den tijd gekomen om zich op zijn vader te wreken. Met handen die zelfs voor het gloeiend ijzer onkwetsbaar waren, vervaardigde hij zelf een ijzeren kooi, haalde zijn vader over om daarin te slapen, en bracht hem daarna volgens de voorspelling ten val, zooals de een zegt door hem daarin levend te verbranden, zooals een ander beweert door hem met kooi en al in den Zuider-oceaan te werpen. De opperhofsmid nam nu den naam aan van Bra Widjaja Tjioeng Wanara, en verdreef zijne broeders Raden Tandoeran, den bestemden troonsopvolger, en Arja Babanga,

den regent van Galoe (resid. Tjeribon), uit het paleis. Hierop ontbrandde een burgeroorlog, waarin Tjioeng Wanara overwinnaar bleef. Raden Tandoeran vluchtte naar het oosten van Java en stichtte daar met zijne weinige volgelingen in een woud, waar hij zich met bittere mådjå's had gelaafd, de stad Mådjåpahit (van m å d j å, de vrucht van Aegle marmelos, die in vele verscheidenheden voorkomt, en p a h i t, bitter). Het gezag van Raden Tandoeran werd overal in Oost-Java erkend, zoodat hij den titel van Mahârådja Bra Widjaja kon aannemen en in staat was den krijg tegen Tjioeng Wanara te hervatten. Deze strijd eindigde ten laatste in een verdrag, waarbij geheel Java tusschen Padjadjaran en Mådjåpahit verdeeld werd.

Ik vertrouw dat mijne lezers aan dit proefje van Javaansche historie meer dan genoeg zullen hebben. Bovendien is ons vroeger gebleken, dat nog een andere overlevering omtrent de stichting van Mådjåpahit bestaat, die niet in Padjadjaran, maar in Toemapel of Singåsari de bakermat der vorsten van genoemd rijk zoekt [1]).

De vestiging van Padjadjaran heeft ongetwijfeld slechts tot eene zeer onvolkomene onderwerping der woeste bergstreken van West-Java met hare dungezaaide bevolking geleid, en de invoed van Hindoe-begrippen en Hindoe-gebruiken is daar oneindig minder sterk geweest dan in het eigenlijke Java. Bij de behandeling der ethnologie van het eiland zullen wij gelegenheid hebben dit op te merken, en een ander bewijs er voor wordt ons geleverd door de overblijfselen der oudheid die in de Soenda-landen gevonden worden. Wel is waar kan daaruit blijken, dat ook daar tot zekere hoogte de Hindoegodheden nevens de oude Maleisch-Polynesische afgoden vereerd werden; maar in plaats van de prachtige tjandi's van Midden- en Oost-Java vindt men hier slechts opene bidplaatsen, en het beeldhouwwerk toont nagenoeg geen invloed van de Hindoesche kunst en staat op een uiterst laag standpunt. Brumund, die in de voortbrengselen der beeldhouwkunst op

---

[1]) Zie bl. 59. Vgl. Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXII. 377.

Java 1°. het echte Hindoesche of Hindoe-kaukasische type, 2°. het Javaansche type, dat de van de Hindoes geleerde kunst tot de voorstelling van Javaansche trekken, vormen en kleederdrachten aanwendt, en 3°. het door overlading en stijve, hoekige vormen van verval der kunst getuigende Mådjåpahitsche type onderscheidt, kon aan deze drie gezamenlijk het Padjadjaran-type overstellen als de oorspronkelijk aan Java eigene kunst, die beelden en beeldjes levert „nauwelijks met die namen te noemen, daar zij niet meer zijn dan steenen, waaraan men ruw den vorm van een hoofd, een gelaat, armen en beenen heeft gegeven" [1]). Ook in Midden- en Oost-Java zijn zulke beelden gevonden, maar in minder grooten getale, en evenzeer komen zij, zooals te verwachten is, op de andere door het Maleische ras bewoonde eilanden voor. Men zou dit type dus beter het Maleisch-Polynesische kunnen noemen. Nevens die beelden zijn ook eenvoudige ruwe steenen de voorwerpen der vereering van de oude Soedaneezen, gelijk van zoovele andere volken, geweest, en zijn zij het nog bij hunne nazaten. Soms vindt men zulke heilige steenen alleen, soms in vereeniging met beelden van het Maleisch-Polynesische type. Tot de meest bekende overblijfselen van dien aard rekent men twee ruwe beelden nabij Buitenzorg, op een prachtig punt van den grooten weg, waar men de Tji Dani aan zijne voeten ziet slingeren. Zij vormen met den Batoe-toelis of beschreven steen van Buitenzorg de zoogenaamde overblijfselen van Padjadjaran. Maar niet minder bekend zijn de Artja Domas, d. i. de achthonderd beelden (waarbij men echter achthonderd slechts in den algemeenen zin eener groote menigte moet opvatten), die zuidoostwaarts van Buitenzorg tegen den voet van den Pangerango op het landgoed Tjikopo in een prachtig woud zijn gelegen. Zij bestaan uit verschillende in het bosch verspreide groepen. De zoogenaamde overlevering zegt, dat Sili Wangi, de laatste vorst van Padjadjaran, met achthonderd volgelingen naar deze plaats

---

[1]) Verh. v. h. Bat. Gen. XXXIII. 273.

de wijk nam, toen zijne hoofdstad voor de wapenen der Moslemen moest bukken, en dat zij tot straf voor hun halsstarrig ongeloof in de beelden en steenen van Artja Domas veranderd zijn. Evenwel is het op Java bekend, dat tot in het begin dezer eeuw noch inlanders, noch Europeanen van deze beelden gehoord hadden, en dat zij door den toenmaligen heer van het naburig landgoed Pondok Gedé, den heer Engelhardt, bij het aanleggen van koffietuinen in de wildernis gevonden en op deze eerst sedert dien tijd voor heilig gehoudene plek verzameld werden [1]). Vele andere beelden en steenen van dien aard zijn over Buitenzorg, Bantam, de Preanger en Tjeribon verstrooid, maar zij zijn vermengd met beelden van het Javaansche en Mådjåpahitsche en deels zelfs van het Hindoekaukasische type, gedeeltelijk zeker in den lateren Padjadjarantijd door of naar het voorbeeld der Hindoe-Javanen vervaardigd, maar gedeeltelijk ook stellig door Europeanen van Oost-Java hierheen gevoerd [2]). Maar lingga's en joni's, Sjiwa's, Doergå's Ganesja's, ook voorstellingen van Boeddha, van onbetwistbare herkomst uit de Soenda-landen zelve, zijn in genoegzame hoeveelheid daaronder, om te bewijzen dat dezelfde godsdienstvormen die in Oost-Java heerschten, zich ook den toegang tot de Soenda-landen hebben gebaand. Ik noem b. v. de beelden aan den voet van den berg Karang en elders in Bantam gevonden, en vroeger in den tuin van den assistent-resident te Tjiringin verzameld, later naar het museum van het Bataviaasch Genootschap overgebracht; voorts de beelden door Junghuhn op de bergruggen Pasir Tjipandjaloe en Pasir Pamojanan ten noordoosten van Bandong ontdekt, thans ook in gemelde verzameling te vinden, waaronder een goed bewaarde Doergå, die niet zeer ver bij de fraaie beelden van Midden-Java achterstaat en onder de beelden der Soenda-landen een waar meesterstuk is te achten; en eindelijk een groep van zestien beelden, in den benoorden de genoemde bergruggen gelegen

---

[1]) Brumund, Verh. v. h. Bat. Gen. XXXIII. 59.

[2]) Brumund, t. a. p. 61, 62.

kinatuin Tjikapoendoeng op een terras bijeengeplaatst. Ook van deze is een drietal naar het museum te Batavia overgebracht. Een dezer beelden is van een jaartal voorzien: 1293 of 1263 der Sjâka-aera (1371 of 1341 n. C.) [1]).

Open bidplaatsen, uit verschillende terrassen bestaande, waarop men soms beelden en sporen van altaren vindt, zijn op vele plaatsen in de Soenda-landen, gewoonlijk hoog in het gebergte, gevonden. Ik vermeld als vindplaatsen den oostelijken top van den Gedeh, den Mandalagari; den meest oostelijken top van den Salak, door de inlanders Poentjak Kramat geheeten en den zuidelijken top van denzelfden berg, den Goenoeng Gadjah; de toppen van den Boekit Toenggoel, den Tampomas en den Tjikorai, alle in de Preanger-regentschappen; en de noordwestelijke helling van den berg Tjagak, op de grenzen van de Preanger en Krawang, waar vijf regelmatige, vierhoekige terrassen achter elkander, en zoodat ieder volgend 6 à 8 voet hooger en tevens wat smaller is dan het vorige, op een zacht rijzende hoogte zijn gelegen, terwijl op den voorgrond van elk der drie middelste nog een beeldje van Maleisch-Polynesisch type wordt gevonden.

Wij hebben vroeger gezien, dat noch uit geschiedkundige gebeurtenissen, noch uit de lettersoorten der inscriptiën valt op te maken of de Hindoes uit Voor- of uit Achter-Indië naar Java zijn overgekomen [2]). Kunnen de bouw- en beeldhouwwerken uitkomst geven? Niet zooveel als men allicht verwacht. Men zou meenen de Javaansche bouwstijlen in Indië te zullen terugvinden. Voor zoover onze kennis reikt, schijnt dit niet het geval te zijn. Toch bestaan er punten van overeenkomst, vooral in het beeldhouwwerk, en wel, naar wij meenen, veel meer met wat Voor-Indië dan met wat Achter-Indië te zien geeft. Zij betreffen vooral de beelden en reliefs der Boeddhistische tempels van Midden-Java. Het meest treffend is die overeen-

---

[1]) Vgl. voor de verdere beelden van West-Java, behalve Verbeek's lijst v. oudh., Groneman in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 313.

[2]) Vgl. bl. 28 en 37.

komst tusschen Bårå Boedoer en een der jongste van de talrijke tempelgrotten te Ajanta, bezuiden de Tapti in noordwestelijk Dekhan gelegen. Fergusson gaat zoover van te zeggen, dat men zich bijna zou kunnen voorstellen, dat zij door dezelfde beeldhouwers zijn vervaardigd, ware het niet, dat de details van Bårå Boedoer een zeker lokaal karakter vertoonen. In elk geval acht hij het nagenoeg zeker, dat Bårå Boedoer door kunstenaars uit westelijk Indië afkomstig is ontworpen [1]).

Een ander voorbeeld levert Tj. Mendoet. Een der reliefs op de buitenwanden, met een vierarmige hoofdfiguur, is een slechts weinig gewijzigde nabootsing van eene groep op de façade van een grot te Karli, oostelijk van Bombay in de West-Ghats gelegen; de Javaansche voorstelling is echter oneindig fraaier en volmaakter van uitvoering [2]).

Men zal geneigd zijn in de streek der tempelgrotten van westelijk Dekhan naar Boeddhistische tempels in de open lucht te zoeken. Daar is er geen enkele gevonden. Ongetwijfeld zijn ze òf vernield òf nog niet ontdekt, want dat deze Boeddhisten uitsluitend in grotten hun godsdienst beleden hebben, is niet te denken. Men moet echter zoover noordwestelijk als Kasjmir gaan om in de kloosters te Takht-i-Baki en Jamalgiri zulke Boeddhistische gebouwen te vinden en deze bieden dan ook vele punten van overeenkomst zoowel met Bårå Boedoer als met Tj. Plaosan [3]).

Binnen in een der grotten van Ellora westelijk van die van Ajanta, staat een kleine tempel, die een twintighoekigen vorm heeft, en waarvan het dak door een dagob gekroond wordt en vrijstaande hoekversieringen vertoont [4]).

Het Nâgarî-schrift der Javaansche Boeddhisten wees ons naar de boven-Ganges-vlakte; de Boeddha-tempels van Midden-Java wijzen naar westelijk Dekhan en 't noordwesten van Indië. Dat de Indische Boeddhisten niet om kaap Comorin

---

[1]) Fergusson and Burgess, The cave temples of India. London 1880, bl. 345.

[2]) Fergusson, Hist. of Ind. and East. Arch. 651.

[3]) Fergusson, t. a. p. 646; IJzerman, Beschr. d. oudh. 103.

[4]) Cave temples, 497.

heen voeren, maar van de bekende havens van Kalinga en de zuidelijker deelen der kust van Koromandel uit den tocht ondernamen [1]), schijnt te blijken uit de gebouwen welke aan die kusten verrijzen. Het beroemde monument te Amrawati aan de Kistna wordt door Fergusson beschouwd als gesticht door een kolonie Boeddhisten uit noordwestelijk en westelijk Indië, die van de monden van Kistna en Godawari uit Java koloniseerden [2]). De medaillon-versieringen, die zich aan Tj. Sèwoe bevinden, vertoonen gelijkenis met die van Amrawati. Een ander gebouw, een der pagoden te Mahawalipoer bezuiden Madras — welke met vele van de Javaansche bouwwerken den zonderlingen trek gemeen hebben, dat geen enkele geheel voltooid schijnt te zijn — bezit een dak, dat groote overeenkomst vertoont met dat van Tj. Kalasan of Kali Bening volgens IJzerman's reconstructie [3]).

Dit alles wat de Boeddhisten betreft. Omtrent de Sjiwaïeten valt nagenoeg niets te berichten. De gelijkenis, die Fergusson meende te ontdekken tusschen de tempels van den Diëng en eenige in het midden van Dekhan gelegene, schijnt bij nadere beschouwing niet zeer groot [4]).

Op de treffende omstandigheid, dat de Hindoe-Javaansche bouwmeesters geen metselkalk gebruikten — hoewel een dergelijke specie hun niet onbekend was; aan Tj. Kali Bening werden buiten op de muren sporen van pleister aangetroffen —, geen bogen bouwden en geen pilaren aanwendden is reeds vroeger gewezen. Fergusson acht hunnen bouwstijl waarschijnlijk den eenigen, die zonder deze dingen een hoogen graad van volmaking bereikte [5]). Het veelvuldig voorkomen van den toog bij de tempels van Pagan in Birma is voor ons eene verhindering om een zoo nauw verband tusschen deze Boeddhistische

---

[1]) Vgl. boven bl. 72.
[2]) Hist. of Ind. and East. Arch. 103.
[3]) Beschr. d. oudh. 22.
[4]) Hist. 659.
[5]) T. a. p. 660.

bouwwerken en de Javaansche aan te nemen als Yule meende te mogen doen [1]).

Wat de Wisjnoeïetische bouwwerken van den Lawoe aangaat, de door Fergusson opgemerkte gelijkenis van het gebouw te Soekoeh en monumenten in Mexico en Yucatan is onmiskenbaar en zeker hoogst zonderling [2]); wij vinden geen vrijheid haar voorloopig voor meer dan toevallig te houden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De val van Madjapahit [3]).

Welke ook de voorstelling moge zijn, die men zich van den loop der Hindoe-kolonisatie en van de opvolging en onderlinge betrekking der Hindoe-rijken op Java vormt, zeker is het dat de invoering van den Islam op dat eiland onmiddellijk werd voorafgegaan door een tijdvak waarin een oppervorst, Mahârâdja geheeten, het gezag voerde over gansch oostelijk Java en zijn zetel had te Madjapahit. Zelfs ver buiten de grenzen van Java werd het gezag van dien oppervorst geëerbiedigd; want de Javanen waren destijds een zeevarend volk, en hadden zich door kolonisatie en onderwerping der inlandsche bevolking over vele gewesten van den Archipel verbreid [4]).

---

[1]) Journal Asiat. Soc. of Bengal. XXXI. 29.

[2]) T. a. p. 661. -- Zie ook de atlas Denkmäler der Kunst, door Lübke en Von Lützow, 1884, pl. II, fig 7, 9, en 10.

[3]) De ° op a is bij bekende namen, Mådjåpahit, Jogjåkartå, in den vervolge weggelaten.

[4]) Ik verwijs hier naar mijn opstel „de onderhoorigheden van Madjapahit" in het T. v. N. I. Jg. 1867, Dl. I, bl. 88—97, en de aanvullingen en verbeteringen daarvan bl. 293—295 en Dl. II. bl. 96—98. Genoemd opstel bevat de verklaring eener lijst van de onderhoorigheden van Madjapahit, door Dulaurier aan de Maleische kroniek van Pasei ontleend en het eerst medegedeeld in het Journal Asiatique voor 1846. De uitgave van die lijst heeft eene vrij uitgebreide literatuur doen ontstaan. Dulaurier zelf, Pijnappel, Logan, Lassen, V. d. Tuuk, Meinsma, hebben voor en met mij aan de verbetering en verklaring hunne krachten beproefd. Na die herhaalde bewerking schijnen mij zoowel de namen als hunne volgorde bijna volkomen verzekerd. Zij zijn de volgende: Timbalan

Het rijk van Madjapahit had een soortgelijk karakter als alle rijken die vroeger en later in den Indischen Archipel als machtige staten zijn beschouwd geworden, als het rijk van Djohor, het rijk van Ternate, het rijk van Makasser, het rijk van Atjeh. Het was een leenrijk, waarvan slechts een klein deel onmiddellijk door den oppervorst werd bestuurd, het overige onder de leiding stond van meer of minder machtige vazallen, die zich soms aan het hof van den Mahârâdja vertoonden, hem veelal een deel der inkomsten uit hunne staten getrokken als schatting opbrachten, en hem in zijne oorlogen met troepen bijstonden, maar ook dikwijls den leenplicht weigerden, de schattingen inhielden en elkander op eigen hand beoorloogden. De leenvorsten hadden zelven weder vazallen,

---

(Tambelan-eilanden); Siantan en Djemadja (Anambas-eilanden); Boengoeran, Serasan, Soebi en Poelo Laoet (Natoena-eilanden); Tioman (Timoan), Poelo Tinggi en Pamanggilan of Pamanggil (eilanden bij de oostkust van het Maleische Schiereiland); Karimata (eiland bij Borneo's westkust); Blitong en Bangka; Lingga, Rio, Bintan en Boelang (Riouw-Lingga-Archipel); Sambas, Mampawah, Soekoedana, Kota-waringin, Bandjer-masin, Pasir, Koetei en Berou (op Borneo); Djambi, Palembang en Pasei (op Sumatra); Oedjoeng Tanah (kaap Romania, op het Maleische Schiereiland); Bandan (Banda-eilanden), Seiran (Ceram), Larantoeka (op Flores), Bima en Soembawa, Salaparang (Lombok), Bali en Balambangan (Java's oosthoek). Indien men opmerkt dat de lijst eigenlijk ontleend is aan een zeer onhistorisch verhaal, in de kroniek van Pasei zelve voorkomend, doet zich de vraag voor of zij de moeite wel waard was, die men er aan besteed heeft; doch ik meen in bovengemeld opstel te hebben aangetoond, dat er goede historische herinneringen aan ten grondslag liggen. De Javaansche berichten noemen nog onder de vorsten die gedwongen werden het oppergezag van Madjapahit te erkennen, die van Singapoera, van Indragiri op Sumatra, van Broenei op Borneo, van de Soeloe-eilanden, van Manila, van Ternate, van Timor, van Ende op Flores, en van Gowa en Mangkasar op Celebes. Zie b. v. Raffles, II. 120. 152. Wat de Maleische kroniek Sahadjara Melajoe (ed. Dulaurier, bl. 86, 136) over de oorlogen tusschen Madjapahit en Singapoera meldt, laat zich niet met de oudste Europeesche berichten over Singapoera bij De Barros overeenbrengen en is vol dwaze verdichtselen; maar dat er werkelijk strijd tusschen Madjapahit en Singapoera gevoerd is, wordt door de Javaansche berichten bevestigd. Is wellicht Singapoera onder Oedjoeng Tana begrepen? Over de sporen eener Javaansche volkplanting in het rijk van Menangkabau op Sumatra, sprak ik op bl. 67.

die evenzoo te hunnen opzichte handelden, en men kon dus leenen en achterleenen onderscheiden. De voornaamste leenstaten in de nabijheid van Madjapahit waren Dåbå, Djanggålå of Koripan, Singåsari en Båwernå of Bråwernå, in het thans tot Rembang behoorende regentschap Bodjo Negoro gelegen [1]). Door grootendeels woeste streken van Singåsari gescheiden, lag op Java's uitersten oosthoek het rijkje Balambangan, dat eenmaal, zoo het schijnt, door onafhankelijke vorsten was bestuurd, die in nauwe betrekking stonden tot de oudste Hindoe-koloniën op Bali, en daarom evenals Bali onder de door Madjapahit veroverde gewesten wordt gerekend [2]). Doch bij het heerschende leenstelsel maakte ook de veroveraar doorgaans slechts aanspraak op de suzereiniteit, en bleef de overwonnen vorst als vazal regeeren. Het afgelegen Balambangan zal bovendien den druk van Madjapahits gezag slechts weinig gevoeld hebben, en behield dan ook, zooals ons later blijken zal, niet slechts tegenover Madjapahit, maar ook tegenover de latere vorsten van Mataram, tot in de tweede helft der achttiende eeuw eene tamelijk onafhankelijke stelling. Ik zal later meermalen gelegenheid hebben om van dat rijkje te gewagen.

De vorsten stelden ambtenaren aan, die waarschijnlijk werden bezoldigd uit de opbrengsten van de landerijen door hunne onderhoorigen bewerkt, en ten deele door de persoonlijke diensten van deze. Hoofden over duizend huisgezinnen worden reeds in de Chineesche berichten vermeld [3]), en het schijnt mij dat daaruit zoowel de naam wong sèwoe te verklaren is, waardoor nog soms de volksmassa in tegenstelling met de hoofden en ambtenaren wordt aangeduid, als de naam panèwoe [4]),

---

[1]) In deze streek zijn geen andere Hindoe-overblijfselen gevonden dan enkele Sjiwaïetische beelden aan de zuidgrens, op den Gg. Pandan en oostelijker te Ngloejoe, benevens een menigte baksteenen en hier en daar stukken van muren (Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII. 177; Verbeek, Lijst v. oudh. 203).

[2]) Zie de noot op blz. 222; vgl. Raffles Java II. 121.

[3]) Schlegel in T. v. I. T. L. en Vk. XX. 21.

[4]) Hèwoe of sèwoe beteekent duizend, panèwoe, zoo ik meen, eigenlijk hoofdman over duizend, chiliarch.

die nog aan zekere ambtenaren van hoogen rang in de Vorstenlanden gegeven wordt. Het zal ons later meermalen blijken dat de bevolking doorgaans bij duizendtallen van gezinnen werd geschat of ingedeeld. Onder die hoofden van duizend gezinnen stonden waarschijnlijk reeds toen ook hoofden over 100 (panatoes), over 50 (panèket) en over 25 huisgezinnen (panglawè). De geheele indeeling heeft wellicht in verband gestaan met de heerediensten voor den aanleg van wegen en andere openbare werken, ook voor den bouw der tjandi's en kedatons, die aan de bevolking werden opgelegd. Men vindt die heerediensten in oude opschriften vermeld [1]), en men kan zich bezwaarlijk voorstellen, dat reuzenwerken als Bårå Boedoer, Tjandi Sèwoe en dergelijke zonder willekeurige beschikking over de werkkrachten der bevolking konden worden tot stand gebracht. Even zeker is het, dat men de bevolking niet tot zoo zwaren arbeid zou hebben gekregen, wanneer zij zelve niet in het tot stand komen der gebouwen belang had gesteld, den godsdienst der veroveraars niet had aangehangen. Die belangstelling zal soms de heerendiensten ook wel overbodig hebben gemaakt; nog thans verrijzen op Bali monumenten van groote kostbaarheid en aanzienlijken omvang geheel uit vrijwillige bijdragen en onderlinge hoofdelijke omslagen.

In den aanvang van het tweede hoofdstuk is ons gebleken, dat de Javanen, vóór zij den invloed der Hindoe's ondervonden, reeds een niet geringe beschaving moeten bezeten hebben; men mag daarom echter de weldadige werking der Hindoe-heerschappij niet gering achten. Wat de stoffelijke vooruitgang betreft, de samensmelting van Indo-Germanen en Maleiers, de twee best bevarene rassen der aarde, heeft aanleiding gegeven tot een handelsbloei, die Java tot een hoofdmarkt voor de specerijen, de kostbaarste producten van het Oosten maakte en tot een veelvuldig bezoek van Arabieren en Chineezen leidde. In den Hindoe-tijd verwierf Java de hegemonie over een groot deel van den Archipel en stichtte

---

[1]) Zie blz. 54, 68.

er een zeebond, waarvan de koloniën en onderhoorigheden zich rustiger in de suprematie van Madjapahit schijnen te hebben geschikt dan de Attische bondgenooten in die van Athene. Maar meer nog dan de materiëele mag men de intellectueele beschaving door de Indiërs bevorderd achten. De taal der Javanen werd door die der Hindoe's verrijkt, hun letterschrift werd aan het alfabet der Hindoe's ontleend, hun literatuur is een nagalm van de poëzie door de Hindoe's naar Java's bodem overgeplant; verschillende wetboeken en daarmede het geheele stelsel van hun recht zijn door de Hindoe's niet alleen op Java bekend gemaakt, maar ook in vollen omvang toegepast, hoewel langzamerhand naar de behoefte der nieuwe maatschappij en naar de landsgewoonten gewijzigd [1]).

Men zou allicht geneigd zijn uit het feit, dat de meeste der groote bouwwerken op Java den Boeddhistischen eeredienst moesten dienen, de gevolgtrekking te maken, dat Boeddhisten de Hindoe-Javaansche beschaving hebben beheerscht; een gevolgtrekking, even onjuist als wanneer een vreemdeling uit den kerkbouw in Nederland de overheersching van het Roomsch-Katholicisme boven het Protestantisme zou afleiden. Wij zeiden reeds vroeger, dat in de Oud-Javaansche letterkunde alles, met weinige uitzonderingen, Brahmanistisch, en wel Sjiwaïetisch, is [2]). Bovendien, reeds de nauwkeurigheid waarmede de oude Javanen op de inscriptiën de data opgeven, zou voldoende zijn om de Brahmaansche richting van den geest duidelijk te maken. Tot op dezen dag toe zijn de Boeddhisten niet in staat of niet willens een kalender samen te stellen. Astronomie en astrologie worden uitsluitend door Brahmanen beoefend in Ceilon, Birma en Siam. Hoe de verhouding tusschen de belijders van beide eerediensten op Java in de Middeleeuwen geweest is, valt natuurlijk niet met nauwkeurigheid te bepalen. Het veiligst is te veronderstellen, dat zij was ongeveer zooals nu nog

[1]) Jonker, Een oud-Javaansch wetboek vergeleken met Indische rechtsbronnen. Leiden, 1885.

[2]) Bl. 39.

op Bali, waar Sjiwaïeten en Boeddhisten zich tot zelfs in de spijsvoorschriften onderscheiden; de laatsten zijn daar nog sterker in de minderheid dan op Java het geval zal zijn geweest.

Wij kunnen thans overgaan tot de beschouwing der tweede groote omwenteling, die Java door de prediking en verbreiding van een nieuwen godsdienst en de invoering van eenige elementen eener geheel andere beschaving ondergaan heeft. Zonder de diepe sporen te kunnen uitwisschen die het Hindoeïsme in het Javaansche volksleven had gegroefd, heeft de Islam daar zijn stempel overheen gedrukt, en dus bijgedragen tot dat ingewikkeld en moeilijk te ontwarren beeld, dat ons de Javaansche halfbeschaving te aanschouwen geeft. Zooveel mogelijk te doen begrijpen hoe de Javaan geworden is wat hij is, dat zij, in tegenstelling met hetgeen door de historie-schrijvers is beoogd die voornamelijk over de vestiging en uitbreiding van het Nederlandsch gezag op Java hebben geschreven, het hoofddoel dezer historische beschouwing.

De berichten omtrent de eerste prediking, verbreiding en vestiging van den Islam op Java hebben nog minder historisch karakter, dan die aangaande den Hindoe-tijd. Voor den laatsten konden wij althans enkele hoofdfeiten uit de steenen en koperen oorkonden afleiden en dit geraamte door berichten van vreemdelingen aanvullen. Voor het overgangstijdperk en den eersten Mohammedaanschen tijd ontbreken beide bijna geheel. Wij moeten ons dus behelpen met inlandsche legenden, die, wel is waar, iets minder tegenstrijdig, iets minder buitensporig zijn dan die omtrent den Hindoe-tijd, maar nog altijd van ongerijmdheden en onmogelijkheden wemelen. Het is hier de plaats iets te zeggen omtrent de Javaansche babads of kronieken die alleen voor dezen tijd onze eenige bron zijn. Ze zijn in de Nieuw-Javaansche literatuur zeer talrijk. De verhalen klimmen op tot de oudste tijden, sommige behandelen de geheele geschiedenis van het eiland, andere eenig bijzonder gedeelte, zooals de geschiedenis van Djanggålå, Madjapahit, Padjadjaran, Demak, Mataram, Kartå Soerå, Besoeki, Balambangan, enz. De vervaardiging wordt niet vroeger dan in

de eerste helft der achttiende eeuw gesteld; aan welke bronnen de schrijvers hunne stof hebben ontleend, is geheel onbekend. Zij schreven op last van de vorsten aan wier hoven zij zich bevonden; tot de verheerlijking van deze moesten de door hen medegedeelde geslachtslijsten worden ingericht. Alle deze babads werden in dichtmaat opgesteld; prozabewerkingen in het Javaansch werden eerst in de laatste halve eeuw vervaardigd [1]). De bibliotheek te Leiden bezit de uitgebreidste verzameling handschriften; ze zijn echter nog door niemand aan een gezette studie onderworpen [2]). Bijna alleen in oudere werken en tijdschriften werden sommige babads gedeeltelijk of geheel vertaald of bewerkt, helaas meestal zonder behoorlijke opgaaf der bronnen [3]).

Tot de zevende eeuw onzer jaartelling hadden de Arabieren, in tal van stammen verdeeld, door erfelijke veeten verscheurd en door het indringen van joden- en christendom in godsdiensttwisten gewikkeld, die hen nog meer van elkander vervreemdden, in weerwil van de groote gaven waarmede de natuur hen heeft bevoorrecht, en het hooge standpunt dat zij in sommige opzichten bereikt hadden, geen belangrijken invloed naar buiten geoefend. Maar in het begin dier eeuw stond onder hen een profeet en veroveraar op, die uit de elementen der verschillende godsdiensten welke in Arabië waren doorgedrongen, eene nieuwe godsdienstleer samenstelde, de verdeelde

---

[1]) Meinsma, Babad Tanah Djawi, Aanteekeningen ('s-Grav. 1877), bl. 3 en 6.

[2]) Een overzicht geeft Vreede, Catalogus van de Jav. en Madoer. Hss. Leiden 1892, bl. 70—153.

[3]) Wij noemen hier die, welke op dit tijdperk betrekking hebben: Raffles II. 122; Crawfurd, Ind. Archipel (Holl. vert. 1825), III. 310; Tijdschr. v. N. I. 1e jg. (1838), II. 263; idem 2e jg. (1839), I. 60; Roorda v. Eysinga, Handboek, III. 1 (1841). 293; Mounier in Ind. Magazijn 1845. II (7—12), 33 en 145; Wilkens in Tijdschr. v. N. I. 1849. II. 205; Hageman in Ind. Archief I. 2 (1850). 205; Wiselius in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXIII (1876). 458. De door Brandes behandelde babads van Besoeki en Bånḍåwåså (Not. v. h. Bat. Gen. XXXI, bl. XLVII) en van Balambangan (Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 324 en XXXVIII. 283) vallen in later tijd.

stammen onder éêne heerschappij vereenigde, en hen tot de onwederstaanbaarste strijders wist te vormen. Van dat oogenblik af werden de Arabieren de eerste natie van Azië en een tijd lang van de geheele wereld.

Niet alleen door verovering verbreidden de Arabieren hunnen nieuwen godsdienst, ook de handel droeg krachtig daartoe bij. De energie die Mohammed hun had ingestort, vormde hen ook tot de eerste kooplieden van het Oosten, en boezemde hun, vooral sedert de tiende eeuw, den lust in tot verre tochten en ontdekkingen, die zich welhaast ook tot de wateren van den Archipel uitstrekten. Sumatra, bepaaldelijk de noordkust, schijnen zij daar het eerst bezocht te hebben; hunne oudste berichten over Java hebben wij reeds leeren kennen [1]). De kooplieden die deze eilanden bezochten en er zich soms langen tijd ophielden, hebben de prediking der nieuwe leer waarschijnlijk allengs en in stilte voorbereid door de bekeering van vrouwen die zij huwden, en van personen die zij in hunnen dienst namen of waarmede zij handelsbetrekkingen aanknoopten. Waar de omstandigheden gunstig bleken, werden echter ook reeds vroeg bekeeringen op grooter schaal beproefd.

De oudste poging van dien aard op Java waarvan de legende melding maakt, is die van Hadji Poerwa in Padjadjaran [2]). Daar zij echter geheel mislukte en zonder gevolg bleef, zij het genoeg daaraan met een woord te hebben herinnerd. In Oost-Java is Maulana Malik Ibrahim de eerste der wali's [3]) of predikers van den Islam, van wien de babads gewag maken. Dat de berichten omtrent hem een historischen grondslag hebben, kan niet betwijfeld worden. Op het kerkhof Gapoerå Wêtan te Grissee is een marmeren sarkophaag, die zijn stoffelijk

---

[1]) Zie bl. 11 en 46. Waarschijnlijk was reeds in voor-islamitischen tijd uit de havens van zuid- en oost-Arabië handel op Malakka gedreven.

[2]) Zie bl. 215.

[3]) Maulana = onze heer. Het Jav. wali, gewone benaming der eerste verkondigers van den Islam op Java, is niet het Arab. wâli, landvoogd, maar het Arab. walí, naaste, vriend, bloedverwant, en met bijvoeging van Allah (dat echter ook kan weggelaten worden) vriend Gods, heilige.

overschot bevat, in goeden staat bewaard. Het deksel en de steen aan het hoofdeinde zijn met koranspreuken bedekt, en aan het slot van het opschrift leest men, dat dit het graf is van Malik Ibrahim, den rechtgeloovige, overleden op den 12den Rebioe'l-awwal van het jaar der Hedjra 822, overeenkomende met 8 April 1419 onzer tijdrekening [1]).

De vorst van Madjapahit onder wiens bestuur zich Malik Ibrahim op Java vertoonde, wordt Angkå Widjåjå, dikwijls ook Brå Widjåjå genoemd. Zooals vroeger vermeld is komt deze laatste naam als de algemeene van alle latere vorsten van Madjapahit voor, evenals de vorsten van Soerakarta zich allen Pakoe Boewånå, die van Jogjakarta Mangkoe Boewånå noemen [2]). Malik Ibrahim zelf wordt een afstammeling van Zeinoe'-l'âbidîn, volgens Javaansche uitspraak Djenoelabidin, en een neef van den radja van Tjermen genoemd. Door Zeinoe'-l'âbidîn wordt ongetwijfeld Ali, de zoon van Hoesein, de achterkleinzoon van Mohammed, de vierde der twaalf Imams bedoeld [3]); maar waar ter wereld Tjermen te vinden is, heeft niemand nog kunnen aanwijzen [4]). De babad weet het slechts aan te duiden als een land van „sabrang", een overzeesch gewest; dat het op het vasteland van Indië lag, is niet meer dan een gissing, die echter door den loop der verbreiding van den Islam wordt aanbevolen. Vooral op de westkust van

---

[1]) V. Hoëvell, Reis, I. 154; Brumund. Verh. v. h. Bat. Gen. XXXIII. 184.

[2]) Over de beteekenis van Brå in Brå Widjåjå zie V. d. Tuuk in een noot op bl. 52 van Lassen's Geschied. v. d. Ind. Arch. door De Klerck. Kern echter in Bijdr. t. d T. L. en Vk. 4e Vr. X. 530, toont aan, dat het gelijkwaardig is met Sjrî en z. v. a. „Zijne Doorluchtigheid" beteekent. Widjåjå beteekent volgens Javaansche opvatting „overwinnaar, veroveraar". De bijzondere namen waaronder de vorsten van Madjapahit voorkomen, zooals Ardi Widjåjå, Mertå Widjåjå, Angkå Widjåjå, zijn ook met Widjåjå samengesteld. Vgl. boven bl. 66 en 70.

[3]) Wiens leven men leest bij Ibn Khallikân, ed. de Slane, p. 442.

[4]) Dit zou geen wonder zijn wanneer Wiselius gelijk heeft, die beweert (Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXIII, 466), dat de naam radja van Tjermen bij vergissing aan dezen vorst gegeven is, doordat hij te Tjermé, zuidoostelijk van Grissee gelegen, verblijf heeft gehouden. Hij zou vorst van Gedhah geweest zijn (wellicht Kedah op Malakka), welke naam naast Tjermen in sommige babads voorkomt.

Hindostan, in Goezerate en Malabar, hadden zich vroegtijdig Arabische kooplieden nedergezet, vele bekeeringen gemaakt en zelfs den zoogenaamden Samorijn van Kalikoet tot hunnen godsdienst overgehaald [1]). Ook verdient het opmerking dat van de vier scholen, waarin thans nog de Mohammedaansche wetgeleerden verdeeld zijn, in deze gewesten de Sjafiïetische leer werd gevolgd [2]); want de Javanen, en in het algemeen de Moslemen van den Indischen Archipel, zijn Sjafiïeten [3]). Hoe zij dit geworden zijn, terwijl de Hanefietische leer zooveel meer in de omliggende landen verbreid is, schijnt niet zoo gemakkelijk te verklaren. Dat Javanen, die naar meerdere kennis van den Islam streven dan zij zich in hun vaderland verschaffen kunnen, deze gewoonlijk zoeken aan de beroemde Sjafiïetische akademie, aan de moskee al-Azhar te Kaïro verbonden, is gevolg, geen oorzaak van hun Sjafiïetische richting; want van oude betrekkingen tusschen den Archipel en Egypte weet de geschiedenis niets. Maar alles wordt duidelijk indien wij aannemen dat de Sjafiïetische leer van de kust van Malabar naar Java en Sumatra gebracht is [4]).

De verhalen omtrent Malik Ibrahim komen hoofdzakelijk op het volgende neder [5]). Hij vestigde zich met eenige geloofsgenooten te Leren, op zes palen afstand van Grissee, dat toen reeds eene voorname handelsplaats moet geweest zijn, die veel door de Arabieren werd bezocht. Kort daarop kwam daar ook de vorst van Tjermen, met het bepaalde doel om Angkå Widjåja te bekeeren, waarbij hij hoopte op den invloed der

---

[1]) Lassen, Ind. Altherthumsk. IV. 255, 953.

[2]) Ibn Batoeta (ed. Defrémery, IV, 66) getuigt dit bepaaldelijk van Hinawr (Onor).

[3]) Vgl. mijn „Atchin", bl. 37.

[4]) Vgl. Pijnappel, Geogr. v. N. I. bl. 182.

[5]) Bij gebrek aan betere nieuwere bewerkingen is hier Raffles' lezing der babads gevolgd. In de toekenning van enkele namen verschillen Wiselius (T. I. T. L. en Vk. XXIII. 458) en Hageman (Ind. Archief. 1e jg. II. 209) zoowel onderling als van Raffles, maar het verhaal van den eersten is vol tegenstrijdigheden en ook de tweede is geen betrouwbare gids. In de meeste babads schijnen de verhalen omtrent Malik Ibrahim te ontbreken.

bekoorlijkheden zijner dochter, die hij den Madjapahitschen vorst ten huwelijk wilde aanbieden. Terwijl hij zich te Leren met het bouwen eener moskee en de bekeering der inboorlingen bezighield, zond hij zijn zoon Tsadik Mohammed naar Madjapahit, om den vorst zijn aanstaand bezoek aan te kondigen. Kort daarna verscheen hijzelf met 40 volgelingen, en had met Angkå Widjåjå een samenkomst in een opzettelijk daarvoor opgerichte pasanggrahan. De Madjapahitsche vorst ontving den vreemden prins met veel voorkomendheid en eerbied, maar toonde geen geneigdheid om zijne voorstellen te omhelzen. De radja van Tjermen keerde naar Leren terug, maar liet Maulana Maghfoer, een zoon van Malik Ibrahim, te Madjapahit achter, waarschijnlijk in de hoop dat hij gelukkiger zou slagen. Doch aan alle verwachtingen van den vorst van Tjermen werd de bodem ingeslagen door het ongeluk dat hem bij zijn terugkomst te Leren trof. Er brak eene ziekte uit, waaraan vele zijner volgelingen stierven, daaronder drie van de vijf neven die hem op zijn tocht vergezeld hadden, en kort daarna ook zijne dochter. De graven dezer personen, die nog te Leren getoond worden [1]), aan de hoede van Malik Ibrahim overlatende, aanvaardde hij de terugreis naar zijn vaderland, maar verloor onderweg zijne beide nog overige neven, waarvan de een op Madoera, de ander op Bawéan begraven werd. Kort daarna kwam Angkå Widjåjå naar Leren om een tweede mondgesprek met den vorst van Tjermen te zoeken, die toch werkelijk veel indruk op hem gemaakt had; maar toen hij de ongelukken vernam die hem getroffen hadden, werd hij overtuigd dat zijn godsdienst de ware niet kon zijn en liet hij alle denkbeeld van dien te omhelzen varen. Maulana Malik Ibrahim verhuisde kort daarna naar Grissee en stierf er vele jaren later, na een leven van voorbeeldige vroomheid te hebben geleid.

---

[1]) Brumund bezocht die graven; hij vond ze in een langwerpig vierkant gebouw, welks karakter hem raadselachtig voorkwam. Het eenige wat misschien licht had kunnen geven, een brok van een marmerplaat met Arabische letters, werd niet verder door hem onderzocht. Zie Verh. v. h. Bat. Gen. XXXIII. 185.

De tweede apostel van den Islam op Java van wien de Javaansche babads gewag maken, is Raden Rahmat, meer bekend onder den naam van Soenan Ngampel. Zijne geschiedenis is saamgeweven met die der Ratoe Poetri Tjampa, over wier graf wij vroeger gesproken hebben; zijn dood wordt in het Jav. jaar 1389 (1467 n. C.) gesteld [1]), wat goed uitkomt met het jaarcijfer, dat op den grafsteen der Ratoe is gebeiteld. Hij heeft dan deze vorstin, zijne tante, negentien jaren overleefd. De laatste vorst van Madjapahit, naar wiens regeering wij nu verplaatst worden, wordt in de kronieken niet duidelijk onderscheiden van Angkå Widjåjå. Daar diens tijdgenoot Malik Ibrahim in 1419 stierf, moet in de laatste helft der 15e eeuw een andere Brå Widjåjå geregeerd hebben, wat dan ook door de oorkonden wordt bevestigd, die in 1486 Rånå Widjåjå als regeerend vorst vermelden [2]).

In het landschap Kambodja, aan de oostzijde van de golf van Siam, lag de reeds vroeger genoemde staat Tjampa, waar, evenals op Java, Brahmanisme en Boeddhisme naast elkander werden beleden en die tot Madjapahit en andere staten van den Archipel in nauwe betrekking stond. De meest geliefde der vrouwen van den laatsten Brå Widjåjå was Dåråwati, dochter van den vorst van Tjampa, de Ratoe Poetri Tjampa der Javanen. Aan hare ijverzucht had de vorst van Madjapahit eene begunstigde goendik (bijzit), die van Chineesche afkomst was, ten offer gebracht. Hij had deze geschonken aan zijn zoon Arjå Damar, dien hij tot belooning van zijn heldenmoed in de onderwerping van Bali betoond, tot stadhouder over Palembang op Sumatra had verheven. Een zuster van Dåråwati was gehuwd met een Arabier die te Tjampa was gekomen om er den Islam te prediken. Uit deze verbintenis was Raden Rahmat gesproten, die door zijn vader zorgvuldig in de leer van den Islam was opgevoed.

Toen Raden Rahmat twintig jaren oud was, werd hij door zijne ouders met brieven en geschenken naar zijn oom te Ma-

---

[1]) Van Hoëvell, Reis, I. 170, 208.

[2]) Boven, bl. 70.

djapahit gezonden. Op de reis deed hij Palembang aan, waar hij twee maanden bij Arjå Damar vertoefde. Hij slaagde er in den stadhouder heimelijk voor zijnen godsdienst te winnen; maar vrees voor het volk weerhield dezen vooralsnog om er openlijk voor uit te komen.

Zijne reis vervolgende kwam Raden Rahmat te Grissee, waar hij een vromen Arabier, Sjeikh Maulana Djoemada'l-Koebra, ontmoette, die hem verklaarde, dat hij volgens een voorspelling van Mohammed bestemd was om den grond te leggen voor de bekeering van Oost-Java, waar de val van het veelgodendom aanstaande was [1]).

Te Madjapahit werd Raden Rahmat door den vorst en de prinses van Tjampa met veel hartelijkheid ontvangen. Tot aanneming van den Islam was ook Rånå Widjåjå niet te bewegen, maar hij gaf aan Raden Rahmat het bestuur over 3000 huisgezinnen te Ampel, ter plaatse waar sedert Soerabaja verrees, met vergunning om zijn godsdienst ongehinderd te belijden en voort te planten. Weldra waren de meeste zijner onderhoorigen Moslemen. Ampel werd van nu af de school waarin de hoofden en leiders der beweging, die zich gedurig verder uitbreidde, werden opgevoed, en daaronder bekleedden eene voorname plaats de zonen die Raden Rahmat verwekte bij de dochter van een der rijksgrooten van Madjapahit, hem door Brå Widjåjå ten huwelijk gegeven.

Raden Rahmat was de eerste der wali's aan wien men den titel gaf van Soesoehoenan, bij verkorting Soehoenan of Soenan, dien men ongeveer met ons „Zijne Heiligheid" vertalen kan; hij wordt door de Javanen gewoonlijk de Soenan van Ampel of Ngampel genoemd. Men toont nog te Soerabaja, waar hij in 1467 in hoogen ouderdom overleed, zijn in zeer vervallen toestand verkeerend graf, waarnaast eene moskee is gebouwd.

Ampel was nu de hoofdzetel van den Islam op Java geworden, en meer en meer verbreidde zich de faam van den

---

[1]) Deze mededeeling komt in geen andere babad-bewerking dan die van Raffles voor, evenals het bezoek aan Arjå Damar.

regent die daar zoo ijverig voor de uitbreiding van zijnen godsdienst werkzaam was. Deze faam lokte ook Maulana Ishak, bijgenaamd Ahloe'l-Islam, een Arabier of afstammeling van een Arabier van Pasei [1]), om zich naar Ampel te begeven. Hier werd hem de taak opgedragen om den Islam te gaan verkondigen in het rijkje van Balambangan. De wonderdadige genezing van des konings kranke dochter baande voor Maulana Ishak den weg tot eene vruchtbare prediking. De koning gaf hem zijne geredde dochter tot vrouw en deze omhelsde met vuur den godsdienst van haren echtgenoot. Ook de vader liet zich in den Islam onderwijzen, maar toen hij aarzelde dien openlijk te omhelzen, kreeg hij twist met zijn schoonzoon, die daarop ijlings Balambangan verliet, zijne vrouw in zwangeren toestand achterlatende, met de aanbeveling om getrouw te blijven aan de leer waarin hij haar onderwezen had. Kort na zijn vertrek brak te Balambangan een hevige pest uit, en de vorst, dat ongeluk aan de verbintenis zijner dochter met den Arabier wijtende, gaf bevel het kind waarvan zij zwanger was, dadelijk bij de geboorte te verdrinken. Het werd echter door Gods zorg nog levend uit de zee opgevischt door een koopman, die, als zaakgelastigde eener rijke weduwe, voor handelszaken te Balambangan vertoefde, en onder vertrouwd geleide met een schip naar Grissee, de woonplaats der weduwe, overgebracht.

De naam dezer vrouw was Njai gedé Panaté. Zij was gehuwd geweest met Kjai Sambådjå, rijksbestuurder van Madjapahit, en had zich na den dood van haren echtgenoot te Grissee nedergezet en daar den Islam aangenomen. Zij ontfermde zich over het haar gezonden kind, verzorgde het als eene moeder, en gaf het, toen het den ouderdom van 12 jaren bereikt had, ter voltooiing zijner opvoeding aan Raden Rahmat over. Deze erkende de Arabische afkomst van den knaap en gaf hem den naam van Raden Pakoe, omdat hij bestemd was de pakoe,

[1]) Waarschijnlijk de reeds vroeg als een brandpunt van den Islam vermelde plaats van dien naam op Sumatra, hoewel de babads spreken van Pasei Malaka.

d. i spijker of as, van Java te worden. In vervolg van tijd gaf hij hem ook een zijner dochters ten huwelijk. De nagedachtenis van Njai gedé Panaté wordt door de Javanen in hooge eere gehouden, en nog steeds komen velen bidden bij haar graf, dat in de kampong Kaboengsoen te Grissee wordt getoond [1]).

Bij gelegenheid dat Raden Pakoe, vergezeld door Makhdoem Ibrahim, een zoon van Raden Rahmat, de bedevaart naar Mekka wilde doen, deed hij Pasei aan en ontmoette daar Maulana Ahloe'l-Islam, die er als een heilige vereerd werd. Deze vermaande de reisgenooten om aanstonds naar Java terug te keeren en er eene moskee te bouwen op den heuvel Giri, opdat zij hunne grootsche bestemming, de verbreiding van den waren godsdienst, zouden vervullen. Te Grissee teruggekomen vernam Raden Pakoe dat Ahloe'l-Islam zijn vader was, en dat hij zijne vermaningen volgende, eene oude profetie zou vervullen. Op den heuvel Giri, twee à drie palen ten zuidwesten van Grissee, werd eene plaats opengehakt, waarop een moskee en een woning voor Raden Pakoe werden opgericht. Duizenden inlanders werden door hem voor het nieuwe geloof gewonnen en men gaf hem den naam van Soenan Giri. Zijn invloed werd zoo groot, dat de vorst van Madjapahit hem, na den dood van Soenan Ngampel, het door dezen gevoerde bewind over Ampel en Grissee goedschiks of kwaadschiks moest overlaten. Hierdoor werd hij de grondlegger van het geestelijk gezag der priestervorsten van Giri, dat onder zijne opvolgers nog zoozeer klom, dat onze voorouders den regent van Giri als een soort van paus der Mohammedaansche Javanen aanmerkten [2]). Soenan Giri stierf, naar de overlevering zegt, vijf jaren na den val van Madjapahit. Men toont nog op den heuvel zijn graf, terwijl in het daarover gebouwde huisje in een ijzeren kist een oude kris bewaard wordt, die, volgens het geloof der Javanen, op last van

---

[1]) Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII. 186.

[2]) T. v. N. I. 1871. II. 354.

Prapen, derden Soenan van Giri, uit eene lans van Raden Pakoe vervaardigd is [1]).

Makhdoem Ibrahim, de zoon van Soenan Ngampel, die Raden Pakoe op zijn reis vergezeld had, vestigde zich te Bonang aan het strand van Rembang, 5 palen ten oosten van Lasĕm, en maakte zich mede door zijn geloofsijver en door de bekeering veler inlanders bekend. Hij overleefde Soenan Giri een drietal jaren. Men gaf hem den naam van Soenan Bonang en wijst zijn nog vrij goed onderhouden graf te Toeban. Het daarover heen gebouwde grafhuis van zeer smakeloos beschilderde planken is een voortbrengsel van later eeuw, maar het fraai behouwen voetstuk is van vroeger tijd overgebleven. De reden waarom Soenan Bonang te Toeban begraven ligt, wordt toegeschreven aan Gods geopenbaarden wil, daar het vaartuig waarmede het lijk naar Ampel zou worden overgebracht, in weerwil der meest volhardende pogingen, steeds door wind en stroom naar Toeban werd gedreven. Volgens eene andere overlevering echter zouden de bewoners van Toeban het wonderdoende lijk van den heilige gestolen hebben. Ofschoon doorgaans velerlei overblijfselen uit den Hindoe-tijd ook tot versiering der Mohammedaansche begraafplaatsen zijn aangewend, ziet men toch met verbazing twee thans zeer geschonden lingga's bij het graf van Soenan Bonang prijken [2]). Een andere zoon van Soenan Ngampel, die zich ook als apostel van den Islam onderscheidde, vestigde zich te Dradjat in het tegenwoordige regentschap Sidajoe en wordt daarom Soenan Dradjat genoemd.

Ook naar het eiland Madoera werd de Islam verbreid. Terwijl dat eiland door Lemboe Peteng, een zoon van Rånå Widjåjå bij de prinses van Tjampa, bestuurd werd, zond Soenan Ngampel zekeren Sjeikh derwaarts, die onder den naam

[1]) De merkwaardige lotgevallen van die kris verhaalt Van Hoëvell, Reis, I. 160. — Ook in de geschiedenis van Maulana Ishak en Raden Pakoe vertoonen de verschillende babads afwijkingen; van het verhaal in den tekst verschilt het meest de vertaling van D. L. Mounier (Indisch Magazijn I, 2 (1844), bl. 58), waarmede Meinsma's Babad Tanah Djawi geheel overeenkomt.

[2]) Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII. 178v.

Khalifa Hoesein, naar Javaansche uitspraak Kalipa Koesèn, bekend is, maar ook vaak met den titel Pangeran Sjerief wordt genoemd. Hij won er vele aanhangers voor den Islam en bouwde eene moskee te Arisbåjå, waar hij ook begraven werd.

Inmiddels grepen in het rijk van Madjapahit meer beslissende gebeurtenissen plaats. Wij hebben reeds Arjå Damar als stadhouder van Palembang en belijder van den Islam leeren kennen. Deze Arjå Damar had twee zonen, Raden Patah en Raden Hoesein of Koesèn geheeten. Hunne moeder was de Chineesche goendik van Rånå Widjåjå, die deze vorst aan zijn zoon had afgestaan. De overlevering voegt er bij, dat deze Chineesche toen zwanger was en Arjå Damar zich verbinden moest geen omgang met haar te hebben vóór hare verlossing. Het kind dat zij daarop ter wereld bracht, zou Raden Patah zijn geweest, zoodat deze in waarheid een zoon was van den Vorst van Madjapahit zelven. De weinig kiesche smaak der Javanen heeft waarschijnlijk dit verhaal alleen uitgedacht om de legitimiteit van het later door Raden Patah gevoerde gezag te bewijzen.

Toen Raden Patah den ouderdom van 20 en Raden Koesèn dien van 18 jaren bereikt had, zond Arjå Damar beide naar Java, waar zij te Grissee aan land gingen. Bekend, zoo men zegt, met zijne ware afkomst, en vertoornd over het zijner moeder aangedaan onrecht, weigerde Raden Patah Madjapahit te bezoeken, en bleef hij te Ampel achter [1]), terwijl zijn broeder zich naar de hofplaats begaf, met uitdrukkelijken last om van Raden Patah niet te gewagen. Raden Koesèn werd er wèl ontvangen en zelfs weldra tot hoofd van het district Trong [2]) en tot bevelhebber des legers aangesteld.

Intusschen huwde Raden Patah met eene kleindochter van

---

[1]) Die babads welke niet mededeelen, dat Arjå Damar en zijne familie reeds door Raden Rahmat bekeerd waren, laten Raden Patah eerst hier den Islam aannemen; Raden Koesèn is volgens deze lezing dus nooit Mohammedaan geworden.

[2]) Trong is nog de naam eener dessa in het district Djanggålå IV.

Soenan Ngampel en liet haar zwanger achter toen hij na eenigen tijd westwaarts trok, om eene plaats voor eene nieuwe vestiging op te sporen. Zekere geheimzinnige aanwijzingen volgende, vond hij die in eene moerassige streek, Bintårå genaamd, welke naam sedert in Demak werd veranderd.

Toen nu de vorst van Madjapahit van deze nieuwe vestiging hoorde, zond hij Raden Koesèn tot zijn broeder, om hem te bewegen naar de hoofdstad op te komen en er den opperheer des lands hulde te brengen. Raden Patah liet zich eindelijk daartoe overhalen, en werd nu als regent van Bintårå, met den titel van Adipati, erkend. Maar door de weldaden die de vorst hem bewees, werd Raden Patah niet geschokt in zijn voornemen om het Hindoe-rijk ten val te brengen en een nieuw Islamietisch rijk op de puinhoopen daarvan te vestigen. Soenan Ngampel, dien hij op de terugreis bezocht, wist echter zijn ijver vooreerst nog te breidelen, door hem te wijzen op het onrecht dat hij zou plegen door een vorst aan te vallen, van wien hij niets dan weldaden had ontvangen. Raden Patah, naar zijn regentschap terugkeerende, voerde thans zijne vrouw met zich, maar liet den zoon, waarvan zij in zijn afwezen bevallen was, en die Raden Abdoe'llah was geheeten, bij zijn grootvader achter.

Bintårå, dat ik vervolgens met den meer bekenden naam Demak zal noemen, wies nu dagelijks in aanzien en bevolking, terwijl in den omtrek groote scharen zich tot den Islam bekeerden. Raden Patah vatte het plan op eene groote moskee te bouwen, maar had nauwelijks daarmede een aanvang gemaakt, toen hem bericht werd dat Soenan Ngampel ernstig ziek was geworden. De regent van Demak spoedde zich naar Ampel om de laatste woorden van zijn stervende lippen op te vangen, en vond daar al de voornaamste wali's of apostelen van den Islam vereenigd. Na weinige dagen gaf Soenan Ngampel den geest, en met zijn dood was de laatste hinderpaal tegen Raden Patah's eerzuchtige plannen gevallen. De te Ampel aanwezige wali's verbonden zich met duren eed om hem in den strijd tegen Madjapahit bij te staan. Zij waren

acht [1]) in getal, maar hunne namen worden verschillend opgegeven. Nevens Soenan Giri, Soenan Bonang en Soenan Dradjat, vindt men doorgaans onder hen ook Soenan Djati den eersten prediker van den Islam in de Soenda-landen, vermeld; dat dit niet juist kan zijn, daar deze wali eerst veel later leefde, zal naderhand blijken. Onder de overigen wordt de voornaamste rol door de overlevering aan Soenan Ngoendoeng van Koedoes toegedeeld. Al deze hoofden volgden Raden Patah naar Demak, waar zij hem behulpzaam waren in de voltooiing der moskee, het meest geëerbiedigde heiligdom van Java. Toen dit gebouw in 1845 de instorting nabij was, heeft men het door een ander, zooveel mogelijk in denzelfden vorm, vervangen, en de vier hoofdpilaren van het oude gebouw, alsmede de acht met snijwerk versierde pilaren die het dak van de soerambi of het voorportaal droegen, ook voor den nieuwen bouw gebezigd. Deze laatste zijn, volgens de gewone overlevering, eene herinnering van het verbond der acht soenans of wali's; maar Brumund zegt dat zij van Madjapahit naar Demak zijn overgebracht. De voltooiing der moskee zou in het jaar n. C. 1468 hebben plaats gehad.

En thans ontbrandde de krijg, waarbij alle hoofden die den Islam omhelsd hadden, zich bij de bondgenooten voegden en alleen Raden Koesèn den vorst van Madjapahit getrouw bleef. Het talrijk leger der Moslemen werd onder bevelen van den Soenan van Koedoes gesteld, en de vorst van Madjapahit vertrouwde de verdediging van zijn rijk toe aan Raden Koesèn, die de schitterende toekomst welke hem als loon voor zijne diensten wachtte, boven de belangen van zijnen gods-

[1]) Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII. 169, noemt er negen, doch ik vermoed dat Soenan Ngoendoeng slechts een andere naam is voor Soenan Koedoes, die bij Raffles Soenan Oendang van Koedoes heet. Deze Soenan Oendang van Koedoes ligt volgens Raffles begraven aan de noordzijde van de moskee van Demak, terwijl Brumund, bl. 173, Demak als de begraafplaats van Soenan Ngoendoeng, en, bl. 171, Koedoes als de begraafplaats van Soenan Koedoes noemt. Hiermede zou de identiteit dier personen onvereenigbaar zijn, maar ik vermoed dat de te Koedoes begraven persoon Pangéran Koedoes de zoon van Soenan Koedoes is, dien ons het vervolg der geschiedenis zal leeren kennen.

dienst schijnt gesteld te hebben. Vier jaren lang wist deze bekwame veldheer een beslissend treffen te vermijden, tot hij eindelijk, de kans gunstig ziende, in de nabijheid van Sidajoe aan het leger zijns broeders eene geduchte nederlaag toebracht, die aan den bevelhebber zelven het leven kostte. Echter wordt hij beschuldigd dat hij, om zijn broeder te sparen, de behaalde overwinning niet naar behooren vervolgde. De koning van Madjapahit trachtte nu Raden Patah door zachte middelen tot de gehoorzaamheid terug te brengen, en deze beloofde aan zijne uitnoodiging om naar de hoofdstad op te komen, te zullen voldoen, zoodra de ziekte geweken was die hem, naar hij voorgaf, aan zijn bed hield gekluisterd, maar die slechts een bedriegelijk voorwendsel was; gelijktijdig wiegde hij Brå Widjåjå in slaap, door hem de verschuldigde schatting, evenals vroeger, te betalen en inmiddels maakte hij zich tot een nieuwen krijg gereed. Hij verzekerde zich daarbij van de goedkeuring van Arjå Damar, die het als Gods wil erkende dat op Java het heidendom uitgeroeid en de Islam gevestigd zou worden. Onder zijne bondgenooten onderscheidden zich volgens de babads — die in de voorstelling dezer laatste gebeurtenissen zeer uiteenloopen — de Soenans van Giri en Bonang, bij wie zij verkeerdelijk ook weder Soenan Goenoeng Djati voegen. In den geest der oude Javaansche wonderverhalen wordt dit dus uitgedrukt, dat Soenan Goenoeng Djati hem een maliënkolder schonk, waaruit gedurende den strijd duizenden ratten zouden te voorschijn komen, Soenan Giri een kris die ontelbare zwermen horzelen zou voortbrengen, en Soenan Bonang een staf die in geval van uitersten nood het vermogen had van alle kanten versche strijders te doen aanrukken. De zoon van den gesneuvelden Soenan Ngoendoeng, Pangéran Koedoes genaamd, werd thans aan het hoofd van het leger der Moslemen geplaatst. Aan Raden Koesèn werd een slag geleverd die zeven dagen duurde en die eindigde met eene overwinning door de Moslemen, waarvan de overlevering al de eer geeft aan de wonderdadige wapenen die Raden Patah van zijne bond-

genooten had ontvangen. Het overwinnende leger volgde de vluchtelingen naar Madjapahit, dat, van alle zijden ingesloten, zich weldra aan de vijandelijke macht onderwierp, terwijl Brå Widjåjå volgens sommige berichten gelegenheid vond met eenige zijner trouwste volgelingen naar het oosten des eilands te ontkomen, terwijl eene andere overlevering meldt, dat hij met zijn onmiddellijk gevolg bij de bestorming zijner hoofdstad om het leven kwam.

Dus viel de beroemde hoofdstad van het Hindoe-rijk op Java en met haren val was de zege van den Islam beslist, ofschoon nog op verre na niet voltooid. Raden Koesèn vluchtte naar Trong in het tegenwoordige regentschap Sidå Ardjå, waarheen hij door Pangéran Koedoes met een deel van het overwinnende leger werd gevolgd. Ofschoon Raden Koesèn zich in een sterke stelling had verschanst, werd hij spoedig genoodzaakt zich met al zijne volgelingen en zijne dochter, die hem verzelde, over te geven. Door zijn gevangene gevolgd keerde nu Pangéran Koedoes naar Madjapahit terug, vanwaar inmiddels de rijkssieraden reeds naar Demak waren overgebracht. Alles wat waarde had en vervoerbaar was werd nu van Madjapahit weggesleept en de stad aan de verwoesting ter prooi gelaten. Raden Koesèn werd bij zijne komst te Demak door zijn broeder wel ontvangen en zijne dochter aan het hoofd van Toeban ten huwelijk gegeven.

De babads noemen voor den val van Madjapahit verschillende jaartallen, die tusschen 1360 en 1430 Sjâka afwisselen. De meeste stellen haar in 1400 (1478 n. C.), maar wellicht is de voorliefde voor dat cijfer alleen toe te schrijven aan de daarmee in verband gebrachte spreuk. De Javanen beoefenen gaarne de kunst om bij een jaartal een chronogram (Tjandrå Sĕngkålå) te verzinnen. Zij hebben een vrij groot aantal woorden — tot het Kawi behoorend —, waaraan zij de waarde van de cijfers 0 tot 9 toekennen. Van deze woorden kiezen ze er eenige uit welke zich samen tot een zin laten vormen, die een toespeling bevat op de door het jaartal aangewezen gebeurtenis. Zoo is nu bij het jaar 1400 de spreuk aangeno-

men: Sirnå hilang kertaning boemi, wat letterlijk beteekent: verdwenen, verloren (is) de voorspoed des lands. De woorden sirnå en hilang drukken 0 uit, kertå 4, boemi 1. De cijfers zijn dus gerangschikt in de omgekeerde orde der woorden, zooals het gebruik eischt [1]).

Waarschijnlijk zal men de inneming der hoofdstad iets later dan 1400 Sjâka moeten stellen. Immers nog in 1408 Sjâka werden oorkonden uitgegeven door den vorst van Mådjåpahit (of Wilwåtiktå [2]), Dåhå, Djanggålå en Kediri, in welke oorkonden niets van Mohammedanisme is te bespeuren [3]). Daar deze stukken de lange reeks van prâsjasti's uit den Hindoetijd sluiten, zullen wij, tenzij nieuwe vondsten het noodzakelijk maken, den val van Madjapahit ook niet veel later moeten stellen dan 1408, dus omstreeks 1410 (1488 n. C.); te meer daar een der vrouwen van den laatsten Brå Widjåjå, de Ratoe Poetri Tjampa, reeds veertig jaren vroeger gestorven is.

De gevluchte aanhangers van het Hindoeïsme herzamelden zich te Malang in de tegenwoordige residentie Pasoeroean en poogden daar nogmaals aan de wapenen van den Islam weêrstand te bieden. Naarmate de overleveringen Rånå Widjåjå bij den val van Madjapahit laten vluchten of omkomen, wordt hijzelf of een zijner zonen, onder den naam van Dipati Goegoer, als de aanvoerder dezer benden beschouwd, die versterkt werden door hulp van Bali, dat sedert de onderwerping door Arjå Damar als een wingewest van Madjapahit bestuurd was, en waar thans een andere zoon van Rånå Widjåjå met het hoogste gezag was bekleed. Het bevel over het tegen Malang gezonden leger werd aan Pangéran Koedoes en Raden Koesèn toevertrouwd. De wapenen van den Islam zegevierden ook nu en

---

[1]) Een lijst der voor de Tjåndrå Sengkålå meest gebruikelijke woorden geeft Gericke, Verh. v. h. Bat. Gen. XVI. 76.

[2]) Deze naam komt ook in de babads voor, die Raden Rahmat te Mådjåpahit doen huwen met een dochter van Toemenggoeng Wilåtiktå, waarschijnlijk den regent der hoofdplaats (Ind. Mag. I, 2 bl. 57; Tijdschr. N. I. 1849, 2, bl. 208; vgl. Meinsma, Babad Tanah Djawi, Aant., bl. 24).

[3]) Zie bl. 70.

vervolgden de Sjiwaïeten tot Balambangan, waar zij scheep gingen en op Bali de verdere vervolging ontweken. Dit gebeurde drie jaren na den val der hoofdstad. Raden Patah liet zich thans door Soenan Giri, Soenan Bonang en Soenan Kali Djågå tot beheerscher der geloovigen verklaren, onder den titel van Panĕmbahan Djimboen [1]). Deze soenans waren uit Arabische geslachten gesproten en maakten waarschijnlijk aanspraak op afkomst van den Profeet zelven of althans uit den edelen stam van Koreisj, die, naar Mohammedaansche begrippen, aan zijne leden het recht tot uitoefening der souvereiniteit als een geboorterecht schenkt [2]). Dit schijnt de reden te zijn waarom de vorsten in den Archipel die den Islam aannamen, voor zoover zij het niet wagen durfden zelven op eene afkomst uit den stam van Koreisj aanspraak te maken, zich de vorstelijke waardigheid met den daaraan verbonden titel door Arabische Sjeikhs lieten toekennen [3]). De titel Panĕmbahan, die letterlijk „voorwerp der eerbiedige vereering" beteekent, is oorspronkelijk een zeer hooge, en slechts in het later gebruik minder aanzienlijk geworden dan die van sultan, dien nog geen der vorsten van Demak schijnt gevoerd te hebben, en die in het geheel op Java eerst veel later in zwang schijnt te zijn gekomen, zoodat hij aan de oudere vorsten slechts nu en dan bij anticipatie gegeven wordt.

Na eenige jaren eerst, waarschijnlijk in den aanvang der volgende eeuw, werd in de Soenda-landen de banier van den Islam

---

[1]) Raffles, II. 143. Soenan Kali Djågå is minder bekend dan de anderen, ofschoon hij mede genoemd wordt onder de acht soenans die zich met Raden Patah tegen Madjapahit verbonden hadden. Terwijl zij te Demak vergaderd waren, daalde, volgens eene gangbare legende, in hun midden een schapenvacht neder, waarop een groen kleed van den Profeet lag, voor den aanvoerder in den krijg bestemd. Kali Djågå nam het kleed op, dat voor zijne voeten nederkwam, en gaf het aan Soenan Ngoendoeng. Het graf van S. Kali Djågå wordt gewezen te Kadilangoe bij Koedoes. Zie over hem Brumund, Verh. Bat. Gen., XXXIII, 169, 172, 174.

[2]) Mawerdi, ed. Enger, 5; Weil, Gesch. d. Chalifen, I. 3.

[3]) Zie voorbeelden in mijn „Borneo's Westerafdeeling", I. 213, en mijn „Atchin", 25.

geplant. Het geschiedde door den Sjeikh Noeroe'd-dîn Ibrahîm ibn Maulana Israîl [1]). Van al de zeer uiteenloopende overleveringen omtrent zijn persoon verdient die het meeste vertrouwen, welke vermeldt, dat hij door een vorst van Demak werd aangesteld tot bestuurder van het tegenwoordige Tjeribon [2]). Daar bouwde hij zich eene woning op den heuvel Djati, die een paar palen noordelijk van de plaats waar nu de hoofdstad staat, uit de strandvlakte verrijst. Hij kreeg er een grooten roep door de genezing van een melaatsche vrouw, met dat gevolg dat duizenden tot hem kwamen om zich in de nieuwe leer te laten onderwijzen. Aanvankelijk poogden de hoofden der omringende landschappen de beweging tegen te gaan, doch ziende dat hun wederstand niet baatte, lieten zij er ten laatste ook zich zelven door medesleepen. De regenten van Galoe, Soekapoera en Limbangan namen allen den Islam aan en huldigden den Sjeikh althans als geestelijk vorst, die daarom als de grondlegger der dynastie van de Sultans van Tjeribon beschouwd wordt. Na zijn dood is op den Goenoeng (berg) Djati een astana of grafstede voor hem opgericht, uit vijf terrassen bestaande, die door trappen met elkander verbonden zijn. De onderste drie bevatten de graven van verschillende personen, op het vierde staat een fraaie moskee, en het graf van den heilige bevindt zich op het vijfde. Ongeloovigen

---

[1]) Dit beteekent: Noeroe 'd-dîn (Licht van den godsdienst) Ibrahim, zoon van onzen heer Israîl. Dat deze naam gewoonlijk tot Ibn Moelana (Jav. uitspraak voor Maulana), d. i. zoon van onzen heer, verkort wordt, is in overeenstemming met de ook in Aziatische landen algemeene gewoonte zeer bekende personen alleen bij den titel („onze heer", „de Sjeikh" enz.) te noemen.

[2]) Volgens de overlevering kreeg de plaats den naam Tjirĕbon, d. i. garnalenwater, omdat dit de geliefde drank was van Soenan Goenoeng Djati. Beter is de naam uit het menigvuldig voorkomen der kleine, rĕbon genoemde, garnalensoort op de kust van Tjeribon te verklaren; men schrijft in het Javaansch ook Tjarĕbon, Tjĕrĕbon of Tjĕrbon. De schrijfwijze T j e r i b o n (in allen gevalle verre te verkiezen boven C h e r i b o n, dat eene uitspraak van *ch* als in het Engelsch vooronderstelt), is niet volkomen nauwkeurig, doch wijkt bij toonlooze uitspraak der *i* slechts weinig van den goeden vorm af. Vgl. over dezen naam Pijnappel, Geogr. v. N. I., bl. 184.

mogen niet hooger dan tot het derde terras opklimmen [1]). De heilige van Tjeribon wordt door het nageslacht onder den naam van Soenan Goenoeng Djati vereerd.

Ik kom nog even terug op het historisch gezag der in het hoofdstuk medegedeelde overleveringen. Men kan hier en daar hare onwaarschijnlijkheid, hare onderlinge tegenstrijdigheid, hare ongerijmdheid zelfs in het licht plaatsen; men maakt ze niet tot historie door er enkel het aanstootelijke uit weg te nemen; maar, zoolang geene nieuwe zuiverder bronnen geopend worden, waarvoor de kans gering schijnt, kan men er evenmin iets beters voor in de plaats stellen. Doch de waarheid van eenige der voornaamste trekken wordt door een aantal overblijfselen gestaafd. Raffles zegt dat de paséban of gehoorzaal van Madjapahit, waarvan wij de plaats onder de ruïnen der oude hoofdstad terugvonden [2]), naar Demak werd overgebracht, waar zij tegenover de moskee werd opgericht, en Brumund leert ons, dat nog te Demak eene strook gronds, waarop thans het zoutpakhuis staat, aan de aloen-aloen tegenover de moskee gelegen, voor de plaats doorgaat waar de vorsten van Demak hun verblijf hielden, en nog altijd de s i t i n g g i l [3]) genoemd wordt. Over de moskee heb ik reeds gesproken. Ter zijde van haar is een begraafplaats waarin men de rustplaatsen toont van Raden Patah en zijne opvolgers, die echter den beschouwer niets bijzonders bieden. De Pangéran Koedoes, die de stamvader schijnt geweest te zijn van eene lijn van regenten die Koedoes als vazallen van Demak bestuurden, ligt te Koedoes zelf begraven in eene met zorg onderhouden tombe, overdekt door een grafhuis met muren van kalksteen, die geheel opengewerkt en met rosetten en andere ornamenten op vierkante vakken versierd zijn, terwijl daarbij eene hoogst

[1]) Valentijn, IV. 15; Van Hoëvell, Reis, I. 79.

[2]) Zie bl. 211.

[3]) Sitinggil (Siti inggil, hooge grond) heet eene verheven plaats vóór den ingang der vorstelijke paleizen, waar de vorst verschijnt als hij zich aan zijne onderdanen vertoonen wil. De in den tekst bedoelde plaatsen leest men bij Raffles Java, II. 145, en Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII. 168.

merkwaardige moskee verrijst, met een vierkant voorplein, dat door een minaret in den vorm van een Hindoe-tjandi, en door muren, torentjes en poorten, alles van rood gebakken steen en in den stijl der gebouwen van Madjapahit, wordt ingesloten [1]). Dat de graven der voornaamste soenans en andere personen die eene rol in de vermelde gebeurtenissen vervullen, bij Tjeribon, Demak, Toeban, Grissee, Soerabaja en elders worden aangewezen, heb ik in den loop van mijn verhaal doen opmerken. Maar er bestaan in zeker opzicht ook nog levende getuigen voor de verhaalde feiten. Er wonen te Demak en Koedoes nog afstammelingen van Panembahan Djimboen en Pangéran Koedoes, die den titel van raden voeren. Twee dier radens, tevens hadji's, zijn, of waren nog weinige tientallen jaren geleden, te Koedoes priesters bij de moskee en bewakers van het graf van hunnen voorzaat. Deze zijn echter niet meer officiëel door de regeering erkend; maar het graf van Soenan Kali Djågå te Kadilangoe is, of was althans voor eenige jaren, toevertrouwd aan een geestelijk, door het Gouvernement erkend en bezoldigd pangéran, die zich beroemt in rechte lijn van die heilige mannen af te stammen [2]). Ditzelfde doet het hoofd, dat het graf van Soenan Dradjat aan den grooten weg van Toeban naar Sidajoe, benevens de geheele dessa Dradjat bezit, welke laatste tijdens het Engelsch tusschenbestuur aan zijne familie is afgestaan [3]).

ZESDE HOOFDSTUK.

De Portugeezen op weg naar Java; hunne botsing met de Javaansche kolonie te Malakka.

Terwijl de Islam zich uitbreidde in het Oosten en de armen reeds naar Java's stranden uitstrekte, begon in het verre Westen eene nieuwe natie, opgewassen en gehard in de worste-

[1]) Brumund t. a. p., 169—171.
[2]) Brumund t. a. p., 172.
[3]) Rapport betr. de partic. landerijen beoosten de Tji Manoek, bl. 455.

ling tegen de belijders derzelfde leer, zich aan te gorden om den strijd, in het westelijk halfrond zoo glansrijk gevoerd, ook voort te zetten in de zeeën en langs de kusten van het oostelijke. Jaloerschheid op de groote ontdekking van Columbus, in den dienst van Spanje volbracht, zucht naar goud en naar avonturen, vereenigden zich met geloofsijver, om de dappere zonen van Portugal naar het Oosten te drijven. Den 22sten November 1497 zeilde Vasco de Gama de Kaap de Goede Hoop voorbij. Negen jaren later verschafte Affonso d'Albuquerque aan de Portugeezen een vasten voet in Hindostan door de verovering van Goa, en begon hij reeds de blikken naar den Archipel te wenden, waar Malakka, groot en machtig door een bloeienden handel, als de sleutel tot de landen van het verre Oosten beschouwd werd.

Slechts zeer weinige Europeanen waren, voor zoover ons bekend is, vóór dat tijdstip tot Insulinde doorgedrongen. Marco Polo van Venetië bezocht omstreeks 1290 eenige gedeelten van Sumatra, maar kende Java alleen van hooren zeggen [1]). De eerste Europeaan, die Java bereikte — omstreeks 1323 — was de Italiaansche monnik Fra Odorico van Pordenone; maar omtrent de toestanden is uit zijn reisverhaal niet veel te leeren [2]). De Venetiaan Nicolo de' Conti, die omstreeks 1430 reisde, zegt dat hij een jaar op Sumatra doorbracht en later negen maanden op Groot en Klein Java (Java en Bali?), van welke eilanden echter, in weêrwil eeniger juiste herinneringen (b. v. omtrent het pandelingschap, de hanengevechten en de wreedheid der bevolking), in zijne reisbeschrijving zoo

[1]) Zie bl. 11 en 58. Al de hier genoemde reizen zijn bevat in de bekende verzameling van Ramusio; van sommige bestaan echter betere uitgaven, die hierna worden opgegeven.

[2]) Wij lezen dat het eiland wordt geregeerd door een oppervorst met zeven koningen onder zich. De pracht van zijn paleis wordt in de levendigste kleuren beschreven en er wordt melding gemaakt van zijne oorlogen met Kathai. Onder de voortbrengselen van het eiland worden kamfer, cubebe of staartpeper, kardamom, muskaatnoten genoemd, en in het geheel alle levensbehoeften met uitzondering van wijn. Zie Yule, Cathay and the way thither, printed for the Hakluyt Society (1866), bl. 87.

verwarde voorstellingen gegeven worden, dat hij o. a. de paradijsvogels onder de voortbrengselen van Java noemt [1]). Ludovico di Varthema van Bologna eindelijk, die in 1505 volgens zijn zeggen veertien dagen op Java doorbracht, verhaalt zulke zonderlinge dingen, dat hij het eiland blijkbaar niet bezocht heeft [2]).

Eenig meer vertrouwen verdienen de berichten van Duarte Barbosa van Lissabon [3]), die in den aanvang der zestiende eeuw aan de kust van Malabar verblijf hield. Hij geeft ons de eerste stellige mededeelingen over de talrijke Javaansche kolonie die zich om den wille des handels te Malakka gevestigd had, hoewel hij deze plaats waarschijnlijk niet bezocht heeft, evenmin als Java. Wat de gesteldheid van dit laatste betreft verkeert hij in de zonderlinge dwaling, die wij echter ook nog later zullen aantreffen, dat Soenda een geheel van Java gescheiden eiland is, op den weg tusschen Sumatra en Java gelegen. Van Soenda weet hij alleen te zeggen dat het veel peper voortbrengt, een eigen koning heeft, en dat vandaar vele slaven naar China worden uitgevoerd. Omtrent Java treedt hij in meerdere bijzonderheden. Hij noemt het Groot-Java en kent daarnevens een Klein-Java of Çindoaba (Soembawa?), waarschijnlijk als de algemeene naam voor de geheele slechts door smalle straten verdeelde keten van Bali tot Flores. Wat hij van de voortbrengselen, den handel, de levenswijze en gebruiken der Javanen verhaalt, draagt in het algemeen den stempel der waarheid; maar wat hij ons aangaande den politieken toestand van het eiland meldt, schijnt niet voor den

[1]) De Italiaansche vertaling van Ramusio is nagenoeg onbruikbaar. De oorspronkelijke tekst bevindt zich in Poggio, De varietate fortunae (Parijs 1723) en bij Kunstmann, Die Kenntniss Indiens im 15. Jahrhundert, München 1863. Vgl. ook mijne noot op Wallace's Insulinde, II. 503.

[2]) Vgl. Tiele in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. v. N. I. 4e Vr. I. 321.

[3]) Zijne reis geeft in Ital. vertaling Ramusio, Navigationi (Venetië, 1588). I. 288. De Portugeesche tekst is uitgegeven in D. II der Collecção de noticias para a historia e geografia das naçoes ultramarinas que vivem nos dominios Portuguezes (Liss. 1867). Zie mijne noot op Wallace's Insulinde. II. 504.

tijd zijner reis te passen. Volgens Barbosa was Java bewoond door heidenen, en vond men alleen Mohammedanen (hij noemt ze „Mooren") in de zeehavens en langs de stranden, wel is waar staande onder vorsten van denzelfden godsdienst, maar toch het oppergezag erkennende van den oppervorst des eilands, die een heiden was, in het binnenland woonde, groote macht bezat, en den naam droeg van Pate Udra [1]). Ofschoon de Mohammedaansche vorsten dikwijls tegen den oppervorst waren opgestaan, waren zij altijd weder door hem onderworpen. Men zou meenen bij dit bericht eenige jaren achterwaarts verplaatst te zijn, in het tijdvak dat aan den laatsten strijd van Raden Patah tegen Madjapahit voorafging. Alleen zou men dan groote moeite hebben om dien naam Pate Udra of Oedra te verklaren. In Pate [2]) zal wel het Kawi-woord pati, d. i. h e e r, schuilen, waarmede het thans als titel van rijksbestierders en regenten op Java zeer gebruikelijke adipati of dipati, d. i. voortreffelijk heer, is samengesteld. Maar die titel wordt, zooveel ik weet, nooit gegeven aan de vorsten van Madjapahit, en geen hunner namen is in Pate Udra te herkennen.

Dezelfde of soortgelijke zwarigheden als de berichten van Barbosa aanbieden, keeren terug in alles wat de Portugeesche schrijvers ons omtrent het oude Java verhalen. Voor den geschiedschrijver van dat eiland zijn hunne mededeelingen al niet veel bruikbaarder dan de overleveringen der inlanders, ofschoon om geheel andere redenen. Behoudens eene neiging tot overdrijving en grootsprekerij, waarbij de nuchterheid der oude Hollandsche reisverhalen zonderling afsteekt, kan men die schrijvers in het algemeen niet van opzettelijke vervalsching der waarheid beschuldigen; in tegenstelling met de phantas-

---

[1]) Bij Ramusio (t. a. p. 319) staat Pale Udora; doch in het Portugeesche origineel, p. 369, leest men den naam, zooals hij hier geschreven is. In plaats van Cindoaba heeft Ramusio Ambaba.

[2]) Dat wij later zullen zien terugkeeren in de namen Pate Unuz en Pate Quetir of Catir. Over het verschil tusschen p a t i en p a t i h, zooals thans een vezier of luitenant genoemd wordt, zie Roorda-Vreede, Jav.-Nederd. Handwoordenboek, bl. 763 en 765.

magorie die ons de Javanen als geschiedenis opdisschen, streven zij naar het getrouw wedergeven der werkelijkheid. Maar zij kenden de taal niet der volken in wier midden zij in Insulinde verkeerden, zij hadden geen denkbeeld van hunnen politieken en maatschappelijken toestand, van hunne zeden, hunne begrippen, hunnen godsdienst. Zij zagen alles door een gekleurden bril, pasten Europeesche begrippen toe op de inlandsche toestanden en vervielen telkens in het schromelijkste misverstand van wat zij hoorden en zagen. De echt lokale kleur wordt in hunne berichten geheel gemist; 't is of zij Portugeesche capitães in plaats van Javaansche satrijå's voor ons laten optreden. Maar nog de grootste plaag voor den geschiedvorscher is wellicht de gruwelijke verminking der eigennamen. De Portugeezen onderscheiden zich door een zeer onnauwkeurig oor in de opneming van vreemde klanken, waaraan wellicht ook de zonderlinge verminkingen die zoowel Latijnsche als Arabische woorden in hunne taal ondergaan hebben, gedeeltelijk zijn toe te schrijven. En zonder kennis der talen gaven zij alle namen slechts weêr in de vormen waarin zij die opvingen en naar hunne weinig buigzame organen plooiden. Onbillijk zou het evenwel zijn het groote aandeel buiten rekening te laten, dat in die misvormingen toekomt aan schrijf- en drukfouten, die bij het weêrgeven van vreemde eigennamen doorgaans het weligst voortwoekeren. Hoe het zij, de bronnen waaruit hier de geschiedvorscher te putten heeft, zijn in de hoogste mate troebel, en het is een schier wanhopige taak zich den weg tot de waarheid te banen door de phantasieën der Javanen en de misverstanden der Portugeezen.

Ofschoon Barbosa, misschien door een aanhanger van het oude geloof eenzijdig ingelicht, de vorderingen van den Islam op Java te zeer in de schaduw stelt, bewijzen toch onderscheidene trekken der Javaansche overlevering, dat door den val van Madjapahit de macht der Sjiwaïeten in de eigenlijk Javaansche gewesten wel geknakt, maar niet vernietigd was. In al de landen ten oosten van Soerabaja hielden zij zich nog

langen tijd staande, onder aanvoering, zoo het schijnt, van prinsen uit het Madjapahitsche huis, die vermoedelijk voortgingen aanspraak te maken op het oppergezag over het geheele eiland, en de hoop om het te heroveren niet lieten varen. Het is onder deze prinsen, dat wij, naar het mij toeschijnt, den Pate Udra van Barbosa, welke dan ook zijn ware naam moge geweest zijn, te zoeken hebben.

Men herinnert zich dat ik hierboven [1]), volgens eene bekende Javaansche overlevering, die de grondslag is geworden van de gewone voorstelling omtrent de verhouding van Bali tot Java, de vlucht der Javaansche benden onder Dipati Goegoer verhaalde, die, door de scharen van den Islam tot Balambangan vervolgd, scheep gingen en een toevlucht vonden op Bali. Dat die overlevering verkeerd wordt opgevat, wanneer men alleen aan deze overkomst van Javaansche vluchtelingen de vestiging van het Hindoeïsme op Bali toeschrijft, is duidelijk, daar dit eiland reeds te voren aan het rijk van Madjapahit onderworpen was geweest, gelijk dan ook de eigen overleveringen der Balineezen de Hindoeïseering deels aan de vroegere veroveraars, deels aan de latere vluchtelingen toeschrijven [2]). Maar evenmin als die verhuizing van Hindoe-Javanen naar Bali met de vlucht der strijders van Madjapahit aanving, evenmin nam zij daarmede een einde; men heeft gewoonlijk veel te veel in één punt samengedrongen, wat eigenlijk het werk van eeuwen was. Het verdient dan ook al dadelijk onze aandacht, dat er eene afwijkende voorstelling van de bovenvermelde Javaansche overlevering bestaat, volgens welke de kroonprins van Madjapahit, Dipati Goegoer, na van Malang verdreven te zijn, aanvankelijk eene schuilplaats vond in Balambangan, zich daar nederzette, de stamvader werd der latere Balambangansche vorsten, en zich eerst jaren later naar Bali

---

[1]) Bl. 243.

[2]) Zie b. v. T. v. N. I. 1868. II. 376. Vgl. boven bl. 224, noot 2. Over op Bali gevonden koperen platen uit de 10e, 11e en 12e eeuw vgl. Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXIII. 16.

begaf, waar hij als Dewa Agoeng of Oppervorst werd erkend [1]). Aan Dipati Goegoer wordt dan ook de stichting toegekend van de stad waarvan de ruïnen nog nabij Rågå Djampi, in de tegenwoordige assistent-residentie Banjoewangi, worden aangetroffen en onder den naam van ruïnen van Matjan Poetih bekend zijn [2]). Zij liggen te midden eener wildernis, van rivieren en beken doorsneden, en hebben eene verbazende uitgestrektheid, maar zijn thans grootendeels vormlooze puinhoopen. Er zijn overblijfsels van een ringmuur van gebakken steen, die eenmaal vijf kwartier in den omtrek had en vier meter hoog, twee breed en met eene borstwering voorzien was. De voornaamste ruïne is een tempel waarvan het dak is verdwenen, maar de fundamenten en een deel der muren zijn in stand gebleven. Deze laatste bestaan uit twee steenlagen, de binnenste is van baksteen, de buitenste van een witten kalksteen, zooals wij reeds in de ruïnen van Singåsari aantroffen; voor den tempel van Matjan Poetih is hij waarschijnlijk van de zuidkust gehaald. Aan de buitenzijde zijn de muren verdeeld in vierkante vakken, waarin bloemen en arabesken zijn gebeiteld. Men kan nog duidelijk zien, dat de tempel op een terras ter hoogte van eenige voeten stond waarnaar men met een trap opklom. Bij den tempel heeft men overblijfselen van waarschijnlijk Hindoesche beelden gevonden, die deels naar Batavia gevoerd zijn, deels bij het huis van den assistent-residentie te Banjoewangi bewaard worden. Vroeger stond er ook een sierlijk huisje voor de verbranding van vorstelijke lijken. Het is het algemeen gevoelen der oudheidkenners, dat de gebouwen van Matjan Poetih, schoon ontwijfelbaar door Sjiwaïeten gesticht, in stijl van alle andere monumenten van Java verschillen en de jongste periode der Hindoe-kunst, hare laatste

---

[1]) Hageman in Ind. Archief. 1. 2. 239.

[2]) Een andere stichter wordt genoemd in de Babad Balambangan (Brandes, Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXVII. 330, 335), nl. Tawang aloen. Daar er waarschijnlijk slechts één Balambangansche vorst van dien naam bestaan heeft, die in de tweede helft der 17e eeuw leefde, schijnt deze overlevering minder betrouwbaar; al is het niet onmogelijk, dat Matjan Poetih zoo jong is.

zwakke pogingen na den val van Madjapahit, vertegenwoordigen; maar zij zijn nog te weinig grondig onderzocht, om er een stellig oordeel over uit te spreken [1]). Sommigen gissen dat Matjan Poetih door een uitbarsting van den Raoen in 1638 vernield is; anderen schrijven de verwoesting toe aan de vreeselijke oorlogen waarvan deze gewesten het tooneel zijn geweest.

Hoe het zij, er heeft hier in het oosten van Java, lang na den val van Madjapahit, een rijk van Balambangan bestaan, dat dezelfde instellingen, denzelfden godsdienst had als Bali; welks vorst het oppergezag van den Dewa Agoeng van Bali moet erkend hebben, en dat in zijne oorlogen met de Mohammedaansche vorsten van Java hulp van Bali ontving, terwijl zijne krijgsbenden bij geleden nederlagen op dat eiland eene toevlucht vonden.

Bij onze oude schrijvers komt dit Oost-Javaansche rijkje gewoonlijk onder den naam Balamboeang voor; doch dit schijnt slechts eene verbastering van Blambangan of Balambangan, welke naam nog aan het zuidoostelijk schiereiland van Java gegeven wordt [2]). De uitgestrektheid van het eigenlijke vorstendom Balambangan schijnt altijd ongeveer aan die der tegenwoordige afdeeling Banjoewangi te hebben beantwoord, maar zijn vorst werd natuurlijk als opperheer gehuldigd door al de regenten van Java's Oosthoek die hun gezag aan Madjapahit ontleenden, zoolang zij zich nog tegen de wapenen der Moslemen wisten te handhaven. Toen Balambangan zelf leenplichtig werd aan Bali, werden derhalve die gewesten een soort van achterleenen. In welken treurigen toestand Cornelis de Houtman in 1597 deze streken vond, zal ons in een volgend hoofdstuk blijken; maar wij mogen niet voorbijzien wat ons weinige jaren vroeger de Engelsche reiziger Thomas Cavendish omtrent Balambangan verhaalt. Toen deze in Maart 1588 bij Java's oostpunt ten anker kwam, kreeg hij een bezoek van ambtenaren des Konings, vergezeld van eenige in

[1]) Men zie over deze ruïnen Verbeek, lijst v. oudh., bl. 324—325.

[2]) Valentijn, IV. I. 51, spreekt van „het vorstendom Balamboang, ook wel Balamboangan".

zijn hoofdplaats gevestigde Portugeezen, die zeer verheugd waren de Engelschen te ontmoeten, dewijl zij in anderhalf jaar geen Europeanen gezien hadden. Van hen vernam de Engelsche vlootvoogd, dat de Vorst door zijne onderdanen met grooten eerbied werd beschouwd, dat hij niet minder dan honderd en zijn zoon vijftig vrouwen had, en dat, wanneer hier een koning stierf, zijn lijk werd verbrand en vijf dagen later al zijne vrouwen, na een kogel dien zij in de hand hielden te hebben weggeworpen, met het gelaat naar het oosten gekeerd zich eene kris in het hart stieten, en badende in haar bloed met het aangezicht op de aarde vielen [1]). Dit alles stemt zeer overeen met hetgeen ons van Bali verhaald wordt, waar, zooals Friederich zegt, de polygamie verder gaat dan in eenig ander land; waar vaak onderscheidene vrouwen zich bij de verbranding van het lijk van een vorst plachten op te offeren, en waar de meest geachte, ofschoon niet de meest gewone, manier van deze zelfopoffering daarin bestaat, dat de vrouwen zich in het vuur storten, terwijl zij zich met een kris van het leven berooven [2]). Het bericht door de Portugeezen aan Cavendish gegeven, is slechts onnauwkeurig in een paar kleinigheden. Zij hebben verzuimd te vermelden dat op het doorsteken het verbranden volgt, en ten onrecht eenig tijdsverloop aangenomen tusschen de lijkverbranding en de zelfopoffering der vrouwen, die wel steeds eenige dagen na den dood van den vorst, maar te gelijk met de verbranding van zijn lijk plaats heeft.

Wanneer wij de sporen der Sjiwaïeten in de eerste eeuw na den val van Madjapahit verder in Oost-Java volgen, stuiten wij op de merkwaardige overlevering omtrent de vlucht van den Patih of Rijksbestierder van Madjapahit, Dipati Gadjah mådå, naar Senggårå ten zuidwesten van Malang, waar hij

[1]) Nauwkeurige versameling der gedenkwaardigste zee- en land-reysen, bij Pieter v. d. Aa. D. XX, Eerste scheepstocht van Th. Candisch, 32.

[2]) Verh. v. h. Bat. Gen. XXIII. Voorl. verslag van Bali, 9 vv. De vrijwillige verbranding der vrouwen in de Middeleeuwen op Java vermelden ook de Chineesche berichten (Groeneveldt, Notes on the Mal. Arch., 52).

zich met het opperhoofd Kjai-gĕdé Sĕnggårå verbond. In de nabijheid van Soember Poetjoeng, rechts van den weg die thans door het district Senggårå van Kepandjen, de hoofdplaats, naar Panggang-lelé voert, wordt nog te midden der wildernis een kolossaal staand Ganesja-beeld aangetroffen, en in de nabijheid vindt men de sporen van galĕngans of dijkjes om het water op de sawahs te houden, die het zeker bewijs opleveren, dat deze streek eenmaal bevolkt en bebouwd was [1]). Pigafetta, reisgenoot van Magalhães, noemt Gadjah mådå onder de steden van Java, en het vermoeden ligt dus voor de hand, dat het eenmaal de hoofdplaats van een rijkje is geweest, waaraan gemelde persoon den naam van Dipati Gadjah mådå heeft ontleend. Evenwel laat zich hiermede niet gemakkelijk de Balineesche overlevering overeenbrengen, dat de Patih Gadjah mådå de medebevelhebber was van Arjå Damar bij de verovering van Bali; dat de eerste Dewa Agoeng hem met het landschap Mengoeï beleende, en dat de vorsten van Mengoeï, Karang-Asĕm en Boeleleng van hem afstammen [2]). De overlevering groepeert om zekere namen een cyclus van feiten die vaak met elkander onbestaanbaar zijn, zoodat wij met nadruk herinnerd worden aan de onmogelijkheid, van de geschiedenis iets meer dan de groote omtrekken met zekerheid te herkennen.

Na den dood van Dipati Gadjah mådå verplaatste zijn zoon en opvolger den zetel des rijks naar het naburige Gedondong, ten oosten van Malang, en regeerde daar onder den titel van Rånggå Permånå. Hij wist allengs zijn gebied over het geheele voormalige rijk van Singåsari uit te breiden, dat nu onder den naam van Soepit Oerang bekend werd, en door sommigen wordt hem de stichting der sterkte Koeta Bĕdah en

---

[1]) T. v. N. I. 1871, II. 445 noot.

[2]) T. v. N. I. 1868, II. 376. De vorsten van Mengoeï, Karang Asĕm en Boeleleng voeren en voerden den titel van Goesti, die eigen is aan de kaste der waisja's of wésja's, waartoe volgens de Balineezen Gadjah mådå behoorde. Intusschen wordt en werd dezelfde titel ook gevoerd door de vorsten van Badoeng en Tabanan, die gezegd worden van den satrijå Arjå Damar af te stammen, maar door den Dewa Agoeng gedegradeerd te zijn.

zelfs het bouwen van den bovenvermelden [1]) grooten muur, tot bescherming van zijn rijk tegen Moslemen, toegeschreven. Ook leest men dat hij strooptochten deed op het gebied der Demaksche vorsten, en op een van deze Grissee verwoestte, Giri verbrandde en de graven omwoelde van hen die tot den ondergang van Madjapahit hadden medegewerkt. Met deze voorstelling van Rånggå Permånå's daden en lotgevallen is natuurlijk geheel onbestaanbaar wat sommige overleveringen melden, dat zijn rijk en hoofdstad nog vóór den dood van Soenan Giri [2]), d. i. binnen vijf jaren na den val van Madjapahit, door de vorsten van Demak verwoest werden. Misschien is hier de eerste priestervorst van Giri met een zijner opvolgers verward.

Op den val van Soepit Oerang zal ik later terugkomen. Voorloopig was het er mij slechts om te doen aan te wijzen, dat wat wij van elders omtrent Oost-Java na den val van Madjapahit weten, het bericht bij Barbosa meer verklaarbaar maakt, dan het bij den eersten oogopslag schijnt. Wij wenden ons thans tot de berichten der oudste Portugeesche schrijvers die ons de verovering van Malakka verhalen, waardoor ons ook van andere zijde eenig licht over de Javaansche toestanden zal opgaan.

Malakka was ten tijde van den aanval van d'Albuquerque eene machtige handelsstad, het middelpunt van den handel tusschen Zuid en Oost. De Mohammedanen uit Arabië, Perzië en Indië vonden hier een gunstige ontvangst, zonder dat de Hindoes (van Kalinga), de Pegoeanen, Siameezen en Chineezen van den handel waren uitgesloten; vooral de eersten hadden zich in grooten getale te Malakka gevestigd; grooter nog was het aantal Javaansche kooplieden dat men hier aantrof, of althans handelaars van Java — het mogen voor een deel Maleiers zijn geweest; geene hoofden waren rijker en machtiger dan die der Javaansche volkplanting. De stad strekte zich

---

[1]) Bl. 188.
[2]) Bl. 236.

mijlen ver langs het strand uit, en werd door de kleine rivier in twee deelen gescheiden, de wijken der kooplieden en de eigenlijke stad waarin zich het paleis en de groote moskee bevonden; beide deelen waren door een houten brug verbonden. Aan de beide uiteinden der stad lagen groote voorsteden, die aan de Javanen tot woonplaats verstrekten [1]). In de oostelijke verzamelden zich de kooplieden van Toeban, Djapara, Soenda Kalapa (Djakarta), en het aan de Javanen onderhoorige Palembang, en aan haar hoofd stond een Javaan dien de Portugeezen met een verminkten naam Utimuti Radja [2]) noemen, een man van zeer hoogen leeftijd — hij telde omstreeks 80 jaren — die in rijkdom en macht alleen bij den Sultan achterstond. Het minder machtige hoofd der westelijke voorstad, die voornamelijk door de handelaars van Grissee [3]) en omstreken werd bezocht, wordt Toean Kolaskar geheeten. Beide hoofden oefenden in hun gebied eene onbeperkte rechtsmacht; zoowel zij als de massa hunner onderhoorigen waren belijders van den Islam [4]).

Toen de Portugeesche vlootvoogd Diogo Lopez de Sequeira in 1509 het eerst met een klein eskader van vijf schepen voor Malakka verscheen, schijnt Utimuti Radja de Portugeezen met

---

[1]) Van die voorsteden heet de oostelijke bij De Barros Iller, de westelijke Upi. Men zou geneigd zijn hierin verminkingen van de bekende Maleische termen Ilir en Oedik te zoeken, in den zin van beneden- en bovenstad; maar de ligging schijnt dan niet goed te passen.

[2]) Men vindt Utimutiraja, Utemutaraja en Ute Timuta raja. Welke Javaansche naam in deze wanspellingen schuilt, is niet uit te maken; maar het laatste lid raja beteekent, volgens de eigen verklaring van De Barros, koning, en is dus het bekende radja.

[3]) Dat het Agaci, Agacim of Agrasim der Portugeezen de bekende handelsplaats Grissee is, staat vast; hoe wonderlijke verbasteringen de eigennamen ook onder hunne handen geleden hebben, men kan toch moeilijk aannemen, dat zij deze stad door de inlanders Gresik of Garsik hebben hooren noemen, zooals thans geschiedt. Een der babads geeft echter den naam Gĕrawasi aan de stad, die althans iets meer op de Portugeesche schrijfwijzen gelijkt (Wiselius in Tijdschr. v. I. T. L en Vk. XXIII. 463). Wij noemen de plaats met den door het eeuwenlang gebruik geijkten naam Grissee.

[4]) De Barros Dec. II, Liv. IV. Cap. 3, Liv. VI. Cap. 1 en 3.

vrees en wantrouwen gadegeslagen en ijverig deelgenomen te hebben aan de verraderlijke handelingen waarvan de Portugeesche vlootvoogd bijna het slachtoffer geworden was. Toen echter in 1511 d'Albuquerque met een grootere macht van negentien schepen kwam opdagen om het aan Sequeira gepleegde verraad te wreken, trad hij, deels uit vijandschap jegens den Sultan, deels uit zorg voor zijne veiligheid en die der zijnen, met de Portugeezen in heimelijke onderhandeling, waarvan het gevolg was dat de Javanen aan de verdediging der stad slechts flauwelijk en voor den schijn deelnamen. Zoo tenminste verzekerde de sluwe Javaan, toen d'Albuquerque hem over de houding van zijn volk in den strijd ter verantwoording riep, en de Portugeesche vlootvoogd, ofschoon hij hem misschien reeds toen niet geheel vertrouwde, stelde zich met die verklaring tevreden. Na den val der stad haastte zich Utimuti Radja om zich in handen van den bevelhebber te stellen, en ontving hij van dezen eene schitterende belooning, daar hij hem onder den titel van Sjahbandâr met het bestuur en de rechtspraak over de gansche Mohammedaansche bevolking belastte. In den strijd dien d'Albuquerque tot verzekering zijner verovering nog verder tegen den gevluchten Sultan voerde, werd hij dan ook door een corps van 600 der volgelingen van Utimuti bijgestaan [1]).

Het duurde echter niet lang of de achterdocht van d'Albuquerque tegen den machtigen Javaan ontving nieuw voedsel door brieven van zijne vijanden, die hem bij den vlootvoogd van verstandhouding met den zoon des gevluchten Sultans beschuldigden. Weldra werden ook tal van andere grieven tegen Utimuti te berde gebracht: gruwelijke afpersingen en knevelarijen van allerlei aard, het opkoopen van alle rijst om die tegen ongehoorden prijs weder te verkoopen, het verbod aan zijne onderhoorigen om de nieuwe munt aan te nemen die de Portugeezen lieten slaan. In den raad van d'Albuquerque werd in het geheim de dood van het overmoedig hoofd

---

[1]) De Barros Dec. II, l. IV c. 4, l. VI c. 3, 5 en 6.

besloten; maar de voorzichtigheid die dezen elk opontbod door den bevelhebber onder een of ander voorwendsel met een weigering deed beantwoorden, verijdelde den toeleg om hem heimelijk van kant te maken. Dit noopte eindelijk de Portugeezen om het masker af te leggen. De beschuldigingen tegen Utimuti werden in eene vergadering der hoofden openlijk voorgelezen, waarna hij met zijn voornaamste bloedverwanten werd gegrepen en in de gevangenis geworpen, terwijl een ander aanzienlijk Javaan, wellicht Pati Katir [1]) genaamd, in zijne plaats aan het hoofd der Javanen werd gesteld. Daarop liet d'Albuquerque een gerechtelijk onderzoek tegen Utimuti instellen; al wat hij aan anderen had afgeperst, waaronder niet minder dan 500 wederrechtelijk aangehouden slaven, liet de bevelhebber teruggeven, en Pati Katir kreeg last eenige schansen te slechten die Utimuti opgeworpen, de grachten te vullen die hij gegraven had. Eindelijk werd Utimuti met een zoon, een behuwdzoon en een neef ter dood veroordeeld, en zij ondergingen dat vonnis op dezelfde plek, waar eenmaal op zijn aanstoken een gastmaal voor Lopez de Sequeira was aangerecht, waarbij deze den dood zou gevonden hebben, zoo de toeleg hem niet door een geringen Javaan was geopenbaard.

Wij zijn omtrent de geschiedenis van Utimuti Radja eenzijdig onderricht, en het is onmogelijk na zulk een lang tijdsverloop te beoordeelen of hij werkelijk zoo schuldig was als hij ons wordt voorgesteld, dan of hij het slachtoffer was van misverstand en overdreven achterdocht. In allen gevalle blijkt niet genoegzaam, welke de schuld was der met hem veroordeelde bloedverwanten.

Maar deze zaak had voor de Portugeezen een langen nasleep van ernstige gevolgen. De vrouw van Utimuti had aan d'Albuquerque een groot losgeld laten aanbieden, om het leven van haren man en kinderen te redden, onder voorwaarde dat zij zich voor altijd van Malakka verwijderen en

[1]) Men vindt in de Portugeesche bronnen Patecatir, Patequatir, Pate Quetir en Patequitir.

op Java vestigen zouden, en toen haar dit, met een beroep op de onkreukbaarheid van het recht, was geweigerd, besloot zij haar groot vermogen aan te wenden om zich op de gehate Europeanen te wreken. Het gelukte haar Pati Katir door groote geldsommen, door het aanbod van een huwelijk met een harer dochters en door het prikkelen zijner eerzucht op hare hand te krijgen. Zijne eerste daad van vijandschap was, het aan de door hem bewoonde voorstad palende kwartier der Klingaleezen in brand te steken, omdat zij door hunne aanklacht de oorzaak van den dood van Utimuti en de zijnen geweest waren.

D'Albuquerque, zoodra hij dit vernomen had, gaf aan eenige officieren last Pati Katir naar zijne voorstad terug te drijven; maar nu ontbrandde de strijd slechts te heviger. Tien dagen lang richtten de scharen van Pati Katir in de doesoens der Klingaleezen geduchte verwoestingen aan, en verwekten zij zoo grooten schrik onder de bevolking van Malakka, die de woede en doodsverachting der Javanen boven alles vreesde, dat d'Albuquerque zich genoodzaakt zag aan het Javaansche hoofd vergiffenis te schenken, en zich te laten paaien met zijne verontschuldiging, dat hij de wraakzucht der Javanen niet had kunnen bedwingen en slechts om grooter kwaad te verhoeden daaraan een tijd lang den teugel had gevierd, maar dat zij nu bereid waren tot rust en gehoorzaamheid terug te keeren. Bespeurende dat de Javanen bereid waren alles voor Pati Katir op het spel te zetten, en meenende dat deze vooral gedreven was door de zucht om zich bij de vrouw van Utimuti aangenaam te maken, en zoo tot het verlangde huwelijk te geraken, ontveinsde d'Albuquerque zijn wrok, en schonk hij zelfs aan Pati Katir geheel dezelfde waardigheid die door Utimuti bekleed was.

Doch de berekening van d'Albuquerque faalde. Het nu weldra voltrokken huwelijk verhoogde zeer het aanzien en vermogen van het Javaansche hoofd; maar slechts de belofte om de wraak zijner schoonmoeder te blijven dienen, had hem tot zijn doel gebracht, en nu gebruikte hij de waardigheid

zelve die hem geschonken was, om de bevelen van d'Albuquerque te wederstreven. Daar hij hoopte dat deze met den aanstaanden oostmoeson naar Indië zou terugkeeren, onthield hij zich echter vooralsnog van openlijke vijandelijkheden.

Werkelijk maakte d'Albuquerque zich gereed om in 't begin van 1512 Malakka te verlaten. Voor zijn vertrek ontving hij nog een gezantschap van een ongenoemden heidenschen vorst van Java, die op het gerucht zijner daden de vriendschap van Portugal zocht. Volgens Castanheda zou men hier aan denzelfden vorst te denken hebben, die bij Barbosa Pate Udra heet. De geschenken bij deze gelegenheid aan den Portugeeschen bevelhebber aangeboden, zijn zeer karakteristiek. Zij bestonden uit een dozijn lansen met ijzeren punten, een grooten doek, waarop al de veldslagen van den Javaanschen vorst, „zoo natuurlijk mogelijk", geschilderd waren en twintig kleine metalen klokken, waarop men met houten staven sloeg en die akkoorden vormden. Men vindt hier dus duidelijke sporen zoowel van het batikken van katoenen stoffen als van de muziekinstrumenten door de vereeniging van een aantal gongs gevormd. D'Albuquerque liet aan zijne afreis nog een aantal benoemingen voorafgaan, waaronder ook die was van een aanzienlijk Mohammedaan, Aragemut Radja genoemd, om Pati Katir, die weinig te vertrouwen bleef, in zijne waardigheden te vervangen [1]).

De Portugeesche bevelhebber had natuurlijk wel voorzien, dat Pati Katir, die als hoofd der Javaansche voorstad veel te machtig was dan dat hij hem met het gering getal zijner Europeesche volgelingen kon bedwingen, weinig geneigdheid zou betoonen om nu het hoofd in den schoot te leggen. Hij had daarom eene verschansing laten opwerpen die de Javaansche voorstad van de stad afsneed, en de verdediging daarvan toevertrouwd aan een 70tal manschappen onder het bevel van Affonso Pessoa, aan de zeezijde ondersteund door een vaartuig,

---

[1]) De Barros Dec. II. l. VI c. 7. De bijzonderheden omtrent het geschenk van den Javaanschen vorst zijn ontleend aan Castanheda, liv. IV, c. 62.

met een stuk grof geschut en zes kleine stukken bewapend. Dit vaartuig was zoo geposteerd, dat het geschut de geheele face der schans bestreek die aan de aanvallen der Javanen bloot stond. Het gelukte echter weldra aan Pati Katir zich door een wel beraamde verrassing van het vaartuig meester te maken en de geheele bemanning te dooden; alleen den konstabel die het groote stuk bediende, werd het leven gespaard, omdat Pati Katir thans zelf van zijne diensten wilde gebruik maken. Deze aanval had plaats op het tijdstip dat Fernão Perez d'Andrade, dien d'Albuquerque als bevelhebber der zeemacht had achtergelaten, afwezig was om Hang Nadim, den laksamana of vlootvoogd des gevluchten Sultans op te zoeken, die zich 15 mijlen verder oostwaarts aan de rivier Moear had nedergezet en in verstandhouding stond met de oproerige Javanen.

Toen d'Andrade, na vruchtelooze pogingen om den laksamana tot een strijd uit te lokken, onverrichter zake te Malakka terugkeerde, vond hij de stad in groote verslagenheid. In overleg met den Portugeeschen landvoogd Ruy de Brito werd nu tot een gelijktijdigen aanval te land en te water op de Javaansche voorstad besloten. De verdedigingsmiddelen van Pati Katir waren lang niet te verachten. Hij had een grooten muur van ijzerhout opgericht, van binnen en buiten door aarden wallen en fascinen gedekt, door een gracht verdedigd en met een groot aantal stukken bewapend, terwijl daarachter een klein fort lag, dat, tot verbazing der Portugeezen, die hierin het sterkste bewijs zagen van de grootheid der door Utimuti nagelaten schatten, geheel uit wit en rood sandelhout was gebouwd.

Maar juist de voortreffelijkheid zijner verdedigingsmiddelen had Pati Katir zorgeloos gemaakt, en de Portugeezen, wier aanval hem verraste, betoonden zoo groote dapperheid, dat zij de Javanen, na eene groote slachting onder hen te hebben aangericht, naar de naburige bosschen verdreven en meester bleven van de sterkte. Den gevangen konstabel vonden de overwinnaars onthalsd bij het door de Javanen veroverde stuk, omdat hij volstandig geweigerd had op zijne landgenooten te schieten.

Een ontzaglijke buit viel bij de verovering der sterkte in der Portugeezen handen [1]).

Inmiddels was Pati Katir in de doesoens die in het dicht geboomte verscholen lagen, onbereikbaar voor de Portugeezen. Weldra echter besloot hij de onmiddellijke nabijheid der plaats die hem zoo noodlottig geweest was, te verlaten, en op eenigen afstand bouwde hij eene nieuwe sterkte, die gunstig gelegen was voor den aanvoer van levensmiddelen van Java, waarna hij trachtte verstandhouding aan te knoopen met den gevluchten Sultan van Malakka, ten einde meer krachtigen bijstand van den laksamana te verwerven. De menigte van handen waarover hij te beschikken had was zoo groot, dat de nieuwe sterkte weldra voltooid was; en de schepen zelven die hem proviand van Java toevoerden, liet hij op het land halen, om daarvan een met geschut beplant bolwerk te maken, op het punt dat het meest aan den aanval der Portugeezen bloot stond. Ruy de Brito werd echter door spionnen en door onderschepte brieven van dat alles onderricht, en in een krijgsraad werd besloten aan Pati Katir geen tijd te laten om zich verder te versterken, maar het nieuwe fort ten spoedigste met alle beschikbare macht aan te tasten. Doch de aanval werd door Pati Katir met belangrijk verlies voor de Portugeezen afgeslagen, en dit gaf hem zooveel moed dat hij besloot op zijne beurt offensief te werk te gaan, en de verschansing aan te tasten waarvan de verdediging aan Affonso Pessoa was toevertrouwd. Te gelijker tijd werd ook de Sultan, die aan de fortuin van Pati Katir na het ontruimen zijner voorstad gewanhoopt had, tot grootere werkzaamheid geprikkeld, en hij gaf aan den laksamana bevel om met zijn vloot allen toevoer van levensmiddelen aan Malakka af te snijden. Eene poging van d'Andrade om den laksamana in de rivier van Moear aan te tasten, mislukte, en Pati Katir maakte van het afwezen van den Portugeeschen vlootvoogd gebruik om Pessoa gedurig te verontrusten en met lichte prauwen, die hij in de kanalen

---

[1]) De Barros, Dec. II, l. IX, c. 1.

om de stad liet rondvaren, overal brand te stichten en menschen op te lichten.

Malakka was voor den toevoer van levensmiddelen grootendeels van Java afhankelijk; maar tengevolge der gedurige onderschepping van de jonken door den laksamana was de voorraad allengs zoo schaarsch geworden, dat aan de Europeanen slechts eenmaal daags een maal van enkel rijst kon worden verstrekt, en van de inlanders velen van den honger omkwamen. Doch ook het volk van Pati Katir leed gebrek, en de hongersnood leidde een tijd lang tot een stilstand van wapenen, daar ieder te veel te doen had om spijs te zoeken, dan dat hij aan vechten kon denken. Zoodra echter de moeson het uitloopen der schepen veroorloofde, vertrok d'Andrade met een flotilje van kleine schepen om de van Java tot hulp van Pati Katir komende jonken op te wachten. Hij had het geluk zich van een jonk meester te maken die met levensmiddelen en krijgsbehoeften voor de oproerige Javanen geladen was, en aan wier boord zich, buiten zijn weten, een zoon van Pati Katir bevond. Maar onbekend met de Javaansche gebruiken, beging hij den misslag van den kapitein der jonk met een deel der bemanning, na hun de wapenen te hebben ontnomen, naar zijn eigen schip over te brengen en daar vrij te laten rondloopen. Terwijl niemand op tegenweer bedacht was, trok een der Javanen zijne kris die hij had weten te verbergen, en bracht aan d'Andrade eene wonde toe, wat het sein was voor een oproer. De Javanen werden echter spoedig overmand, eenige sprongen over boord en bereikten al zwemmende den nabijzijnden wal, maar de meesten werden in verzekerde bewaring gesteld, en den schipper werd door pijniging de bekentenis afgeperst, dat hij slechts de voorlooper was geweest van drie andere voor Pati Katir bestemde jonken, die nog in de straat van Singapoera kruisten, en dat een der gevangenen een zoon van Pati Katir was. D'Andrade maakte zich nu met weinig moeite ook van de andere jonken meester, waardoor Pati Katir zeer in het nauw werd gebracht; doch de zoon van dat hoofd ontkwam na weinige dagen uit zijn gevangenis.

Na dezen voorspoedigen tocht werd tot een nieuwen aanval op de Javanen besloten. De uitslag was ditmaal geheel in het voordeel der Portugeezen. De sterkte van Pati Katir werd verbrand, een groot deel van zijn volk verloor het leven, en hijzelf, na zich een tijdlang met de zijnen in de bosschen verborgen te hebben, bediende zich van twee jonken die hem nog van Java bereikt hadden, om zich in stilte te verwijderen en naar zijn vaderland te ontwijken, met het plan om daar hulp te zoeken. Toen zijne vlucht was bekend geworden, werd hij door d'Andrade vervolgd; maar deze, bovendien door eene ontmoeting met de vloot van den laksamana opgehouden, bemerkte weldra dat het te laat was en keerde onverrichter zake naar Malakka terug [1]). De vlucht van Pati Katir had plaats omstreeks den aanvang van 1513.

De voornaamste haven van Java, die althans welke het meest de handelsbetrekkingen met Malakka onderhield, schijnt destijds Djapara geweest te zijn. In 1513 was deze stad in handen van een aanzienlijk en vermogend Javaan, door de Portugeezen Pate Unuz [2]) geheeten. Eer ik over hem in verdere bijzonderheden treed, is het echter noodig, om den draad der geschiedenis niet te verliezen, kortelijk te herinneren wat de Javaansche overlevering meldt van de opvolging en verrichtingen der vorsten van Demak, sedert Raden Patah onder den titel van Panembahan Djimboen ten troon was verheven [3]).

Dat het gezag van dien vorst in den Oosthoek niet erkend werd, is ons in het begin van dit hoofdstuk gebleken; maar ook het overige van zijn rijk vormde een slecht samenhangend geheel, en zijne op het bezit der regalia berustende aanspraken schijnen op vele regenten weinig indruk gemaakt te hebben. Het meeste wantrouwen boezemde hem de regent van

---

[1]) De Barros, Dec. II, l. IX, c. 2 en 3.

[2]) Ook Pate Umez en Pateonuz. — Wij zullen hem met een in elk geval betere schrijfwijze Pati Oenoes noemen. Het is niet uit te maken of Wiselius terecht gist (T. v. I. T. L. en Vk. XXIII. 476—79), dat de naam een verbastering is van die der vorsten van Koedoes (vgl. boven, bl. 240).

[3]) Zie boven bl. 244.

Penging in, wiens gebied in het tegenwoordige Soerakarta was gelegen en ongeveer overeenkwam met het landschap dat thans Padjang genaamd wordt. Deze regent, Andåjå ning rat geheeten, was gehuwd met eene dochter van den vorst van Madjapahit en had bij haar twee zonen verwekt, bekend bij de namen van Kenångå en Kanigårå. Volgens sommige berichten nam de vader den Islam aan en erkende hij het gezag van Raden Patah; doch de meeste zwijgen daarvan, wat gemakkelijk te verklaren is, daar hij kort na den val van Madjapahit schijnt gestorven te zijn. Doch van zijne zonen bleef de een getrouw aan den voorvaderlijken godsdienst en stierf als kluizenaar op den berg Merapi, terwijl de andere, hetzij dan Kenångå of Kanigårå — want ook hierover bestaat verschil — den Islam omhelsde, den titel van Kjai-gedé Penging aannam en de pogingen van Siti Djenar ondersteunde, om de bevolking tot den nieuwen godsdienst over te halen. De regent van Penging schijnt stilzwijgend het gezag van Panembahan Djimboen erkend te hebben, maar weigerde, ook na herhaalde aanmaning, zich aan zijn hof te vertoonen. De vorst van Demak droeg daarom aan Pangéran Koedoes en eenige andere afgevaardigden op, hem een ultimatum te stellen en hem ingeval van weigering van kant te maken. Zij vonden hem in rouw gedompeld wegens den dood van zijn vriend Kjai-gedé Tingkir. Echter ontving hij de gezanten met oostersche gastvrijheid, maar toen Pangéran Koedoes hem de vraag stelde, of hij zich boven, beneden, buiten of binnen de macht van den vorst van Demak stelde, gaf hij ten antwoord dat hij snood zou zijn als hij er zich binnen, verdwaald als hij er zich buiten, aanmatigend als hij er zich boven, en verbijsterd als hij er zich beneden stelde. Dit echt Javaansch niets-zeggend antwoord scheen aan Pangéran Koedoes de achterdocht van Panembahan Djimboen volkomen te rechtvaardigen, zoodat hij, terwijl men den maaltijd aanrechtte, den regent door eene verraderlijke wond den dood bereidde [1]). Zijne weduwe vluchtte naar den

---

[1]) Dat er iets van dien aard moet gebeurd zijn, is zeker, maar zooals in

dalam en vond later eene schuilplaats bij de weduwe van Kjai-gedé Tingkir, waar zij een zoon ter wereld bracht die bestemd was eene groote rol in de geschiedenis van Java te vervullen.

Naar aanleiding van ons onbekende omstandigheden werd door den vorst van Demak eene geheel bijzondere regeling van het bestuur voor het landschap Bagelen ontworpen. Hij stelde het onder 40 mantri domas, d. i. mantri's over achthonderd huisgezinnen, die bij hunnen naam eenvoudig den titel van Kjai voegden en wier nakomelingen langen tijd den titel van Kentol gevoerd hebben [1]).

Panembahan Djimboen regeerde volgens sommige berichten negen, volgens andere twaalf jaren. Van zijne vijf zonen volgde Pangéran Sabrang Lor [2]) hem op, doch stierf reeds na twee of drie jaren aan een longontsteking.

De derde vorst was zijn broeder, volgens anderen zijn zoon, Pangéran Tranggånå, een veelgeprezen vorst, wien het ontwerpen van een wetboek wordt toegeschreven dat de instellingen des lands met de voorschriften van den Islam samensmolt. Volgens de Javanen zou vóór 1521 zijn gezag over het gansche eiland, van Bantam tot Balambangan, erkend zijn, en zouden alle regenten van Java naar zijn hof zijn opgekomen om hem hulde te bewijzen. Maar ofschoon wij mogen aannemen dat zijn gezag in Midden-Java zeer bevestigd en uitgebreid werd, zal het ons spoedig blijken, dat zoowel in het westen als in het oosten nog zeer veel aan de erkenning van dat gezag bleef ontbreken. Zelfs in Djapara was, volgens de Portugeesche schrijvers, nog in 1521 een heidensch opperhoofd, en Pati Oenoes, dien wij er in 1513 aantroffen en die stellig

---

schier ieder feit dat alleen op de Javaansche overlevering berust, worden de omstandigheden met eindeloos verschil verhaald. Zie Raffles, Java I. 147; Hageman, Ind. Arch. I. 2. 359, en Handleiding, I. 61; Mounier, Ind. Mag. I. 2. 165 en II. 1. 186.

[1]) T. v. N. I. VIII. 3, 177.

[2]) Den oorsprong van dezen vreemden naam, die „Prins van den noordelijken overwal" beteekent, kan ik niet verklaren.

belijder van den Islam en vermoedelijk een der krijgsbevelhebbers van Pangéran Tranggånå was, heeft er zich slechts tijdelijk kunnen handhaven. Het bericht van De Barros [1]), dat hij zich als zeeroover van Djapara had meester gemaakt, zal wel op een verkeerde opvatting berusten, en mist, in verband met alles wat wij van zijne geschiedenis weten, alle waarschijnlijkheid.

Pati Oenoes was, volgens De Barros, een machtig Javaan van hooge afkomst, die lang met het denkbeeld had omgegaan om Malakka aan zijn gezag te onderwerpen en daarbij vooral rekende op de genegenheid der Javanen die er zulk een talrijk deel der bevolking uitmaakten. Reeds vóór de verovering der stad door de Portugeezen had hij zich tot dat einde met groote toerustingen bezig gehouden en onder anderen eene jonk gebouwd, zoo groot als een Portugeesch schip van 500 ton en met zeven lagen van een mengsel van kalk en olie [2]) gedubbeld, waardoor zij tot een ondoordringbaar bolwerk was gemaakt. Met de hoofden der Javanen te Malakka had hij verstandhouding aangeknoopt, en de verovering dier stad door d'Albuquerque, wel verre van hem van zijn plan af te schrikken, had de hoop op goeden uitslag bij hem versterkt, eensdeels omdat hij gezien had voor hoe kleine macht de stad bezweken was, anderdeels omdat hij verwachtte in de gansche bevolking bondgenooten tot verdrijving der gehate vreemdelingen te vinden. Na zeven jaren met toerustingen te hebben doorgebracht, had hij eene vloot bijeen van in alles 90 vaartuigen, bemand met 12000 koppen, voor een deel Javanen van Palembang, onder 't bevel van den Toemenggoeng, en bewapend met een groot aantal op Java zelf vervaardigde stukken; want de Javanen, zegt de schrijver, waren bekwame geschutgieters. Met deze macht besloot hij Malakka aan te tasten, doch ongelukkig voor hem juist op

---

[1]) Dec. II, l. IX, c. 4.

[2]) Dit mengsel noemt De Barros **lapez**, klaarblijkelijk het Jav. **lapis**, oplegsel of doublure.

het tijdstip dat Pati Katir verslagen en naar Java gevlucht was. De Portugeezen, die reeds lang de lucht van zijne voornemens gekregen hadden, hoorden dat hij eindelijk tot hulp van Pati Katir kwam opdagen. D'Andrade ging hem met de gansche beschikbare scheepsmacht opzoeken in de zeestraat van Sabang (Straat Saboen), maar geen spoor van den vijand vindende, keerde hij naar Malakka terug, met het voornemen om zich, volgens den hem verstrekten last, naar Goa te begeven. Gelukkig was dit plan nog niet volvoerd, toen eensklaps ontdekt werd, dat de schepen van Pati Oenoes kwamen opdagen van eene andere zijde dan men ze verwacht had. Deze was namelijk, ten einde de stad te verrassen, ter sluiks langs de kust van Sumatra en onder bedekking der haar omzoomende eilanden noordwaarts tot aan den mond der rivier van Siak opgestevend en vandaar de Straat overgestoken, zoodat men in den avond van 1 Januari 1513 onverwachts de zee ten westen der stad met zijne talrijke vaartuigen bedekt zag.

De Portugeezen begrepen spoedig, dat dit niet anders dan de vloot van Pati Oenoes kon zijn, en ofschoon hare plotselinge verschijning aanvankelijk ontsteltenis en verwarring veroorzaakte, besloten zij moedig hem met de geheele macht die zij konden bijeen brengen, namelijk met 17 schepen, bemand met 350 Europeanen en eenige getrouwe inlanders, tegemoet te varen. Het geschut der Portugeezen richtte onder de vaartuigen van Pati Oenoes vrij wat schade aan; doch deze, zonder hun schieten te beantwoorden, vervolgde zijn tocht dicht langs de kust in zooveel mogelijk gesloten linie, totdat hij bij het vallen van den nacht vóór de stad en de Javaansche voorstad ten anker kwam, terwijl de duisternis de voortzetting van den strijd belette.

De Portugeezen, het ontoereikende hunner verdedigingsmiddelen gevoelende, brachten den nacht in angstige overleggingen door; doch zelfs het gezag van den Gouverneur Ruy de Brito kon d'Andrade niet afbrengen van zijn voornemen, om Pati Oenoes met de kleine scheepsmacht die hij onder zich

had, aan te tasten, omdat diens houding op den vorigen dag hem de overtuiging had gegeven dat zijn hoofddoel was voet aan wal te zetten en zich door den steun der bevolking te versterken, en dat hij weinig genegenheid had zich aan een scheepsstrijd te wagen. Terwijl dus stad en sterkte zooveel mogelijk in staat van tegenweer gebracht werden, maakte d'Andrade alles gereed, om bij het aanbreken van den dag de dicht opeengedrongen kleine vaartuigen des vijands, die het meest in zijne nabijheid lagen, met raketten in brand te schieten, terwijl hij van de daaruit geboren verwarring dacht gebruik te maken, om de groote jonken aan te tasten en aan boord te klampen.

Inmiddels had Pati Oenoes zich met de Javanen in de stad in betrekking gesteld; maar hij was niet weinig ontmoedigd en teleurgesteld, toen hij van hun opperhoofd Soerja Dewa vernam, dat Pati Katir, op wiens raad en bijstand hij vooral had gesteund, verslagen en gevlucht was. De stoute aanval der Portugeezen en de groote schade die hun geschut aan zijne eigene jonk toebracht, vermeerderden welhaast zijne verwarring, en Soerja Dewa met de zijnen bleken veel meer door zorg voor eigen lijf en goed dan door ijver voor de gemeene zaak bezield te zijn. Het plan om aan land te gaan en de Portugeesche sterkte aan te tasten, werd dus voorloopig opgegeven, terwijl de dapperheid van den vijand aan Pati Oenoes zooveel ontzag inboezemde, dat hij, in weerwil zijner groote overmacht, alleen van geduld en beleid een eindelijke zege durfde hopen. Hij besloot dus met zijne gansche vloot naar de rivier Moear af te zakken en vandaar uit, in overleg met Soerja Dewa, de Portugeezen te verontrusten en af te matten. Om zijn voornemen voor den vijand te verbergen, liet hij op zijne schepen zoo groot rumoer en geschreeuw maken, dat d'Andrade niet anders dacht of een deel der Javanen was aan land gegaan, terwijl het andere deel zich tot een aanval op zijne schepen gereed maakte.

Doch toen bij het eerste daglicht de Portugeezen de ware toedracht bespeurden en bemerkten dat de vijand in zijne

overhaasting zelfs menig anker in den steek liet, werd hun moed tot den hoogsten graad aangewakkerd. Eensklaps verhief zich, zoowel van het fort als van de vloot, de kreet: „De vijanden vluchten! Bij Sint-Jago, op hen aan!” Met groote geestdrift vervolgden zij Pati Oenoes, staken met het gereed gemaakte vuurwerk een groot deel zijner kleine vaartuigen in brand, en hadden de voldoening dat hij met zijne groote jonk, door alle andere jonken gevolgd, zonder verder aan de rivier Moear te denken, en zelfs zonder eenigen tegenweer te beproeven, in aller ijl naar Java terugkeerde. Twee jonken, waaronder die van den Toemenggoeng van Palembang, werden door de Portugeezen veroverd, en Pati Oenoes zelf had waarschijnlijk zijn behoud alleen te danken aan een hevige donderbui, die de Portugeezen in de verdere vervolging belemmerde. Door de nederlagen van Pati Katir en Pati Oenoes waren de Portugeezen te Malakka van hunne gevaarlijkste vijanden bevrijd; want in vergelijking met de Javanen werden de Maleiers slechts weinig door hen geteld [1]).

Ik merkte reeds op dat Pati Oenoes zijn gezag, of liever dat van zijn meester Pangéran Tranggånå, die vermoedelijk in den aanval op Malakka meer de hand heeft gehad dan uit de Portugeesche berichten blijkt, ook te Djapara niet op den duur heeft kunnen handhaven. Wij zullen straks de bewijzen vinden, dat die plaats voor het Mohammedaansche rijk van Demak spoedig weder moet zijn verloren gegaan. Pati Oenoes zelven vinden wij, slechts weinige maanden na zijne nederlaag voor Malakka, te Sidajoe aan den noordelijken ingang van straat Madoera, en ik houd mij overtuigd, dat hij ook daar weder als gemachtigde of gouverneur namens den vorst van Demak werkzaam was. Die vorst zelf blijft bij de oudere Portugeesche schrijvers zeer op den achtergrond; hij schijnt echter bedoeld te worden, waar zij van den Sangue de pate, vollediger Sangue de pate de Dama, gewag maken [2]). Die ti-

[1]) De Barros, Dec. II, liv. IX, c. 4 en 5.

[2]) De Barros, Dec. III, l. V, c. 6; Dec. IV, liv. I, c. 12.

tel laat zich gemakkelijk verklaren door Sang Dipati van Demak, waarbij dan Sang het bekende Javaansche voorvoegsel is, dat vóór de namen of titels van goden en doorluchtige personen wordt geplaatst.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De Portugeezen op Java. Het rijk van Demak.

Wat ik tot dusverre van de betrekkingen tusschen de Portugeezen en Javanen verhaalde, is ongetwijfeld van gewicht voor de kennis van Java's maatschappelijken toestand in de 16de eeuw, omdat er uit blijkt dat zeevaart en handel toen tot de voornaamste bedrijven der bevolking behoorden, en dat vele duizenden Javanen buiten hun geboorteland gevestigd waren; maar het verspreidt over den inwendigen toestand van het eiland al zeer weinig licht. Van eigenlijke vestiging op Java was aanvankelijk bij de Portugeezen in het geheel geen sprake, en ook later heeft die zich steeds tot eenige weinige handelaars en gelukzoekers bepaald. Wel hebben zij reeds vroeg de Javaansche havens op de noordkust bezocht, doch hoofdzakelijk met het doel om zich op hunne tochten naar de Molukken te ververschen; want een zelfstandig aandeel in den handel in specerijen te erlangen, die tijdens de verovering van Malakka geheel in handen der Maleiers en Javanen was, schijnt het hoofddoel van hun streven in den Archipel geweest te zijn. Nauwelijks had d'Albuquerque zich te Malakka gevestigd, of hij zond een Mohammedaanschen schipper van die plaats, Nakhoda Ismaël geheeten, met een jonk met Portugeesche ruilwaren naar de Molukken, als voorlooper en wegbereider van Antonio d'Abreu, aan wien eene verkenning der oostelijke eilanden werd opgedragen met een eskader van drie schepen, waarop zich onderscheiden Maleiers en Javanen bevonden die met de vaart op de Molukken bekend waren. D'Abreu nam den weg langs Java's noordkust, waar hij de destijds zoo bekende haven

van Grissee aandeed, en was, zoover wij weten, de eerste Portugees die den bodem van Java betrad; vandaar is hij waarschijnlijk naar de Banda-groep gestevend.

Nakhoda Ismaël, in den aanvang van 1513 met eene lading nagelen uit de Molukken terugkeerende, had het ongeluk zijn schip op de reede van Toeban, eene haven onder het rechtstreeksch bestuur van den Sang Dipati, te verliezen, ofschoon de lading werd gered en geborgen. Dit gaf aan Ruy de Brito, den gouverneur van Malakka, aanleiding, om in de maand Maart Juam Lopez Aluim met vier schepen naar Java te zenden, en wij lezen uitdrukkelijk dat hij in alle havens zeer wel ontvangen werd, maar inzonderheid in die van Sidajoe, waar het gezag in handen was van denzelfden Pati Oenoes, die kort te voren zoo duchtig door de Portugeezen gehavend was [1]).

Er verloopen nu eenige jaren waarin, voor zoover ik weet, niets van bezoeken van Portugeezen op Java bekend is. Doch in 1521 werd dat eiland aangedaan door een vloot van vijf schepen onder Antonio de Brito, op zijn tocht naar de Molukken om namens den Koning van Portugal van die eilanden bezit te nemen. Eerst landde hij te Toeban en vervolgens te Grissee, waar hij zich zeventien dagen ophield, „omdat het eene aanlegplaats was voor de scheepvaart dier gewesten en een overvloed van koopwaren en leeftocht derwaarts toevloeide". Verlangend eenige berichten in te winnen omtrent het tegenover Grissee liggende eiland Madoera, zond hij eene sloep derwaarts, die eene kleine rivier, langs welker boorden vele doerians en nangka's groeiden, een eind weegs opvoer. De bemanning, door deze vruchten verlokt, ging aan land, waarop de inboorlingen hen gevangen namen en de sloep aanhielden; en het kostte aan De Brito veel moeite zijn volk weder vrij te krijgen, wat hem echter ten laatste door de tusschenkomst van het hoofd van Grissee gelukte. Terwijl De Brito hier nog lag, verscheen er ook, in Januari 1522, Garcia Enriquez met vier zeilen op zijn tocht naar de Banda-eilanden,

---

[1]) De Barros, Dec. III, liv. V, c. 6.

en te gelijker tijd bracht een Javaansche jonk, met specerijen van Banda komende, het eerst de voor de Portugeezen zeer onaangename tijding, dat de Spaansche vloot onder De Magalhães zich in die wateren vertoond had [1]) en dat de kapitein van een dezer schepen de Javaansche jonk een veiligheidspas had gegeven. In het volgende jaar werd de reede van Grissee aangedaan door een Portugeesch schip dat eenige schepelingen van het ongelukkige eskader waarmede De Magelhaes de aarde had omgezeild, van de Banda-eilanden naar Malakka bracht, en De Herrera zegt van Grissee, dat het 30,000 Mohammedaansche inwoners telde, en dat er een groote handel in porcelein, zijde en andere waren van China, Borneo enz. gedreven werd [2]).

Uit deze bijzonderheden blijkt genoegzaam het groote gewicht van Grissee als handelsplaats en de vriendschappelijke voet waarop de Portugeezen er verkeerden. Toch hadden er somtijds minder aangename ontmoetingen plaats, waarvan het niet altijd gemakkelijk is de ware schuldigen aan te wijzen. De Portugeezen verkeerden nu eenmaal in het denkbeeld, dat de Javanen even trouweloos als wreed waren, en het is zeer waarschijnlijk dat in vele gevallen juist hunne ongegronde achterdocht en beleedigende voorzorgen de oorzaak van het misverstand werden. In 1523 zag Antonio de Pina zich genoodzaakt de vervolging der Maleiers in de haven van Grissee te ontwijken. Terzelfder tijd werd die plaats door Simão de Sousa en Martim Correa op hunne reis naar Banda aangedaan. Op zekeren dag kwamen, nog vóór zonsopgang, zes Javaansche vaartuigen bij Correa langs boord, drie aan deze en drie aan gene zijde. Correa hield zich overtuigd dat zij zijn schip wilden afloopen en wees hen met kanonvuur af. Doch nu begonnen de Javanen te klagen, dat de Portugeezen slecht bejegenden wie hun mondkost kwamen brengen. Correa hield echter staande dat de nacht geen geschikte tijd voor koopen en verkoopen

---

[1]) De Barros, Dec. III, l. V, c. 7.

[2]) Navarrete, Coleccion de los viages y descubrimientos. IV. 104.

was, maar toen de zon was verrezen, liet hij zich bewegen met diezelfde Javanen te handelen, ofschoon hij hun niet toeliet op zijn schip te komen. Men heeft zeker wel eenigen grond om te beweren, dat zoo de Javanen werkelijk kwade voornemens gekoesterd hadden, zij hunne prauwen niet met koopwaren zouden beladen hebben; doch in het licht der nu volgende gebeurtenissen beschouwd, moet toch de achterdocht wel eenigszins gerechtvaardigd schijnen. Nauwelijks toch hadden deze prauwen zich verwijderd, of aan Correa werd een brief gebracht van zekeren Manuel Botelho, schrijver van een schip dat te Soerabaja lag, waarheen het van Malakka ten handel was gekomen. Botelho gaf daarin kennis dat hij van eene zijner slavinnen vernomen had, dat een aanslag gesmeed werd om de Portugeesche schepen te Grissee te overvallen, en weldra bleek maar al te zeer dat dit bericht niet uit de lucht was gegrepen. Daar De Sousa en Correa na de bekomene waarschuwing dadelijk naar Banda onder zeil waren gegaan, koelde zich de woede der Javanen aan Antonio de Pina, die zich juist met tien of twaalf zijner volgelingen aan wal bevond. Allen werden afgemaakt nadat hun schip door de Javanen was overmeesterd, en Manuel Botelho zelf, die te Soerabaja niets kwaads vermoedde, werd met de beide eigenaars van het schip en eenige andere Portugeezen overvallen en omgebracht. Een aanval daarna door de Javanen op het schip gedaan, werd echter afgeweerd door de dapperheid der bemanning, die het vaartuig behouden te Malakka bracht. Maar dat de gisting in de gemoederen der Javanen bleef voortduren, ondervond nog in het volgende jaar Antonio Pessoa, toen hij met eene met specerijen geladen jonk te Grissee ten anker kwam. Ook hij werd van schip en leven beroofd, en hetzelfde zou aan Bastia Pegado zijn overkomen, zoo hij zich niet spoedig door het kappen zijner kabels gered had [1]). Wat de oorzaak is geweest dat de vriendschap der Javanen van Grissee zoo plotseling in bittere vijandschap verkeerde, is moeilijk te gissen. Misschien waren

---

[1]) De Barros, Dec. III, l. VIII, c. 8.

zij tegen de Portugeezen opgezet door den verdreven Sultan van Malakka, die destijds op Bintang was gevestigd, en juist op dat tijdstip groote voordeelen in den strijd tegen de Portugeezen behaald had, waardoor wellicht de hoop bij hem was verlevendigd hen uit den Archipel te verdrijven en zijn rijk te heroveren, zoo hij alle Mohammedaansche vorsten kon opwekken hunne krachten tegen hen te vereenigen [1]). Dit vermoeden ontvangt eenige bevestiging door hetgeen wij lezen omtrent de vernieling van vele Javaansche schepen in de nabijheid van Pahang op Malakka's oostkust door Martim Affonso de Sousa, toen hij in 1526 den vorst van dat rijk voor zijne samenspanning met den Sultan van Bintang ging straffen [2]).

Het is gemakkelijk te begrijpen dat de vijandige gezindheid der bevolking de Portugeezen een tijd lang van het bezoeken der Oost-Javaansche havens afschrikte. Alleen Panaroekan, waar wij in 1526 Antonio de Brito en João de Morene vinden, waar zich in 1528 Dom Garcia Enriquez op zijne reis van Banda naar Malakka van levensmiddelen voorzag, en vanwaar omstreeks denzelfden tijd gezanten naar Malakka togen om een traktaat van vriendschap met de Portugeezen te sluiten, maakt daarop eene uitzondering [3]); doch die ons niet bevreemden kan wanneer wij bedenken, dat de regeering van dit gewest nog niet was overgegaan in handen der volgers van den Islam, waardoor voor de Portugeezen grooter kans bestond om handelsbetrekkingen aan te knoopen dan waar hunne Mohammedaansche mededingers bij hunne geloofsgenooten de voorkeur hadden. Dit ondervonden zij thans ook in West-Java of Soenda, dat velen hunner, evenals Barbosa, ook toen nog voor een geheel van Java afgezonderd eiland hielden. Het is nog als zoodanig beschre-

---

[1]) De Barros, Dec. III, l. V, c. 4, liv. VIII, c. 6 en 7.

[2]) De Barros, Dec. III, l. X, c. 2. Evenwel maakt deze schrijver daarbij van Javaansche schepen geen gewag; doch de aangehaalde bijzonderheid wordt vermeld door Hageman, Ind. Arch. II. 1. 389 (waar P a d a n g een drukfout is voor P a h a n g), en door De Jonge, Opkomst v. h. Ned. gezag in O. I. II. 122, zonder dat blijkt aan welke bron zij is ontleend.

[3]) De Barros, Dec. IV, l. I, c. 14 en 17.

ven en in kaart gebracht in de in 1615 door Levanha uitgegeven vierde decade van De Barros [1]). „Van het land van Java", dus lezen wij daar, „maken wij twee eilanden, het een vóór het andere.... De Javanen zelven echter maken er geen twee van, maar slechts één, gelijk in lengte aan die twee.... Op ongeveer een derde van die lengte in het westelijk deel ligt Soenda, waarover wij te handelen hebben, welk gewest de inboorlingen houden voor een eiland van Java afgezonderd door eene aan onze zeevaarders slechts weinig bekende rivier, die zij de Chiamo of Chenano [Tji Manoek?] noemen... Aan die mindere bekendheid is het toe te schrijven, dat onze zeevaarders Soenda en Java tot een eenig eiland maken." Men ziet, de schrijver is gedurig met zichzelven in tegenspraak; zijne kaart stelt de Chiamo duidelijk als eene zeeëngte voor, maar in den tekst noemt hij haar een rivier, ofschoon zij de scheiding tusschen twee eilanden heet uit te maken. Van dit land Soenda wordt ons verder bericht, dat het in het binnenland meer met bergen bedekt is dan het eigenlijke Java, en dat het dit volgens de inboorlingen verre in vruchtbaarheid overtreft. Ten tijde dat dit rijk het eerst door de Portugeezen bezocht werd, d.i. in 1521, telde het zes voorname zeehavens, die door de namen Chiamo, Xacatara of Caravam, Tangaram, Cheguide, Pondang en Bantam worden aangeduid. Zonder dat ik in een onderzoek naar deze verminkte namen treden wil, merk ik alleen op dat, naast Bantam, de bekende plaatsen Djakarta (bij onze Nederlandsche schrijvers Jakatra), Tangéran en Pontang hier gemakkelijk te herkennen zijn. In deze havens werd, volgens den schrijver, uitgebreide handel gedreven met Java, Sumatra en Malakka; maar de voornaamste stad in dat rijk was het meer binnenwaarts in het gebergte gelegen Dajo, waaraan eene bevolking van wel 50,000 zielen wordt toegekend. Ongetwijfeld is in dit Dajo het

---

[1]) Vele oudere kaarten teekenen Java echter als een geheel, het best wel die van Diego Homen van 1568 (Fs. in Ruge, Gesch. d. Zeitalters der Entdeck., Leipzig 1881, bl. 535). De door de Portugeezen nooit bevaren zuidkust is daarop niet voorgesteld.

gewone Soendasche woord voor stad, namelijk dajuh, te herkennen. Er kan hiermede geen andere stad bedoeld zijn dan Padjadjaran. Als heer van de Soenda-landen wordt door De Barros een heidensch vorst vermeld, Samiam [1]) geheeten, die reeds in het eerste jaar na de verovering van Malakka door d'Albuquerque, 1512, die stad had bezocht en met de Portugeezen in aanraking gekomen was [2]).

Een groote moeilijkheid baren ons de Portugeesche schrijvers, waar zij nevens den heidenschen koning Samiam in hetzelfde tijdvak ook een Mohammedaanschen koning van Soenda vermelden. Waar De Barros het eerst van den ons reeds bekenden Pati Oenoes spreekt, zegt hij dat deze zich later tot koning van Soenda verhief, „zooals wij in het vervolg zullen zien" [3]). Die latere vermelding is echter achterwege gebleven, en wij zouden niet weten in welk tijdvak het bestuur van Pati Oenoes over Soenda is te plaatsen, indien niet uit Pigafetta's verhaal van den tocht van Magelhães bleek, dat „Raia Patiunus Sunda" vóór den 11den Febr. 1522, den dag waarop de reizigers Timor verlieten, overleden was [4]). Ik kan mij de zaak niet anders voorstellen, dan dat Pati Oenoes, die vroeger uit naam van den vorst van Demak te Djapara en te Sidajoe het bevel had gevoerd, later is gesteld aan het hoofd eener expeditie om de Soenda-landen aan den Islam te onderwerpen, en dat hij, na een deel dier gewesten veroverd te hebben, daar als vazal van Demak met den titel van Radja geregeerd heeft, maar dat na zijn dood de heidensche vorst Samiam weder de overhand gekregen en den alouden godsdienst hersteld heeft.

---

[1]) Misschien is dit een verbastering van Sanghjang of Sangjang, de goddelijke of godgelijke. Het is zeer denkbaar dat de heidensche vorsten der Soendalanden dien titel voerden, om op hunne goddelijke afkomst te wijzen.

[2]) De Barros, Dec. IV, liv. I, c. 12.

[3]) Dec. II, liv. IX, c. 4.

[4]) Pigafetta, primo viaggio intorno al globo (Milaan, 1830.), p. 173. Vgl. T. v. N. I. 1871. II. 444. Zonderling en moeilijk verklaarbaar is het echter, dat Pigafetta ons Pati Oenoes voorstelt als vorst van „Magapaher", d. i., zoo het schijnt, Madjapahit. Door misverstand der hem geworden berichten schijnt hij de hoofdstad der Soenda-landen met de oude hoofdstad van Java verwisseld te hebben.

Laat ons thans zien wat De Barros van het aanknoopen van betrekkingen tusschen de Portugeezen en Soendaneezen verhaalt.

Onder de voortbrengselen der Soenda-landen heeft in den tijd waarvan wij spreken, de peper de eerste plaats ingenomen; wij lezen dat daarvan jaarlijks omstreeks 30,000 centenaars werden uitgevoerd. De havens van Soenda, vooral Jakatra en Bantam, waren de voornaamste stapelplaatsen van dat artikel, welks verkrijging nevens die der specerijen van de Molukken het hoofddoel van de vestiging der Portugeezen in den Archipel was. Maar de handel in deze waren was schier geheel in handen der Javanen, die al de zeeën van het Oosten bevoeren en door wier tusschenkomst Malakka schier uitsluitend daarvan voorzien werd. Nadat echter de Portugeezen zich in 1521 van Pasei op Sumatra hadden meester gemaakt, begonnen zij om dat eiland heen zelve de Soendasche havens te bezoeken, waar zij de gezochte waren steeds in overvloed voorhanden vonden. Met dien handel had zich de toenmalige kapitein van Malakka, Jorge d'Albuquerque, een neef van den grooten bevelhebber, zooveel mogelijk vertrouwd gemaakt, en toen hij zag dat de Javanen, uit haat tegen de Portugeezen, Malakka meer en meer vermeden en voor de door hen opgekochte specerijen nieuwe uitwegen in China, Goezerate en Arabië zochten, besloot hij eene poging te doen om eene verbintenis met den vorst van Soenda aan te gaan en in een zijner havens eene factorie te stichten. Hij liet tot dat einde in 1522 naar de „haven van Soenda", waarmede Soenda Kalapa (Jakatra) bedoeld is, een schip uitrusten, waarover hij het bevel gaf aan zijn zwager Enrique Leme, en dat goed bemand en met geschenken voor koning Samiam voorzien was [1]).

De ontvangst van Leme liet niets te wenschen over. De koning, die zich te Jakatra bevond, begroette met vreugde in de Portugeezen bondgenooten tegen zijne Mohammedaansche vijanden en was overtuigd dat hunne vestiging tot den handelsbloei van zijn rijk zou bijdragen. Zonder aarzelen gaf hij aan de

---

[1]) De Barros, Dec. IV, l. I, c. 12 en 13.

Portugeezen verlof eene sterkte te bouwen en, in ruil voor de goederen die hij behoefde, zoovele ladingen peper uit te voeren als zij verlangden; ja hij verbond zich van den dag af waarop de grondslagen der vesting zouden gelegd worden, jaarlijks duizend zakken peper, berekend op eene hoeveelheid van 350 centenaars, als een bewijs zijner vriendschap aan den koning van Portugal te schenken. Van het verdrag werden twee gelijkluidende afschriften opgemaakt, die door de voornaamste aanwezige Portugeezen en, van de zijde des konings, door den sjahbandâr of havenmeester en twee andere rijksgrooten geteekend werden. In overleg met dezelfde personen werd nu de geschiktste plaats voor het fort gezocht, waarvoor de keuze viel op een terrein aan de rechterzijde van den riviermond. Onder groot vreugdebetoon der bevolking werd daar door de Portugeezen, gelijk zij gewoon waren zoo vaak zij van een nieuw ontdekt land bezit namen, een gedenksteen opgericht. Nadat ook de koning het door Leme mede te voeren afschrift van het contract geteekend en men van geschenken gewisseld had, keerde Leme naar Malakka terug.

Ofschoon de koning van Portugal alles goedkeurde wat ten opzichte van het verdrag verricht was, duurde het tot 1526 eer eene vloot van zes schepen, onder Francisco de Sá, naar Soenda onder zeil ging, om aan het verdrag gevolg te geven. De vloot werd door een storm verstrooid, drie schepen, van de overige afgedwaald, bereikten Jakatra, maar een dezer drie, een fust[1]) of brigantijn waarop zich een dertigtal Portugeezen bevonden liep op het strand; de bemanning kwam in handen der Mohammedanen, die haar van kant maakten, en toen eindelijk De Sá, nadat hij zijn verstrooide schepen te Panaroekan had vereenigd, in persoon te Bantam verscheen, zag hij zich genoodzaakt onverrichter zake terug te keeren, daar inmiddels ook die stad in handen der Moslemen geraakt was.

[1]) Een woord dat ontelbare malen in de oude reisverhalen voorkomt en toch in alle Ned. woordenboeken ontbreekt. Het is 't Sp. en Port. woord usta, de naam van een lang, platboomd vaartuig, geschikt om naar omstandigheden te zeilen of geroeid te worden. Zie Veth, Uit Oost en West, 81.

De persoon die deze omwenteling bewerkt had, wordt door de Portugeesche schrijvers met een verminkten naam, naar welks waren vorm ik zelfs geen gissing durf wagen, Falatehan genoemd. Hij was, volgens hunne verzekering, een man van geringe afkomst, geboortig van Pasei op Sumatra, welke stad hij in 1521, toen zij in handen der Portugeezen viel, verlaten had, om zich in een met specerijen geladen schip naar Mekka te begeven. Hier had hij zich gedurende twee of drie jaren op de kennis van den Islam toegelegd, waarna hij naar zijn vaderland was teruggekeerd, om er als zendeling en prediker op te treden. Doch het terrein hier ongunstig vindende, besloot hij zich naar Djapara op Java te begeven, welke stad, na een tijd lang door Pati Oenoes, zoo het schijnt namens den Mohammedaanschen vorst van Demak, bestuurd te zijn [1]), thans weder aan een heidensch opperhoofd gehoorzaamde, dat zich echter bereid verklaarde op de prediking van Falatehan den Islam te omhelzen en hem ook toestond deze leer onder het volk te verbreiden. Zelfs gaf die prins zijne zuster aan Falatehan tot vrouw, en op zijn verlangen stond hij hem toe zich naar West-Java te begeven; hij schijnt eerst Jakatra veroverd te hebben en vandaar naar Bantam gegaan te zijn, waar hij zich weldra van den steun en de medewerking van een der voornaamste hoofden wist te verzekeren. Daar de vorst des lands zich in het gebergte bevond, achtte Falatehan het oogenblik gunstig om zich ook van laatstgenoemde stad meester te maken. Hij zond dus naar Djapara om hulp en verkreeg vandaar 2000 welgewapende manschappen, met wier bijstand hij de stad veroverde en zich tegen de aanvallen van den op deze tijding derwaarts snellenden Samiam handhaafde, terwijl hij de kort daarop verschijnende Portugeezen onder De Sá niet alleen afwees, maar hun zelfs eenig verlies toebracht en, daar zij op geen geweldige maatregelen waren voorbereid, tot den tocht naar Malakka deed besluiten [2]).

---

[1]) Zie bl. 268.

[2]) De Barros, Dec. IV, liv. I, c. 13, en De Couto, Dec. IV, l. III, c. 1.

Het duurde ruim twee jaren eer door de Portugeezen een nieuwe poging gewaagd werd om aan het verdrag met den vorst van Soenda uitvoering te geven; doch deze had nog ongelukkiger afloop. In 1528 gaf de onderkoning van Goa, Lopo Vaz de Sampayo, aan Martim Affonso de Mello Jusarte last, om met een vloot van acht groote schepen en eenige roeivaartuigen naar Soenda te stevenen en aan den opbouw der sterkte de hand te leggen. Het doel van den tocht werd geheim gehouden, daar men voor eene expeditie naar Soenda de noodige manschappen niet zou kunnen bijeenkrijgen zonder vooruitbetaling der soldij en hiertoe scheen Lopo Vaz niet in staat of genegen te zijn. Het heette dus dat men prijzen ging maken in de golf van Bengalen. Maar toen reeds aan de kust van Koromandel de bestemming der vloot was uitgelekt, verliep een deel van het scheepsvolk, en kon het overige slechts door groote giften van geld en zilverwerk worden bijeengehouden, terwijl kort daarna een storm in de golf van Bengalen de schepen verstrooide en zoo hevig teisterde, dat het geheele plan om naar Soenda te gaan moest worden opgegeven.

Intusschen was ook nu nog de vestiging van den Islam in Soenda niet voldongen. De Portugeesche schrijver, het tijdstip waarop hij dit verhaal te boek stelt, met dat waarop Enrique Leme Bantam bezocht, vergelijkende, zegt dat „de strijdbare macht, in Leme's tijd op honderdduizend man geschat, in den oorlog tegen de Mooren zeer was verminderd", en dat „de bevolking, altijd slecht jegens de Mooren gezind, nog veel meer op hen verbitterd was sedert zekere Sang Dipati van Demak haar onder het juk had gebracht" [1]). Zijn dit woorden van De Barros zelven — en zij hebben geenszins het karakter van een bijvoegsel van Levanha — dan zullen zij zijn neêrgeschreven tusschen 1563, het jaar der uitgave van de derde decade, en 1570, het jaar van des geschiedschrijvers

[1]) „No reino averia cem mil homes de peleja; agora por a guerra que lhe fizerao os Mouros està tudo muito deminuido". — „Querem mal aos Mouros, e muito major agora, despois que os conquistou hum Sangue de Pate de Dama." De Barros, Dec. IV, l. I, c. 12.

dood; doch de berichten waarop hij zich grondt, kunnen wellicht nog eenige jaren teruggaan. Maar wij mogen veilig aannemen, dat eerst omstreeks het midden der zestiende eeuw de Islam voor goed in de Soenda-landen gevestigd was. Hoe diep de langdurige tegenstand van een deel der bevolking zijne sporen in de instellingen van het Bantamsche rijk heeft gedrukt, zal ons later blijken [1]).

De man aan wien de vestiging van den Islam in West-Java is toe te schrijven, was Maulana Hasanoe'd-dîn, zoon van Soenan Goenoeng Djati van Tjeribon en schoonzoon van Pangéran Tranggånå van Demak. De overleveringen plaatsen zijn optreden evenals — gelijk wij reeds zeiden — dat zijns vaders, veel te vroeg: volgens eene zou hij Padjadjaran in 1480, volgens andere in 1500 veroverd hebben. Zij maken hem dan ook tot schoonzoon van den eersten vorst van Demak, Raden Patah, maar vermelden later dat ook Pangéran Tranggånå een zijner dochters uithuwde aan den vorst van Bantam, zoon van den vorst van Tjeribon, wat alleen op Hasanoe'd-dîn slaan kan. Dat diens optreden inderdaad ongeveer gelijktijdig met dat van Tranggånå moet vallen, volgt niet alleen uit de berichten der Portugeezen omtrent den strijd tusschen Brahmanisme en Islam, maar ook uit een geslachtsregister der Bantamsche vorsten, in 1709 opgesteld door een prins uit hun huis. Daaruit blijkt o. a., dat nog in 1619 een zoon von Hasanoe'd-dîn, Pangéran Padjadjaran genoemd, in leven was en niet te oud om nog een rol in de politiek te vervullen [2]).

Met de berichten der Portugeezen klopt geheel dat van de eerste Nederlanders in 1596, die mededeelen dat de Islam

---

[1]) Op het bestaan eener heidensche stad Soera in de binnenlanden van Bantam, toen dat rijk in 1596 het eerst door Nederlandsche schepen bezocht werd, wijs ik met opzet hier niet, omdat in het bericht daaromtrent tevens gezegd wordt, dat zij gesticht was door een Javaansche kolonie uit Pasoeroean, die zich, om verdrukking te ontgaan, met vergunning van den vorst van Bantam hier had nedergezet. Eerste scheepvaart der Hollanders naar Oost-Indiën, bl. 72. (in „Begin ende voortgang". D. I.)

[2]) T. v. N. I. 1871. II. 356. Zie verder Van Deventer, Gesch. d. Ned. op Java, Haarlem 1887, I. 13, noot 2.

eerst voor omstreeks vijftig of zestig jaren aan de noordkust der Soenda-landen bij het meerendeel der bevolking ingang had gevonden.

Juist zestig jaren te voren was Java bezocht door den Spaanschen reiziger Andres de Urdaneta, die wel alleen Panaroekan aandeed, maar toch weet mede te deelen, dat de Sultan van Demak toenmaals de voornaamste vorst des eilands en dat Soenda aan hem onderworpen was. De Portugeezen lagen met hem overhoop; de peper van West-Java werd dan ook toenmaals geheel naar China uitgevoerd [1]).

Al stelt de overlevering de bekeering van Bantam en Padjadjaran veel te vroeg, en al is wat zij daarvan mededeelt wel evenmin geheel betrouwbaar als wat zij van oostelijk Java verhaalt, enkele trekken zijn toch te belangrijk om haar niet in hoofdzaak te vermelden. Zij vertelt dan, dat Soesoehoenan Goenoeng Djati, toen hij in Tjeribon zijn gezag voldoende gevestigd had, een zijner zonen, gewoonlijk Maulana Hasanoe'd-dîn en na zijn dood Soenan Sabakingking geheeten, naar Bantam zond, dat toen als onderhoorigheid van Padjadjaran beschouwd werd, om ook daar den Islam te verkondigen. Deze slaagde boven verwachting; groot was welhaast het aantal der bekeerden en 800 kluizenaars, die omstreeks den berg Poelasari woonden, namen te gelijk den Islam aan. Daarop deed Hasanoe'd-dîn te zamen met zijn vader de bedevaart naar Mekka, en op hunne reis bezochten zij het toen reeds sedert lang tot den Islam bekeerde rijk van Menangkabau op Sumatra, welks vorst hen met een in de overlevering beroemd geworden kris begiftigde. Kort na zijne terugkomst op Java begaf zich Hasanoe'd-dîn naar Demak, erlangde een der dochters des Sultans ten huwelijk en keerde met haar naar Bantam terug. Hier bevestigde hij zijn gezag en stak daarna over naar de naburige kust van Sumatra, zoo het schijnt op uitnoodiging van zekeren Radja Balau, hoofd van Toelang Bawang. Men beweert dat het gansche gebied der Lampongs zich aan zijn

---

[1]) Tiele in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 4e Vr. III. 27.

gezag onderwierp en zijne leer aannam, zonder dat hij noodig had het zwaard te trekken, en dat hij zijne heerschappij langs de westkust uitbreidde tot aan de rivier van Bangka oeloe (Benkoelen), die door eene overeenkomst met den Radja van Indrapoera, waarbij deze hem de hand zijner dochter met het district Silêbar als huwelijksgift schonk, als grens tusschen beider gebied werd gesteld. Deze tocht zou dan de oorsprong zijn van het gezag dat Bantam tot aan de oplossing van het rijk over de Lampongsche districten heeft gevoerd [1]).

Na de onderwerping der Lampongs gevoelde Hasanoe'd-dîn zich sterk genoeg om Padjadjaran aan te tasten, welks vorst Praboe Sili Wangi nog aan het Sjiwaïsme bleef vasthouden. Met een leger dat uit zijne Bantamsche aanhangers, groote scharen van Sumatranen en tweeduizend door den vorst van Demak te zijner beschikking gestelde manschappen was samengesteld, versloeg hij eerst de troepen van Padjadjaran die onder het bevel van Praboe Sedah, Sili Wangi's zoon, gesteld waren, en belegerde daarna de hoofdstad, die hij in den nacht overrompelde en die hetzelfde lot als Madjapahit onderging. Het gelukte echter Sili Wangi naar het zuidelijk gebergte te ontkomen, waar door hem en zijne volgelingen de strijd nog langen tijd werd voortgezet.

De verovering van het Bantamsche gebied gelukte Hasanoe'd-dîn slechts gedeeltelijk; uitgestrekte landschappen bleven in het bezit van heidensche hoofden, die eerst langzamerhand tot onderwerping zijn gebracht. Hij en zijne eerste opvolgers

---

[1]) Op een Lampongschen piagem (V. d. Tuuk in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XIX. 371) wordt Hasanoe'd-dîn Soerasowan genoemd, evenzoo in de overleveringen der Lampongs (Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. 1e Serie II. 45). Vreede vond dien naam terug in een Babad Banten (Cat. Jav. en Mad. Hss. 113). Later komt zij voor als den naam van het kasteel der vorsten in de stad (zie o. a. Humme in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 4e Vr. VIII. 5 en X. 117), dat dus waarschijnlijk door Hasanoe'd-dîn gesticht was. Indien Bantam eenmaal een andere hoofdstad gehad heeft, Banten Girang geheeten, dan moet dit dus vóór zijne regeering geweest zijn of althans vóór het einde daarvan (Valentijn, IV. 215; Biang-lala, IV, 1. 273; Roorda v. Eysinga, Handb. d. land- en volkenk. III, 2. 307; Vreede, Cat. 113).

erkenden de suzereiniteit der vorsten van Demak. Vandaar dat, toen zij later naar onafhankelijkheid streefden, de vorsten van Mataram steeds op het oppergezag over Bantam aanspraak bleven maken. De vorsten van Bantam hebben, zooals uit oude munten en andere documenten blijkt, aanvankelijk slechts den titel van Pangéran Ratoe gevoerd, en schijnen dien van Sultan eerst te hebben aangenomen in verband met latere pogingen, om zich van het huis van Mataram onafhankelijk te maken [1]).

Ten gevolge van de reeds besproken twisten met de nieuwe Mohammedaansche heerschers der Soenda-landen moesten de Portugeezen trachten de gestaakte handelsbetrekkingen weder aan te knoopen met Grissee, de belangrijkste haven van Oost-Java, en veel gewichtiger dan Panaroekan, de eenige plaats die zij daar nog bezochten. Dit is hun volkomen gelukt. De Mohammedanen schijnen daar, waar zij niet door het nieuwe der bekeering tot overgrooten geloofsijver geprikkeld werden, de belangen des handels boven die van den godsdienst gesteld te hebben. Althans in 1532 kwam een vredesverdrag tot stand [2]); het werd gesloten door vertegenwoordigers van koning Johan III met den sjahbandâr van Agasim en „Ai Talapo, den Capitan Abidola", benevens andere hoofden en kooplieden van Agasim. Van Grissee zeilden de Portugeezen — hun aanvoerder wordt niet genoemd — naar Panaroekan, „waar zij een „steenen gedenkteeken oprichtten, waarop het koninklijk wa„pen van Portugal was uitgebeiteld ter herinnering aan de „ontdekking van het eiland door de onderdanen van den „koning van Portugal; drie kruisen werden in de nabijheid „geplaatst, zijnde het steenen gedenkteeken met het koninklijk

[1]) Zie Millies, Recherches sur les monnaies, 47; T. v. N. I. 1871. II. 359, 459.

[2]) Eerst voor kort is een document, waarin dit vroeger onbekende verdrag vermeld staat, door Danvers uit de archieven van Lissabon te voorschijn gebracht. Het is medegedeeld in zijn boek The Portuguese in India (Londen 1894) I, 412. Dit stuk plaatst Agasim (Grissee) en Panaroekan op het eiland Soenda, wat bewijst, dat de samenhang tusschen West- en Oost-Java reeds toen aan sommige Portugeezen bekend was.

„wapen een teeken van de verovering door den koning „van Portugal van alle rechten, bezit en heerschappij over „het geheele eiland Soenda.... De vertegenwoordigers des „konings lieten op het eiland als een teeken van vriendschap „twee vlaggen achter, een met het kruis van Christus en de „andere met het zinnebeeld der hoop" [1]).

Dat het gedenkteeken van Panaroekan geen waarborg was voor bestendigen vrede met alle Javanen blijkt uit de voorvallen der volgende jaren. In 1535 werden twee Portugeesche schepen, dicht bij Patani — aan het noordelijk deel van Malakka's oostkust — door een twintigtal Javaansche oorlogsvaartuigen aangevallen, die echter voor hun geschut moesten deinzen. Ternauwernood ontkwamen de Portugeezen echter aan een grootere vloot van 70 schepen, waarover ook een Javaan het bevel voerde, die Pati Bara genoemd wordt [2]). De Portugeezen noemen deze Javanen zeeroovers en vermelden hunne plaats van herkomst niet [3]).

In 1537 werd in de Molukken een groote scheepsstrijd gestreden, waarin Diogo Lopez de Azevedo aan de vereenigde vloten van Java, Makassar, Banda en Amboina bij laatstgenoemd eiland eene geduchte nederlaag toebracht. Het schijnt dat die verschillende volken zich verbonden hadden om het specerij-monopolie weder aan de Portugeezen te ontweldigen. Men weet dat destijds de kruidnagelen nog tot de eigenlijke Molukken, d. i. de Ternataansche eilanden, waar ze sedert door de Nederlandsche O. I. Compagnie zijn uitgeroeid, beperkt waren. De inlandsche vloot was zoowel ten oorlog als ten handel met al het noodige uitgerust, en De Azevedo kon slechts eene geringe macht vereenigen. Toch aarzelde hij niet den vijand tegemoet te gaan, lang voordat deze zijne bestemming bereiken kon, en hij had het geluk zijne vloot met groot verlies op de vlucht te jagen en een aantal jonken te ver-

[1]) Danvers t. a. p.

[2]) De bevelhebber der eerste vloot heet Eriacatim of Ericatin.

[3]) Tiele in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. van N. I. 4e Vr. III. 36.

overen, die hem een grooten buit aan geld en wapenen opleverden [1]).

Van nu af verliezen wij de leiding van den besten en geloofwaardigsten der Portugeesche geschiedschrijvers van Azië, De Barros, en vinden wij, om de onhistorische berichten der Javaansche babads te toetsen, tot op het oogenblik dat de Nederlanders op het tooneel komen, weinig meer dan de sterk gekleurde en avontuurlijke verhalen van Fernão Mendez Pinto [2]).

Deze reiziger kwam in 1545 met eene jonk van Goa naar Bantam, en verrast ons al aanstonds met de mededeeling, die wij na al het voorafgaande niet zouden verwacht hebben, dat daar destijds de handel der Portugeezen bloeide. Men moet dus aannemen dat de gelukzoekers dier natie zich door de vijandschap der West-Javaansche vorsten tegen het Portugeesche bestuur te Malakka niet lieten afschrikken van hun winstbejag, en dat ook aan de kooplieden der Soendaneesche havens hunne bezoeken niet onwelkom waren. Er was echter op dat oogenblik geen genoegzame hoeveelheid peper voor de lading der jonk te bekomen, en de reizigers, verplicht hier eenige maanden te vertoeven, om het gunstige seizoen voor den verderen tocht naar China af te wachten, waren huns ondanks getuigen van gewichtige gebeurtenissen. Toen zij namelijk twee maanden in deze haven vertoefd hadden, kwam daar eene aanzienlijke vrouw, Njai Pombaja geheeten, als afgevaardigde van den „koning van Demak, keizer van het geheele eiland Java, Kangean, Bali en Madoera met al de verdere eilanden van dezen archipel", om zijn vazal „den Tagaril, koning van Soenda" aan te zeggen, dat hij zich moest gereed maken om binnen anderhalve maand naar Djapara op

[1]) De Barros, Dec. IV, liv. IX, c. 21.

[2]) Peregrinaçam de Fernam Mendez Pinto, Lisboa 1614. Dit is de oorspronkelijke uitgave; andere uitgaven en vertalingen zijn veelal onbetrouwbaar. Vergelijk over de mate van Pinto's geloofwaardigheid Tiele in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I., 4e Vr. III. 2 en 58 en vooral IV. 285 v.; voor zijne zoogenaamde reis naar Oost-Java, aldaar, 306 v.

te komen, waar men zich tot een krijgstocht tegen Pasoeroean in Java's Oosthoek, dat nog steeds in handen der Sjiwaïeten was, toerustte. De Bantamsche vorst begaf zich in persoon naar het schip dier vrouw en bracht haar met groote staatsie over naar zijn hof om door zijne gemalin onthaald te worden. Mendez Pinto merkt bij deze gelegenheid terecht op, dat op Java de gewichtigste onderhandelingen doorgaans aan deftige en bejaarde vrouwen werden toevertrouwd. Njai Pombaja vertrok weder, zoodra zij hare zending volbracht had, en de vorst rustte zoo spoedig mogelijk een veertigtal vaartuigen uit, bemand met 7000 koppen, waarbij zich een veertigtal Portugeezen aansloten, die door hunne hulp aan den vorst gunstige voorwaarden voor hunnen handel hoopten te erlangen. Pinto deelt mede, dat hijzelf tot deze veertig behoorde, maar vertelt elders van een door hem volbrachte reis naar Japan, die hij in denzelfden tijd stelt. Dit is niet de eenige maal, dat hij als ooggetuige verhaalt wat in verschillende oorden der wereld gelijktijdig voorviel. Het is zeer wel mogelijk, dat hij aan het verhaal van zijn bezoek aan Bamtam het relaas van een zijner landgenooten, die werkelijk aan den tocht naar Oost-Java deelnam, heeft vastgeknoopt. Immers hoewel het relaas blijkbaar op feiten berust, komen in de bijzonderheden zooveel onwaarschijnlijkheden voor, dat wij moeilijk kunnen aannemen een ooggetuige te hooren spreken, maar veeleer aan een verhaal denken, dat ons, als zoovele andere bij Pinto, uit de tweede of derde hand wordt opgedischt.

Den vijfden Januari 1546 — zoo verhaalt hij dan — vertrok deze vloot van Bantam en bereikte in 14 dagen Djapara. Hier had de vorst van Demak, volgens de geheel ongeloofelijke mededeeling van onzen schrijver, een leger van 800,000 man en 2700 vaartuigen — 1000 jonken en 1700 roeivaartuigen — bijeen. De vorst van Demak bevond zich met al zijn rijksgrooten zelf bij het leger; de regent van Soenda was een der voornaamste legerhoofden. Waar Pinto mededeelt dat het opperbevel over de vloot was opgedragen aan den „koning van Panaroekan, prins van Balamboean", klinkt dit zeer bevreemdend; de heidensche

vorst van Java's Oosthoek zou dan gestreden hebben tegen zijn geloofsgenoot van Pasoeroean. Zeer waarschijnlijk wordt de gissing dat die admiraal slechts een kroonpretendent was, door de omstandigheid, dat Pinto den zwager en bondgenoot van den vorst van Pasoeroean Kjai Panaricão noemt. Met den laatsten zal wel de feitelijke beheerscher van Panaroekan bedoeld zijn [1]).

Pasoeroean ligt op eenigen afstand van het strand aan eene kleine rivier, die bij lagen waterstand wegens ondiepte en de bank voor haren nauwen mond de gemeenschap met de reede nauwelijks toelaat [2]). Bemerkende dat zij voor grootere schepen niet bevaarbaar was, liet de vlootvoogd de troepen aan land zetten en alleen de kleinere vaartuigen tot aan de stad opvaren, om de daar liggende prauwen in brand te steken. De belegeraars waren twee dagen bezig met het opslaan van hun leger nabij de muren der stad en het opwerpen van batterijen die zij met geschut beplantten. De belegerden, hopende dat zij afgemat zouden zijn door den zwaren arbeid, drongen bij hun vorst aan om verlof tot het doen van een uitval, en deze, verheugd over dit bewijs hunner vastberadenheid in het verdedigen van hun geloof, koos uit de 70,000 man die hij onder zijne bevelen had, een aantal van 12,000, die hij in vier gelijke benden verdeelde, en richtte tot hen eene toespraak, terwijl hij hen uit een gouden beker toedronk. Hierdoor steeg de geestdrift tot den hoogsten graad en meest allen zalfden zich met minjak mandi [3]). Toen nu de nacht was gevallen, opende men vier poorten, en uit ieder van deze stortte zich eene der benden met de grootste woede op de belegeraars. In minder dan

---

[1]) Tiele in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 4e Vr. IV. 310.

[2]) Die rivier wordt thans de Gembong, vaak ook de rivier van Pasoeroean genoemd; van den naam Hicandureh dien zij bij Pinto draagt, kan ik geen rekenschap geven, even weinig als Valentijn dit kon, IV. I. 73. Het schijnt dat daarin de Maleische woorden ikan doeri, gedoornde visch, schuilen.

[3]) Ik lees mandi voor mundi. Minjak beteekent olie en mandi krachtig, b.v. van een genees- of toovermiddel. Het eigenlijk doel der zalving zal wellicht geweest zijn zich onkwetsbaar te maken.

een uur lagen 30,000 Javanen verslagen, en het getal der gewonden was nog veel grooter. Onderscheidene hoofden en grooten waren gevallen, de regent van Soenda was in de vlucht door drie lanssteken gewond, en de vorst van Demak zelf, door een werpspies getroffen, redde te nauwernood al zwemmende zijn leven. Na het geheele vijandelijke leger in wanorde gebracht te hebben, trokken zich de belegerden bij het aanbreken van den dag met een verlies van 900 dooden en twee of drie duizend gekwetsten in de stad terug.

De vorst van Demak was woedend over het geleden verlies en wierp de schuld op gebrek aan waakzaamheid van den regent van Soenda. Nadat hij de gewonden had doen verzorgen en de dooden begraven, verzamelde hij de vorsten en hoofden en zwoer op den Koran een plechtigen eed, dat hij niet zou opbreken voordat hij òf de stad verdelgd, òf zijne kroon verloren had, en al wie hem daarin zou weêrstreven, bedreigde hij met den dood. Natuurlijk verhief zich geen enkele stem tegen 's vorsten voornemen en werd de belegering met verdubbelde kracht voortgezet; maar nadat men de stad drie maanden lang uit vijf batterijen beschoten en driemaal met een duizendtal ladders ten koste van duizenden menschenlevens bestormd had, was men nog even ver van het doel en bleef de moed der belegerden ongebroken.

Een renegaat uit Majorca, die zich in het leger der Moslemen bevond, deed thans den voorslag om een soort van toren te maken die zich ver boven den wal der stad verhief, en zoo de stad uit de hoogte met zwaar geschut te verpletteren. Dit plan werd uitgevoerd en de kogels die in groote menigte in de stad werden geworpen, brachten geduchte schade te weeg. Maar de moed der belegerden verflauwde niet. Tien duizend man boden zich aan om hun leven te wagen om den vijand deze sterkte te ontweldigen. De vorst zelf plaatste zich aan de spits dezer dapperen, en voerde ze bij het aanbreken van den dag tegen het door den vijand opgerichte gevaarte, dat door hen met onstuimigen moed bestormd en veroverd werd. En ofschoon de Pangéran van Demak eene versterking

van 20,000 man uitgelezen troepen liet aanrukken, keerden zij niet naar de stad terug dan nadat het hun gelukt was de grootendeels van hout gebouwde sterkte in brand te steken en te vernielen. De belegerden verloren, volgens Pinto, 6000, maar de belegeraars niet minder dan 40,000 man.

In weërwil zijner ontzettende verliezen wilde de Pangéran van Demak zijn voornemen niet laten varen. Het gerucht liep dat de vorst van Pasoeroean zelf zwaar gewond was en dat zijne middelen tot verdediging waren uitgeput. Alles werd dus voorbereid om een nieuwen storm te beproeven, en men kreeg eenige der belegerden, die zich tot verkrijging van levensmiddelen buiten de muren gewaagd hadden, in handen, welke de Pangéran door foltering liet noodzaken inlichtingen omtrent den toestand der stad te verschaffen. Acht hunner lieten zich ter dood martelen, zonder dat men iets van hen kon vernemen; maar de negende deed zich kennen als een Portugees, die het bevel had gevoerd over de brigantijn van Francisco de Sá welke een storm op de kust van Java had geworpen [1]), en de eenig overgeblevene van hare bemanning was. Daar hij zich slechts uit nood aan de gebruiken der Sjiwaïeten, onder wie hij leefde, geschikt had, was hij verrukt land- en geloofsgenooten in het Javaansche leger te vinden, en gaf natuurlijk de verlangde berichten.

De Pangéran van Demak verzamelde nu een grooten krijgsraad, waarin zich erge oneenigheid openbaarde over de wijze waarop de bestorming der stad zou beproefd worden. Gedurende de lange onderhandeling verlangde de Pangéran zich met een betelpruim te verkwikken. Zijn beteldoosdrager, een nauw tienjarige knaap, zoon van Pati Pandor, regent van Soerabaja, was zoodanig met zijne aandacht in de gevoerde beraadslagingen verdiept, dat hij ook op het herhaald bevel des vorsten geen acht gaf, tot eindelijk een der rijksgrooten hem aan een slip van zijn kleed trok en op het verlangen zijns meesters opmerkzaam maakte. De knaap liet zich op de knie neder,

---

[1]) Zie bl. 281.

de doos aan den Pangéran voorhoudende, die hem, met de vraag of hij doof was, zacht op het hoofd sloeg. Trotsch en, naar de wijze der Javanen, hoogst prikkelbaar op het punt van eer, voelde de edelknaap zich diep gekrenkt [1]), en door wraakzucht vervoerd greep hij een klein mes dat hij in den gordel droeg, en stak het den Pangéran plotseling in het hart, zoodat deze onder den uitroep „ik sterf" dood ter aarde stortte. Groot was de ontsteltenis en schrik der aanwezigen. De knaap, gevat zijnde, verklaarde dat de eenige reden zijner euveldaad was, dat de vorst hem als een hond had geslagen. Hij werd daarop levend gespietst, en in deze wreede straf moesten ook zijn vader, zijne broeders en al zijne bloedverwanten deelen, zoodat zijn geheele geslacht verdelgd werd. Het lijk des Pangérans werd, op raad van een der Portugeezen, in eene met kalk en kamfer aangevulde kist voorloopig in een met aarde bevrachte jonk begraven en op die wijze naar Demak overgebracht.

Zoodra de jonk met het lijk vertrokken was, gaf de regent van Soenda bevel om het beleg op te breken en liet het geschut en al den krijgsvoorraad inschepen; maar hoe stil en voorzichtig dit ook geschiedde, het werd door de belegerden opgemerkt en 3000 hunner deden plotseling een wel beraamden uitval, die aan duizenden hunner vijanden het leven of de vrijheid kostte, terwijl de schepen met gewonden die op de reede lagen, door hen aan de vlammen werden prijs gegeven. Het treurig overschot van het machtige leger keerde zonder verder verontrust te worden over zee naar Demak terug, waar bij eene monstering bleek, dat 130,000 man gemist werden.

---

[1]) „De Javanen," lezen wij bij De Barros, Dec. IV, liv. I, c. 12, „maken „amok bij de geringste beleediging en beschouwen de aanraking van hun voor„hoofd met de hand als den onvergeeflijksten hoon." Volkomen stemmen de Chineesche berichten hiermede overeen: „De mannen en vrouwen van dit land zijn zeer gevoelig wat hun hoofd betreft; als een ander het aanraakt, of als zij twist krijgen bij den handel, of als zij dronken zijn en elkander beleedigen, trekken zij hun kris en steken toe, aldus het geschil door geweld beslechtend" (Groeneveldt, Notes on the Malay Arch., 47.)

De dood van den Pangéran, die geen wettigen opvolger naliet, noodzaakte nu de verzamelde grooten tot de keuze van een nieuwen vorst over te gaan. Deze keuze werd aan acht regenten opgedragen, doch na zeven dagen waren zij het nog niet eens geworden. De krijgslieden, niet behoorlijk in teugel gehouden, sloegen over tot baldadigheid en vielen op de ter reede liggende handelsvaartuigen aan, waarvan zij een honderdtal plunderden en uitmoordden. De regent van Panaroekan, als vlootvoogd, liet daarop tachtig der belhamels grijpen en op het strand ophangen. Doch de stadvoogd Kjai Ansedah, meenende dat zijn rechten daardoor geschonden waren, verzamelde eenige duizenden om zich, overviel het verblijf van den vlootvoogd en doodde een veertigtal zijner aanhangers. Maar nu koos het leger partij voor den regent van Panaroekan; de soldaten verlieten des nachts de schepen, maakten Kjai Ansedah met al zijne aanhangers van kant, plunderden de stad en staken haar op tien of twaalf plaatsen in brand, zoodat zij geheel een prooi der vlammen werd. Het aantal vernielde huizen, zegt Pinto, was 100,000, de schade honderd millioen dukaten, het verlies aan menschenlevens 300,000, en wat, zoo mogelijk, nog onwaarschijnlijker klinkt, een bijna even groot aantal der ingezetenen zouden in ketenen geklonken en weggevoerd zijn, om in verschillende gewesten als slaven verkocht te worden.

De hoofden van den opstand, voor geduchte straf vreezende wanneer een nieuwe vorst zou gekozen zijn, wierpen zich in de schepen en onttrokken zich door de vlucht aan het dreigend gevaar. Inmiddels togen de met de vorstenkeuze belaste grooten naar Djapara, om hunne taak ongestoord te kunnen volvoeren, en werden het eindelijk eens om de kroon aan te bieden aan Pati Sidajoe, den opvolger van Pati Pandor als regent van Soerabaja, eene aanbevelenswaardige keuze, juist omdat Pati Sidajoe niet tot de pretendenten behoorde. De regent van Panaroekan toog naar Pisang manis [1]), waar Pati

[1]) Dit moet, dunkt mij, de juiste schrijfwijze zijn van het Pissammanes van den Portugeeschen tekst. Eene dessa van dien naam is mij echter niet bekend.

Sidajoe verblijf hield, om hem af te halen, en aanstonds had deze 200,000 man bijeen, die in 1500 vaartuigen werden ingescheept. Onder luide toejuichingen deed hij zijn intocht te Demak. Met den grootsten spoed liet hij de stad weder opbouwen, en te gelijk liet hij allen vatten die zich aan hare verwoesting hadden schuldig gemaakt, voor zoover zij zich niet door de vlucht aan hunne rechtvaardige straf onttrokken hadden. Het getal dergenen die nog gespietst of met de schepen waarin zij zich verborgen hadden, verbrand werden, wordt door Pinto op 5000 begroot. De Portugeezen, den aanblik dier wreede straffen niet kunnende verdragen, vroegen van den regent van Soenda verlof om naar Bantam terug te keeren, daar de gunstige tijd voor de reis naar China was aangebroken. De regent stond niet alleen hun verzoek toe, maar vereerde aan ieder hunner 200 dukaten, terwijl hij er 300 schonk aan de familiën der Portugeezen die in zijnen dienst waren gesneuveld. Spoedig daarop gingen zij naar China onder zeil.

Toen Pinto vandaar terugkeerde, leed de jonk, waarop hij zich bevond, schipbreuk aan de Javaansche kust bij „een dorp, genaamd Cherbom”. Wij zien hieruit, dat Tjeribon toen nog een onaanzienlijke plaats was, wat steun geeft aan de meening, dat het gezag zijner priestervorsten zich uitsluitend tot hunne geestelijke waardigheid bepaalde. Pinto werd er met eenige zijner landslieden als slaaf verkocht aan een heidenschen koopman van „het eiland der Selebes”, die hem aan den koning van Kalapa overdeed; deze stelde hem in vrijheid en zond hem naar „de haven van Soenda”, waar drie Portugeesche schepen voor anker lagen.

In hoeverre heeft Pinto's verhaal van den tocht naar Pasoeroean historischen grondslag? Omtrent de ontzettende overdrijving van alle cijfers kan zeker niet de geringste twijfel bestaan; niettemin is het waar, dat vele bijzonderheden eene lokale kleur dragen en van wezenlijke bekendheid des berichtgevers met Java getuigen. Pogen wij het verhaal met de inlandsche berichten in overeenstemming te brengen, dan stuiten wij op onoverkomelijke moeilijkheden, maar wij zagen

reeds dat dit evenzeer het geval is met schier alles wat ons de Portugeesche schrijvers van Java berichten. In allen gevalle ligt een goede herinnering aan den strijd der vorsten van Demak tegen de nog in den ouden godsdienst volhardende Oost-Javanen ten grondslag; maar er schijnt niet de minste reden te zijn om, met Hageman [1]), het hier verhaalde beleg van Pasoeroean met den val van Soepit Oerang [2]) in rechtstreeksch verband te brengen. Omtrent den tijd van den ondergang van Soepit Oerang laat zich niets anders bepalen, dan dat die vermoedelijk onder het bestuur van Pangéran Tranggânâ heeft plaats gehad. De overlevering verhaalt dat die stad na een langdurig beleg werd ten val gebracht door de volgende krijgslist. Eenige duiven, buiten de vesting voedsel zoekende, werden door de belegeraars opgevangen, die aan hare staarten brandende lonten hechtten. De vogels, terugvliegende, staken de met alang-alang gedekte woningen in brand. De algemeene verwarring deed alles op de vlucht slaan, en zonder slag of stoot viel de sterkte in handen der belegeraars.

Volgens de gewone overlevering der Javanen stierf Pangéran Trangggânâ in 1461 der Javaansche, d. i. in 1539 der Christelijke jaartelling [3]). De Pangéran van Demak van wien Pinto spreekt, kan onmogelijk een ander zijn, en sterft toch eerst in 1546. Hieraan zou ik echter minder waarde hechten; beide tijdsbepalingen verdienen geen volkomen vertrouwen. Erger reeds is het dat de Javaansche berichten niets weten van des Pangérans geweldigen dood, noch van de verwoesting van Demak door de oproerige soldaten; maar het allerergste, dat zij gewagen van eene verdeeling van Pangéran Trangggânâ's rijk tusschen zijne zonen en behuwdzonen, die, terwijl zij onvereenigbaar is met Pinto's bericht omtrent de keuze van den regent van Soerabaja tot zijn opvolger, niet uit de geschiedenis van Java kan worden weggenomen, zonder die geheel onverstaanbaar te maken.

[1]) Ind. Arch. I. 2. 375; Handleiding, I. 65.

[2]) Zie bl. 256.

[3]) Vgl. Meinsma, Babad Tanah Djawi, Aant., bl. 33.

Het verhaal van Pinto schijnt mij dus alleen van waarde omdat het bevestigt dat de Pangéran van Demak als de oppervorst van Java werd beschouwd, dat in den Oosthoek de Sjiwaïeten voortgingen zich tegen zijn gezag te verzetten, en dat de Mohammedaansche vorst van Bantam, die niemand anders dan Hasanoe'd-dîn geweest kan zijn, hem als suzerein erkende — alles feiten die, schoon ook van elders steun erlangende, toch, te midden der vele onderling strijdige getuigenissen, eenig gevaar loopen van aan twijfel te worden prijsgegeven.

Van de Portugeezen op Java vernemen wij van nu af zeer weinig meer; maar zeker is het dat velen hunner er in Bantam, Panaroekan en elders ten handel kwamen. Dat Pinto's bericht omtrent de herlevering des handels met Soenda volkomen juist is, blijkt wel daaruit, dat in een uit het jaar 1554 dagteekenende opgaaf der maten, munten en gewichten, in de door Portugeesche schepen bezochte handelsplaatsen gebruikelijk, ook het hoofd „Çumda" voorkomt, waaronder wordt medegedeeld, dat is de beide havens van Soenda — ongetwijfeld Bantam en Jakatra — zeer veel en zeer goede peper aan de markt komt, die tegen kleedingstoffen van Kambodja, Bengalen en Koromandel wordt geruild. Prijs en gewicht der peper en de gebruikelijke munten worden nauwkeurig vermeld. Elders lezen we dat de Portugeezen de in Soenda gekochte peper naar China brachten. Hunne beste vrienden op Java waren nog steeds de heidenen in Panaroekan, dat door de van Malakka naar Solor en Timor varende schepen werd aangedaan. De Javanen zelve kwamen ten handel op Malakka en bleven varen op de Molukken, vooral op Ambon waar voortdurend botsingen met de Portugeezen plaats hadden [1]). Vooral met Midden-Java schijnt de verhouding gespannen geweest te zijn. Eene vorstin van Djapara, die het volgende hoofdstuk ons nader zal doen kennen, zond in 1550 eene vloot om Alaoe'd-dîn, koning van Djohor,

---

[1]) Tiele in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 4e Vr. IV. 306, 332, 405, 418, 437; V. 176.

in zijn aanslag op Malakka bij te staan, en vereenigde in 1573 en 1574 hare talrijke scheepsmacht met die van Sultan Mantsoer-Sjah van Atjeh [1]) ten einde de Portugeezen uit diezelfde stad te verdrijven. Ofschoon die tochten de beoogde uitkomst niet opleverden, en de Javanen met ontzettend verlies werden afgeslagen, blijft het toch opmerkelijk, dat in 1574 Djapara 300 zeilen, waaronder 80 jonken van 400 ton, kon uitrusten [2]). Er is trouwens in de geschiedenis van Java's maatschappelijken toestand geen sterker sprekend feit, dan dat de Javanen der 16de eeuw nog, evenals die van Madjapahit, zich vooral als ondernemende handelaars, stoute zeevaarders, onverschrokken kolonisten onderscheidden, en dat zij, als geheel genomen — want dat de adel en de volksmassa in afkomst en karakter zeer verschillen is ontegenzeggelijk — eene groote verandering hebben moeten ondergaan om in de vreedzame landbouwers van onzen tijd te worden herschapen. Fier, lichtgeraakt, bloeddorstig en dapper zijn de Javanen die de Portugeezen ons teekenen, en ofschoon het somtijds uitkomt dat die trekken niet geheel uit hun karakter zijn weggewischt, is het toch duidelijk dat de tijger in hen getemd is en de slaapdrank eener lange onderwerping aan overmachtige vreemdelingen zijne werking niet heeft gemist.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De opkomst van het huis van Mataram.

De overgang van het oppergezag van het huis van Demak tot het huis van Mataram vormt eene der merkwaardigste episoden in de geschiedenis van Java. Ongelukkig kennen wij ze schier alleen uit de inlandsche overlevering en ontbreken ons bijna geheel de middelen om deze aan de getuigenissen

---

[1]) Zie mijn „Atchin", bl. 67.

[2]) Francisco d'Andrada, Cronica del Rey dom João o III, 4ta parte, c. 78 Diogo de Couto, Dec. VI, liv. IX, c. 5—9, en Dec. IX, c. 17.

van Europeesche schrijvers te toetsen. Wel vallen in dit tijdvak de bezoeken der Engelsche reizigers Francis Drake (1580) en Thomas Cavendish (1588) aan Java's kusten waarvan de eerste de tot dusver nog nimmer door vreemdelingen bevarene zuidkust van Java omzeilde; maar die vluchtige aanloopen hebben slechts zeer geringe bijdragen voor de kennis van Java opgeleverd. Er rest ons dus niets dan de inlandsche berichten in den eenvoudigsten vorm terug te geven en uit de verschillende lezingen de aannemelijkste te kiezen.

Ik heb reeds aangeduid dat de zoon van dien regent van Pengging die op last van Panembahan Djimboen was vermoord, tot eene groote rol in de geschiedenis van Java bestemd was [1]). De overlevering zegt dat zijne toekomstige grootheid reeds voorspeld werd op het oogenblik dat zijne moeder hem ten huize der weduwe van Kjai gedé Tingkir ter wereld bracht. Daarom werd Ki Djåkå Tingkir — zooals hij in zijne jeugd genoemd werd — toen hij elf jaren oud was door zijne moeder naar Demak gebracht, waar hij welhaast gelegenheid vond zich in de gunst van den Pangéran in te dringen, die hem den naam gaf van Pandji Mas [2]), hem zorgvuldig tot de kennis van den Islam en van de rijkswetten liet opleiden, hem vervolgens tot bevelhebber zijner lijfwacht aanstelde, en, terwijl hij hem eene zijner dochters ten huwelijk gaf, hem het bestuur van zijns vaders regentschap, van nu af doorgaans Padjang genoemd, toevertrouwde. Met toestemming van zijn schoonvader bouwde hij een kraton. Vele fabelachtige bijzonderheden worden nog van hem verhaald, maar zeker schijnt dat hij bij den dood van Pangéran Tranggånå in het bezit bleef der landschappen Padjang en Mataram [3]), en die bestuurde onder den titel van Adipati. Men zegt ook dat hij in het bezit was der voornaamste rijkssieraden en daaraan eenig recht tot

[1]) Bl. 268. Lees aldaar Pengging voor Penging.

[2]) Dikwijls wordt hij ook Mas Karebet genoemd. De vele namen en titels aan denzelfden persoon gegeven, dragen veel bij tot de verwardheid en onduidelijkheid der Javaansche verhalen.

[3]) Mataram of Mantaram in Ngoko, Matawis of Mantawis in Krâmâ.

oppergezag over de andere vorsten ontleende; doch het is bezwaarlijk te begrijpen, op wat wijze die regalia in zijne handen zouden zijn gekomen, en veel waarschijnlijker dat dit verzonnen is om den overwegenden invloed door hem geoefend te verklaren en te wettigen.

De oudste zoon van Pangéran Trangggånå, Pangéran Moekmid, moet inderdaad als de eigenlijke opvolger zijns vaders beschouwd worden; want aan hem werd Demak met de omliggende gewesten toegewezen, een gebied ongeveer overeenkomende met de tegenwoordige residentie Semarang. Hij wordt gewoonlijk Soesoehoenan — ook wel Sultan [1]) — van Prawåtå genoemd; zeker heeft hij dus die plaats, in den zuidwestelijken hoek der tegenwoordige residentie Djapara gelegen, tot rijkszetel gekozen; wellicht was hij de bouwer van den kraton, waarvan daar nog de overblijfselen worden aangetroffen [2]).

De tweede zoon, Mas Timoer, ontving, met den titel van Adipati, het bestuur over de landschappen Kedoe en Bagelen.

De jongste zoon, Raden Penangsang, werd Adipati van Djipang. Deze naam is thans van de kaart van Java verdwenen [3]), maar was nog ten tijde van Raffles eigen aan een landschap, ongeveer overeenkomende met het tegenwoordige Rembangsche regentschap Bodjo Negoro en het zuidelijk deel van Blora. In de Hindoe-periode vormde dit gebied geheel of gedeeltelijk het rijkje Båwernå.

Eene tweede dochter van Pangéran Trangggånå was gehuwd met Pangéran Hadiri, een zoon van den regent van Djapara. Bij de verdeeling des rijks erlangde deze de landschappen Djapara, Djewana, Pati en Rembang. Hij wordt de Soesoehoenan van Kali Njamat geheeten, naar eene plaats aan den weg van Djapara naar Koedoes, halverwege tusschen beide plaatsen gelegen, die vermoedelijk zijn rijkszetel was.

---

[1]) Vgl. bl. 244.

[2]) Brumund in Verh. Bat. Gen. XXXIII. 164.

[3]) Als landschapsnaam; twee plaatsen aan de Solo heeten nog Djipang-pasar en Djipang-oeloe (op de res. krt: Djipang en Tjipangoeloe); Brumund vermeldt verdwenen muurwerk aldaar (Verh. Bat. Gen. XXXIII. 177).

Het overige van het rijk van Demak, bestaande uit Madoera [1]), Sidajoe, Grissee, Soerabaja en Pasoeroean, kwam volgens de Javaansche berichten aan een derden schoonzoon van Pangéran Tranggånå, die regent van Madoera was. Opmerking verdient hier de vermelding van Pasoeroean, die geheel onvereenigbaar schijnt met het in het vorige hoofdstuk medegedeelde verhaal van Pinto, volgens wien Pasoeroean op het oogenblik waarop de Pangéran van Demak vermoord werd, zegevierend uit den strijd met dat rijk was getreden. Maar het is mogelijk, dat de Madoereesche prins den oorlog tegen Pasoeroean voortgezet en dat landschap als een wingewest aan zijne bezittingen toegevoegd heeft.

Zoo moeilijk als het is de Javaansche babads met 't verhaal van Pinto in overeenstemming te brengen, zoo gevaarlijk is ook de poging door Hageman aangewend, om harmonie te brengen tusschen de babads van Java en die van Madoera [2]). Op grond der tijdrekening meent hij den Madoereeschen prins die aan het hoofd van een deel des Demakschen rijks kwam, te mogen houden voor den persoon die in de Madoereesche kroniek voorkomt onder den naam van Panembahan Lĕmah Doewoer. Van dezen wordt verhaald, dat hij vóór hij aan de regeering kwam, de stichter was van Arisbåjå, welke plaats ook later de zetel van zijn rijk bleef. De Islam zou onder de regeering van zijn vader Kjai Pragalbå, die te Koetå Anjar (oudtijds Palakaran) resideerde, het eerst op Madoera verbreid en hijzelf een der eerste proselyten geweest zijn; maar zijn vader, schoon mede den Islam niet ongenegen, zou door den dood zijn verrast, voordat hij den nieuwen godsdienst openlijk omhelsd had. Wat in de Madoereesche kroniek over de eerste prediking van den Islam op Madoera vermeld wordt, is weder opgevuld met verhalen van profetische droomen en wonder-

---

[1]) Waarschijnlijk is hier, gelijk gewoonlijk, alleen bedoeld het eigenlijke Madoera of de westelijke helft van het eiland.

[2]) Van de Madoereesche babad bezitten wij eene vertaling door W. Palmer van den Broek, uitgegeven in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XX. 241 en 470 XXII. 1 en 280.

krachten en zoo onhistorisch mogelijk. Daarin is geen enkele trek die overeenkomt met hetgeen ik over de bekeering van Madoera vroeger [1]) uit Javaansche bronnen heb medegedeeld, behalve dat in beide berichten de nieuwe hoofdstad Arisbåjå eenigermate als de voorname zetel van den Islam voorkomt. Lemboe Pĕtĕng, zoon van den laatsten Brå Widjåjå van Madjapahit, wordt ook in de Madoereesche kroniek met de afstamming der Madoereesche vorsten in verband gebracht; maar de invoering van den Islam op dat eiland wordt er eerst drie of vier geslachten later gesteld. Even weinig als ik de beide berichten omtrent de islamiseering van Madoera kan overeenbrengen, evenmin kan ik overeenkomst bespeuren tusschen den Madoereeschen schoonzoon van Pangéran Tranggånå en Panembahan Lĕmah Doewoer, wien de Madoereesche kroniek met het rijk van Demak in geen verband hoegenaamd brengt, van wiens bestuur over Javaansche gewesten zij niets weet, en wien ze geene andere wettige echtgenoot toekent dan zekere Ratoe Iboe, afkomstig uit Madĕgan in het gebied van Sampang. Met het dooreenhaspelen en samenvoegen van zoo volkomen strijdige overleveringen wordt de Javaansche geschiedenis niet gebaat.

Pangéran Tranggånå had nog een vierde dochter, die, gelijk wij reeds zagen, gehuwd was met Hasanoe'd-dîn, vorst van Bantam, zoon van den Soesoehoenan van Tjeribon.

De verdeeling van het rijk van Demak, gelijk zij hier is beschreven, schijnt mij in de hoofdzaak een onloochenbaar feit. Wanneer vele gewesten van Java die thans algemeen bekend zijn, daarbij niet vermeld worden, bedenke men vooreerst, dat vele gedeelten des eilands nog woest en weinig bevolkt waren, vervolgens, dat sommige namen wellicht een ruimere beteekenis hadden, eindelijk, dat de gewesten beoosten Pasoeroean waarschijnlijk nooit tot het rijk van Demak hebben behoord.

Tusschen de verschillende prinsen die het rijk van Trang-

---

[1]) Bl. 237.

gånå onder elkander verdeeld hadden, bleef de vrede niet lang bewaard; door hun ijverzucht en onderlingen haat werd Java vele jaren lang aan burgerkrijg en verwoesting prijsgegeven. Vooral de Adipati van Djipang was door teugellooze heerschzucht bezield. Een sluipmoordenaar belaagde op zijn last het leven van den vorst van Prawåtå, en maakte zoowel hem als zijn echtgenoote van kant. De vorst van Djapara, Soesoehoenan Kali Njamat, aanvaardde daarop het bestuur over zijne landen, als voogd van zijn onmondigen zoon Arjå Pangiri; maar toen hij onderzoek naar den moord en bestraffing der misdadigers eischte, viel hijzelf door een even verraderlijken aanslag. Zijne weduwe deed eene gelofte van niet te zullen rusten voordat zij zich op den moordenaar van haren echtgenoot en haren broeder had gewroken.

De Adipati van Djipang, tot dusverre maar al te gelukkig in zijne misdadige pogingen, besloot nu ook den vorst van Padjang door dezelfde middelen ten val te brengen. De gehuurde moordenaars waren reeds tot zijne slaapstede doorgedrongen, toen de aanslag nog tijdig door eene zijner vrouwen werd ontdekt. De werktuigen van Raden Penangsang's gruwelijke voornemens werden gevat en redden hun leven door den naam van hunnen lastgever te verraden. Nu verbond zich de vorst van Padjang met de weduwe van Soesoehoenan Kali Njamat tot wraak op den snoodaard, die zoovele misdaden had bedreven. Hij rustte een leger tegen hem uit, doodde hem op een listige wijs, versloeg zijne benden en veroverde zijn gansche gebied.

Eene nieuwe verdeeling van den bodem van Java was het gevolg dezer bloedige gebeurtenissen. De staten van den vorst van Prawåtå kwamen onder het bestuur van zijn nu meerderjarig geworden zoon Arjå Pangiri. De vorstin van Djapara behield het gebied door haren echtgenoot bezeten. Djipang werd vereenigd met Padjang, en de vorst van dat rijk liet zich in 1568 als Sultan huldigen door den priestervorst van Giri-Grissee, over wiens geestelijk oppergezag ik vroeger gesproken heb. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat toen voor

het eerst de titel van Sultan door een Javaanschen vorst is aangenomen, en dat deze hem door den Opperpriester verleenden titel de aanspraak van den vorst van Padjang op het gezag over de andere vorsten voornamelijk moest rechtvaardigen [1]). Ook aan Arjå Pangiri wordt, wel is waar, de titel van Sultan van Demak somtijds gegeven, doch dit zal, daar hij zich als vazal van Padjang beschouwde, vermoedelijk aan de onnauwkeurigheid en verwardheid der Javaansche kroniekschrijvers zijn te wijten, die op vage wijze ook aan vroegere vorsten dien titel wel eens toekennen. Daarentegen zullen wij later de vorsten van Bantam en Tjeribon den Sultanstitel zien aannemen, in verband, zoo het schijnt, met hun streven om zich geheel aan het oppergezag der vorsten van Mataram te onttrekken. Het gezag van den Sultan van Padjang breidde zich later nog verder uit, toen onderscheidene gewesten van Java, die aan den vorst van Madoera ondergeschikt waren, tegen dezen in opstand geraakten en, na zich geheel te hebben losgescheurd, Pandji Wirjå Krâmå, Adipati van Soerabaja, onder het oppergezag van den Sultan van Padjang, tot hun hoofd kozen. Daarentegen wist in den Oosthoek Sântå Goenå, de Sjiwaïetische vorst van Balambangan, niet alleen zijn gezag te handhaven, maar zelfs met hulptroepen van Bali en Celebes zijne grenzen weder uit te breiden en omstreeks 1575 Panaroekan te heroveren, dat dus destijds Mohammedaansch en aan Padjang onderworpen moet geweest zijn.

Maar het is hier de plaats om, eer ik verder ga, eenige oogenblikken stil te staan bij de vorstin van Djapara. Men is verbaasd wanneer men bij De Couto en andere Portugeesche schrijvers [2]) leest van eene Mohammedaansche vorstin op Java, terwijl de Islam vrouwen ongeschikt verklaart voor de regeering. Maar nu blijkt het dat van die vorstin ook in de Javaansche babads melding wordt gemaakt, en het geeft den

---

[1]) Vgl. bl. 244.
[2]) Zie bl. 298.

geschiedvorscher, die bij de onbepaaldheid en onderlinge strijdigheid der getuigenissen als in den donker rondtast om de waarheid te grijpen, eene aangename gewaarwording, dat ten minste op een enkel punt eene ongewachte overeenstemming hem de zekerheid geeft dat hij op historischen bodem staat.

Voor hem die eenigszins nader met de geschiedenis van den Indischen Archipel bekend is, wijkt de bevreemding, wanneer hij zich de vele voorbeelden van vrouwelijke regenten aldaar voor den geest roept, waarvan oudere en nieuwere berichten gewagen, en waarvan de bijna zestigjarige regeering van vier vrouwen achter elkander in het rijk van Atjeh wel het merkwaardigste voorbeeld is. Hij zal in die vorstin van Djapara een nieuw bewijs opmerken van de gebrekkige bekendheid met het publieke recht van den Islam en de nog gebrekkiger toepassing daarvan in Insulinde. Gelijk er in het algemeen het oude leenstelsel met alle daaraan verbonden begrippen en gebruiken in zwang was gebleven, ook waar het geheel van den geest der Mohammedaansche instellingen afweek, zoo zag men er ook vrouwen de teugels van het bewind voeren in al zulke gevallen, waarin dit door de oude adat gewettigd was, en men ziet zelfs inlandsche, anders rechtzinnige schrijvers, waar zij over de waardigheid en de rechten en plichten der vorsten handelen, de meening uitspreken, dat, ofschoon eene vrouw wegens de beperktheid van haar verstand en de eischen der betamelijkheid te haren opzichte ongeschikt is te achten voor het bestuur, het beter is eene vrouwenregeering te dulden, dan het land aan de gevaren en ellenden eener betwiste opvolging bloot te stellen, wanneer een vorst sterft zonder dat eenige mannelijke telg onder zijne nakomelingen of maagschap gevonden wordt [1]).

Keeren wij na deze korte uitweiding tot den Sultan van Padjang terug. Ik vermeldde met een woord dat Raden

[1]) Kroon der Koningen, uitg. van Roorda van Eysinga, bl. 63. Breeder heb ik over dit onderwerp gehandeld in mijn artikel „Vrouwenregeeringen in den Indischen Archipel" in T. v. N. I. Jg. 1870, D. II, bl. 354.

Penangsang van Djipang door een list was ten val gebracht. Door den vorst van Padjang tot een tweegevecht uitgedaagd, was hij op het beslissend oogenblik uit den zadel geworpen en door in hinderlaag gelegde krijgslieden vermoord, omdat men zijn paard wild en ontembaar had gemaakt door het plotseling loslaten van een aantal merriën. Deze list was uitgedacht door een der rijksgrooten van Padjang, Kjai gedé Pamanahan geheeten, en toen deze, als afgevaardigde van den Sultan, aan de vorstin van Djapara den val van den moordenaar haars echtgenoots kwam melden, wilde zij hem tot belooning haar gansche rijk schenken, wat Pamanahan echter van de hand wees, zeggende dat hij slechts den last zijns meesters volbracht had. De vorstin van Djapara schonk hem daarop twee kostbare erfstukken, afkomstig van het voormalige vorstenhuis van Madjapahit, ringen waarvan de ééne een grooten diamant, de andere een robijn bevatte. De bedoeling waarmede de Javaansche kroniekschrijver het bezit dezer regalia aan Pamanahan toekent, zal uit het vervolg duidelijk worden.

Ook de Sultan van Padjang bleef niet in gebreke zijne dankbaarheid aan zijn trouwen dienaar te toonen, en stond hem het bestuur af over het landschap Mataram, dat thans nog een hoofddeel uitmaakt van het rijk van Jogjakarta. Mataram, dat in den Hindoe-tijd zoo rijken luister gekend had, was toen grootendeels woest en telde slechts een 300 huisgezinnen. De nieuwe regent vestigde zich te midden der wildernis op eene plaats Pasar Gedé genaamd, die nog in wezen is [1]), en nam den titel aan van Kjai gedé Mataram.

Door het wijs en rechtvaardig bestuur van dezen vorst werd het landschap Mataram in weinige jaren van een wildernis in een vruchtbaar en volkrijk gewest herschapen, terwijl onderscheidene naburige districten zich vrijwillig aan zijn gezag onderwierpen. Toen hij in 1575 overleed, werd hij opgevolgd door zijn zoon Mas Ngabéhi Soetå Widjåjå, die vroeger, ten gevolge eener intrige met eene der goendiks van den Sultan

[1]) Ze ligt ongeveer een uur gaans ten zuidoosten der tegenwoordige hoofdstad.

van Padjang, tot de vlucht genoodzaakt was geworden, maar later vergiffenis had ontvangen, en nu door genoemden vorst niet slechts als zijns vaders opvolger erkend, maar zelfs met gunsten overladen werd. Hij stelde hem aan tot bevelhebber van al de troepen van zijn rijk, onder den titel van Senåpati ing-ngalågå (opperbevelhebber in den oorlog), waarom hij in de geschiedenis het meest onder den naam van „de Senåpati" bekend is. Hem werd echter opgelegd zich, als bewijs van hulde aan zijn suzerein, jaarlijks op het feest van Mohammed's geboorte, de garĕbĕg moeloed, aan het hof te vertoonen.

Maar de eerzucht van den Senåpati kende geen palen. Hij gaf voor, of maakte mogelijk zichzelven diets, dat hij onder de bijzondere bescherming stond van de Ratoe Lårå Kidoel, de bekende godin van den Zuider-oceaan, die zich tot zijne echtgenoot verklaard had. Hij liet zich nu een uitgestrekten kraton bouwen, veroverde onderscheiden naburige districten en nam de houding van volkomen onafhankelijkheid aan. Weldra kwamen gezanten van Padjang om van deze handelingen rekenschap te vragen, en ofschoon zij aanvankelijk door een vleiende ontvangst werden misleid, doorgrondden zij al spoedig de ware voornemens van den Senåpati en gaven hun meester daarvan bericht. De Sultan zond daarop een leger van 5000 man tegen Mataram, onder het bevel van zijn eigen zoon. De Senåpati, die daaraan slechts 800 man kon overstellen, onttrok zich aan den strijd, en ofschoon de verhalen der babads dien door de krachten der natuur, namelijk door een hevig onweder en eene uitbarsting van den Merbaboe, voor hem laten voeren, erkennen zij toch dat hij kort daarna naar Padjang snelde, waar hij door den Sultan weder in genade werd aangenomen. De edelmoedigheid van dien vorst werd vergolden door een beker met vergift, die hem door een der aanhangers van den Senåpati, doch, zooals de kronieken verzekeren, zonder diens voorkennis, werd toegediend, en die de oorzaak werd van zijn plotselingen dood, welken de babads in het jaar 1504 der Javaansche tijdrekening, d. i. 1582 der Christelijke, stellen.

Eene vergadering van hoofden werd nu samengeroepen om tot de keuze van een nieuwen vorst over te gaan. Volgens de instellingen in den Archipel geldende, is in elken staat een raad van rijksgrooten, die bevoegd is in overleg met den regeerenden vorst zijn opvolger aan te wijzen, of, in geval dit gedurende 's vorsten leven verzuimd is, dien na zijn dood, bij voorkeur uit de leden der vorstelijke familie, te kiezen. Zoo was het oudtijds ook op Java [1]). Ofschoon nu de Senåpati de keuze van des Sultans zoon voorstond, moest deze zich met de waardigheid van Adipati van Djipang vergenoegen, terwijl de kroon werd opgedragen aan den vorst van Demak, die daarop de voornaamste hoofden en beambten in het rijk afzette, om ze door personen van zijnen aanhang te doen vervangen. De ontevredenheid hierdoor verwekt, werkte zeer de plannen van den Senåpati in de hand. Hij verbond zich met den Adipati van Djipang en de andere misnoegde hoofden en deed den nieuwen Sultan van Padjang den oorlog aan. Het grootste deel van diens leger liep tot hem over en het overschot werd met weinig moeite op de vlucht gejaagd. Daarna bestormde hij den kraton en maakte zich van den persoon des Sultans meester, wien hij verklaarde dat hij niets te vreezen had, maar wegens de algemeene ontevredenheid niet langer Sultan kon blijven, waarop hij hem met zijn ganschen aanhang naar Demak terugzond.

De Adipati van Djipang werd nu als Sultan uitgeroepen, maar hij was nergens te vinden, en de Senåpati stelde daarop een zijner eigen broeders aan om het land te besturen tot de wettige vorst zou terugkeeren. Men verhaalt dat de regent van Djipang, door een droom vermaand om van de wereldsche ijdelheden afstand te doen, in stilte naar Kendal was geweken, waar hij als kluizenaar leefde en als een heilige werd geëerd. Toen ten laatste zijn schuilplaats ontdekt was, weigerde hij de regeering te aanvaarden. Nu werd het bestuur over Padjang eerst aan een jongeren broeder, en toen deze

---

[1]) Vgl. hier ook het verhaal van Mendez Pinto, bl. 295.

kort daarna gestorven was, aan een zoon van den Adipati opgedragen, maar slechts met den titel van Pangéran; want de Senåpati voerde de regalia, die hem bij de bestorming van den kraton van Padjang waren in handen gevallen, met zich naar Mataram, en besloot nu gevolg te geven aan het lang gekoesterd voornemen om zich als oppervorst van Java te doen huldigen. Doch de priestervorst van Giri, ofschoon openlijk de partij kiezende van den man die op dat tijdstip zeker de machtigste van Java was, achtte het oogenblik daarvoor nog niet gekomen. De oostelijke gewesten, die zich aan het bestuur van den prins van Madoera onttrokken hadden en waarover de Adipati van Soerabaja, als Wadânâ van den Sultan van Padjang, tot hoofd was gesteld, toonden zich ongeneigd den meester te erkennen die zich hun wilde opdringen, en rustten zich zelfs ten strijde tegen hem uit. Hunne onderwerping moest naar het oordeel van den priestervorst voorafgaan. De Senåpati rustte daartoe een talrijk leger uit, en de regent van Soerabaja, dit vernemende, gaf aan de onder zijne bevelen staande hoofden last om hunne troepen te Djipang te verzamelen en daar de komst van de Mataramsche krijgsmacht af te wachten. Maar op het oogenblik dat het tot een treffen tusschen de vijandelijke legers scheen te zullen komen, liet de Adipati, waarschijnlijk door vrees voor de overmacht van zijn tegenstanders genoopt, zich bewegen om de aangeboden bemiddeling van den Soenan van Giri aan te nemen. Diensvolgens kwam eene schikking tot stand, krachtens welke de Adipati de suzereiniteit van Mataram zou erkennen, maar met het gezag over al de oostelijke gewesten zou bekleed blijven.

Het duurde echter niet lang of de Adipati voelde berouw over dezen stap, en maakte zich gereed om de vijandelijkheden te hernieuwen. Hij vereenigde zijne troepen met die van de regenten van Madioen en Pånårågå en rukte tegen Mataram op. Een bloedige krijg was hiervan het gevolg, waarin de Senåpati, half door sluwheid, half door geweld, ten slotte over al zijne vijanden zegevierde. Nadat hij de aanrukkende vijanden had teruggedrongen, keerde hij het eerst zijne wapenen

tegen de nauw verbonden regenten van Pånårågå en Madioen. Sommige berichten gewagen van een verraderlijke list, waarvan hij zich bediende om de samenwerking dier beide hoofden te breken. Hij zond eene schoone vrouw van hoogen rang als afgevaardigde tot den regent van Madioen, om dien van zijne goede gezindheid te verzekeren en den eerbied te betuigen dien zijne strenge levenswijze als boeteling hem inboezemde, maar tevens met den heimelijken last om te trachten dien vorst in hare netten te verstrikken, en dan van haren invloed gebruik te maken om hem van het verbond af te trekken. Toen de Senåpati dus den regent van Madioen in slaap had gewiegd, viel hij onverwachts op dien van Pånågårå aan en behaalde op hem eene gemakkelijke overwinning, waarna hij zijne wapenen zonder omwegen tegen Madioen keerde, den dalam van den regent bestormde, hemzelven en zijn zoon tot de vlucht noodzaakte en eene dochter die hij achterliet tot vrouw nam. Vervolgens trok de Senåpati tegen Pasoeroean op, waar de regent het bevel over zijne troepen had opgedragen aan een dapper officier uit Balambangan afkomstig, Adipati Kaniten geheeten, die den strijd tegen de overmacht een tijd lang met gunstig gevolg volhield. Maar op zekeren dag ontmoette deze bij eene verkenning buiten de muren den Senåpati, die met zijne lijfwacht tot gelijk doel was uitgetogen. De beide hoofden daagden elkander tot een tweegevecht uit en het gelukte den Senåpati zijn tegenstander met zijne lans te wonden en uit den zadel te werpen. Hij hief daarop Adipati Kaniten van den grond op en liet hem in schamele kleeding op een kreupele merrie [1]) binden, om door een om zijn hals gehangen brief zijne schande aan zijn vorst te melden. De regent van Pasoeroean, zijn legerhoofd in dien toestand van diepe vernedering ziende, besloot zich aan den Senåpati te onderwerpen en zond hem ten teeken daarvan het afgehouwen hoofd van Adipati Kaniten, dat hij met gesmolten tin had laten volgieten.

Niet lang daarna onderwierp zich ook de regent van Kediri,

---

[1]) Slechts het geringste volk zal op Java een merrie als rijdier gebruiken.

met wien de Senâpati zoozeer was ingenomen, dat hij hem zelfs tot bevelhebber over zijne troepen aanstelde, in welke hoedanigheid hij aan het Mataramsche rijk gewichtige diensten bewees door het fnuiken van allen tegenstand die nog in vele der westelijke provinciën aan 's vorsten gezag werd geboden. Ook Tjeribon werd genoodzaakt de suzereiniteit van Mataram te erkennen, en wij vinden zelfs een bericht dat in 1599 de Panembahan van dat gewest in persoon te Mataram kwam, om den oppervorst hulde te bewijzen [1]). Door de veroveringen van Senâpati Balek — dit is de titel dien de gewezen regent van Kediri als krijgsoverste voerde — werd dus het gebied van den vorst van Mataram, dat zich oostwaarts uitstrekte tot aan het Tengersche gebergte, de grens tegen het gebied van Balambangan, westwaarts bevestigd tot aan de Tji Taroem, waar het rijk van Bantam een aanvang nam. Inmiddels waren nog onderscheiden malen oproeren te bedwingen geweest; maar steeds bleef de Mataramsche vorst door zijn gewoon geluk vergezeld. In 1587 verbonden zich de Oost-Javanen met Padjang. De legerscharen van Mataram leverden hun slag en behaalden een schitterende overwinning, maar ten koste van het leven van hun aanvoerder, Senâpati Balek, die zoovele overwinningen in zijns meesters dienst behaald had. In het volgende jaar werd Demak, dat tegen Mataram in opstand was gekomen, veroverd en aan verwoesting prijs gegeven; de bevolking verhuisde grootendeels naar andere streken, en van dat oogenblik verliest deze plaats veel van hare beteekenis. Mas Djolang, de tweede zoon van den vorst van Mataram, die zich in den strijd onderscheiden en eene wonde bekomen had, werd bij deze gelegenheid als troonsopvolger aangewezen. Hij is dezelfde dien de babads, naar de plaats waar hij begraven werd, gewoonlijk Panembahan Krapjak of Sédâ Krapjak noemen. Aan Pangéran Poeger, 's vorsten oudsten zoon, werd later het bestuur over het onderworpen Demak gegeven. Deze beschikkingen hebben, gelijk te verwachten was, na den dood

---

[1]) Roorda v. Eysinga, Handboek, III, 1. 476.

van den Senåpati nieuwe beroerten en verwikkelingen veroorzaakt.

In 1589 voerde de vorst van Mataram weder krijg tegen het hoofd van Djipang, wiens leger verslagen werd in den slag van Kalidadoeng, waarna een groot deel der bevolking gevankelijk werd weggevoerd. En nog later werd hij door een opstand in Kediri en Pasoeroean op nieuw genoodzaakt het veld te kiezen. Ditmaal werd hij door de overmacht zijner tegenstanders gedrongen naar zijne hoofdstad terug te trekken; doch zijn beleid stelde hem in staat hun zonder verlies te ontkomen. Den tegenstand der oostelijke gewesten geheel te breken, schijnt hem echter in den ganschen loop zijner regeering niet gelukt te zijn. Ik vermoed dat hij hunne onderwerping heeft willen afwachten, alvorens zich, naar het voorbeeld van den Sultan van Padjang, den Sultanstitel door den priestervorst van Giri te laten opdragen. Het schijnt althans zeker, dat hijzelf en zijn eerste opvolger zich met den titel van Panembahan vergenoegd hebben, en dat eerst zijn tweede opvolger Agĕng den titel van Sultan heeft gevoerd, zoowel als dien van Soesoehoenan.

De stichter van het rijk van Mataram overleed in 1601, negentien jaren na den dood van den Sultan van Padjang, en vijftien jaren nadat hij de regalia van Padjang naar Mataram had overgebracht.

In deze schets der lotgevallen en veroveringen van den stichter van het rijk van Mataram, heb ik getracht uit de verschillende berichten zoo goed mogelijk een samenhangend geheel te maken; maar ofschoon ik mij overtuigd houd dat de hoofdtrekken met de waarheid overeenkomstig zijn, is het onmogelijk in te staan voor de juistheid der bijzonderheden en van de chronologische orde der gebeurtenissen. 't Is ons trouwens reeds genoeg gebleken, dat de Javaansche babads met hunne fantastische voorstellingen, hunne verwarringen en tegenstrijdigheden, nauwelijks voor de geschiedenis bruikbaar zijn, waar ons gelijktijdige getuigenissen van Europeesche schrijvers ontbreken, zooals ten opzichte der geschiedenis van den stichter van Mataram in den volstrektsten zin het geval is.

De Senåpati Soetå Widjåjå, Panembahan van Mataram, is een der lievelingshelden van de Javaansche kroniekschrijvers, en zij zijn onuitputtelijk in den lof van zijne dapperheid, zijn beleid en zijne kennis van krijgszaken, ofschoon zij de wijsheid en gematigdheid van zijn bestuur vooral toeschrijven aan de raadgevingen van zijn oom Djoeroe Martani of Måndåråkå. Het kon ook nauwelijks uitblijven, dat zij voorspellingen en wonderen in zijn levensloop weefden en een geslachtsregister voor hem uitdachten dat hem van den laatsten Brå Widjåjå van Mådjåpahit doet afstammen. Wellicht heeft hijzelf reeds op die verheven afkomst aanspraak gemaakt, maar geen verstandig man, die eenigszins met de buitensporige verdichtselen in de Javaansche geslachtsregisters bekend is [1]), zal daaraan eenige historische waarde toekennen. De Javanen zijn de grootste aanbidders van het succes. De gewetenlooze schurk die zich door bloed en verraad een weg tot den troon baant, wordt in hunne oogen de uitverkorene der Voorzienigheid. Zij omringden zijne wieg met de voorspellingen zijner toekomstige grootheid en laten hem, bij elke gewichtige wending van zijn lot, bovennatuurlijke wenken ontvangen die hem op nieuw van zijne grootsche bestemming verzekeren. En dit is hun niet genoeg; hij moet ook door zijne geboorte wettige aanspraak op de regeering hebben, en de lompste verdichting eener vorstelijke afkomst wordt genoegzaam gestaafd geacht, als het werkelijk bezit eener kroon de aanspraken steunt.

Er bestaat echter ten opzichte der afkomst van het huis van Mataram nog eene geheel andere overlevering, die van zijne bitterste vijanden moet afkomstig zijn, en die ons, maar gepaard met eene uit chronologisch oogpunt geheel onmogelijke voorstelling der geschiedenis van dien tijd, door Valentijn is bewaard [2]). Daarin wordt verhaald dat de stichter van dat huis Siroeboed heette en een geringe knecht was aan het hof van Demak. Schuldig aan een vergrijp jegens de goendiks

[1]) Vgl. Cohen Stuart in T. v. N. I. 1869. I. 354.

[2]) Valentijn IV. 1. 72; vgl. Hageman in Ind. Arch. II. 1. 8.

van dien vorst, zou hij tot de vlucht genoodzaakt zijn en bescherming gevonden hebben bij den Sultan van Padjang; maar toen hij later ook door dezen wegens diefstal was weggejaagd, zou hij eene rooverbende om zich verzameld hebben, waarmede het hem gelukte Mataram te veroveren en zich tot Kjai gedé van dat landschap te verheffen. Het schijnt dat wij hier een opzettelijk vervalscht verhaal lezen van de lotgevallen van Soetå Widjåjå's vader, en ik behoef wel niet te zeggen, dat ook dit weinig geloof verdient.

Ik zal dit hoofdstuk besluiten met de aanwijzing, dat wij bij de Portugeesche schrijvers, hoe weinig zij ons ook uit dit tijdvak omtrent Java vermelden, meer bevestiging vinden van hetgeen hier verhaald is, dan men oppervlakkig zou vermoeden. De Couto verhaalt ons, dat in 1564 de Sultan van Atjeh een gezantschap zond tot den „koning van Demak, keizer van Java", om dezen vorst over te halen zich aan te sluiten aan het verbond dat hijzelf met eenige Mohammedaansche vorsten van Hindostan had gesloten, ten einde de Portugeezen uit geheel Indië te verdrijven, en waarbij hij voor zich de verplichting had op zich genomen hen uit Malakka te verjagen. De Javaansche vorst, ijverzuchtig op de macht van den Atjehneeschen koning, weigerde niet alleen met hem in onderhandeling te komen, maar liet zelfs de gezanten van kant maken. De Portugeesche schrijver beschouwt deze vijandige handelwijze als eene gunstige beschikking der Voorzienigheid, daar Malakka tegen de vereenigde krachten van Demak en Atjeh niet zou zijn bestand geweest [1]). Deze gebeurtenis zal dus hebben plaats gehad onder de regeering van Arjå Pangiri, en wij kunnen ons zeer goed voorstellen dat destijds de vorst van Demak nog als de oppervorst van Java gold; want ofschoon, volgens de Javaansche kronieken, de vorst van Padjang zich toen inderdaad reeds lang tot den eersten rang onder de Javaansche vorsten verheven had, nam hij eerst in 1568 den daarmede overeenkomenden titel aan [2]).

---

[1]) De Couto, Dec. VIII, c. 21. [2]) Zie bl. 304.

Zoowel bij Levanha, die de vierde decade van De Barros lang na diens dood met vele bijvoegselen in het licht gaf, als bij De Couto, wiens werk zich onmiddellijk aan de derde decade van De Barros aansluit, worden algemeene beschrijvingen van Java aangetroffen [1]), die, aangezien er hier en daar dezelfde uitdrukkingen in herhaald zijn, klaarblijkelijk, althans voor een deel, uit dezelfde bron zijn geput. Het bericht waarvan zij zich bediend hebben, schijnt uit wat later tijd dan het zoo even vermelde, uit de eerste jaren der regeering van den Sultan van Padjang, afkomstig te zijn. Dat rijk wordt ongetwijfeld aangeduid door den eenigszins verminkten naam Paniao, waarvan gezegd wordt dat de vorst in de binnenlanden woont, omstreeks 30 mijlen van de kust, en een soort van keizer of oppervorst is over een aantal andere met name genoemde strandgewesten [2]). Nevens enkele wier namen ik niet met voldoende zekerheid kon te huis brengen, zijn daaronder Panaroekan, Grissee, Sidajoe en Toeban, misschien ook Blora [3]), en voorts Djapara, Demak en Mataram gemakkelijk te herkennen. Panaroekan, moet inderdaad toen tot het rijk van Padjang behoord hebben, daar wij gezien hebben dat het omstreeks 1575 door Balambangan veroverd werd [4]).

Van Djapara eindelijk wordt de merkwaardige bijzonderheid verhaald, dat het aan het strand was gelegen, maar dat de eigenlijke hoofdstad Cerinhama op drie mijlen afstands in het binnenland was te zoeken [5]). Ik aarzel geen oogenblik in laatst-

---

[1]) De Barros, Dec. IV, liv. I, c. 12; De Couto, Dec. IV, l. III, c. 1.

[2]) „Cujo Rey reside pelo sertão trinta leguas e he como Emperador destes (van de reeds genoemde) e de outros adiante (later te noemen)."

[3]) Ik vermoed dat dit schuilt in Berdoão. Ook Soenda, Bantam en Andreguir (zoo ik meen Anjer, dat met Indragiri op Sumatra verward schijnt) worden bij De Couto genoemd, doch ik geloof niet dat het noodig is de woorden „de outros adiante" op al de volgende namen uit te strekken. Bij De Barros komen hier geene namen uit de Soenda-landen voor. Daar sluit de lijst met Mataram, dat bij De Couto niet genoemd wordt.

[4]) Bl. 305.

[5]) „Cuja cidade principal se chama Cerinhama, tres leguas pela terra dentro, e a cidade de Japara esta a borda da agua."

gemelden verminkten naam het Kali Njamat der Javaansche kronieken te herkennen, waarvan de vroeger aangeduide ligging [1]) zeer goed met dit bericht overeenstemt [2]). Dat de vrouw des stichters van Kali Njamat herhaaldelijk door de Portugeezen wordt genoemd, is ons reeds aan het eind van het vorig hoofdstuk gebleken.

Voegt men hier nog bij, dat Drake in 1580 vernam, dat Java onder een aantal vorsten verdeeld was, maar die allen aan éénen vorst het oppergezag toekenden, en dat de overgang van dat oppergezag uit het huis van Padjang aan dat van Mataram uit de berichten der nu weldra optredende Nederlandsche reizigers vast staat, dan kunnen wij zeker zijn, dat, te midden van vele fabelen, toch de grondtrekken der geschiedenis in de Javaansche overleveringen zijn bewaard gebleven.

Het was nog onder de regeering van Soetå Widjåjå van Mataram, dat de Nederlanders zich het eerst op Java vertoonden. Dit noodzaakt ons thans den blik weder naar de Soendagewesten te wenden.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Bantam, Jakatra en de Compagnie.

Wij hebben in het vorig hoofdstuk gezien, dat men tot allerlei ongerijmdheid komt, wanneer men met de Javaansche babads de bekeering der Soenda-landen door Hasanoe'd-dîn in den tijd van Raden Patah of Panembahan Djimboe, den eersten vorst van Demak, dus omstreeks 1500 of nog vroeger stelt. Haar aanvang moet tot minstens een menschenleeftijd later worden verschoven.

---

[1]) Bl. 301.

[2]) In beide beschrijvingen van Java komt nog de merkwaardige bijzonderheid voor, dat in de woeste gebergten van het binnenland nog wilde stammen wonen, wier vorsten Goeno's heeten, en waarvan vele menschenvleesch verslinden. Ook Ludovico di Varthema (zie bl. 249) spreekt van kannibalisme op Java.

Als opvolger van Maulana Hasanoe'd-dîn, wordt Pangéran Joesoep genoemd, wien een regeeringsduur van 10 jaren wordt toegekend. De overlevering zegt dat onder zijn bestuur de natte rijstbouw in Bantam werd ingevoerd. Hij moet den Islam verder in de binnenlanden hebben uitgebreid en verkreeg na zijn dood den naam van Pasaréan.

Op Pangéran Joesoep volgt Pangéran Mohammed, na zijn dood Séda ning Rana, d. i. de in den krijg gesneuvelde, genoemd. Werkelijk is deze vorst in het jaar 1596 in den oorlog omgekomen. In een krijg met Palembang op Sumatra gewikkeld, waarvan wij de oorzaak of aanleiding niet kennen, was hij met eene vloot van 200 zeilen derwaarts getogen en had aanvankelijk groote voordeelen behaald; maar zijn dood was voor die van Bantam het sein geworden tot een algemeene vlucht, waarbij velen deels door het zwaard, deels door gebrek den dood vonden. Toen de eerste Nederlandsche vloot onder Cornelis de Houtman in het laatst van Juni 1596 te Bantam verscheen, was men daar nog onder den verschen indruk dezer gebeurtenis en ernstig op wraakneming bedacht. Men leest in de verhalen van dien eersten scheepstocht, dat zekere Klingalees, als afgevaardigde van den rijksbestuurder van Bantam (wie deze was, zal zoo aanstonds blijken), aan de Nederlanders het voorstel kwam doen om de Bantammers in een aanval op Palembang behulpzaam te zijn. Zij zelven zouden de stad van de landzijde aantasten, terwijl de Nederlanders haar van de rivierzijde bevochten, en zij waren bereid den behaalden buit geheel aan de onzen over te laten. Men kan wel nagaan dat dit voorstel door onze kooplieden werd afgeslagen [1]).

De gesneuvelde vorst had slechts een eenigen zoon nagelaten, die bij een goendik verwekt en, toen de Nederlanders te Bantam kwamen, nog slechts vijf maanden oud was. Deze prins was echter als opvolger erkend; maar het bestuur werd in zijn naam gevoerd door zijn voogd, een aanzienlijk Pangéran, die de vader was van eene der vrouwen des gesneu-

---

[1]) Eerste Schipvaerd naar O. I., (in D. I. van Begin en Voortgang), bl. 40.

velden. Men vindt dezen gewoonlijk onder den naam van rijksbestuurder (Mangkoe boemi) vermeld, terwijl nevens hem de Sjahbandâr of havenmeester en de Laksamana of vlootvoogd als de voornaamste hoofden voorkomen.

Met betrekking tot den inwendigen toestand van het Bantamsche rijk, op het oogenblik dat de Nederlanders zich hier vertoonden, verdient opmerking dat, naar de getuigenis onzer landgenooten, ook destijds de bekeering tot den Islam nog verre van algemeen was. Men leest in hunne reisverhalen uitdrukkelijk, dat de bevolking der binnenlanden nog heidensch was, aan de zielsverhuizing geloofde en zich van dierlijk voedsel onthield. Daarentegen was aan de noordkust de groote meerderheid, maar toch ook niet het geheel der bevolking, Mohammedaansch; doch deze godsdienst, zoo voegen de berichtgevers er bij, had hier eerst sedert 50 à 60 jaren ingang gevonden. Merkwaardig is ook hunne mededeeling dat de heidensche bevolking van Bantam, kort voor hunne komst, versterkt was door eene kolonie, die, ten gevolge der verdrukking welke de heidenen in Pasoeroean van hunnen vorst te verduren hadden, vandaar was uitgeweken en zich, met toestemming van den Bantamschen vorst had nedergezet aan den voet van een grooten berg, Goenoeng besar, en daar eene stad had gebouwd, die den naam droeg van Soera, waar zij leefde onder het bestuur van een eigen hoofd [1]). Mag men zich verlaten op de kaart van Java die bij het reisverhaal in „Begin en Voortgang" is gevoegd, dan zou Soera gelegen hebben aan den voet van den berg Karang, ongeveer ter plaatse van het tegenwoordige Pandeglang. Doch die kaart is zoo gebrekkig, dat geene waarde aan deze aanwijzing mag worden toegekend, en geen ander gelijktijdig schrijver maakt, zooveel ik weet, van dit Soera gewag.

Ten westen van Bantam lag op het lage land aan de monding der Tji Liwong, omstreeks den aanvang der zeventiende eeuw, eene vrij belangrijke negerie, verscholen onder het loof

---

[1]) Eerste Schipvaerd, t. a. p., bl. 67 v., 72.

van duizenden kokos- of klapperboomen. Zij heette destijds Djakarta [1]), maar was oudtijds, met het onderhoorig gebied, bekend geweest onder den naam van Soenda Kalapa, omdat er de kokosnoten door de Soendaneezen kalapa genoemd, bij geheele scheepsvrachten werden uitgevoerd [2]). Dit is, als reeds gezegd, het bekende Jakatra onzer oude schrijvers, dat bij de Portugeezen ook onder den vorm Xacatara voorkomt.

Eene bekende overlevering, die den Soenan Goenoeng Djati verkeerdelijk als den stichter van een groot rijk voorstelt, dat het geheel der Soenda-landen omvatte, laat hem dit bij zijn dood verdeelen tusschen twee uit echte vrouwen geboren zonen en een derden zoon bij eene goendik verwekt. De beide eersten erlangden het bewind over Tjeribon en Bantam, dat erfelijk bleef onder hunne nakomelingen. De derde, Kali Djatan geheeten, ontving het bestuur over het land tusschen de Tji Taroem en de Tji Dani of rivier van Tangeran, waarover hij het gezag aanvaardde onder den titel van Radja van Djakarta [3]). In dit verhaal, zooals het bij Raffles voorkomt, wordt de oudste zoon, die in Tjeribon opvolgde, Hasan, de tweede, die het bestuur over Bantam kreeg, Baradin genoemd.

Dit bericht verdient ongetwijfeld weinig vertrouwen; zonder

---

[1]) Samengetrokken uit djaja (zege, zegevierend) en karta, van kĕrta of krĕta (oorspr. Skrt. krta, gedaan, voltooid, recht, goed; vgl. Vreede, Cat. 80, noot), dat vooral gebruikt wordt in de beteekenis van vastgesteld, vast, bepaald en het vastgestelde, enz. Stad beteekent het woord nooit (mededeeling van Prof. Kern). Dat men er de laatste beteekenis in heeft meenen te moeten zien, is wel te verklaren uit het veelvuldig voorkomen van het woord in namen van Javaansche hoofdsteden, maar Brandes toont aan (Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXVII. 415), dat die veelvuldigheid waarschijnlijk is toe te schrijven aan het toevallig feit, dat Karta de naam was van de residentie van den beroemden sultan Ageng (waarover later) en dat het woord voorkomt in Djakarta, dat als Batavia zoo groot werd. Het bijgeloof der Javanen in de kracht van een naam heeft hen ertoe gebracht, sedert tal van varianten op deze namen te gebruiken bij het stichten van nieuwe kratons.

[2]) Van der Does bij De Jonge, Opkomst van het Ned. gezag in O. I. II. 337.

[3]) Valentijn IV. I. 70; Raffles, II. 151; De Jonge, Opk. v. h. Ned. gezag in O. I. II. 159.

geheel valsch te zijn, geeft het toch aan alles een verkeerde wending. Ten eerste worden, zoo het schijnt, de namen der vorsten van Bantam en Tjeribon onderling verwisseld, ten minste zoo Hasan dezelfde is als Hasanoe'd-dîn [1]). Dan zagen wij dat Hasanoe'd-dîn de stichter was van het Bantamsche rijk nog bij het leven zijns vaders, zoodat dit rijk niet eerst ontstond uit de verdeeling van diens nalatenschap. Vervolgens is Djakarta, waar wij het in de geschiedenis het eerst zien optreden, niets dan een Bantamsch regentschap, bestuurd door een Pangéran, die gehuwd was met Ratoe Pembajoen, dochter van Pangéran Padjadjaran en kleindochter van Soenan Sabakingking [2]), en men is dus verwonderd het hier als een derden staat nevens Tjeribon en Bantam genoemd te vinden. Eindelijk wordt hier aan Tjeribon een veel gewichtiger positie toegekend, dan het ooit in de werkelijkheid schijnt te hebben ingenomen. De vorsten van Tjeribon waren aanvankelijk niets anders dan een soort van geestelijke pangérans, in de manier van de priestervorsten van Giri-Grissee. Als vorsten waren zij vazallen van Mataram, die echter wel eens door de wapenen moesten gedwongen worden de suzereiniteit van hunnen leenheer te erkennen; door hunne geestelijke waardigheid stonden zij te gelijker tijd boven hem. Zij worden in alle gelijktijdige en uit zuivere bron gevloeide berichten, tot 1662, d.i. tot den dood van Panembahan Giri Laja II, wiens uiterste wilsbeschikking tot eene later te bespreken verandering in het bestuur aanleiding gaf, nooit met den titel van Sultan, maar steeds met dien van Pangéran of van Panembahan aangeduid.

[1]) De verwarring ten opzichte van den naam is zeer groot. Bij Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. XVI. 245, wordt, naar een andere bron, de tweede vorst van Tjeribon Dipati of Panembahan Hassan Baribin, en na zijn dood Pasaréan genoemd. Maar ook een Bantamsche vorst werd, zooals wij zagen, na zijn dood Pasaréan geheeten.

[2]) Vgl. Van Deventer, Gesch. d. Ned. op Java, I. 36, noot 2, en T. v. N. I. 1871, II. 356. Volgens het geslachtsregister, daar medegedeeld, waren Pangéran Djakarta en de Ratoe Pembajoen volle neef en nicht; zulke huwelijken zijn wel door het recht van den Islam verboden, maar hadden ook in deze eeuw onder de prinsen van Jogjakarta plaats.

Hun gebied heeft zich in dit tijdvak waarschijnlijk in den regel niet veel verder uitgestrekt dan over de kustlanden Indramajoe en Tjeribon met Gebang [1]). De meeste overige landschappen die vroeger of later tot Tjeribon gerekend werden, oostwaarts tot aan de Tji Taroem en zuidwaarts tot den Indischen Oceaan, stonden toen onder het meer rechtstreeksch beheer van Mataram, of onder andere van Mataram afhankelijke leenvorstjes of regenten, zooals men er vermeld vindt voor Tji Asĕm, Krawang, Soemedang, Soekapoera, enz. Hetzelfde geldt van de westelijke Preanger-landen, die men met even weinig grond tot Djakarta heeft gerekend als de oostelijke tot Tjeribon. Er bestaan kronieken van die Soenda-landen, waaruit men, hoe verward en tegenstrijdig zij voor het overige zijn mogen, in het algemeen voldoende bewijzen kan, dat in het gansche gebied der tegenwoordige Preanger Regentschappen in de eerste helft der 17e eeuw [2]) het oppergezag van Mataram erkend werd. De uitbreiding van dat gezag in die gewesten in bijzonderheden te volgen, is, bij den ellendigen toestand der bronnen, niet wel mogelijk, maar het staat vast dat de vorsten van Mataram in de Preanger-landen regenten aanstelden en ontsloegen, regentschappen schiepen en introkken, gronden afstonden en voorrechten verleenden. Ja, de invloed van Mataram ging er zoo ver, dat de Javaansche taal er de diensttaal werd en de hoofden en regenten in hunne brieven zich van die taal bedienden [3]).

Men moet zich evenwel aan den anderen kant wachten, de beteekenis der Tjeribonsche priestervorsten te gering te schatten. In de Portugeesche berichten komt wel is waar van Tje-

---

[1]) Gebang of Gabang, ongeveer overeenkomende met het tegenwoordige district Losari (regentschap Tjeribon), was oudtijds een meer zelfstandig landschap. Zie b. v. Valentijn, IV, I. 22.

[2]) Uittreksels uit die kronieken gaf Hageman in zijne Geschiedenis der Soendalanden, in D. XVI, XVII en XIX van T. v. I. T. L. en Vk. Zie ook K. F. Holle, Bijdragen tot de Geschiedenis der Preanger Regentschappen, in hetzelfde Tijdschrift, D. XVII. Dit laatste stuk is echter vooral van belang voor de latere tijden.

[3]) Holle in T. v. I. T. L. en Vk. XIII. 495.

ribon niet veel meer dan de naam voor [1]). Maar door de eerste Nederlandsche bezoekers wordt die plaats, onder den naam Charabaon, vermeld als „een groote en schoone stad, die zeer fraai met een dikken muur versterkt en met eene zoete rivier verrijkt is" [2]). En hoe hoog de geestelijke waardigheid der vorsten van Tjeribon ook door hunne opperheeren werd geschat, blijkt het duidelijkst uit een bewaard gebleven piagem van den vorst van Mataram, zoo het schijnt van het jaar 1631, waarin aan zekeren Ki Moekarab, uit de doekoeh Tjikĕroeh in het regentschap Limbangan, vrijstelling, zoo voor hem als zijne nakomelingen, van alle diensten wordt verleend, wegens het verlies van zijn linkerarm door een geweerschot bij de belegering van Batavia in 1628 en 1629. Want terwijl de vorst van Mataram door dit bevelschrift klaarblijkelijk de rechten van een souverein in de Preanger-landen uitoefent, stelt hij tevens de handhaving er van onder de hoede van Allah en Zijn gezant, van de negen wali's en van den Soesoehoenan Goenoeng Djati, „die in zijn graf ter hoofdplaats Tjeribon wordt vereerd" [3]). Zelfs de avontuurlijke Soendasche legende van Gessan Oeloen, heer van Soemedang, die naar Tjeribon gekomen was om zich door den Soenan Goenoeng Djati in den Islam te laten onderrichten, maar, in liefde voor diens vrouw ontvlamd, haar ontvoerde en daarna den priester, tegen den afstand van een stuk grond tot vergrooting van zijn gebied, bewoog om zich van haar te scheiden [4]), bewijst voor den grooten naam en macht die zich de heilige man van Tjeribon verwierf en die op zijne nakomelingen overgingen.

---

[1]) Charabom op het kaartje van Levanha in De Barros, Dec. IV; Cherbom bij Mendez Pinto. Deze noemt het een dorp, maar bezocht het waarschijnlijk niet zelf.

[2]) Eerste Schipvaerd, in D. I. van Begin en Voortgang, bl. 63. Indramajoe wordt daar (juister) Dermayo, en Krawang Cravaon genoemd, evenals bij de Portugeezen.

[3]) Holle in T. v. I. T. L. en Vk. XIII. 492; vgl. Hageman's Geschiedenis der Soendalanden, ald. XVII. 210.

[4]) Hageman, T. v. I. T. L. en Vk. XVI. 201.

De belemmeringen door Spanje aan den handel der Nederlanders in den weg gelegd, waren oorzaak dat zij zelven den weg naar Indië gingen zoeken. Hun eerste scheepstocht was de voorlooper eener heerschappij over de eilanden van Insulinde, die gedurende drie eeuwen gestadig meer uitgebreid en bevestigd werd. Ik schrijf de geschiedenis niet van de opkomst en toeneming van het Nederlandsch gezag in Indië, noch ook op Java. Vele pennen hebben zich daaraan gewijd, en de lange reeks der geschiedschrijvers van het Nederlandsch gezag in Indië is in onze dagen verrijkt door een klassiek werk, met evenveel smaak als oordeel geschreven, uit de zuiverste bronnen geput, en bestemd om een blijvend gedenkteeken te zijn van volhardend onderzoek en historische kunst: De Jonge's Opkomst van het Nederlandsch gezag in Indië en op Java. De Jonge heeft zijne taak niet kunnen voltooien, maar zij is door Van Deventer op uitnemende wijze voortgezet tot aan den overgang van Java in handen der Engelschen in 1811 [1]). Van Deventer legde bovendien de uitkomsten van eigen onderzoek neder in een Geschiedenis der Nederlanders op Java, die loopt tot den val der Compagnie en met kritische zorg is bewerkt. Van een nog breeder opgezetten arbeid, die het Nederlandsch gezag over Java sedert 1811 zou omvatten, is door den dood des schrijvers slechts één deel, tot 1820 loopend, verschenen. Bij al de verdiensten dezer werken blijft het te bejammeren, dat het aan Tiele niet vergund is geweest zijne geschiedenis van de Europeërs in den Maleischen Archipel [2]), voor den Portugeeschen tijd reeds herhaaldelijk door ons vermeld, verder dan tot 1622 voort te zetten. Meer nog dan eenige arbeid op dit gebied geeft deze blijk van omvangrijke kennis, uiterst nauwkeurig onderzoek, helder oordeel en zuivere kritiek.

Een uitstekende aanvulling van al deze werken, de inwen-

---

[1]) De buitenbezittingen werden eerst door Tiele en worden thans door Heeres verder behandeld.

[2]) In Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 4e Vr. I, tot 5e Vr. II.

dige geschiedenis der Compagnie behandelend, verscheen kortelings van de hand van Klerk de Reus [1]).

Het is noch mijn wensch noch mijne taak, opnieuw te doen wat reeds zoo uitnemend gedaan is. Mijn oogmerk is eene schets van de geschiedenis der Javanen zelven te leveren, en ik wensch aan de Nederlanders slechts in zooverre eene plaats op mijn doek te geven, als dit door den overwegenden invloed dien zij op de lotgevallen en ontwikkeling van Java geoefend hebben, volstrekt gevorderd wordt.

Den 23sten Juni 1596 werd het eerst de Nederlandsche vlag op de reede van Bantam ten toon gespreid. Onze schepen werden met argwaan ontvangen: men vreesde met vrijbuiters te doen te hebben. Versch was nog de heugenis aan den Engelschen zeeroover Lancaster, die enkele jaren te voren in de straat van Malakka Portugeesche schepen geplunderd had. Maar toen de Hollanders te kennen gaven, dat zij kwamen om handel te drijven, veranderde de houding. De schepen werden omringd door schuitjes die allerlei ververschingen aanboden; Portugeesche handelaars uit Goa en Cochin kwamen aan boord en gaven hoog op van den rijkdom des lands. Het voordek der schepen veranderde weldra in een bazaar, waar Javanen, Arabieren, Chineezen, Klingaleezen en Turken om strijd hunne waren uitstalden Ook onderscheidene grooten kwamen aan boord en onder hen de Pangéran Mangkoe boemi, die als voogd van den jongen vorst de zaken des rijks bestuurde. Reeds den 1en Juli teekende deze een door den commies Cornelis de Houtman opgesteld verdrag, waarbij de vorst van Bantam met prins Maurits vriendschap sloot en den Nederlanders vrijen handel toestond; waarschijnlijk was dit de eerste schriftelijke overeenkomst, die Bantam met een vreemde natie sloot [2]).

Den 14den Juli werd den Nederlanders een huis in de voor-

[1]) Geschichtlicher Ueberblick der administrativen, rechtlichen und finanziellen Entwicklung der Niederländisch-Ostindischen Compagnie (Verh. Bat. Gen. XLVII).

[2]) Rogge in Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. 2e Ser. XII. 423.

stad der vreemdelingen aangewezen om er hunne waren te plaatsen en hun handel te drijven. Zij leefden daar eenige weken in volkomen vrijheid en veiligheid, maar daarna had langzamerhand eene ongunstige verandering in de gezindheid der Bantammers plaats. De meeste berichten geven de schuld daarvan, en hoogstwaarschijnlijk terecht, aan den naijver en de kuiperijen der Portugeezen. De spanning vermeerderde nog doordat de scheepsoverheid, voor een aanval gewaarschuwd, de haven van Bantam met het dieplood deed peilen om te weten hoe ze zou moeten manoeuvreeren ook wanneer het er op aankwam de Portugeesche jonken te straffen, iets waarvoor de Bantammers zeer bevreesd waren. Ook zal de onbetrouwbaarheid der Javanen op de Hollandsche zeelieden een even ongunstigen indruk gemaakt hebben als omgekeerd de krasse en ruwe wijze, waarop deze herstel hunner grieven eischten.

Het gevolg van dit alles was dat de Nederlanders die aan wal waren, en daaronder ook De Houtman, gevangen werden genomen en er beslag op hunne goederen gelegd werd. De scheepsraad deed nu, overijld genoeg, de stad beschieten en de in lading liggende jonken aanvallen. De behandeling der gevangenen werd daar natuurlijk niet beter op en de verhouding was nu zoo gespannen geworden, dat de onzen om versch water te verkrijgen naar den overwal op Sumatra verzeilen moesten.

Den 2den October kwamen de schepen voor Bantam terug. Men onderhandelde over het herstel van den vrede en den 18den October werd het verdrag vernieuwd. De Hollanders die gevangen waren gehouden en inmiddels in groot gevaar verkeerd hadden, werden tegen een losprijs vrij gegeven, en aan de onzen werd op nieuw vergund op gelijken voet met de Portugeezen en Chineezen handel te drijven. Doch nu ontstonden nieuwe moeilijkheden door de komst van een Portugees, uit Malakka afgevaardigd, die alle krachten inspande om den handel aan de Nederlanders te doen verbieden, opdat zij zonder lading vertrekken zouden. Door zijn toedoen verklaarde de Rijksbestuurder het verdrag reeds den 26sten October

opnieuw vervallen. Wederom namen de scheepsbevelhebbers de toevlucht tot geweld. Den 2den November gingen de onzen op Bantam los, beschoten, maar zonder vrucht, de bark van den Portugeeschen gezant, kaapten twee jonken die met specerijen van Banda gekomen waren, en een scheepje van Bandjermasin, en zeilden daarop weg, na door hun gedrag de beschuldiging der Portugeezen, dat de Hollanders geen natie, maar slechts een bende zeeroovers waren, in de oogen der inlanders volkomen gerechtvaardigd te hebben, terwijl deze door de Hollanders niet ten onrechte een hoop zwarten genoemd werden „die telken ure veranderden".

De vloot zeilde nu oostwaarts, voorzag zich te Jakatra van levensmiddelen, deed vervolgens het eiland Karimon Djawa aan, en bezocht de havens van Toeban en Sidajoe, destijds stapelplaatsen van den specerijhandel, terwijl een der schepen ook Djaratan [1]), de handelswijk van Grissee, aandeed. In schijn toonden de regenten en bevolking dier plaatsen zich tot den handel met de onzen geneigd; doch dit bleek slechts een geveinsde houding te zijn. Lieden uit Bantam hadden langs het strand onze vloot gevolgd en overal verspreid hoe de Nederlanders zich daar gedragen hadden. Te Sidajoe werd dan ook het schip Amsterdam, onder voorwendsel dat de Adipati met zijn gevolg aan boord zou komen, door prauwen omsingeld, waaruit een bende Javanen op het dek sprong, die in de verwarring twaalf der schepelingen van kant maakten. Na een bloedige worsteling werden echter de Javanen van boord naar de prauwen of in zee gedreven, waarna eenige schoten met schroot eene geduchte slachting onder hen aanrichtten.

Den 6den December kwamen nu de schepen ten anker voor Arisbåjå op het eiland Madoera. Ook hier was, zoo men

---

[1]) Djaratan of Padjaratan schijnt de rechte schrijfwijze te zijn van een naam die bij onze oude reizigers Jortan, Joertan of Joartan luidt. Deze plaats lag in de onmiddellijke nabijheid van Grissee, stond daarmede onder het bestuur van denzelfden sjahbandâr, en was meer bepaald de woonplaats van de handelaars. Zie Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 367, en N. T. v. N. I. XXX. 260. Vgl. ook Meinsma in T. v. N. I. 1869. I. 217.

meende, de bevolking gewaarschuwd, en hare bewegingen werden met ergdenkendheid gadegeslagen. Echter verzochten de regent en de hoofdpriester verlof om aan boord te komen, hetgeen werd toegestaan. Doch toen de vorstelijke prauw, in plaats van, zooals men verwacht had, naar het schip Mauritius te roeien, den steven wendde naar het schip Amsterdam, werd dadelijk de achterdocht bij de onzen gaande, en zonder eenig beraad werden drie stukken van de Amsterdam op de prauw gelost, met het gevolg dat de regent, de priester en een aantal hunner volgelingen het leven lieten en vele andere Javanen werden gevangen genomen [1]). Dat men onder deze laatsten eene vrouw en een achtjarig kind, zoon van den regent, vond, is wel het beste bewijs dat men de Madoereezen ten onrechte van verraderlijke bedoelingen had verdacht, al maakt het gebeurde te Sidajoe de achterdocht van het scheepsvolk der Amsterdam verklaarbaar. Natuurlijk viel thans op deze kust niets meer uit te richten. Men stuurde nu naar het eiland Bawéan, eene volksplanting van Djapara, waar het onbruikbaar geworden schip Amsterdam verlaten en verbrand werd. Het overschot der vloot zeilde in Januari 1597 naar straat Bali, en ankerde voor Balambangan, om er hulp en verversching te zoeken. Doch de Hindoe-vorst van dat rijk werd op dat oogenblik fel bestookt door den regent van Pasoeroean en, ofschoon hij van Bali en Soembawa eenige hulp had ontvangen, nauw in zijne hoofdplaats belegerd. Deze krijg hangt waarschijnlijk samen met de pogingen met zooveel

[1]) Volgens de Madoereesche babad was destijds het bestuur te Arisbåjå in handen van Pangéran Tengah, zoon van Panembahan Lemah Doewoer, en zij weet niets van een ongeval aan een regent dier plaats wedervaren. Zie Hageman, Ind. Arch. II. I. 115, en de vertaling der Madoereesche babad in T. v. I. T. L. en Vk. XX. 255. 't Kan zijn dat het oude reisverhaal hier ten onrechte van een koning, d. i. van een regent, gewaagt, en een hoofd van minderen rang, b. v. de sjahbandâr, het slachtoffer is geworden van het wantrouwen der Hollanders; maar na de opmerkingen die ik boven, bl. 302 v., over de volstrekte onvereenigbaarheid der Madoereesche overlevering met de Javaansche heb gemaakt, zal het voorzichtig zijn aan het stilzwijgen der Madoereesche kroniek niet te veel beteekenis te hechten.

volharding door den Senåpati Soetå Widjåjå aangewend, om Java's Oosthoek aan Mataram's gezag te onderwerpen [1]). Toen Olivier van Noort den 3den Februari 1601 Djaratan bezocht, vernam hij daar dat Balambangan door den regent van Pasoeroean was ingenomen en de Hindoe-vorst met zijn geheele geslacht was verdelgd [2]). Echter was de onderwerping van dit gewest, waar het Hindoeïsme van Bali gedurig nieuw voedsel ontving, ook nu niet duurzaam, zooals later blijken zal.

De slechte ankergrond, gevoegd bij den treurigen toestand waarin het rijk van Balambangan verkeerde, noopte onze reizigers naar Bali over te steken, waar zij eindelijk een vriendelijk onthaal vonden. Doch hierbij mogen wij niet stilstaan. Den 27sten Februari 1597 werden de ankers gewonden en om het zuiden van Java heen werd de terugtocht naar Nederland ondernomen, waar de reizigers den 14den Augustus, na een afwezigheid van 28 maanden, aankwamen.

Het geluk was onze voorvaderen dienstig om den kwaden indruk uit te wisschen, dien het eerste bezoek van Nederlanders te Bantam had achtergelaten. Meer dan een jaar na het vertrek van Houtman waren eenige Portugeesche schepen voor de stad verschenen, — er was gehandeld met de gewone langzaamheid van het Portugeesch bestuur — in de hoop van de Nederlanders daar nog te vinden, en met het oogmerk om hunne gevreesde mededinging in de geboorte te smoren. Toen hun de prooi ontgaan was, keerden de Portugeezen zich tegen de Bantammers, door wie zij zich misleid waanden, en maakten zich meester van eenige jonken. De Bantammers, over deze daad van zeeroof verbitterd, overvielen drie der Portugeesche schepen, die zij vol geroofd goed vonden, en maakten de bemanning van kant, terwijl de overige schepen een overhaaste vlucht namen [3]). Maar het schijnt dat de Bantammers met hunne overwinning verlegen en voor de gevolgen hunner eigen stoutmoedigheid bevreesd waren, en nu zij

[1]) Vgl. bl. 312.

[2]) Schipvaerd Oliviers van Noort, in D. I. van Begin en Voortgang, bl. 52.

[3]) Journ. v. Heemskerck bij De Jonge, II. 397.

met de Portugeezen gebroken hadden, was de nieuwe verschijning der Nederlanders hun welkom.

Den 25sten November 1598 kwamen drie schepen van de vloot van Jakob van Neck voor Bantam ten anker. Zij hadden, mede door de kracht van eenige wel bestede geschenken, reeds volle lading ontvangen, toen op den laatsten dag des jaars ook de vijf overige schepen van die vloot, met vliegende topstanders en vlaggen en onder het gebulder des geschuts, voor die stad verschenen. Voor nog één dezer schepen werd hier de lading verkregen, en de vier bodems voerden gezamenlijk 600,000 pond peper, 250,000 pond nagelen, 2000 pond muskaatnoten, 200 pond foelie en 100 pond lange peper behouden naar het vaderland, de rijkste lading die ooit in Holland was aangebracht. De vier overige schepen vertrokken den 8sten Januari van Bantam naar de Specerij-eilanden. Zij deden Jakatra, Toeban, Grissee en Djaratan aan en werden overal wel ontvangen. Alleen te Arisbåjå op Madoera moesten zij de gevolgen van het wangedrag hunner voorgangers ondervinden. De regent maakte zich meester van drie sloepen en eischte het grootste stuk metalen geschut op de vloot als losprijs voor de gevangen manschap. Bij een poging om de gevangenen te bevrijden, sloegen twee sloepen in de branding om, waarbij 15 mannen het leven verloren en eenige anderen, in handen des vijands vallende, het aantal gevangenen tot 50 deden stijgen. Men slaagde er echter in hen allen, met opoffering eener belangrijke waarde aan goederen, los te koopen, waarna de reis naar de Molukken met den meesten spoed werd voortgezet. Op de terugreis deed het schip van den beroemden Jakob van Heemskerck den 9den Augustus 1599 Bantam weder aan, en bracht een brief van den Rijksbestuurder voor Prins Maurits naar het vaderland over. In hetzelfde jaar hadden nog twee andere Nederlandsche schepen, die al de voorhanden peper in Chineesche jonken en een schip van Goezerate geladen vonden, acht maanden lang op het nieuwe gewas moeten wachten, maar toch eindelijk den 18den November de reis naar Europa geladen kunnen aanne-

men. Deze schepen vormden het eskader van Gerard Leroy. Hen volgde in Januari 1600 het schip van Wybrand van Warwyck, na de in de Molukken bekomen gedeeltelijke lading te Bantam te hebben aangevuld. Zeven weken later kwamen hier op nieuw drie Nederlandsche schepen onder Steven van der Hagen op de reede. Hunne komst deed de prijzen der reeds schaarsch geworden peper zoo stijgen, dat zij besloten dadelijk den tocht naar de Molukken te vervolgen. Doch reeds in Augustus van hetzelfde jaar kwam voor Bantam het eskader van Pieter Both, die niet alleen voor twee zijner schepen een lading verkreeg, maar er ook in slaagde voor de Nieuwe Brabandsche Compagnie te Amsterdam, die hij vertegenwoordigde, een faktorie te Bantam te stichten. Bij de terugkeerende schepen sloten zich, behalve die van Van der Hagen, ook twee van de vloot van Jakob Wilkens aan, die almede een lading peper te Bantam verkregen hadden; ook Wilkens had daar, voor de oude Compagnie, een faktorie gesticht. Het zou vervelend worden met die optelling voort te gaan. Meer en meer werd Bantam de verzamelplaats voor alle Nederlandsche schepen, die in toenemend aantal den Archipel bevoeren; ook dan wanneer zij met volle lading uit de Molukken terugkeerden, verzuimden zij zelden Bantam op de tehuisreize aan te doen. En dit was in Januari 1601 ook het voornemen van Olivier van Noort op zijn reis rondom de wereld; maar door den westmoeson werd hij tegen zijn zin naar straat Madoera gevoerd, waar hij eenige dagen op de reede van Djaratan bleef liggen, waarna hij de reis naar het vaderland door straat Bali en langs Java's zuidkust vervolgde.

Portugal was in 1581 aan de Spaansche kroon gehecht; de Portugeezen hadden opgehouden een eigen natie te zijn. Aan de Spaansche regeering was dus ook de taak vervallen den Portugeeschen handel in de Indische wateren te beschermen. De Portugeezen hadden zich niet bij de inboorlingen bemind gemaakt. Hun trots, hunne aanmatiging, hunne hebzucht en hun fanatisme hadden de harten van hen vervreemd; de eenvoudigheid, eerlijkheid en verdraagzaamheid, althans van het

meerendeel der Nederlanders staken daarbij gunstig af, en deden hen meer en meer gunst vinden in de oogen der inlandsche vorsten en handelaars. Het wapen van den laster, aanvankelijk met goed gevolg tegen hen aangewend, was spoedig verstompt; men moest nu tot andere middelen de toevlucht nemen om den voortgang van den Nederlandschen handel te fnuiken. Die taak werd, namens Philips III van Spanje, opgedragen aan Andrea Furtado de Mendoça, die met eene vloot van 30 zeilen, te Goa uitgerust, onder andere in last had de geheele kust van Java langs te loopen en vorsten en hoofden goedschiks of kwaadschiks te noodzaken de Nederlanders af te wijzen en te verjagen. Daardoor werd aan deze laatsten eene schoone gelegenheid geboden om aan de Javanen te toonen, dat zij ook in dapperheid tegen hunne mededingers meer dan opgewassen waren, en zich daardoor eene nieuwe aanspraak op hunne achting en hun ontzag te verwerven.

Den 24sten Dec. 1601 kwam Wolphert Harmensz in Straat Soenda met vijf lichte, snelzeilende vaartuigen, met het plan om Bantam aan te doen en vervolgens naar de Molukken te stevenen. Hier vernam hij dat Furtado met 8 zware galjoenen en 22 galeien en fusten voor Bantam lag en de stad geblokkeerd hield, om de Hollanders van hunne faktoriën af te snijden (er waren er reeds vier door verschillende Compagniën opgericht) en den regent van Bantam te dwingen hun zijne bescherming te ontzeggen. Diep doordrongen van het besef dat voor den handel der Vereenigde Provinciën alles aan het behoud der betrekkingen met Bantam gelegen was, besloot Harmensz met voorbeeldelooze stoutmoedigheid eene armade aan te tasten, waarvan het admiraalschip alleen tegen zijne geheele macht kon opwegen. Het waagstuk werd met den schitterendsten uitslag bekroond. Ofschoon de Spanjaarden inderdaad slechts een gering verlies leden, ontweken zij allen verderen strijd, misschien omdat hun doel vooral op het behoud of de herovering der Molukken gericht was, en zij zich dus niet aan grootere verliezen door toedoen van hunne even

behendige als vermetele aanvallers wilden blootstellen. Hoe het zij, Harmensz genoot de eer met eene kleine koopvaardijvloot Bantam ontzet te hebben, dat door eene trotsche armade van koninklijke schepen belegerd was, en toen hij op den eersten Januari 1602 op de reede kwam, werd hij met luid gejuich ontvangen en mocht hij zich overtuigd houden, dat de betoonde dapperheid een diepen en blijvenden indruk op de bevolking had gemaakt.

In Februari kwamen voor Bantam de schepen van Jakob van Heemskerck, die tegelijk met die van Harmensz waren uitgezeild. Van deze keerden vijf in Mei met eene kostbare lading van specerijen en peper naar het vaderland terug, de twee overige vervolgden, onder bevel van den admiraal zelven, den tocht oostwaarts naar Demak.

De vorst, Pangéran Poeger [1]), ontving Van Heemskerck schijnbaar met groote welwillendheid, maar nauwelijks had hij eenig volk aan land doen gaan of het werd overvallen, gevangen gehouden en van alle goederen beroofd [2]), ofschoon de aanslag mislukte die te gelijker tijd op de schepen beproefd werd. Men meende ook hier weder den invloed der Portugeezen te herkennen [3]). Door eenige tegenmaatregelen gelukte het Heemskerck acht der zijnen weder los te krijgen, maar alle pogingen om ook de anderen te bevrijden bleven vruchteloos. Heemskerck zeilde nu naar Grissee, waar hij den priestervorst tot hulp en voorspraak overhaalde, en door zijne tusschenkomst den gevangenen een brief wist te doen toekomen. Doch Pangéran Poeger, in oorlog met zijn broeder, den Panembahan van Mataram, dwong de gevangene Hollanders hem in de verdediging zijner stad bij te staan, en was niet te bewegen om hun de vrijheid te schenken, die een deel hunner later door heimelijke vlucht herkregen hebben. Heemskerck stichtte te Djaratan de eerste Hollandsche faktorie

---

[1]) Zie bl. 312.

[2]) Brief van Heemskerck bij De Jonge, II. 510.

[3]) Fruin in De Gids, 1868, IV. 14. Het verhaal van Heemskerck's tocht bij De Jonge wordt door Fruin met vele belangrijke bijzonderheden aangevuld.

in Oost-Java, die hij voorzag van voldoend kapitaal om de specerijen op te koopen die de Javaansche kooplieden met den eerstkomenden oostmoeson uit de Molukken zouden aanvoeren. Hij vertrok vervolgens naar Patani, waar hij schitterende wapenfeiten tegen Spanjaarden en Portugeezen verrichtte, en deed, als naar gewoonte, voor zijn vertrek naar het vaderland, in October 1603, Bantam nogmaals aan, waar hij ieder nog open gebleven hoekje van zijne schepen met specerijen aanvulde.

Inmiddels waren ook in Engeland compagniën voor den handel met het verre Oosten opgericht. Dien ten gevolge kwam kapitein James Lancaster in December 1602 met twee schepen op de reede van Bantam, brieven en geschenken van koningin Elisabeth voor den vorst medebrengende. De ontvangst was zeer gunstig, en hij ontving verlof tot het oprichten eener faktorie, terwijl hij, evenals de Nederlandsche admiraal Joris Spilbergh, die gezamenlijk met hem tegen de Portugeezen gestreden had, en kort daarna, in April 1603, mede te Bantam verscheen, den behaalden buit tegen peper verruilde.

Voor den handel der Nederlanders op Indië was het jaar 1602 van bijzonder gewicht geweest. De verschillende daarvoor opgerichte compagnieën, die, ieder op eigen voordeel bedacht, eene vijandige mededinging tegen elkander hadden volgehouden, hadden zich eindelijk, op aandrang vooral van Oldenbarnevelt, tot eene Algemeene geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie vereenigd, waaraan den 20sten Maart 1602 voor een tijd van 21 jaren door de Algemeene Staten octrooi verleend werd. De oprichting van dat lichaam kan beschouwd worden als de oorsprong der vestiging van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel. Tot dusverre waren slechts handelskantoren gesticht; maar van dit oogenblik af openbaart zich dat streven naar de vestiging en uitbreiding van een souverein gezag, waardoor allengs het uitgestrekte rijk is ontstaan, dat thans, onder den naam van Nederlandsch Indië, geheel Java en drie vierden der Indische eilandenwereld omvat.

De kantoren, ten behoeve der bijzondere vereenigingen reeds te Bantam en Grissee opgericht, moesten nu in faktoriën voor de Algemeene Compagnie veranderd worden. Deze taak werd opgedragen aan Wybrand van Warwyck, die den 29sten April 1603 met eene vloot van twaalf schepen ter reede van Bantam kwam. Hij verloor veel tijd door vruchtelooze onderhandelingen met den sjahbandâr over verlaging der buitengewoon hooge rechten en ankergelden, maar slaagde er in bij opvolging onderscheidene zijner schepen met peper van Bantam of met nagelen en foelie ter faktorie te Grissee afgehaald, naar het vaderland te zenden, totdat hij slechts vier groote schepen en twee jachten onder zijne bevelen hield. Alvorens met deze Bantam te verlaten, had hij het geluk van den Pangéran, regent des rijks, den afstand te verkrijgen van een erf met daarop staand steenen gebouw, in het beste gedeelte der stad gelegen. Dit was de eerste eigenlijk gezegde loge door de Nederlanders in den Archipel gesticht. Zij werd onder de bevelen gesteld van François Wittert, als president of directeur, en was gedurende eenige jaren het middelpunt van den Nederlandschen handel in deze wateren. Ook te Grissee slaagde Van Warwyck er in, den afstand van een erf voor de oprichting van een loge voor de Compagnie te te verwerven. Na een langen zwerftocht kwam hij eerst in Februari 1606 te Bantam terug, om vandaar de terugreis naar het vaderland te aanvaarden.

In 1604 verscheen een tweede Engelsche vloot te Bantam onder het bevel van Henry Middleton, die spoedig in staat was twee met peper geladen schepen huiswaarts te zenden. Het verkeer tusschen de Hollanders en Engelschen te Bantam was tot dusverre zeer vriendschappelijk geweest, en inzonderheid wordt Van Warwyck door deze laatsten hoogelijk geprezen [1]). Maar niet lang bleef de goede verstandhouding bewaard; de naijver gaf zich van weêrszijden lucht in de over-

---

[1]) Zie het Journaal van Edmund Scott, in de Historische Beschrijving der Reizen, II. 44.

drevenste betichtingen, en Bantam werd telkens het tooneel van de twisten en vechterijen der leden van de beide mededingende natiën. Deze braken vooral hevig uit bij gelegenheid der feesten die in Juni 1605, naar aanleiding der besnijdenis van den jongen vorst van Bantam, gevierd werden. In het voorbijgaan merk ik op, dat wij uitdrukkelijk vermeld vinden dat de regent van Jakatra bij die gelegenheid naar Bantam kwam om geschenken te brengen en leenplicht te bewijzen [1]).

Maar in weêrwil van de gedurige botsingen met de Engelschen, waarbij zich ook allerlei moeilijkheden met de bestuurders van Bantam voegden, nu eens door de ruwheid van ons volk, dan eens door de dubbelhartigheid, de achterdocht en de onderlinge verdeeldheid der inlanders veroorzaakt, wies de faktorie te Bantam door de zich uitbreidende betrekkingen der Compagnie gedurig in gewicht. De laatste jaren echter die aan het twaalfjarig bestand vooraf gingen, waren voor dat lichaam niet gunstig. Toen het uitzicht op dien wapenstilstand werd geopend, spande de Compagnie alle krachten in om vóór de afkondiging van den status quo, die men ook voor Indië verwachtte, hare positie in de oostersche wateren zooveel mogelijk te versterken. Doch dezelfde overwegingen noopten ook de Spanjaarden tot verdubbelde waakzaamheid en werkzaamheid, en de krijgskans was de Compagnie bij herhaling ongunstig.

Den 15den Februari 1609 kwam de admiraal Verhoeff met 8 groote schepen en twee jachten voor Bantam ten anker, voorzien met pas uit het vaderland ontvangen instructiën, die hem voorschreven met den meesten nadruk te handelen en overal nieuwe contracten met de inlandsche vorsten te sluiten. Te Bantam was de toestand daarvoor bij uitstek ongunstig. De Rijksbestuurder, oom en voogd van den jongen Sultan, dien toen 13 jaren telde, was enkele jaren te voren in hevige twisten gewikkeld geworden met de prinsen van den bloede, de pangérans Aria Mandalika en Aria Rana Manggala, halve,

[1]) Journ. van Scott, t. a. p. 65.

uit een goendik geboren broeders van den voor Palembang gesneuvelden vorst [1]).

In October 1608 werd hij door den sjahbandâr, den laksamana en eenige anderen der prinsenpartij in zijne woning overvallen en vermoord, terwijl Pangéran Aria Rana Manggala in zijne waardigheden trad. De adelspartij, die den ouden rijksbestuurder had aangehangen, en waartoe vele der poenggawa's, die verschillende deelen des rijks als erfelijke leenen bestuurden, schijnen behoord te hebben, verzette zich. De stad zelve was tusschen de strijdende partijen verdeeld, die ieder het door hen bezette gedeelte als in een openbaren oorlog versterkt hadden. Verhoeff wilde geen partij kiezen, maar terwijl hij met den Sultan en zijn voogd over een nieuw verbond onderhandelde, deed hij tegelijk openingen omtrent eene overeenkomst aan den Pangéran van Jakatra, die zich toen ook te Bantam bevond en de partij der poenggawa's begunstigde. Beide vorsten vroegen uitstel, met verwijzing op den oorlogstoestand. De admiraal, wiens tegenwoordigheid elders werd gevorderd, gaf dus aan den president der faktorie, Jacques l'Hermite, last, om het nieuwe verbond met Bantam te sluiten, zoodra het den vorst zou gelegen komen. Dat tijdstip bleef uit. De nieuwe rijksbestuurder betoonde zich geen begunstiger van de Europeanen en deed vooral den Engelschen, maar ook den Nederlanders allerlei kwellingen aan, zoodat L'Hermite zich genoopt vond de onderhandelingen met Jakatra weder op te vatten, om zoo mogelijk van den regent vrijheid van handel en verlof tot vestiging te erlangen, opdat de Nederlanders in geval van nood uit Bantam daarheen de wijk zouden kunnen nemen. De onderhandelingen slaagden naar wensch en een in November 1610 gesloten overeenkomst gaf aan de Compagnie vasten voet in het toen nog onbeduidende Jakatra, in welke plaats na weinige jaren de hoofdstad van Nederlandsch Indië zou verrijzen.

Inmiddels was den 9den April 1609 het bestand tusschen den

[1]) T. v. N. I. 1876. II. 356.

Koning van Spanje en de Vereenigde Gewesten gesloten, maar zoowel uit de dubbelzinnige woorden van het verdrag ten aanzien van den Oost-Indischen handel, als uit de gezindheden door de beide partijen aan den dag gelegd, was reeds genoeg gebleken dat er geen vrede zou zijn aan de andere zijde der linie, ja het stond te vreezen dat Spanje, nu het in Europa de handen had ruim gekregen, zich in Indië met onverdeelde kracht aan de onderdrukking van den handel der Compagnie zou wijden. De bewindhebbers zagen dus de noodzakelijkheid in om een einde te maken aan het veelhoofdig wanbestuur en daarvoor in de plaats te stellen het gezag van een Gouverneur-Generaal, die niet slechts over de vloot, maar over alle zaken, kantoren en forten der Compagnie in Indië het opperbewind zou voeren, De keuze viel op Pieter Both, die den 30sten Januari 1610 met acht schepen uit Texel in zee stak, maar eerst den 19den December, na eene rampspoedige reis, Bantam bereikte. Onmiddellijk na zijne komst te Bantam werd de raad van Indië, die hem in het bestuur zou ter zijde staan, plechtig door hem geïnstalleerd.

Onbekend met hetgeen reeds door L'Hermite was voorbereid, hadden de bewindhebbers in de instructie van Both doen opnemen, dat hij met den regent van Jakatra in nadere communicatie en alliantie zou treden. Daarom, hoe dringend ook zijne tegenwoordigheid in de Molukken werd gevorderd, ging hij niet derwaarts onder zeil, dan na, reeds in het begin van Januari 1611, Jakatra bezocht te hebben. Ofschoon hij tegen zijn verwachting den regent vrij onhandelbaar vond, wist hij toch, met opoffering van eenige reeds door L'Hermite bedongen voordeelen, den afstand te verwerven van een stukje grond, waarop hij een klein huis liet bouwen, terwijl hij er voorloopig een posthouder aanstelde. Toen Both in October 1613, uit de Molukken terugkeerende, te Bantam kwam, vond hij daar de zaken in den treurigsten toestand. Ofschoon de jonge vorst thans naar inlandsche begrippen lang meerderjarig was, schijnt de rijksbestuurder nog altijd den grootsten

invloed geoefend te hebben, zoodat in de geschriften van die dagen hij veelal als de eigenlijke gebieder van Bantam voorkomt. Vele misslagen en nalatigheden hadden zich de hoofden der faktorie te verwijten gehad, maar zij waren er zwaar voor gestraft. De loge was, waarschijnlijk op last van den rijksbestuurder, verbrand, onderscheidene Hollanders waren vermoord, zelfs het lijk van den overleden directeur Coteels was opgegraven en onteerd, en slechts onder zeer bezwarende voorwaarden kon verlof tot het bouwen eener nieuwe loge verkregen worden.

Doch Both was gelukkig genoeg den rechten man te vinden om aan het hoofd der zaken te plaatsen. Jan Pieterszoon Koen, door hem aangesteld tot boekhouder-generaal en directeur der kantoren Bantam en Jakatra, wist niet alleen terug te winnen wat verloren was, maar de zaken der Compagnie, die nooit ijveriger dienaar bezat, met zulk een goeden uitslag te behartigen, dat hij als de grondlegger van haar Indisch rijk mag beschouwd worden. Daarbij noopten hem echter de gedurig te Bantam ondervonden moeilijkheden meer en meer de aandacht op Jakatra te vestigen, waar in 1612 de kommandeur Hendrik Brouwer eene meer geschikte plaats voor de vestiging van het kantoor van den regent had verworven. Zij lag juist bij de monding van de Tji Liwong, aan den rechteroever der rivier. Doch van de oprichting eener sterkte in zijn land wilde de regent niets weten, en zoolang de bewindhebbers der Compagnie nog tot geene beslissing gekomen waren, of het middelpunt van haren handel en haar bestuur te Bantam, Jakatra, of op eenige andere plaats zou gevestigd worden, was de tijd nog niet daar om er op aan te dringen. Ook de Pangéran rijksbestuurder van Bantam was ongenegen, om aan de Nederlanders het bouwen der sterkte te vergunnen die zij voor de veiligheid van hunnen handel behoefden, en schoon hij gaarne aan de hoofdstad de voordeelen van den handel met de Europeanen verzekeren wilde, begeerde hij toch bovenal dat deze door hooge tolrechten vruchten zou opleveren voor de schatkist. De be-

langen der Nederlanders werden tegen zijne vaak grillige eischen door Koen met groote bekwaamheid en volharding verdedigd. De politiek van Koen bestond voornamelijk daarin, dat hij, gedurig tusschen Bantam en Jakatra heen en weder trekkende, het personeel en materiëel van het kantoor te Jakatra van tijd tot tijd versterkte, en den schijn aannam alsof de Compagnie Bantam geheel wilde verlaten, om den naijver van den Pangéran op te wekken en hem tot meer toegevendheid te bewegen.

Mijn bestek laat niet toe de worsteling tusschen den sluwen en dubbelhartigen Javaan en den vastberaden en onverzettelijken Nederlander in bijzonderheden te volgen. Alleen moet ik opmerken, dat de bewindhebbers der Compagnie, niets van den stand der zaken begrijpende, Koen van de vereischte middelen om den Bantammer door vertoon van macht ontzag in te boezemen en zich tegelijk met nadruk tegenover de Engelschen te doen gelden, schier geheel verstoken lieten. Deze laatsten, die destijds gewoon waren overal te volgen waar de Nederlanders den weg hadden gebaand, vestigden zich in 1614 mede te Jakatra en verkregen er den afstand van een stuk grond, waarop zij een huis bouwden, aan den linkeroever der Tji Liwong, juist tegen over de Nederlandsche faktorie, gelegen. De rijksbestuurder van Bantam werd meer en meer verbitterd tegen den regent van Jakatra, half, zoo het schijnt, omdat hem zijne toegevendheid jegens de Europeanen ergerde, half omdat hij hem de voordeelen van hunnen handel benijdde. Hij zocht dus een gelegenheid om dien regent van zijn leen vervallen te verklaren en zijn gebied te hechten aan de landen onder het rechtstreeksch beheer van de kroon.

Ofschoon reeds sedert 1611 in Europa onderhandelingen tusschen de Engelsche en Nederlandsche Compagnieën tot bevordering eener betere verstandhouding waren gevoerd, werd in Indië de verbittering tusschen beider dienaren steeds grooter. In Bantam vielen in 1616 en 1617 weder gedurig straatgevechten voor, en Koen was zoo bij de Engelschen gehaat, dat zij, zooals zij zich uitdrukten, de hoogste galg niet hoog

genoeg voor hem achtten. Te gelijker tijd stegen de kwellingen die de rijksbestuurder den Nederlanders aandeed, tot een ongehoorde hoogte. De Gouverneur-Generaal Reael geloofde nog altijd aan de mogelijkheid om door zachte middelen de goede verstandhouding zoo met de Engelschen als met Bantam te herstellen, maar Koen, meer voortvarend van aard, gaf in zijne adviezen aan Reael en aan het Opperbestuur niet onduidelijk te kennen, dat hij aan openbare vijandschap, zoo met de Engelschen als met de Bantammers, verre de voorkeur gaf boven den dubbelzinnigen toestand waarin hij zoo lang tegenover beiden had verkeerd. De bewindhebbers bleven nog steeds weifelend omtrent den weg dien zij hadden in te slaan, daar zij nog altijd even besluiteloos waren omtrent de plaats die zij voor het algemeen middelpunt van handel en gezag, het algemeen rendez-vous zooals zij het noemden, verkiezen zouden. Een samenloop van toevallige omstandigheden, veelmeer dan een wèl overlegd plan, zou eindelijk in 1619 die gewichtige vraag tot een beslissing brengen.

De moeilijkheden gerezen over het Fransche schip St. Michel, waarop Koen beslag had gelegd omdat, in strijd met de nog kortelings verscherpte plakkaten der Staten-Generaal, een aantal Nederlanders aan boord van dit schip en aan andere Fransche schepen dienden, waren oorzaak dat hij niet alleen dreigde Bantam geheel te verlaten, maar ook werkelijk meer aandacht dan ooit te voren aan de faktorie te Jakatra begon te wijden, die hem bij deze hevige twisten groote diensten had bewezen. Die faktorie bestond reeds uit twee hoofdgebouwen, Nassau en Mauritius geheeten, door een pagger omgeven en aan een 300tal personen tot verblijf strekkend. Den 10den Juli 1618 besloot Koen hier eene kleine bezetting te plaatsen, uit 24 man bestaande, een maatregel waartoe hij vooral ook door een maar al te gegrond wantrouwen jegens zijne Engelsche buren werd genoopt. Maar ook nu stond het plan niet vast om hier het algemeen rendez-vous te stichten en koesterde de directeur nog een oogenblik de hoop, dat de tweedracht die tusschen de Engelschen en den rijksbestuurder

van Bantam ontstaan was, hem den weg tot herstel der verstandhouding met dezen laatsten zou banen, toen de tijding dat het Nederlandsch kantoor te Djapara was afgeloopen, reeds den volgenden dag door een verraderlijken maar gelukkig verijdelden aanslag op de loge te Jakatra gevolgd, hem de overtuiging gaf, dat de vorsten en regenten van Java een samenzwering hadden gesmeed, om door een algemeenen moord der Nederlanders de stichting van een rendez-vous te voorkomen. Koen, van alle zijden door overmachtige vijanden bedreigd, laat zich echter niet ontmoedigen. Hij brengt de kassen van de faktorie van Jakatra in veiligheid op de schepen, en besluit, zonder zich verder om de vergunning van den regent te bekommeren, de loge in zoodanigen staat van tegenweer te brengen, dat hij die tegen een binnen- en buitenlandschen vijand kan staande houden. Hij werft matrozen aan die op het punt stonden naar het vaderland terug te keeren, bouwt bolwerken, werpt batterijen op, beplant ze met geschut, en, zonder zich door de vertoogen van den rijksbestuurder van Bantam en den regent van Jakatra, die door deze wending der zaken verschrikt waren, in zijn voornemen te laten storen, besluit hij den 22sten October, dat hier ten behoeve van het Nederlandsch gezag een volkomen fort zal verrijzen.

Maar nog een erger vijand komt weldra opdagen. Wij zagen reeds dat in Europa door de Nederlandsche en Engelsche Compagnieën jaren lang onderhandelingen gevoerd waren om beider twisten te beslechten. Het hoofdpunt in geschil was het specerij-monopolie. De Nederlanders beweerden dat zij dit ten koste van bloed en schatten op Spanje veroverd hadden en voortdurend handhaven moesten, en dat het niet billijk was dat anderen daarin deelden, tenzij ze ook deelden in de lasten van den krijg. De Engelschen, zich beroepende op het gelijk recht tot vrijen handel dat aan alle natiën toekomt, wilden bij voortduring de lasten alleen door de Nederlanders doen dragen, en, als onzijdigen, door vreedzamen handel voordeel trekken van de ontweldiging der Molukken aan de Spaansche heerschappij. Toen alle middelen om tot een vergelijk te ge-

raken schenen uitgeput, waren de Engelschen tot het besluit gekomen om de Nederlanders uit Indië te verjagen en te trachten Koen, dien zij als hun bittersten en bekwaamsten vijand beschouwden, dood of levend in handen te krijgen. Koning Jakobus, ofschoon het behoud des vredes wenschende, werd eenigermate medeplichtig aan de gewelddadige handelingen der Compagnie door de dubbelzinnigheid der instructiën aan de Engelsche vlootvoogden Thomas Dale en William Parker gegeven, die den 8sten December 1618 met vijf schepen voor Bantam verschenen, zoodat de Engelschen er thans een vijftiental vereenigd hadden. Zij begonnen de vijandelijkheden met zich meester te maken van een rijk geladen Nederlandsch schip, de Zwarte Leeuw, dat bij Poeloe Pandjang, een eiland op de reede van Bantam, aan lager wal was geraakt. Twee andere ontsnapten ter nauwer nood aan het hetzelfde lot. Op de vertoogen van Koen werd slechts een mondeling antwoord gegeven, zoo schamper en beleedigend mogelijk.

De verlegenheid van Koen was groot; schier alle beschikbare macht der Compagnie was gebruikt om hare forten in de Molukken tegen aanslagen te beveiligen; hij had onder zijn bereik slechts zeven schepen, waarvan twee geheel geladen waren, de vijf andere onttakeld en ontwapend bij het eiland Onrust lagen. Naarmate de kansen voor de Nederlanders slechter stonden, openbaarden zich ook meer vijandige voornemens bij de Javanen. De listige regent van Jakatra trachtte Koen met vriendschappelijke vertoogen en beloften van bijstand te paaien, maar wierp inmiddels onderscheidene batterijen op, die de Nederlandsche loge van alle zijden bedreigden, terwijl hij te gelijker tijd de rivier met palen liet afzetten. Ook in de Engelsche loge, aan de overzijde der rivier, was een batterij tegen de onze opgeworpen. Koen besloot den aanval zijner vijanden niet af te wachten, maar liet den 23sten een uitval doen, waarbij het gelukte de batterij in de Engelsche loge geheel omver te halen en de laatste, die slechts van zeer geringen omvang was, te verbranden. Eene poging, twee dagen later aangewend, om een bolwerk aan den mond der

rivier te vernielen, dat de gemeenschap tusschen het fort en de schepen afsneed, liep minder gunstig af. Door het vuur van het fort werd voor 't overige in de werken der Jakatranen groote schade aangericht, maar niet minder hadden de in haast en met gebrekkige middelen opgeworpen verdedigingswerken van hun geschut te lijden. Men werkte echter dag en nacht om de schade te herstellen, maar gebrek aan ammunitie deed voorzien, dat de verdediging van het fort niet lang zou zijn vol te houden.

Den 29sten December kwam de tijding, dat de Engelsche vloot van Bantam was vertrokken en weldra voor Jakatra zou verschijnen om de Nederlandsche loge aan te tasten en te vernielen. Terwijl men zich in het fort gereed maakte om eene tweede poging tot vernieling der werken aan den mond der rivier te doen, zag men eensklaps elf Engelsche schepen den hoek van Oentoeng Djawa voorbij zeilen. Er was geen tijd voor lang beraad. Koen besloot met de zeven Nederlandsche schepen de elf Engelsche tegemoet te gaan en geweld met geweld te keeren. Na het bevel over het fort gedurende zijn afwezen aan Pieter van den Broeck te hebben toevertrouwd, ging hij in den nacht scheep. Op den 2den Januari 1619 kwam het tusschen de beide vloten tot een treffen, dat drie uren duurde, echter noch zeer moorddadig noch beslissend was. Met nog drie schepen versterkt wilden de Engelschen den volgenden dag den strijd hervatten, doch Koen, die schier al zijn ammunitie verschoten had, besloot oostwaarts naar Amboina te loopen, om de Nederlandsche macht in de Molukken te verzamelen en dan zoo spoedig mogelijk terug te keeren. Koen en de breede raad door hem belegd begrepen terecht, dat men de belangen der Compagnie niet aan de verdediging van een enkel fort mocht wagen, en zich liever den schijn van een lafhartig verlaten der bezetting dan de werkelijkheid eener onherstelbare nederlaag moest getroosten. Aan de verdedigers van het fort werd van dit besluit kennis gegeven, terwijl zij vermaand werden de plaats zoo lang mogelijk te behouden.

Aan de versterking van het fort werd van 4 tot 13 Januari zonder ophouden gewerkt; het herbergde 250 gewapende mannen en 150 niet weerbare personen. De Engelschen, die naar het schijnt niet dicht genoeg bij den wal konden komen om het met hun geschut te bereiken, bleven werkeloos, en den 13den Januari, toen al de bastions van het fort voltooid waren, liet Van den Broeck de batterijen der Jakatranen hevig en met goed gevolg beschieten. Ziende dat hij niets vorderde, nam nu de regent het middel te baat, waarvoor Koen bij zijn laatste schrijven de bezetting het ernstigst had aanbevolen op hare hoede te zijn, en toch liet zij zich verschalken. Nadat een koksvrouw — de eenige die in 't fort daartoe in staat was — enkele woorden van de brieven, die de Pangéran aan de Hollanders zond, had ontcijferd, bleek het dezen, dat hij onderhandelen wilde en in 't Chineesch werd hem geantwoord dat men daartoe genegen was. De regent gaf te kennen dat hij den vrede wilde, mits hem de beloopene schade door de Hollanders vergoed werd, en de onzen, vreezende dat hunne verdedigingsmiddelen weldra zouden zijn uitgeput en het ontzet niet spoedig zou opdagen, lieten zich bewegen voor eene belangrijke som, 6000 realen, het voorloopig behoud van het fort te koopen; het zou blijven gelijk het was tot den terugkeer van Koen en de bestaande contracten zouden bevestigd worden. Ook zou aan de Engelschen verboden worden hunne loge weder zoo dicht bij het fort te bouwen als te voren het geval was. Tot bezegeling der hernieuwde vriendschap werd Van den Broeck uitgenoodigd een feest in den dalam van den Pangéran van Jakatra te komen bijwonen. Met een gevolg van zeven personen begaf hij zich den 22sten Januari derwaarts, maar nauwelijks hadden zij de hofplaats bereikt, of zij werden overvallen, gekneveld en in de gevangenis geworpen. Terstond daarna hervatten de Jakatranen en Engelschen den arbeid tot herstel hunner batterijen en na veel loven en bieden gingen beide een verdrag aan, waarbij de Hollanders van den handel werden uitgesloten; het fort zou met behulp der Engelschen veroverd, maar aan den regent

overgeleverd worden, nadat zij den buit onderling hadden verdeeld; de Hollandsche bezetting zou op de Engelsche schepen naar de kust van Koromandel worden overgebracht. Van den Broeck schreef thans op last van den Pangéran aan de bezetting, dat zij met den Engelschen generaal in accoord zou treden en, geboeid voor het fort gebracht, om haar mondeling aan te manen zich aan de eischen der belegeraars te onderwerpen, schijnt hij aan zijne landgenooten den raad gegeven te hebben zich ter verzekering van den vrede te verbinden het fort te zullen verlaten na den terugkeer van Koen; zelf zou hij tot zoolang gijzelaar blijven. Blijkbaar was het zijn streven tijd te winnen tot het beloofde ontzet zou komen.

De opperkoopman Pieter van Raey, die thans in het fort bevel voerde, liet den raad bijeenkomen; men overwoog dat de vesting een beleg niet lang zou kunnen uithouden en dat er zeer weinig kruit overbleef en het gevolg was dat de belegerden den 31sten eene capitulatie sloten, volgens welke het fort aan de Engelschen en Jakatranen zou worden overgegeven, en de Engelschen vóór die overgave Van den Broeck en diens medegevangenen zouden bevrijden, welke met de geheele bezetting aan boord van de Engelsche schepen zouden gebracht worden.

De Hollanders maakten nu aanstalten om te vertrekken, toen eene gebeurtenis plaats had, die de gedaante der zaken geheel deed veranderen. Bantam stak een spaak in 't wiel. Reeds den 30sten December hadden zich een menigte met soldaten bemande prauwen in de Tji Angké, bewesten Jakatra, vertoond om een oog in 't zeil te houden en kort daarop had een gezantschap van eenige Bantamsche edelen, en waarbij zich ook een lid der Nederlandsche faktorie te Bantam bevond, den regent van Jakatra bezocht om zich op de hoogte der zaken te stellen. Thans werd, op den 1sten Februari, een Toemenggoeng van Bantam, met een bende van 3 of 4000 man door den rijksbestuurder gezonden, die begreep dat het nu tijd werd om tusschenbeide te komen, daar hij evenmin

de Engelschen als de Nederlanders te Jakatra gevestigd wilde zien en hij ook den regent eindelijk wilde treffen; hij liet den laatsten aanzeggen, dat noch hij noch de Engelschen zich met de Nederlanders hadden te bemoeien, en eischte dat de gevangenen hem zouden worden uitgeleverd. Zoodra dit geschied was, werden zij in een prauw langs het fort naar Bantam gevoerd; maar vóór zijn vertrek vond Van den Broeck tijd om de bezetting te waarschuwen en haar op de hoogte te stellen der veranderde omstandigheden.

In het fort kreeg men nu weder moed. Men weigerde zich aan de Engelschen over te geven, die trouwens buiten staat waren aan de gestelde voorwaarden te voldoen, en mocht zich verheugen dat de Bantammers tevens een vijandige houding tegen de Engelschen aannamen door de communicatiën tusschen hunne batterijen en schepen af te snijden, en aan het gezag van den regent van Jakatra plotseling een einde maakten. In den nacht van den 2den Februari werd de regent met de kris op de borst genoodzaakt van den regentschap afstand te doen, en daarop uit zijn dalam en naar het gebergte gedreven. De bevolking stak geene hand voor hem uit, en in een oogwenk was Jakatra bij de Bantamsche kroonlanden ingelijfd.

Maar nu eischten de Bantammers dat het fort aan hen zou worden overgegeven en wisten op hunne beurt Van den Broeck, die nauw bewaakt en later zelfs weder als gevangene behandeld werd, als werktuig te gebruiken om hunne bedoelingen te bereiken. Zijne brieven hadden ten gevolge dat men den 9den Februari besloot zich aan Bantam over te geven, maar de langwijlige onderhandelingen over de voorwaarden gevoerd, hadden het nut dat veel tijd werd gewonnen, en met tijd was in dit geval schier alles gewonnen. De Engelschen vreesden de Bantammers en wilden niet geheel met hen breken, waarom zij zich zelfs van Jakatra verwijderden; en de Bantammers, de dapperheid der Nederlanders kennende, wilden liever hun doel door listige onderhandelingen bereiken, dan zich wagen aan de bestorming der veste. Zij wisten niet hoe ellendig het

daarbinnen gesteld was, hoe alle banden van tucht sinds lang waren losgereten, hoe dikwijls het fort het tooneel was van de ergerlijkste bacchanaliën.

De weigering der Engelschen om te beloven de onzen, indien zij het fort verlieten, op weg naar Bantam niet aan te vallen, een belofte die als voorwaarde voor de overgave gesteld was, deed intusschen de aangeknoopte onderhandelingen weder afspringen, en toen men in het fort de tijding ontving dat de Engelschen trachtten zich nu weder met Bantam omtrent een gezamenlijken aanval te verstaan [1]), begon men toch eindelijk in te zien, dat in eigen kracht en moed de eenige kans van behoud was gelegen. Op 26 Februari nam de breede raad het kloek besluit „om het fort te houden en vechten tot den jongsten man toe". Men beijverde zich weder om aan de verdedigingswerken te arbeiden. Deze houding boezemde ontzag in; er werden wel voortdurend brieven gewisseld, maar de oorlog hield feitelijk op, waarschijnlijk ook door verdeeldheid onder de Bantamsche hoofden; bovendien zouden de Javanen zonder Europeesch geschut weinig tegen het fort hebben kunnen uitrichten. De onzen verwachtten nu dat zij het fort inderdaad zouden kunnen houden tot ontzet opdaagde, en wilden daarom gaarne de eer hebben van in Koens afwezen den grond voor het Nederlandsche rendez-vous gelegd te hebben. Den 12den Maart riep Van Raey de bezetting en verdere bewoners van het fort bijeen, en gaf, onder het hijschen der vlaggen, het luiden der klokken en het drinken van den eerewijn, aan de vier bastions de namen van Holland, West-Friesland, Zeeland en Gelderland en aan het geheele fort dien van Batavia.

Twee maanden lang bleef de vredevlag van Batavia waaien. Ze werd slechts ingehaald den 9den April, toen men, op de tijding dat de Bantammers plan maakten de batterijen te herstellen — uit vrees voor een aanval van Mataram, heette het — een uitval deed en een drietal werken in de nabijheid

[1]) Wat echter niet juist was. Dale wilde de Javanen niet langer vertrouwen en weigerde op de voorstellen van den rijksbestuurder in te gaan. Vgl. Tiele in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 5e Vr. I. 221.

van het fort door brand vernielde. Terecht begreep de kapitein, Jan Jansz van Gorcum, dat hij door een flinke houding de Javanen het best in toom zou houden.

Den 10den Mei 1619 roeide eene sloep met twee raden van Indië aan boord de Tji Liwong op, om de komst van Koen te verkondigen, en weinige dagen later verscheen hijzelf met 16 schepen op de reede van Jakakra. Den 28sten zag Koen zijne stichting weder. Onmiddellijk werd door hem en den breeden raad het besluit genomen, de plaats tot algemeen rendez-vous, tot hoofdstad der Nederlandsche bezittingen in Indië te verheffen. Den 30sten stelde zich de dappere bevelhebber, met het rapier in de vuist, aan het hoofd van een duizendtal strijdbare mannen, brak met vliegende vaandels en onder het schallen der trompetten door al de verdedigingswerken van den vijand henen, dreef de Javanen, die omtrent 3000 man sterk waren als kaf voor den wind voor zich uit en legde de geheele stad in de asch. Toen de avond viel had Jakatra opgehouden te bestaan en was aan het jonge Batavia, als het algemeen middelpunt van den Nederlandschen handel in Indië, eene schoone toekomst gewaarborgd.

Van het gebeurde werd reeds den volgenden dag aan den Pangéran rijksbestuurder van Bantam kennis gegeven, en men hield zich daarbij onzerzijds alsof men alleen met Jakatra te doen gehad en de bevolking dier plaats voor hare trouweloosheid gestraft had. Van Bantam werd tevens de invrijheidstelling der Nederlandsche gevangenen geëischt; vermeerderd met de ontloopene bemanning van de vroeger door de Engelschen gekaapte „Zwarte Leeuw", waren ruim tachtig Nederlanders in de Bantamsche hoofdplaats bijeen. Toen Koen vernam, dat de gevluchte vijanden zich op eenigen afstand van het verwoeste Jakatra in twee bentings verschanst hadden, werd onmiddellijk eene kolonne uitgezonden, die de bentings na eenigen wederstand veroverde en over eene uitgestrektheid van een halve mijl langs de rivier alle inlandsche woningen opruimde.

Na de zaken in het fort geregeld te hebben, zeilde Koen

met de vloot naar Bantam en dreigde het vuur op die stad onmiddellijk te openen, als de gevangenen niet binnen 24 uren waren vrijgelaten. Binnen den gestelden termijn waren zij allen aan boord en de Bantamsche grooten trachtten de schuld van al het gebeurde op de Engelschen en Jakatranen te werpen. Toen het echter na Koens vertrek weldra bleek, dat de Bantammers vijandig gezind bleven en voortgingen de Nederlanders in handel en proviandeering te belemmeren, werden door de drie schepen, die hij had achtergelaten, eenige jonken aangehaald, waardoor de verhouding zeer gespannen werd. Den 18den Juli bekleedde Koen Van den Broeck met het gezag over de schepen voor Bantam. Op diens vraag of de Bantammers oorlog of vrede begeerden, kreeg hij ten antwoord dat het den vorst onverschillig was. Daarop werden het geld en de goederen uit de Nederlandsche loge naar de schepen gebracht en den 2den Augustus de vijandelijkheden aangevangen, bestaande in het blokkeeren der haven en het wegnemen van een aantal vaartuigen. Vele Chineezen die men daardoor in handen kreeg, werden naar Batavia overgebracht en legden den grondslag van de later daar zoozeer bloeiende Chineesche volkplanting.

Tegen den zin van Koen, die de nieuwe stichting naar zijne vaderstad Nieuw-Hoorn had willen noemen, werd de naam „Batavia" door de bewindhebbers der Compagnie gehandhaafd. De inlandsche bevolking was er geheel gevlucht; maar hoewel de rijksbestuurder van Bantam aan Javanen en Chineezen op doodstraf verboden had naar Batavia te gaan en dit ook elders op Java zooveel mogelijk belet werd, baatte het weinig toen zij bespeurden dat er voordeel te behalen was. Den 11den October 1619 was het aantal Chineezen reeds tot 400 geklommen en werden zij gesteld onder het bestuur van een kapitein hunner natie. Maar ook het getal Europeanen nam spoedig toe, en reeds in Maart 1620 werd een baljuw over de stad en hare jurisdictie aangesteld, terwijl in Juni een college van 5 schepenen, twee uit de dienaren der Compagnie en drie uit de burgers, maar allen door den Gouver-

neur-Generaal in rade benoemd, hem werd toegevoegd om de zaken der stad te besturen en recht en gerechtigheid te handhaven.

TIENDE HOOFDSTUK.

Mataram onder Sultan Ageng.

Wij herinneren ons dat Soetå Widjåjå het rijk van Mataram had nagelaten aan zijn tweeden zoon, Panembahan Sédå Krapjak, en aan zijn oudsten zoon Pangéran Poeger slechts het bestuur over Demak had gegeven, welke beschikking dezen laatsten tot zijns broeders vazal maakte [1]). De oudere zoon was echter ongeneigd daarin te berusten en maakte na zijns vaders dood onmiddellijk aanspraak op de opperheerschappij, waarbij hij door vele regenten van Oost-Java gesteund werd. De scheuring werd gevolgd door een driejarigen oorlog, en wij zagen reeds dat, toen Jacob van Heemskerck in 1602 voor Demak kwam, die krijg in vollen gang was [2]). Heemskerck had eenige gevangenen in handen van Pangéran Poeger moeten achterlaten, die, misschien in de hoop van langs dezen weg spoedig hunne vrijheid te verkrijgen, zich bijzonder onderscheidden, toen kort daarna Demak door het leger van Mataram nauw werd ingesloten. Het was ten deele aan hunne dapperheid te danken, dat toen het beleg van Demak moest worden opgebroken; maar reeds in 1604 werd het hernieuwd, met het gevolg dat de stad veroverd, de opstand bedwongen, Pangéran Poeger gevangen genomen en naar Koedoes gebannen werd. Vervolgens tuchtigde Sédå Krapjak een anderen zijner broeders, Pangéran Djågårågå, die zich in Pånårågå had genesteld; maar het gelukte hem zoo weinig als zijn vader zijn gezag in al de oostelijke provinciën te doen erkennen. De ziel van het verzet was nog altijd de machtige Adipati van Soerabaja, die, geruggesteund door den priestervorst

---

[1]) Zie bl. 312. [2]) Bl. 333.

van Giri, Soesoehoenan Kawis Goewå, bij voortduring een onafhankelijk gezag oefende [1]), dat zich over al de landen van den Oosthoek tot aan Balambangan uitstrekte. Dat de Soesoehoenan van Giri door de Javanen, ook de vorsten niet uitgezonderd, als opperpriester vereerd werd, staat vast [2]); maar over den aard van zijn politiek gezag wordt verschillend geoordeeld. Aan zijn titel van Soesoehoenan was volgens sommige inlandsche berichten ook een onafhankelijk politiek gezag verbonden, dat hij zou verloren hebben na den dood van Soetå Widjåjå, daar de Adipata van Soerabaja hem den oorlog aandeed, tot de erkenning van zijn oppergezag in wereldlijke zaken dwong, en noodzaakte den titel van Soesoehoenan met dien van Panembaham te verwisselen [3]). Doch hebben wij hier niet met eene onhistorische verheerlijking der priestervorsten door latere overlevering te doen? Zijn zij, wat het wereldlijk gezag betreft, wel ooit iets anders geweest dan vazallen achtereenvolgens van Madjapahit, Demak en Padjang, en behoorden zij dus niet als van zelve tot het

[1]) Zie bl. 305, 310.

[2]) Eerste schipvaerd der Hollanders naar O. Indië in Begin en Voortgang, bl. 63: „De stadt Gerrici heeft een koningh, die van alle d'andere Javaansche koningen met ghevouwen handen altoos aenghesproken wort, in der manieren als de slaven hare overheeren ghewoon zijn aen te spreken". — Schipvaerd Oliviers van Noort, in Begin en Voortgang, bl. 52: „In Joartan woonde de opperste priester der Indianen in Java, die een stuck weegs buyten de stad een hof hadde met veel huysen". — Brief van Koen dd. 22 Oct. 1615, bij De Jonge, IV. 35: „Eenige maenden te vooren sijn 2 mannen van de logie, aen 't geberchte buyten Grissé, daer der Mahometisten paus is woonende, als honden doot geslagen zonder datter yets op gevolcht zij, den Coninck hielt hem hieromme geheel gestoort, maer wie sal den paus in den ban doen." Zie ook bl. 236, 244.

[3]) Zie Wiselius, „Historisch onderzoek naar de geestelijke en wereldlijke suprematie van Grissé,'" in D. XXIII van het T. v. I. T. L. en Vk., die zijne voorstelling aan de door hem vermelde Grisseesche kroniek schijnt te ontleenen. Die schrijver gelooft echter evenmin als ik, dat de vorsten van Giri de geestelijke en wereldlijke oppermacht in zich vereenigden en de ware souvereinen van geheel Java waren. In die bewering, uitgesproken in T. v. N. I. 1871, II, 354, zie ik slechts miskenning der eigenaardige Javaansche toestanden, waarbij van strenge toepassing der publiek-rechtelijke voorschriften van den Islam geen sprake kan zijn.

gebied van den Adipati van Soerabaja, toen deze als het hoofd der Oost-Javaansche regenten tegen het huis van Mataram in het strijdperk trad? Van het oogenblik af dat de vorsten van Mataram naar een volstrekt oppergezag, ook in geestelijke zaken, streefden, waren die priestervorsten hun natuurlijk een doorn in het oog, en het schijnt mij toe dat wij aan deze alleen alle pogingen om hen te vernederen hebben toe te schrijven. Maar juist daarom werden de priestervorsten te vaster verbonden met de partij die zich tegen de aanmatigingen van Mataram bleef verzetten, en vonden alle misnoegden bij hen nog een toevlucht, toen zelfs Soerabaja zich reeds onderworpen had.

In 1610 hervatte Sédå Krapjak den krijg tegen de weêrspannige gewesten. Kediri, Kertåsånå, Wiråsåbå [1]) moesten achtereenvolgens voor zijne wapenen bukken, en in 1613 werden ook Grissee en Djaratan door hem aangetast en vernield.

Men zal zich herinneren dat sedert 1602 te Grissee een Nederlandsche faktorie bestond [2]), die eene groote rol speelde in den specerijhandel. De kommandeur Hendrik Brouwer, in 1612 daar ter plaatse komende, had er Javaansche kooplieden gevonden, die, in weêrwil der contracten van uitsluitende levering door de Compagnie met de hoofden van Banda gesloten, in het bezit waren van Bandasche foelie en noten, en deze verkochten aan de Portugeesche handelaars waarvan die plaats destijds wemelde. Als vertegenwoordiger der Compagnie had Brouwer daarover zijn ongenoegen aan den Adipati van Soerabaja te kennen gegeven. De gespannen verhouding die hieruit ontstond, is waarschijnlijk mede oorzaak geweest dat Brouwer den blik voor het stichten eener nieuwe faktorie naar Djapara begon te wenden, welks regent onderhoorig was aan den vorst van Mataram [3]). Toen de Gouverneur-Generaal Both in September 1613 te Grissee kwam, was de stad veertien

[1]) Thans Mådjå-agĕng of Ngoempiak. Zie bl. 208.
[2]) Zie bl. 333—5.
[3]) Brief van Brouwer bij De Jonge, IV. 2, 4.

dagen te voren door de troepen van Mataram verbrand en haar muurwerk geslecht. Ook de Nederlandsche loge was vernield; de daar gevestigde Europeanen echter hadden zich in tijds met geld en goederen door de vlucht naar Soerabaja gered. Doch door hevige ziekten, die onder de legerscharen van Mataram uitbraken en velen ten grave sleepten, werd de Panembaham omstreeks dien tijd tot den terugtocht genoodzaakt. Both vernam van verschillende zijden, dat Sédå Krapjak met de Nederlanders in betrekking wenschte te komen. De regenten van Djapara en Koedoes [1]) beijverden zich als om strijd om de Nederlanders tot zich te lokken en hun een plaats in hun land aan te bieden. Both gaf de voorkeur aan Djapara, omdat deze plaats bijzonder gunstig gelegen en sedert lang de zetel van een bloeienden handel en de rijst er overvloedig en tot lagen prijs te bekomen was. Hij stichtte dus hier eene faktorie, voornamelijk met het doel om daar voor de bevolking en de garnizoenen der Molukken de noodige rijst bijeen te brengen, en vertrok den 3den October naar Bantam. Maar weinige dagen later kreeg men de tijding dat de Panembahan van Mataram zelf was bezweken, vermoedelijk aan dezelfde ziekte die zijn leger zoo zeer had geteisterd. Hij liet een zoon na die tot zijn opvolger bestemd, maar niet ouder dan zeven of acht jaren was, doch de onzen vernamen dat ook andere prinsen van den bloede naar de kroon stonden, en wachtten dus gewichtige gebeurtenissen [2]).

De Javaansche babads leeren ons dat Sédå Krapjak werd opgevolgd door zijn oudsten zoon Martå-Poerå, die den titel van Soesoehoenan voerde en tot 1638 leefde; maar dat deze ziekelijk en daarom volgens Javaansche begrippen tot de regeering onbekwaam was, waarom zij in zijne plaats, als regent of stedehouder, aanvaard werd door zijn jongeren broeder Raden Mas Rangsang, ook genoemd Praboe Panditå Tjåkrå Koesoemå, en later zoo beroemd geworden onder den

---

[1]) Deze naam schijnt te schuilen in Coutis.

[2]) Zie de brieven van Both en Koen bij De Jonge, IV, onuitgegeven stukken, no. III en IV.

naam van Sultan Ageng [1]). Het is niet twijfelachtig of hij is dezelfde persoon op wien de Nederlandsche berichten vooral het oog hebben, als zij spreken van andere prinsen die naar de kroon stonden. In een van beide voorstellingen moet de geschiedenis verminkt zijn; maar wie zich herinnert hoe de Javaansche verhalers gewoon zijn te fantaseeren, zal zeker, al moet hij de mogelijkheid van misverstand erkennen, de voorkeur geven aan de gelijktijdige berichten der Nederlanders. Het waarschijnlijkst is wel, dat Martå Poerå inderdaad een jongere zoon en nog een kind was, maar dat hij door zijn vader, met voorbijgang van een ouderen zoon, tot opvolger was aangewezen; dat echter de aanhang van den ouderen broeder er in slaagde den jongen vorst, als ongeschikt voor de regeering, ter zijde te schuiven, en dat reeds na weinige weken of maanden Tjåkrå Koesoemå als de werkelijke heerscher optrad, terwijl zich zijn broeder met eenig ijdel eerbetoon moest vergenoegen.

De Jonge heeft uit de archieven het tot hiertoe onbekende feit aan het licht gebracht, dat de Gouverneur-Generaal Both reeds den 9den April 1614 den kommandeur Gaspar van Zurck naar Djapara zond, om vandaar, als gezant zoo het heette van prins Maurits, naar het hof van Mataram te reizen, ten einde den nieuwen vorst te begroeten en met hem een verbond te sluiten. Van Zurck bereikte het hof na eene reis van zes dagen en werd met vele eerbewijzen ontvangen. De gebieder van Java was een jongeling van omstreeks 23 jaren, met een barsch voorkomen [2]). Met fierheid gaf hij te kennen dat hij een prins en soldaat, en niet, zooals de andere vorsten van Java, een koopman was; dat ieder vrij en onbelemmerd in zijn gebied mocht verkeeren, zonder betaling van tollen,

---

[1]) Hageman in Ind. Arch. III. 270, Handleiding I. 97; Wilkens in T. v. N. I. 1849, II. 212; Raffles II. 163. Crawfurd II. 326 noemt echter Sultan Ageng „den oudsten zoon".

[2]) „Wat de voors: raden doen, bevalt den Keyser wel, alsoo hy jonck is, omtrent 23 jaren oudt, vreedt van gesicht als een' Turck". Remonstrantie van Van Eyndthoven bij De Jonge, IV. 58.

en dat hij gaarne aan de Hollanders vrijheid en de noodige hulp wilde geven om zich te Djapara een steenen versterking te bouwen, waarin zij zich tegen hunne vijanden konden verdedigen totdat hij hun te hulp kon komen. Voorts verklaarde hij dat, nu Grissee en Djaratan veroverd waren, hij zijne wapenen tegen Soerabaja ging keeren; dat hij aan de Hollanders, zoo zij het verlangden, Djaratan wilde afstaan, en dat, schoon hij geen oorlog met Bantam had, hij 40 galeien aan de Compagnie ter hulp wilde zenden, indien zij een slechte behandeling van den vorst van dat rijk ondervinden mocht [1]).

De kommandeur Van Zurck stierf op de terugreis aan den rooden loop; het gezantschap had voor de Nederlanders het gunstige gevolg, dat hun vrije uitvoer van rijst uit Djapara toegestaan en bijstand tot het bouwen eener steenen loge toegezegd werd. Diensvolgens gaf dan ook de Gouverneur-Generaal Reynst in Mei 1615 aan den raad van Indië Steven Doenssen last, het kantoor te Grissee op te breken en naar Djapara te verplaatsen, aldaar de beraamde versterking te bouwen en er als opperhoofd te blijven, en met den vorst van Mataram eene nadere overeenkomst aan te gaan.

Het optreden van een nieuwen vorst had de oostelijke gewesten niet meer geneigd gemaakt om het gezag van Mataram te erkennen. Zoo spoedig mogelijk dus verzamelde de Panembahan een talrijk leger, dat hij onder de bevelen stelde van Soerå-antani. Deze veldheer wierp zich in Wiråsåbå en Selågå (Malang), maar behaalde geen blijvende voordeelen; daarentegen liet hij overal de vreeselijke sporen van zijn doortocht achter in verwoeste akkers, vernielde dorpen, over de kling gejaagde of gevankelijk weggevoerde bewoners. Wel lezen wij in een brief van Koen, dat in September 1614 een groote slag zou geleverd zijn, waarin het leger van Mataram wel 40,000, dat van de tegen den Panembahan verbonden regenten slechts 10,000 man verloor, en die toch als een overwinning van

---

[1]) Koen bij De Jonge, IV. 23.

Mataram beschouwd werd, omdat de Panembahan, wegens de volkrijkheid van zijn land, een grooter verlies van manschappen gemakkelijker dragen kon [1]); maar behalve dat de cijfers wel zeer overdreven zullen zijn, kan hier reeds daarom van een besliste overwinning geen sprake wezen, omdat wij in het volgende jaar de verbonden weërspannige regenten met nieuwe kracht den krijg zien hervatten. Onder de leiding van den Adipati van Soerabaja trokken de regenten van Lasĕm, Toeban, Djapan, Wiråsåbå, Pasoeroean, Arisbåjå en Soemenep te velde [2]), en aangevuurd door de voorspellingen van den nieuwen priestervorst van Giri, Pangéran Ageng, die in het vorige jaar Kawis Goewå was opgevolgd, trok een groot leger westwaarts, in de hoop van Mataram te verdelgen. Doch zorgeloos en zonder kennis des lands voortrukkende, zagen zij hun voorraad van levensmiddelen reeds uitgeput eer zij Padjang bereikt hadden, zoodat zij zich moesten voeden met boombast en wortelen, en, door ziekten aangetast, den aanval van het leger van Mataram niet konden weërstaan. Tot de verslagenen behoorde de regent van Djapan, wiens dapperheid de Panembahan van Mataram, zoo verhaald wordt, verheerlijkte met de woorden: „dit is inderdaad het lijk van een echten krijgsman; laat het met eere behandeld en met onderscheiding begraven worden.” Daarna zich tot den Adipati van Padjang wendende, wiens trouw verdacht was, prees hij het gevallen hoofd, omdat hij zich als een open en eerlijk vijand had gedragen.

Toen Doenssen in Juli 1615 te Djapara kwam, vond hij dat de Panembahan, geheel door den oorlog bezig gehouden, zijne beloften slecht had vervuld en nog zeer weinig bouwmateriaal verzameld was; maar dat zich daarentegen bij Kali Njamat [3]) eene krijgsmacht van 20,000 man had gelegerd,

---

[1]) Koen bij De Jonge, IV. 23.

[2]) Soury en Van Eyndthoven bij De Jonge, IV. 28, 58.

[3]) Dit is stellig de naam die in het dikwijls in de brieven van Soury en anderen vermelde Cliamat schuilt. Zie Soury bij De Jonge, IV. 30, 31. In het verhaal van het gezantschap van Maseyck, ald. bl. 95, wordt deze plaats Calyn

aangevoerd door den regent van Kendal, een der bevelhebbers van den vorst van Mataram, die inmiddels zelf met een ander leger voor Wiråsåbå lag. Doenssen wendde zich tot den regent van Kendal om door zijne tusschenkomst tot den Panembahan te worden toegelaten. Doch dit werd niet alleen geweigerd, maar de regent eischte zelfs betaling voor de vroeger beloofde bouwmaterialen en een geschenk voor den Panembahan van vier stukken geschut. De zending van Doenssen moest dus als mislukt beschouwd worden, en men had zich te Djapara, bij gebrek van werkvolk en steenen, met het oprichten van eenige pakhuizen van hout en bamboe te vergenoegen. Beter slaagde de rijsthandel; want in minder dan 5 maanden werden 500 lasten verscheept. Maar de eischen der regenten, van wie men intusschen niet wist of zij al of niet op last van den Panembahan handelden, werden steeds hooger, en op grond dat te Djapara geene tollen geheven werden, vroegen zij gedurig meer geschut, diamanten en goud. Zonder het hooge belang van den rijsthandel zou wellicht reeds toen het kantoor te Djapara weder zijn opgeheven, te meer daar omstreeks dezen tijd ook de vorst van Tjeribon, waarschijnlijk door naijver gedreven, een verblijf in zijn land aan de Compagnie aanbood [1]).

In de hoop dat een rechtstreeksch beroep op den Panembahan aan de ondervonden kwellingen een einde maken en tot voldoening der aan Van Zurck gedane beloften leiden zou, droeg de Gouverneur-Generaal Reael in 1616 eene nieuwe zending naar Mataram op aan den opperkoopman Gerrit Druyff. Deze afgevaardigde had onder andere in last den Panembahan te polsen omtrent zijne gezindheid jegens Bantam; hem, door het prikkelen zijner roemzucht, op te wekken de wapenen tegen dat rijk te keeren, en hem daarvoor een bondgenootschap met de Compagnie voor te slaan, onder voorwaarde dat haar een vrij verblijf te Bantam en het mono-

---

Jamatt genoemd. Bij Valentijn IV. I. 28 en op de kaart heet zij Kaliamat. Vgl. bl. 301, 317.

[1]) Koen bij De Jonge, IV. 52.

polie van den peperhandel aldaar zou worden vergund [1]). Maar het plan werd gelukkig verijdeld door de slechte ontvangst die aan Druyff ten deel viel, en die men wel zal mogen toeschrijven aan een weêrzin die allengs bij den Panembahan was opgekomen, om aan de vreemde handelaars het aanleggen van sterkten in zijne staten te vergunnen, vooral nu hij door den wassenden voorspoed zijner wapenen minder behoefte aan bondgenooten en minder vrees voor nieuwe vijanden had. Welke de gevolgen zouden geweest zijn indien de machtige potentaat een gunstig oor had geleend aan de voorstellen der Hollanders om te trachten vorst van Bantam en „consequentelijck Heer over geheel Java" te worden, valt moeilijk te schatten. Toen Koen het gewaagde van deze aanbiedingen inzag, ontried hij sterk mede te werken tot de uitbreiding der macht van Mataram.

Toen Reael in September 1617 zelf te Djapara kwam, vond hij dat de bouw van een versterkte loge nog steeds werd tegengehouden, en moest hij blijde zijn dat hij, door geschenken aan den sjahbandâr en concessiën aan den handel der Javanen op de Molukken, althans de vrijheid tot het oprichten van een steenen pakhuis verwierf. In het volgende jaar zagen de Nederlanders zich ook in het opkoopen van rijst gedwarsboomd, maar nog altijd hadden zij geen vermoeden van eenig vijandelijk voornemen, en toen Reael in Juni 1618 op nieuw te Djapara kwam, maakte hij geen zwarigheid wederom een gezant met eenige geschenken naar den Panembahan te zenden, om hem tot de hernieuwde vergunning van den vrijen uitvoer van rijst te bewegen. De koopman Cornelis van Maseyck, met deze zending belast, werd wel is waar niet tot den Panembahan toegelaten, maar ontving uit zijn naam de inwilliging van zijn verzoek, en keerde naar Djapara terug, zeer ingenomen met de welwillende bejegening die hij ondervonden had. De uitkomst leerde maar al te spoedig dat die vriendschap geveinsd was geweest.

---

[1]) Druyff bij De Jonge, IV. 56.

Intusschen gaven deze zendingen naar Mataram aanleiding tot geruchten die zoowel de Bantamsche regeering als den Pangéran van Jakatra naijverig en wantrouwend maakten; eerst heette het dat de Hollanders met Mataram vereenigd Bantam zouden veroveren, daarna zelfs, dat in die bondgenootschap niet alleen Mataram, maar ook Palembang en Soerabaja opgenomen waren.

De Panembahan van Mataram had inmiddels in 1616 het regentschap Lasĕm (Rembang) onderworpen en in 1617 een groot leger onder bevel van Mertå Låjå naar Pasoeroean gezonden, welk gewest met weinig moeite veroverd werd. Vervolgens was de regent van Padjang, die ten laatste de partij der weêrspannigen openlijk omhelsd had, door de vermeestering en geheele vernieling zijner hoofdplaats getuchtigd. Dit had plaats in 1618, kort vóór de zending van Van Maseyck, in wiens rapport wij lezen dat hij, het gebied van Padjang doortrekkende, slechts verlaten dorpen vond, wier bevolking naar Mataram was weggevoerd en daar in den omtrek der hoofdstad tot het maken van tichelsteenen werd gedwongen [1]).

Slechts weinige dagen nadat Van Maseyck te Djapara was teruggekeerd, op den achtsten Augustus, werden deze en de opperkoopman Van Eyndhoven onder een voorwendsel door den regent bij zich ontboden en onverwacht gevangen genomen; tegelijkertijd werd de Nederlandsche loge plotseling, op last van den Panembahan, overvallen, de goederen geroofd, drie Nederlanders gedood, eenige anderen gekwetst en de overigen, waaronder Van Maseyck en Van Eyndhoven, gevankelijk naar Mataram gevoerd, schoon met de verzekering dat zij niet voor hun leven behoefden te vreezen. Koen, die den 19den Augustus van dat feit bericht kreeg, aarzelde geen oogenblik, gelijk wij vroeger zagen [2]), om aan te nemen dat de vorsten van Java zich onderling verbonden hadden om de stichting van een algemeen rendez-vous door de Nederlanders te beletten; waarschijnlijk is dit niet, en zeker stonden de

[1]) Van Maseyck bij De Jonge, IV. 89, 90.

[2]) Bl. 342.

Nederlanders, vooral Van Eyndhoven, schuldig aan schending der zeden [1]).

Ofschoon Koen zelf te Jakatra in een benarden toestand verkeerde, bleef hij niet in gebreke den Panembahan met nadruk te bewijzen, dat de Nederlanders geene beleediging ongewroken lieten. Hij zond den Raad van Indië Arent Maertsen met vier schepen naar Djapara, die, na vruchteloos den weg der onderhandeling tot bevrijding der gevangenen beproefd te hebben, den 8sten November met 160 man eene landing deed, de versterkingen van Djapara veroverde en vernielde, en een aantal schepen en prauwen op de reede verbrandde. De Pangéran van Demak, die er 't meest schade bij leed, bood zijne bemiddeling aan tot herstel van den vrede; doch de instructiën van den bevelhebber der vloot riepen hem naar Makassar. Aan de Nederlanders werd weder het opkoopen van rijst te Djapara vergund, maar de gevangenen werden niet vrij gegeven, waarom Koen het noodig vond, toen hij in Mei 1619 met eene wel uitgeruste vloot uit de Molukken naar Jakatra terugkeerde, in het voorbijgaan andermaal, thans door 400 man, een tuchtiging aan Djapara toe te dienen, waarbij op nieuw een groot deel der stad werd verbrand. De Panembahan, destijds door de onderwerping van Toeban bezig gehouden [2]), schijnt zich weinig om het lot van Djapara bekommerd te hebben, totdat hij vernam dat Koen sedert den aanvang van 1619 betrekkingen met zijn erfvijand den Adipati van Soerabaja had aangeknoopt en dezen twee stukken geschut ten geschenke had doen aanbieden. De Panembahan trachtte nu den Gouverneur-Generaal — want deze waardigheid had Koen in Maart 1619 gedurende zijn verblijf in de Molukken aanvaard — vrees in te boezemen door den uitvoer van rijst op nieuw te verbieden, die men in Jakatra zeer van noode

---

[1]) Dat de ware reden het nemen van Javaansche vaartuigen zou geweest zijn en Koen die zou verzwegen hebben (Tiele in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. 5e Vr. I. 213) is, althans wat het laatste betreft, onjuist. Koen beweerde, dat die roof door Engelschen geschied was (De Jonge IV. 156).

[2]) Koen bij De Jonge, IV. 189.

had; tegelijk liet hij Koen door zijn gezant te Tjeribon polsen omtrent een gemeenschappelijken aanval op Bantam. De Hollanders zouden de stad en het land mogen behouden, wanneer buit en gevangenen aan den Panembahan werden uitgeleverd. Het was als een antwoord op de zending van Druyff, maar Koen was zoo verstandig er niet op in te gaan. Evenzeer verborg hij den overlast, dien men van het verbod tot rijstuitvoer ondervond, en had de voldoening dat de Javaansche hoofden, die er geen uitwerking van zagen en er ook zelf schade van hadden, het verbod niet handhaafden. Nu liet de Panembahan door den regent van Kendal aan Koen te kennen geven, dat hij de gevangenen noch van kant maken, noch voor geld vrij geven wilde, maar dat hij hen zonder rantsoen zou loslaten, indien zich een Nederlandsch gezantschap vertoonde aan het hof te Karta, zooals de hofplaats van Mataram dikwijls genoemd wordt [1]). Uit de verdere onderhandelingen met den regent van Kendal werd het duidelijk wat de Panembahan eigenlijk begeerde. Hij wilde dat de Nederlanders, die nu eenmaal op Java gevestigd en niet gemakkelijk uit hunne vesting te verdrijven waren, hem, evenals de Javaansche vorsten, als opperheer erkennen en door het zenden van een jaarlijksch gezantschap hulde bewijzen zouden. In een onderschepten brief van den Panembahan aan den Capitan Mor [2]), den Portugeeschen gouverneur, van Malakka vond men uitdrukkelijk uitgesproken, dat de Nederlanders door zich te Jakatra te vestigen zich tot onderzaten van het rijk van Mataram hadden gemaakt. Tevens was het daaruit duidelijk, dat hij zich die ongeroepen onderdanen nog gaarne van den hals wilde schuiven; want het eigenlijk doel van het schrijven scheen te zijn, den Kapitein bevreesd te maken dat de Nederlanders

---

[1]) Koen bij De Jonge, IV. 269: „'t Hoff is gelegen in een zeer grote volkrycke open plaetse, Charta genaemt, daer de Mataram hem meest onthoudt." Vgl. noot 1 op bl. 320.

[2]) Mor is een samentrekking van maior. De door Nederlandsche schrijvers dikwijls gebruikte vorm Capitan Moor zou tot een geheel verkeerde opvatting aanleiding kunnen geven.

den toevoer van rijst naar Malakka zouden belemmeren, en hem daardoor op te wekken in hunne verdrijving behulpzaam te zijn. Reeds te voren had de Panembahan het gerucht laten verspreiden, dat hij weldra met een ontzaglijk leger voor Batavia zou verschijnen; ook had hij getracht eenige Hollandsche kooplieden, die zich weder te Grissee gevestigd hadden nadat daar het gezag van den Adipati van Soerabaja hersteld was, door den regent van Djapara te doen oplichten; de aanslag was echter door een Nederlandsch schip verijdeld. Dit alles geschiedde in 1620.

In 1621 kon men echter weder eene verandering in de gezindheden van den Panembahan waarnemen, toen werkelijk de uitvoer van rijst naar Malakka door de Nederlandsche kruisers belet werd en de tegenwoordigheid van eenige Nederlandsche jachten te Grissee den Adipati van Soerabaja tot steun verstrekte in de verdediging dier plaats, die op nieuw door de legers van Mataram bedreigd werd. De sluwe Javaan achtte het nu weêr in zijn belang stappen te doen om de vriendschap met de Nederlanders te hernieuwen en zond zes der Nederlandsche gevangenen zonder losprijs terug.

In 1622 ging hij verder. Den 15den Juni meldden zich bij Koen gezanten aan van den Toemenggoeng van Tegal, die zich nader verklaarden omtrent de plannen van den Panembahan. Vooral wenschte hij Krawang, dat zijne voorzaten reeds bezeten hadden, maar nu door Bantam onderworpen was, te herwinnen en Bantam te tuchtigen, nog liever dit te samen met de Nederlanders te veroveren. Hij gaf het verlangen te kennen om met den Gouverneur-Generaal zelven, of, zoo dit niet kon, met een gezant van zijnentwege in het geheim over deze zaak te spreken. Natuurlijk wenschte Koen zich niet tot deze plannen te leenen. Ook de Bewindhebbers, wier raad hij gevraagd had, achtten het ongeraden Mataram tegen Bantam te helpen; men moest, zeiden zij, „den een tegen den ander laten slijpen en consumeeren" [1]). Koen wenschte

---

[1]) Tiele in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. 5e Vr. II. 280—1.

echter den Panembahan te vriend te houden en tevens nadere kennis van den toestand zijns rijks te verkrijgen. Den 24sten Juni werd dus een plechtig gezantschap afgevaardigd, aan welks hoofd Dr. De Haan stond. Den 11den Augustus werden de gezanten met vele eerbewijzen te Karta ontvangen. De Panembahan verlangde dat alles wat te Djapara was voorgevallen van weêrszijden vergeven en vergeten zou zijn, bood aan de Nederlanders den vrijen uitvoer van rijst en andere levensmiddelen uit al zijne havens aan, beloofde dat hij hen vrij en onbelemmerd te Batavia zou laten wonen en sprak veel over zijne plannen tegen Bantam, dat, naar zijn zeggen, betrekkingen met Soerabaja onderhield. Zijn voornemen was, zoodra Soerabaja onderworpen zou zijn, de wapenen tegen Bantam te keeren, en hij wenschte dat de Nederlanders de blokkade die zij daar uitoefenden zouden volhouden. De Compagnie behoefde niet te vreezen dat de Bantammers de peperranken gedurende den oorlog vernielen zouden; want na de verovering zou hij de bevolking gelasten op nieuw peper te planten. Hij was blijkbaar van meening dat de Compagnie zijne hulp tegen Bantam op hoogen prijs zou stellen, en bevroedde dus niet hoe zeer de oorlogstoestand de staatkunde van Koen in de hand werkte, die door de blokkade gelegenheid vond den handel van Bantam af te snijden en dien meer en meer naar Batavia over te brengen. De Haan verklaarde dan ook met fierheid, dat de Generaal, zoo hij aanvallend tegen Bantam had willen te werk gaan, dit reeds voor acht of tien jaren had kunnen doen. Nadat hij een wereldkaart gevraagd had om te kunnen zien waar Nederland, Engeland en Spanje lagen, verzocht de Panembahan, dat er steeds een Nederlandsch gemachtigde aan zijn hof mocht blijven om langs dien weg de betrekkingen te onderhouden — een verzoek waaraan voorloopig niet werd voldaan — en bood hij De Haan tot een geschenk voor den Gouverneur-Generaal zijn eigen kris aan met de woorden: „De waarde staat niet gelijk met die der geschenken van den Generaal, maar het is het dierbaarste dat de Javaan iemand kan aanbieden."

De vrede en vriendschap met Mataram waren dus hersteld, maar onzerzijds bleef men de plannen van den Panembahan tegen West-Java met argwaan gadeslaan, daar men vreesde dat hij, onder het voorwendsel van zich tegen Bantam uit te rusten, heimelijk aanslagen tegen Batavia smeedde. Wij zullen zien dat de juistheid van dit gevoelen door de uitkomst is bevestigd.

De Panembahan slaagde intusschen nog zoo spoedig niet om Soerabaja te onderwerpen, als hij zich schijnt te hebben voorgesteld. Sedert de onderwerping van Toeban, die vooral van waarde was om de overmacht van den regent van dat gewest ter zee [1]), schijnt hij weinig vorderingen gemaakt te hebben. Eenigszins raadselachtig is wat hem heeft kunnen nopen om den regent van Kendal in Mei 1622 een aanslag te laten doen op Soekadana ter Westkust van Borneo. Wij vinden echter gewag gemaakt van de onderwerping van gewesten dier kust aan het gezag van den Adipati van Soerabaja [2]); en het kan zijn dat deze vandaar hulp ontving of dat de Panembahan hem ook in zijne overzeesche bezittingen heeft willen bestoken. Hoe het zij, zeker is het dat Soekadana bestormd, veroverd en vernield en de vorstin gevankelijk naar Java gebracht werd [3]). Terwijl De Haan zich in Juni dienaanvolgende te Karta bevond, werd daar een groot leger tot een aanval op Soerabaja bijeen getrokken. Met 80,000 man rukte een der veldheeren van Mataram tegen de hoofdstad van den vijand op en belegerde haar eenige dagen van de landzijde, maar werd door gebrek aan levensmiddelen weder tot den aftocht genoodzaakt. Hij wreekte zich over de teleurstelling door Grissee en Djaratan andermaal te verwoesten, en het schijnt dat laatstgenoemde plaats zich niet meer van dezen slag heeft kunnen herstellen; haar naam verdwijnt van nu af uit de geschiedenis [4]).

---

[1]) Van Eyndthoven bij De Jonge, IV. 58. [2]) Valentijn, IV. I. 80.

[3]) Koen bij De Jonge, IV. 266. Vgl. vooral Van Dijk, Neêrlands vroegste betrekkingen met Borneo. 172.

[4]) Koen en De Carpentier bij De Jonge, IV. 270.

In 1624 besloot de Panembahan het eiland Madoera te doen aantasten, dat destijds in vijf staatjes verdeeld was, allen afhankelijk van den Adipati van Soerabaja en nauw met hem verbonden. Het leger van Mataram stond onder de bevelen van Kjai Soedjånå Poerå, die bij de eerste landing door de vereenigde troepen der verschillende regenten werd teruggeslagen, maar bij een hernieuwde poging de scharen van Arisbåjå, Pamekasan en Soemenep op de vlucht dreef. De regent van Baléga echter drong met eenige volgelingen in het holle van den nacht in de Javaansche legerplaats, en bracht den aanvoerder in zijne tent eene doodelijke wonde toe. De dood van den veldheer verspreidde zooveel schrik onder de Javanen, dat zij niets verder durfden ondernemen en zich in hunne verschansingen opsloten. Zoodra de Panembahan hiervan bericht gekregen had, zond hij een nieuw leger onder Kjai Djoeroe Kiting. De Madoereezen werden nu spoedig door de overmacht verpletterd, en daarop werd het geheele eiland te vuur en te zwaard verwoest, met uitzondering van Sampang, dat zich het eerst had onderworpen. De regent van Pamekasan sneuvelde in de verdediging zijner hoofdstad; die van Soemenep vluchtte, maar werd achterhaald en van kant gemaakt; die van Baléga werd naar Mataram gevoerd, maar onderweg vermoord. Pangéran Mas van Arisbåjå vluchtte naar Bantam, maar werd op den eisch van den Panembahan van Mataram uitgeleverd en te Karta ter dood gebracht. Aan den opperkoopman Vos, die in September 1624 als gezant der Compagnie te Karta kwam, verhaalde de regent van Tegal dat 40,000 gevangen Madoereezen, op last van den vorst van Mataram, naar het verwoeste en ontvolkte gebied van Grissee waren overgebracht [1]). De eenig overgeblevene der Madoereesche prinsen, Prasenå, broederszoon van Pangéran Mas, vond genade in de oogen van den vorst van Mataram en werd zelfs zijn gunsteling. Onder den titel van Pangéran Tjakraning-Rat werd hij te Sampang uit naam van Mataram als regent over

---

[1]) Vos bij De Jonge, V. 52.

het geheele eiland gesteld. Hij slaagde er in Madoera geheel tot rust te brengen, en hield zich later veelal op aan het Mataramsche hof, of toog aan het hoofd der legerscharen van den oppervorst te velde [1]).

Inmiddels was de zending der Compagnie naar Mataram in 1623 herhaald, voornamelijk met het doel om grooteren toevoer van rijst naar Batavia te verwerven. Koen, naar het vaderland teruggekeerd, was als Gouverneur-Generaal door De Carpentier opgevolgd, die andermaal Dr. De Haan tot gezant koos. Deze ontving de meest vriendschappelijke betuigingen en de Panembahan liet door zijne tusschenkomst den landvoogd waarschuwen, dat men zich te Bantam, in overleg met de Portugeezen, tot een aanval op Batavia gereed maakte. Doch in het volgende jaar was er weder rijstgebrek te Batavia, wat echter, zoo het schijnt, meer aan misgewas en den steeds voortdurenden oorlog dan aan nieuwe belemmering van den uitvoer door den Panembahan was toe te schrijven. De Carpentier besloot nochtans wederom een gezantschap naar Karta te zenden, dat tevens in last ontving den Panembahan met zijne schitterende overwinningen op Madoera geluk te wenschen. Aan het hoofd van dit gezantschap stond de reeds genoemde opperkoopman Vos. De vertrouwde raadslieden van den Panembahan stelden aanvankelijk eenige pogingen in het werk om de suzereiniteit van Mataram over Batavia door den gezant te doen erkennen; maar de opperkoopman gaf moedig ten antwoord, „dat De Carpentier wel de vriend, maar niet de dienaar van den vorst van Mataram was en niemand boven zich erkende dan God en den Koning van Holland." Men liet in die dagen in Indië prins Maurits voor den „Koning" van Holland doorgaan, omdat het noch mogelijk, noch noodig was, aan de inlanders van het Nederlandsche staatsbestuur een begrip te geven.

[1]) Ik heb hier zoo goed mogelijk een geheel gemaakt uit de verhalen der Javaansche en Madoereesche babads en het uit de Nederlandsche berichten getrokken verhaal bij De Jonge, V. bl. LXVII. Ik kan niet stilstaan bij de punten waarin zij onderling verschillen, noch bij de redenen die in zoodanig geval mijne keuze hebben bepaald.

Het fiere antwoord deed den Nederlanders in de oogen der Javanen geen kwaad, de verstandhouding scheen uitnemend te zijn. Maar bij het officiëele gehoor bleek het waarom het den Panembahan vooral te doen was. Hij drukte den wensch uit dat de Compagnie toch geen bijstand aan zijn tegenstander den Adipati van Soerabaja mocht verleenen, en na afloop der audiëntie liet hij door zijne vertrouwde staatsdienaars den gezant ondervragen, in hoeverre hij de hoop mocht voeden dat de Nederlanders hem, bij een nieuwen aanval op Soerabaja, van de zeezijde zouden willen bijstaan. Vos antwoordde, dat hij niet gemachtigd was over zulke gewichtige zaken te onderhandelen, en raadde den vorst zelf een gezant aan den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië te zenden, om bepaalde voorstellen dienaangaande te doen. Doch hiertegen openbaarde de Panembahan een bepaalden tegenzin; hij wilde niet gaarne aan de Nederlanders een verzoek doen, en nog minder zich aan een weigering blootstellen.

Maar in het volgende jaar werden de wapenen van den Panembahan met zoodanigen voorspoed bekroond, dat hij de hulp der Nederlanders niet meer behoefde. Wederom met een leger van 80,000 man tegen Soerabaja optrekkende, hield hij halt bij de plaats waar de wateren van de Kali Pòrong zich scheiden van die der Kali Mas of rivier van Soerabaja. Door afleiding en afdamming bracht hij het water der laatstgenoemde beneden dat punt op een laag peil en verpestte het daarna zoodanig door er krengen, rottende planten en vruchten en andere onreinheden in te werpen, dat de bewoners van Soerabaja door gebrek en vrees tot de overgave gedwongen werden. De Adipati, tot het uiterste gebracht, zond zijn zoon met vrouwen, vrienden en volgelingen, ten teeken van onderwerping met touwen gebonden, tot den overwinnaar, die den strijd op zoo edele wijze beslecht had. Die onderwerping werd in gunst aangenomen, en de Adipati behield niet alleen het leven, maar ook het bestuur als vazal van den Mataramschen oppervorst, die hem zelfs zijne dochter Poetri Wandan Sari ten huwelijk gaf [1]).

---

[1]) Zoo de babads. De Carpentier, bij De Jonge, V. 97, zegt: „Dees soomer

Door den val van Soerabaja had de Panembahan van Mataram het doel van zijn streven, om geheel Java onder zijn macht te brengen, grootendeels bereikt. Slechts Balambangan en Giri in het oosten, Bantam en de Compagnie, in het door haar veroverde Jakatra, in het westen, bleven zijne macht weerstreven. Het grootste gedeelte van zijn gebied werd echter niet onmiddellijk door hem bestuurd, maar vormde vazalstaten of leenen, waarvan Pasoeroean, Soerabaja en Madoera in het oosten, Tjeribon en Soemedang in het westen de voornaamste schijnen geweest te zijn. Onder den laatsten naam moet de geheele, of, zoo misschien enkele distrikten tot Tjeribon behoorden, nagenoeg de geheele tegenwoordige residentie Preanger-regentschappen begrepen zijn geweest. Dit uitgestrekt gebied was wel is waar onder verschillende hoofden verdeeld, maar boven die allen stond de Pangéran of, zooals hij ook dikwijls genoemd wordt, de Wadana van Soemedang [1]). Volgens zeer aannemelijke Soendasche overleveringen zou Pangéran Dipati Koesoema Dinata, opvolger of een der opvolgers van Gessan Oeloen [2]), zich vrijwillig aan het oppergezag van den Panembahan Tjåkrå Koesoemå van Mataram onderworpen hebben, en daarop door hem tot zijn Wadana in de westelijke landen benoemd zijn [3]). Ik acht het echter zeer waarschijnlijk, dat de beginselen der Mataramsche heerschappij in dit gebied reeds tot de veroveringen van Senåpati Balek opklimmen [4]).

In welk jaar de onderwerping van Koesoema Dinata heeft plaats gehad, is niet te bepalen; maar het schijnt dat hij, door den Panembahan opgeroepen om deel te nemen aan den krijg tegen Madoera, te Mataram gestorven is [5]). Zijn opvolger,

(1625) heeft sich Surabaya in handen van den Mataram opgegeven, sonder slach oft stoodt, alleen door verloop van volck en hongersnoodt, soo dat oock, nae wij verstaen, van 50 à 60 duizend sielen, welcke in Surabaya plachten te wesen, niet booven de duysent overgebleven waren."

[1]) Holle in T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 337. [2]) Bl. 323.
[3]) Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 179. [4]) Bl. 312.
[5]) Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 187 en 189.

Pangéran Mas Rangga Gedé, verbeurde spoedig de gunst van den oppervorst, omdat hij, tegenover de pogingen van Bantam om invloed in de Preanger-landen te krijgen, het gezag van Mataram niet met genoegzamen klem handhaafde. Hij werd afgezet en het bestuur toevertrouwd aan Kjai Dipati Oekoer of Ngoekoer [1]), die zijn titel ontleende aan eene landstreek in het tegenwoordige Bandong [2]), en dien wij uit het vervolg der geschiedenis nader zullen leeren kennen. Het is zeer merkwaardig, dat de stichters van Batavia van deze heerschappij van Mataram over de landen ten zuiden der Blauwe bergen niet het minste denkbeeld hadden. Gouverneur-Generaal en Raden bepaalden, bij een besluit van 29 Maart 1620, dat het veroverde rijk van Djakarta zich uitstrekte oostelijk tot aan de grenzen van Tjeribon, westelijk tot aan die van Bantam en zuidwaarts tot aan de zuidelijke zee [3]). Daar zij den vorst van Mataram, wiens macht hun nog zooveel vrees inboezemde, zeker niet opzettelijk wilden beleedigen, kan men hierin slechts een bewijs zien hunner onbekendheid met den waren toestand des lands.

De aanhoudende oorlogen van den Panembahan van Mataram waren voor de bevolking van Java uiterst verderfelijk geweest. De aangerichte verwoestingen brachten schrale oogsten, de opeenhooping van volk in groote legers en het nijpend gebrek epidemische ziekten te weeg, die duizenden ten grave sleepten. Handel en verkeer waren schier geheel tot stilstand veroordeeld, en toch werd in 1625 van de verarmde bevolking een buitengewone schatting in geld gevorderd [4]). Te midden van algemeenen achteruitgang was alleen de macht van den

---

[1]) Hageman, in T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 190; Holle, ald. 337; Walbeehm, ald. VI. 247.

[2]) Muller en Van Oort in Verh. Bat. Gen. XVI. 103; Hageman in T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 214, vgl. bl. 195 en 229. Koen bij De Jonge, V. 143, noemt Sammedangh en Oucker de twee voornaamste gebuurtsteden van Batavia in 't gebergte. Wat Valentijn, IV. I. 80 en 81, van Okker verhaalt, had zeer de terechtwijzing noodig, door Hageman, bl. 193, gegeven.

[3]) Eerste statuten van Batavia, bij De Jonge, IV. 221.

[4]) De Carpentier en Koen bij De Jonge, V. 98, 100, 107, 114.

gebieder gewassen. Vele schrijvers melden, dat hij na de zege over Soerabaja den titel van Sultan aannam, doch het zal ons straks blijken dat hij eerst later werd vereerd met dien titel, die trouwens naar Mohammedaansche begrippen slechts aan hooger gezag kon ontleend worden. Maar Rijklof van Goens, die het hof van Mataram bij herhaalde bezoeken beter dan iemand had leeren kennen, zegt ons dat de Panembahan na de verovering van Madoera en Soerabaja eene vergadering hield van al de overwonnen regenten, waarbij ook de Pangéran van Tjeribon tegenwoordig was, en dat hij daar, op voordracht van een der grooten, als Soesoehoenan werd uitgeroepen, terwijl den ouden Tjeribonschen vorst, Goenoeng Djati's kleinzoon, als een bijzonder eerbewijs vergund werd den titel van Pangéran met dien van Panembahan te verwisselen [1]). Het bewustzijn van onbeperkte macht had op het gemoed van den Soesoehoenan den verderfelijksten invloed. Hij begon te lijden aan dien vreeselijken waanzin die zoo dikwijls machtige despoten gevaarlijk maakt zelfs voor hunne vertrouwdste raadslieden en gunstelingen. Een droom had hem geopenbaard, dat, zoo hij zijn rijk in vrede wilde bezitten, vier van de grootsten moesten worden „weggenomen", en niemand in zijne omgeving achtte zich meer veilig [2]).

Ofschoon de Soesoehoenan van begeerte brandde om de verovering van geheel Java te voltooien, dwong hem de uitputting zijner onderdanen hun een paar jaren rust te gunnen. Maar hij bleef daarom niet werkeloos. Door onderhandelingen en bedreigingen trachtte hij de Bantamsche regeering tot erkenning van zijn gezag te bewegen, waartoe vooral de diensten van den Panembahan van Tjeribon werden ingeroepen; maar Bantam bleef standvastig weigeren. In den aanvang van 1626 liet hij weder door de Toemenggoengs van Kendal en Tegal vertoogen bij de Hooge Regeering te Batavia indienen, om haar

---

[1]) „Corte beschrijvinghe van 't eyland Java", in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. IV. 358.

[2]) De Carpentier bij De Jonge, V. 101.

aan te sporen, tegen erkenning van haar recht op het veroverd grondgebied, hem in een aanval op Bantam met hare zeemacht bij te staan. Doch de Compagnie, getrouw aan haar beginsel dat Bantam wel gekortwiekt, maar niet vernietigd, en de Soesoehoenan wel te vriend gehouden, maar niet te machtig gemaakt moest worden, bleef doof voor deze aanzoeken en antwoordde de zaak in beraad te houden. Toen de Soesoehoenan bemerkte, dat van deze zijde niets voor hem te hopen viel, begon hij ook de Nederlanders te dwarsboomen en zich door buitenlandsche bondgenooten te versterken. Hij gelastte de verplaatsing van een deel der bevolking van Soemedang naar Mataram, zoo men meent vooral met het doel, om Batavia den toevoer van slachtvee en timmerhout uit die streken af te snijden. Een gezantschap van Palembang, dat zeven olifanten en andere geschenken aan den Soesoehoenan kwam aanbieden, werd gunstig ontvangen en leidde tot een verbond, dat, naar verzekerd werd, een gezamenlijken aanval op Bantam beoogde, maar naar het oordeel van den Gouverneur-Generaal ook wel tegen Batavia kon gericht zijn. Daarentegen werd een nieuw gezantschap, in Augustus 1626 naar Mataram gezonden, niet tot de hofreis naar Karta toegelaten, maar teruggewezen met de verklaring, dat de geschenken te gering waren en de Regeering in haren brief den Soesoehoenan niet hoog genoeg betiteld en zich zelve niet genoeg vernederd had [1]). Misschien ware het zelfs reeds in 1627 tot een uitbarsting gekomen, indien niet de regent van Pati, bij Djapara, de vaan des oproers had opgestoken en den Soesoehoenan gedwongen had in persoon met een aanzienlijke macht te velde te trekken. De overwinning bleef aan het leger van Mataram, maar schijnt duur gekocht te zijn. De weerspannige stad werd met geheele ontmanteling gestraft [2]).

Inmiddels was Koen, voor de tweede maal met de waardigheid van Gouverneur-Generaal bekleed, in September 1627

[1]) De Carpentier bij De Jonge, V. 99, 104, 109.

[2]) Koen bij De Jonge, V. 114; Van Goens in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. V. 357, 359.

te Batavia gekomen, en het was gelukkig, bij de gevaren die de jeugdige stad bedreigden, dat hare verdediging aan een man van zijne geestkracht was toevertrouwd. Doch eer wij de ontwikkeling van het drama verder gadeslaan, is het noodig dat wij de aandacht een oogenblik bepalen bij de episode die de betrekkingen tot Bantam en Engeland daarin vlochten.

De Pangéran-rijksbestuurder van Bantam, die zich door Koen in al zijne plannen ten opzichte van Jakatra zoozeer had gedwarsboomd gezien, was ook door de blokkade niet te bewegen een stap tot herstel der vriendschap te doen. Veeleer trachtte hij zijn vijand ook in 't geheim lagen te leggen, en in October 1619 had Koen het alleen aan zijne tegenwoordigheid van geest te danken, dat hij aan het staal van drie in het fort gedrongen moordenaars ontkwam. Inmiddels was Koen, die na al het gebeurde geen reden zag de Engelschen te ontzien, er in geslaagd die vijandige natie uit den Archipel te verdrijven, toen hij met grooten weerzin vernam, dat nieuwe, langdurige onderhandelingen tusschen de Nederlandsche en Engelsche compagnieën in Juli 1619 tot een tractaat hadden geleid, dat hem dwong de lastige mededingers weder nevens zich te dulden en te ontzien, ja zich zelfs over de gemeenschappelijke belangen der beide compagnieën met hen te beraden. Er werd een raad van defensie opgericht, waarin een gelijk getal Engelschen en Nederlanders zitting hadden, en door dien raad werden gezanten naar Bantam afgevaardigd, om den Pangéran te melden, dat de vrede tusschen de Engelschen en Nederlanders hersteld was, en hem aan te bieden Bantam daarin te doen begrijpen. Gelukkig voor de plannen van Koen, die Batavia ten koste van Bantam wilde groot maken, weigerde de Pangéran alle geloof aan die overeenkomst en daarmede iedere schikking; maar daar nu ook voor de Engelschen de gelegenheid vervallen was om, naar hun voornemen, zich een rendez-vous te Bantam te stichten, gelijk de Nederlanders te Jakatra bezaten, moest Koen hen te Batavia dulden, waar zij thans onder Nederlandsche jurisdictie stonden, een verhouding die tot eindelooze twisten en moeilijk-

heden aanleiding gaf. Herhaaldelijk spoorden zij tot nieuwe onderhandeling met Bantam aan; zoowel Bantamsche kooplieden, welke den oorlog moede waren als Nederlandsche, die de groote pepermarkt wenschten heropend te zien, steunden dit pogen. Zoo werden meermalen — in 1620, '21 en '22 — vredes-onderhandelingen met den Bantamschen rijksbestuurder gevoerd, die echter telkens afsprongen op diens onveranderlijken eisch: afstand van Jakatra.

De zwakke en kwalijk gelegde band die de Engelsche en Nederlandsche compagnieën te zamen hield, werd in 1623 geheel verscheurd door het informeele en bloedige rechtsgeding dat onder den naam van „moord van Amboina" bekend is. De Engelschen trokken zich terug van de meeste posten waar Nederlanders gevestigd waren, en wilden aanvankelijk op een der eilanden in straat Soenda een anti-Batavia stichten, maar werden door de maatregelen van De Carpentier, die tijdig het eiland Sibessi bezette, en door de ongezondheid van het eiland Lagoendi, waarop zij zich gevestigd hadden en waar zij in grooten getale stierven, daarin belemmerd. Eindelijk, in 1628, slaagden zij er in de handelsbetrekkingen met Bantam voor zich alleen te herstellen. Zij verlieten Batavia geheel en vestigden, met terzijdestelling van het contract door de beide compagniën in Europa gesloten, te Bantam hun hoofdkantoor, dat echter, tegen de mededinging der Nederlanders niet opgewassen, slechts een kwijnend leven leidde, en in 1684, toen de Nederlandsche compagnie een uitsluitend handels- en vredestraktaat met Bantam sloot, geheel werd opgebroken.

Inmiddels had in 1624 de oude Pangéran-rijksbestuurder van Bantam het bewind nedergelegd en twee jaren daarna was hij overleden. Op het verkeer met Batavia hadden deze gebeurtenissen een gunstigen invloed. Er bestonden wel is waar slechts onderhandsche betrekkingen, maar bij oogluiking vergunde de Bantamsche regeering aan Chineesche kooplieden den uitvoer van peper naar Batavia. Evenwel werd de blokkade gehandhaafd, omdat men geloofde dat de opheffing slechts in het voordeel der Engelschen zou zijn, en omdat men voor de

ontwikkeling van Batavia niets schadelijker achtte dan de opening van Bantam.

Toen Koen in 1627 voor de tweede maal als Gouverneur-Generaal optrad, zond hij echter een gezantschap naar Bantam, om den Pangéran Ratoe, of regeerenden vorst, daarvan kennis te geven; want nu de Engelschen zich, afgescheiden van de Nederlanders, te Bantam wilden vestigen, begon hij op het volledig herstel der vriendschappelijke betrekkingen hoogeren prijs te stellen. Werkelijk waren nieuwe vredes-onderhandelingen daarvan het gevolg, maar terwijl deze in vollen gang waren, drong den 24sten December 1627 een troep gewapende Bantammers in Batavia, met het voornemen om den Gouverneur-Generaal te vermoorden en het kasteel te overrompelen. Koen, door eenige Chineezen gewaarschuwd, liet de wachten verdubbelen. De Bantammers, vermoedende dat hun plan ontdekt was, maakten amok en ontkwamen, na eenige Nederlanders te hebben overhoop gestoken. Een tweede bende, die den dag daarop voor den boom kwam, nam, toen men haar ontwapenen wilde, tot hetzelfde wanhopige middel de toevlucht, en nu bleek het de volgende dagen, dat talrijke benden Bantammers zich in de tuinen en bosschen ten zuiden van Batavia gelegerd hadden en daar groote verwoestingen aanrichtten, en dat een menigte gewapende vaartuigen van Bantam in zee waren, die zich nu eens vóór de monding der rivier, dan bij Oentoeng Djawa, dan weder bij Onrust vertoonden. Koen liet door zijne ruiterij eenige der Bantamsche benden uiteenjagen, maar was niet sterk genoeg om de strooperijen geheel te beletten. Niemand begreep te Batavia waarom de houding der Bantammers plotseling zoo vijandig was geworden; de waarschijnlijkste onderstelling is, dat de Bantamsche regeering, onderricht van de voornemens die de Soesoehoenan van Mataram tegen Batavia koesterde, hem wenschte te voorkomen door zelf zich bij verrassing in het bezit van die stad te stellen. Voor de Nederlanders had die aanslag van Bantam het gelukkig gevolg, dat zij hunne waakzaamheid vermeerderde en hen noopte de verdedigingswerken in

goeden staat te brengen. 't Was inderdaad hoog noodig.

Den 13den April 1628 kwam een gezant van den Soesoehoenan met 14 prauwen met rijst te Batavia, en richtte aan de Hooge Regeering het verzoek om weder een Nederlandsch gezantschap naar Mataram te zenden en den vorst hulp te verleenen tegen Bantam. Het antwoord was weder, dat men de hulp tegen Bantam in beraad zou houden, maar verder dat men niet geneigd was een gezantschap te zenden, zoolang de Toemenggoeng Baoe-rakså, de vijand der Nederlanders, 's vorsten bijzonder vertrouwen genoot. De Soesoehoenan, die het Nederlandsch gezantschap verlangde als blijk van leenhulde, schijnt de vragen in zijn naam door zijn afgevaardigde gedaan, als een soort van ultimatum, en de weigering, hoe beleefd ook in den vorm, als een casus belli beschouwd te hebben. Hij besloot nu gevolg te geven aan zijn lang gekoesterd voornemen om Batavia de kracht van zijn arm te doen gevoelen. Den 22sten Augustus verschenen daar 59 goraps [1]), bemand met 900 koppen, en geladen met 120 lasten rijst, 150 runderen en een grooten voorraad van andere levensmiddelen ten behoeve der stad. Die aanvoer was ten hoogste welkom, maar wekte tevens verdenking, vooral wegens het sterk geleide; want ofschoon in April des vorigen jaars eene overeenkomst voor de levering van 800 stuks slachtvee in eene der havens van Oost-Java voor de Compagnie was aangegaan, had Baoe-rakså tot dusverre de verscheping naar Batavia niet veroorloofd. En nu vernam men dat na weinige dagen nog 27 prauwen met de overige runderen zouden volgen. Voorzichtigheidshalve liet Koen de vaartuigen, naarmate ze gelost waren, buiten den afsluitboom brengen. En toen twee dagen later weder zeven sterk bemande schepen, volgens hun verklaring naar Malakka bestemd, ter reede verschenen, liet hij den boom sluiten, de wachten verdubbelen en door kleine vaartuigen de gemeenschap tusschen de vroeger en later aangekomen Javaansche schepen afsnijden. Zooals hij verwacht

[1]) Het woord is Javaansch en beteekent een soort van kleine vaartuigen.

had poogden zij zich werkelijk des nachts te vereenigen, en toen de Nederlanders dit wilden beletten, viel de bemanning van twintig schepen, die nog geladen binnen den boom lagen, de buitenwacht op de markt vóór het kasteel plotseling op het lijf, dreef haar naar binnen en drong met haar de poort in, ofschoon ze spoedig gestuit werd. Te gelijker tijd deden de Javanen der buiten liggende schepen, zich door het water een weg banende, een verwoeden aanval op het bolwerk de Parel, dat het zwakste van het kasteel was; maar zij werden door het musketvuur der onzen, na een strijd van vijf uren, met achterlating veler dooden, teruggedreven.

De bemanning der 27 prauwen die nog waren aangekondigd, vernemende wat er was voorgevallen, landde den 25sten ten oosten der stad aan de rivier Maroenda, en den volgenden dag zag men ook aan de landzijde groote scharen van Javanen opdagen. Het was het leger van Baoe-raksâ, waarbij zich ook de Soendaneezen uit Soemedang en Oekoer, onder de bevelen van Dipati Oekoer, bevonden. Koen besloot dadelijk het zuidelijke, nieuwe deel der stad, dat voor den vijand open lag en waar weinig steenen huizen waren, te verbranden en te slechten, om 't overige te beter te kunnen verdedigen. In deze verlaten wijken nestelde en verschanste zich nu een deel der vijanden, maar door 120 man krijgsvolk en eenige burgers werden zij er met groot verlies weder uitgedreven. De volgende dagen, die de vijand aan het maken van loopgraven en bedekte wegen en borstweringen van hout en gekloofde bamboe besteedde, maakte Koen zich ten nutte om vrouwen en kinderen aan boord der schepen te doen brengen, zeevolk van Onrust te ontbieden, burgers en ambachtslieden te wapenen, palissaden te slaan en alles wat belemmeren kon uit den weg te ruimen.

In den nacht tusschen 10 en 11 September, toen de Javanen tot op een pistoolschot van de stad waren genaderd, liet Koen een uitval doen, die den vijand uit zijne loopgraven deed wijken, en de Chineezen van Batavia, dit bemerkende, vielen met dolle woede op de terugtrekkenden aan, waardoor hun aftocht in een verwarde vlucht veranderde. Doch den 21sten

September hernieuwde de vijand den aanval. Terwijl hij op verschillende punten loos alarm maakte, was het eigenlijk op de veldschans Hollandia gemunt, die aan het zuidoosten der stad lag en slechts door 24 Europeanen was bezet. De kleine bende verweerde zich met wanhopigen moed totdat zij al haar kruit had verschoten; maar het gevaar waarin zij zich bevond, was in de stad niet opgemerkt en geen hulp kwam opdagen. Toen liet een sergeant zich van de borstwering naar beneden en kwam, schoon van alle zijden door den dood bedreigd, behouden in het kasteel. Koen, van het gevaar der bezetting onderricht, liet dadelijk een uitval doen en bleef weder overwinnaar. Baoe-raksâ trok zich terug in twee legerkampen ten oosten der stad en schreef aan Koen dreigende brieven. Doch deze besloot den vijand geen rust te laten en de geheele macht waarover hij beschikken kon verzamelend, liet hij met ruim 2800 man, onder bevel van Le Febre, de Javanen in hun leger aanvallen en uiteenjagen. Baoe-raksâ en zijn oudste zoon behoorden tot de gesneuvelden, en velen van het volk van Oekoer en Soemedang, dat steeds vreedzame betrekkingen met Batavia had onderhouden en slechts gedwongen in den veldtocht had gedeeld, namen deze gelegenheid te baat om zich af te scheiden en weken uit vrees voor de wraak des Soesoehoenans met vrouwen en kinderen naar het Bantamsche gebergte [1]). Intusschen werden door de onzen ook de prauwen in de Maroenda-rivier aangetast en deels veroverd, deels verbrand.

Men hoopte nu van den vijand ontslagen te zijn, maar bemerkte weldra dat men slechts met zijne voorhoede had te doen gehad. Want eene afdeeling Chineezen en slaven, den 23sten October uitgetrokken om de werken des vijands die nog aan het zuideinde der stad waren overgebleven, te slechten, stiet op een Javaansch corps, behoorende tot een tweede en talrijker leger, onder het bevel van Toemenggoeng Soerâ-ngalâgâ [2]).

[1]) Koen bij De Jonge, V. 143.

[2]) De naam komt in verschillende verminkte vormen voor en naar den waren kan men slechts raden.

De onzen, door hunne gemakkelijke overwinningen overmoedig geworden, vielen ook nu den vijand aan, maar moesten voor de overmacht wijken en leden een gevoelig verlies. Slechts ter nauwer nood kon door het schrootvuur van de wallen het gelijktijdig indringen van de Javanen met de vluchtelingen nog tijdig belet worden.

De positie van Soerå-ngalågå was echter verre van benijdenswaardig. De Soesoehoenan, wien men de verovering van Batavia als eene zeer gemakkelijke zaak had voorgesteld, twijfelde niet of de stad was reeds lang door Baoe-rakså veroverd, en had dit tweede leger slechts gezonden om haar te bezetten en de vermeesterde kostbaarheden naar Karta op te zenden. Den dood van Baoe-rakså en de nederlaag van zijn leger vernemende, sloeg Soerå-ngalågå zich op de borst onder den uitroep: „wat zal ik mijnen heer nu medebrengen?" Maar al te wel begreep hij welk lot hem te Karta te wachten stond, indien hij met ledige handen wederkeerde, en hem restte dus slechts op zijne beurt te beproeven Batavia meester te worden. Wanhopende om zijn doel met geweld te bereiken, stelde hij dertig dagen lang duizend man aan 't graven om de rivier af te leiden en de bewoners van Batavia door gebrek tot de overgave te dwingen, wat bij de belegering van Soerabaja zoo goed gelukt was. Doch ziende dat hij weinig vorderde en zijne troepen door honger en ziekte wegsmolten, moest hij tot den terugtocht besluiten. Twee onder hem dienende hoofden liet hij echter vooraf nog een aanval doen op de schans Hollandia; zij moesten de mislukking met al hun volk door den dood boeten. Toen de vijand den 3den December van Batavia was afgetrokken, vonden de onzen 744 onbegraven, reeds tot ontbinding overgegane lijken van door lansen en krissen op bevel van Soerå-ngalågå vermoorde Javanen. Indien deze zich echter gevleid had door die wreede executie den toorn zijns meesters te bezweren, bedroog hij zich. Koen schreef althans den 10den Februari 1629 vernomen te hebben [1]), dat de Soesoehoenan hem met vele edelen had doen ombren-

[1]) Koen bij De Jonge, V. 143.

gen, omdat hij de overwinning niet bevochten had. Volgens een brief van Van Diemen echter zou hij eerst in 1638 naar Batavia gezonden zijn met last om zich dood te vechten, begeleid door duizend man, die niet naar huis mochten keeren voor de Toemenggoeng aan dien last had voldaan. Er had toen eene ontmoeting plaats met een Nederlandsche patrouille en in dien strijd liet Soerå-ngalågå het leven [1]).

De poging tot onderwerping van Batavia verhinderde den Soesoehoenan niet zijne plannen tot bevestiging en uitbreiding van zijn gezag in Oost-Java door te zetten. Toen in 1625 Soerabaja voor hem bukken moest, bleef de priestervorst van Giri nog weerstand bieden. Ofschoon door de herhaalde verwoesting van Grissee en Djaratan gevoelige slagen aan dien prins waren toegebracht, ontleende hij aan zijne geestelijke waardigheid nog genoegzamen invloed, om zich aan het hoofd der misnoegden te plaatsen, toen de Adipati van Soerabaja, nu Pangéran Pĕkih genoemd [2]), zich met den Soesoehoenan verzoend had en zijn schoonzoon geworden was [3]). Nadat de opstand van Pati bedwongen was, droeg de Mataramsche vorst aan Pangéran Pĕkih de taak op om den priester van Giri te onderwerpen; maar deze verdedigde zich met wanhopige dapperheid en versloeg zelfs ten laatste zijn tegenstander. Alleen aan zijne heldhaftige echtgenoot had Pangéran Pĕkih toen zijn behoud te danken. Ratoe Wandan Sari, als man verkleed, sprak de troepen toe en stelde zich aan hun hoofd. Door haar voorbeeld aangevuurd hernieuwden zij den aanval, veroverden de moskee en het heilige graf van Giri [4]) en maakten den priestervorst gevangen, die naar Mataram werd opgezonden. Hij schijnt toen door den Mataramschen vorst, die, zooals wij weten, zelf sinds eenige jaren zich Soesoehoenan had laten noemen, van dezen, vooral op geestelijke

---

[1]) Van Diemen bij De Jonge, V. 237.

[2]) Waarschijnlijk de vorst, die bl. 351 't eerst vermeld werd, een opvolger van Pandji Wirjå Kråmå (bl. 305).

[3]) Vgl. De Carpentier bij De Jonge, V. 98.

[4]) Zie bl. 236.

waardigheid wijzenden titel beroofd, maar als vazal van Mataram, met den titel van Panembahan, in zijn wereldlijk gezag hersteld te zijn. Vandaar de naam Panembahan Ageng waaronder hij in de kronieken bekend is.

Omstreeks dezen tijd ontving Koen van verschillende zijden waarschuwingen, dat te Karta een nieuwe aanval tegen Batavia werd voorbereid, en de vorst van Bantam, bevreesd dat de val van Batavia door een aanslag op zijn eigen onafhankelijkheid zou gevolgd worden, toonde zich meer dan ooit tot goede verstandhouding met de Compagnie geneigd. Zonder dat een eigenlijk vredesverdrag tot stand kwam, werden de vaart en handel tusschen Bantam en Batavia hervat, nadat de Commandeur Block in Maart 1629, namens den Gouverneur-Generaal, een Arabisch paard en andere geschenken en de hulp der Compagnie bij een aanval van Mataram aan den Pangéran Ratoe van Bantam had aangeboden.

In de volgende maand kwam te Batavia een Javaan, Wargå genaamd, die door den Toemenggoeng van Tegal was gezonden om aan Koen den vrede aan te bieden en het gebeurde te verontschuldigen, waarvan de schuld op Baoe-rakså geworpen werd. Maar dit geschiedde in zulke nederige termen, dat het de achterdocht van Koen gaande maakte, waarom hij, in plaats van tot zorgeloosheid verleid te worden, zooals ongetwijfeld bedoeld was, de stad liet versterken en de wallen met geschut beplanten. Door de jachten die hij ter verkenning langs de kust uitzond, vernam hij dat te Tegal groote hoeveelheden rijst werden bijeengebracht. De Toemenggoeng beweerde dat die rijst voor Batavia bestemd was, en liet, om dit te staven, door Wargå 13 prauwen met levensmiddelen naar die hoofdstad brengen. Maar toen deze, door een zijner volgelingen verraden, op last van Koen in hechtenis was genomen, beleed hij, na belofte van lijfsbehoud erlangd te hebben, dat hij als verspieder gekomen was, dat een groot leger van den Soesoehoenan met veel geschut in aantocht was, en dat de te Tegal voorhanden voorraad voor onderhoud van dat leger bestemd was. Onmiddellijk zond Koen eenige

jachten onder het bevel van Block derwaarts, die den geheelen voorraad rijst en de stad zelve verbrandden. Hetzelfde lot weervoer aan een tweeden voorraad rijst, te Gabang verzameld, en het plan van den Soesoehoenan was dus reeds half verijdeld eer de uitvoering nog recht was aangevangen. Een scheepsafdeeling bleef kruisen tusschen Tjeribon en Krawang opdat ook langs de daar mondende rivieren geen toevoer zou kunnen geschieden.

Maar de vorst liet zich niet van zijn voornemen afbrengen. Onder ongeloofelijke bezwaren en met opoffering van honderden buffels en karren werden drie à vier maanden zoek gebracht om het geschut en den legertros van Mataram naar Batavia te brengen. De weg leidde van Pekalongan tot Pamanoekan lang de kust; den 21sten Augustus 1629 vernam men, dat de voorhoede de Tji Taroem was overgetrokken; vandaar werd voor 't voortsleepen van het geschut nog een maand vereischt.

De stad was bereid den vijand te ontvangen. Aanvankelijk hadden slechts schermutselingen aan de voorposten plaats, maar de Javanen verschansten zich en maakten loopgraven, en hunne bedekkingen waren zoo sterk, dat het geschut der stad er geene uitwerking op deed. Den 14den en 15den September begonnen zij hunne batterijen op te stellen. Koen gaf bevel tot een uitval, die door Van Diemen met 350 man ondernomen werd. Het gelukte hem de voorwerken van den vijand gedeeltelijk te vernielen, maar nauwelijks waren de onzen binnen de liniën teruggetrokken of de vijand nam de vorige stellingen weder in.

In den nacht van 20 op 21 September leed de stad het grootste verlies dat bij haren benarden toestand denkbaar was. Koen, door eene hevige ziekte, misschien de cholera, overvallen, werd plotseling weggerukt. De keuze van den Raad van Indië, die het recht had voorloopig in de opvolging te voorzien, viel op Jacques Specx, die op de terugreis uit het vaderland en wiens schip in het gezicht was. Inmiddels had de Soesoehoenan zijne batterijen geopend, maar zij richtten weinig schade aan. Gebrek, tengevolge van den door Koen

afgesneden toevoer van proviand, ziekte en volksverloop dunden dagelijks de scharen onzer vijanden, en het was te voorzien dat toenemende verzwakking hen welhaast zou dwingen hunne onderneming op te geven. Bij een nieuwen uitval werden hunne voorwerken in brand gestoken, zonder dat zij noemenswaardigen tegenstand boden; den 2den October trokken zij zich terug buiten het bereik van het Nederlandsche geschut. Weinige dagen later begon de algemeene aftocht, waarbij de weg met lijken van menschen, buffels en paarden bezaaid bleef. Vreeselijke executiën onder de terugkeerende troepen schijnen op last van den Soesoehoenan gevolgd te zijn, en men leest dat van de 80,000 man, waaruit het tegen Batavia oprukkend leger bestaan had, hoogstens 14,000 aan aan de ellenden van den tocht en de woede van den teleurgestelden dwingeland ontsnapten [1]). Die cijfers zijn welsprekend, ook al acht men ze zeer overdreven.

Aan den Soesoehoenan was een zware slag toegebracht. Aan het doorzetten zijner plannen tegen Batavia en West-Java viel vooreerst niet te denken; zijne macht was zoo gebroken dat hij zich in jaren niet herstellen kon. Bovendien was aan geheel Java getoond, dat hij niet onoverwinnelijk was. Batavia daarentegen had de vuurproef doorstaan.

In Bantam werd nu de Nederlandsche faktorie hersteld. De vorsten van Balambangan en van Bali gaven den wensch te kennen, dat de Compagnie kantoren in hunne staten zou oprichten, waarin men echter niet meende te mogen treden. Mataram zelf toonde eenige geneigdheid om over den vrede te onderhandelen, maar de pogingen daartoe stuitten af op het wederzijdsch wantrouwen. De Soendaneezen van Oekoer en Bandong, die zich aan het gezag van Mataram onttrokken hadden en voor de wraak van den Soesoehoenan vreesden, zochten bescherming bij den Pangéran Ratoe van Bantam, die hun gronden bij Oentoeng Djawa wenschte aan te wijzen. Dit wilde echter de Hooge Regeering niet gedoogen; zij be-

---

[1]) Van Goens in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. IV. 360.

schouwde al het land tot Tanara, ook thans nog de grensplaats tusschen Bantam en Batavia, als het hare [1]). Doch toen die Soendaneezen zich in Juli 1631 tot de Compagnie wendden om hare bescherming te verzoeken, werd hun de stad Batavia met hare omstreken tot woonplaats aangeboden. Terwijl zij nog aarzelden van dit aanbod gebruik te maken, werden zij in Juli 1632 door een groot leger van Mataram aangevallen. De Pangéran van Tjeribon had, als vazal van den Soesoehoenan, daarbij zijne hulp moeten verleenen. Dipati Oekoer trok zich met zijne volgelingen terug op den berg Loemboeng in Bandong, waar hij zich tot het uiterste verdedigde, maar ten slotte voor de overmacht of voor verraderlijke listen moest zwichten. De opstand was nu weldra geheel bedwongen; Dipati Oekoer werd met meer dan 2000 andere gevangenen naar Karta gesleept. Al de vrouwen bleven slavinnen in den kraton, en hemzelven met 1260 weerbare mannen werd, op last van den Soesoehoenan, het hoofd van den romp gescheiden.

Omstreeks dezen tijd schijnt eindelijk de Soesoehoenan van Mataram den titel van Sultan te zijn machtig geworden, dien hij zonder twijfel sedert lang had begeerd. Door den priestervorst van Giri, wiens geestelijk gezag hij niet erkende, kon hij zich dien titel bezwaarlijk laten opdragen [2]); hij wendde daarom het oog naar Mekka. Volgens Van Goens brachten, niet lang na het tweede beleg van Batavia, eenige Javaansche bedevaartgangers, die naar het schijnt tevens als gezanten van den Soesoehoenan moeten beschouwd worden, van Mekka een Arabischen Sjeikh mede, van wien hij de plechtige opdracht van den titel van Sultan, en daarbij, volgens de gewoonte, ook een Arabischen naam, dien van Mohammed, ontving [3]). De inlandsche kronieken geven aan dezen vorst

---

[1]) De Jonge, V. 188.

[2]) Vgl. bl. 244.

[3]) Van Goens in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. IV, 361. De priestervorst van Giri schijnt zulke titels op eigen gezag verleend te hebben; evenzoo deed de sjerief van Mekka. De meening, dat deze laatste handelde namens den

den bijnaam van Ageng, d. i. de Groote, en vandaar dat hij onder den naam van Sultan Ageng in de geschiedenis bekend is. Men geeft hem dien gewoonlijk reeds bij voorbaat ook in zijne vroegere regeeringsjaren; in het vervolg zal ook ik hem dus noemen.

Nadat het gezag van Sultan Ageng als Mohammedaansch vorst op deze wijze geregeld en gewettigd was, schijnt hij ook in andere opzichten aan de instellingen van zijn rijk, die nog grootendeels uit den Hindoe-tijd stamden, een meer Mohammedaanschen vorm te hebben gegeven. Vooral behoort hiertoe het invoeren der Mohammedaansche, schoon door hem op eigenaardige wijze met de oud-Javaansche verbonden tijdrekening, wat, naar wij vroeger gezien hebben, in 1633 plaats had [1]).

Intusschen werd de Hooge Regeering te Batavia door de bewindhebbers in het vaderland gedurig aangemaand, om met Mataram en Bantam in goede verstandhouding te leven. De Gouverneur-Generaal Specx besloot daarom in 1631 de ten vorigen jare afgesprongen onderhandelingen met Mataram weder op te vatten. De regent van Djapara zou middelaar zijn. In April vertrok een gezantschap, uit Van Maseyck en Wagensveld bestaande, naar Djapara. De regent had de witte vlag uitgestoken. De geschenken werden aan wal gebracht, gevolgd door 25 Nederlanders, onder de leiding van den Onderkoopman Antonio Paulo; maar de trouwelooze regent maakte zich van goederen en personen beide meester. Sultan Ageng had aan de Compagnie zijne herhaalde nederlaag voor Batavia nooit kunnen vergeven en zon nog steeds op wraak. Het was daarom ook dat hij gedurig heulde met de Portugeezen te Malakka en Goa, en het te Djapara gepleegde verraad schijnt aan dezelfde zucht tot wraak te moeten worden toegeschreven. Er bevonden zich nog steeds eenige Nederlandsche gevangenen in handen van den Sultan; hun aantal werd

Sultan van Turkije, als imam, moet worden opgegeven. Het verleenen van den sultanstitel heeft met het imamaat niets te maken. Sultan beteekent alleen vorst, eigenlijk overheid. — Vgl. ook Snouck Hurgronje, Mekka, II. 298.

[1]) Bl. 16. Vgl. Brandes in Tijdschr. v. I. T. L. en Vk. XXXII. 357.

nu tot omstreeks 50 vermeerderd, en zij werden te Mataram als slaven behandeld en ontvingen nauwelijks genoeg om het leven te behouden.

De Hooge Regeering was van oordeel, dat deze verraderlijke handelwijze niet ongewroken mocht blijven; maar de bewindhebbers, slechts voor den handel beducht, die door de vijandschap met Mataram groote schade leed, drongen er steeds op aan dat de Compagnie de minste moest zijn. Inmiddels werden de omstreken van Batavia gedurig verontrust door zwermen stroopers, door den Sultan afgezonden. De Gouverneur-Generaal Brouwer, die Specx was opgevolgd, kwam nu op de gedachte den vorst van Boeleleng op Bali, die in 1632 de suzereiniteit over Balambangan had weten te verwerven, tot een oorlog tegen zijn erfvijand Mataram op te wekken, ten einde aan Batavia eenige afleiding te verschaffen. Twee gezantschappen werden, snel na elkander, in 1633 naar Bali afgevaardigd. Het eerste werd door tusschenkomst van den sjahbandâr van Panaroekan behoorlijk ontvangen; het tweede liep groot gevaar als vijand bejegend te worden, en beide keeren toonden de vorsten geene geneigdheid om den bestaanden vrede met Mataram te verbreken. Te Balambangan weigerde men bij deze gelegenheid zelfs onzen oorlogsschepen ververschingen. Er schoot dus voor Brouwer geen ander middel over dan den weg der onderhandeling met Mataram, zoozeer door de bewindhebbers aanbevolen, op nieuw te beproeven. Die onderhandeling had aanvankelijk plaats door tusschenkomst van den regent van Tegal, maar deze liet ten laatste weten, dat, om het doel te bereiken, een gezantschap met brieven en geschenken opzettelijk van Batavia aan den Soesoehoenan zou moeten gezonden worden. De Hooge Regeering was tot groote toegevendheid bereid. Zij zond in October 1634 den kommandeur Van Brouchum naar Tegal, om de erkenning van Sultan Ageng als Oppervorst van geheel Java, het geven van een jaarlijksch geschenk, „omdat de Nederlanders op zijn land residentie genomen hadden", en een billijk rantsoen voor de gevangen Nederlanders aan te bieden. Doch alles te

vergeefs. De Sultan verlangde een voor ieder zichtbaar bewijs van leenhulde door de hofreis van twee Nederlandsche gemachtigden naar Mataram, en juist dat ééne wat hij als onmisbare voorwaarde voor alle onderhandeling stelde, was het wantrouwig geworden bestuur te Batavia volstrekt ongeneigd toe te staan. De bewindhebbers maakten het Brouwer bepaaldelijk ten grief, dat hij den vrede met Mataram niet had weten te herstellen, en dien met Bantam even weinig had weten te bewaren. Hij werd ontslagen en aan zijn opvolger Antonie van Diemen, die den 1sten Januari 1636 het bestuur overnam, werd een vredelievende staatkunde op nieuw ten ernstigste aanbevolen.

Het herstel van den vrede met Bantam was voor de Compagnie niet voordeelig geweest, en het bleek dat de Indische Regeering wel had gezien, toen zij, tegenover de telkens herhaalde aanmaning tot vrede van den kant der bewindhebbers, de stelling volhield, dat uit den bloei van Bantam belemmering voor Batavia's voortgang zou volgen. Zij had dan ook gaarne eenige door de Bantammers gepleegde rooverijen als voorwendsel genomen om in November 1633 opnieuw de vaart en handel van Batavia op Bantam te verbieden. Beide partijen deden elkander te land en ter zee zooveel kwaad als zij vermochten; de Nederlanders beschoten de hoofdstad en legden Anjer en eenige dorpen in de Lampongs in de asch; de Bantammers namen eenige schepen en maakten vele gevangenen, waarop de onzen Tanara en naburige kampongs verwoestten. Te gelijker tijd echter wendde de Indische Regeering, om aan de bevelen van het Opperbestuur te voldoen, telkens weder pogingen aan om tot herstel van den vrede te geraken. Aanvankelijk deden de Bantammers hooge eischen; doch ten laatste toonden zij zich bereid in het specerij-monopolie der Compagnie te berusten, als hun op eenige ondergeschikte punten genoegen werd gegeven. In den zomer van 1636 werd een wapenstilstand gesloten, die eindelijk in 1639 tot vernieuwing van den vrede leidde, op denzelfden voet als tien jaren te voren.

Het geheim dezer vreedzame oplossing was vooral in de weder opgewekte vrees van Bantam voor Mataram gelegen. De vorst van Bantam, die zich tot hiertoe met den titel van Pangéran Ratoe had vergenoegd, was door het voorbeeld van Sultan Ageng aangevuurd om ook zelf naar den rang en titel van Sultan te streven, te meer dewijl hem dit tegenover Mataram op den voet van gelijkheid zou plaatsen. Werkelijk werden hem in 1638 van Mekka uit een heilige standaard en de titel en naam van Sultan Aboe'l-Mofachir Mohammed Abdoe'l-Kadir geschonken; maar daardoor was in hooge mate de toorn van Sultan Ageng opgewekt, die zich gereed maakte de daarop gebouwde rechten aan den Bantamschen vorst te betwisten [1]). De gevolgen bleven niet achter. De vorst van Palembang, bondgenoot en vazal van Mataram, bedreigde Bantam's bezettingen op Sumatra, en Sultan Ageng zocht in 1638 op nieuw de vriendschap der Compagnie, en wilde zelfs een aanvallend verbond tegen beider vijanden met haar aangaan. Daar de sluiting der havens van Oost-Java, waardoor de Soesoehoenan een tijd lang gemeend had de Compagnie te kunnen dwingen om Batavia te verlaten, weinig schade berokkende, sedert men de middelen had gevonden om zich elders te voorzien, en juist daarom ook reeds minder streng was geworden, en daar het nog altijd een politieke regel der Compagnie bleef, dat Bantam niet te klein en Mataram niet te groot mocht worden, nam de Indische Regeering tegenover de aanbiedingen van Mataram een zeer teruggetrokken houding aan en berokkende zij aan Sultan Ageng een nieuwe teleurstelling door, zooals gezegd is, in 1639 de vriendschappelijke betrekkingen met Bantam te herstellen. Reeds enkele jaren te voren, in of voor 1636, schijnt Sultan Aboe'l-Mofachir van Bantam zijn oudsten zoon, als mederegent te hebben aan-

---

[1]) Wat T. v. N. I. 1872, II, 359, 447, 460, over den tijd waarop de vorst van Bantam den titel van Sultan begon te voeren, beweerd of gegist is, wordt volkomen bevestigd door Van Diemen bij De Jonge, V. 236. Vgl. ook de noot van De Jonge VI. 23.

genomen en na diens overlijden in 1639 een tweeden [1]), die hem in of na 1647 onder den naam van Sultan Aboe'l-Maäli Ahmed Rahmatoe'llah moet hebben opgevolgd. Deze nam reeds spoedig zijn zoon Aboe'l-Fath Abdoe'l-fattâh als mederegent aan; door diens meerderen roem en beteekenis geheel overschaduwd en ook wegens den korten duur zijner regeering — hij overleed in 1651 — is Aboe'l Maäli in een enkel bericht omtrent de opvolging der Bantamsche vorsten uitgevallen [2]).

Intusschen had de rustelooze Sultan van Mataram niet stil gezeten. Waarschijnlijk achtte hij, sedert hij zijn nieuwen titel uit Mekka ontvangen had, zich geroepen om de vaan van den heiligen krijg te ontplooien en door het zwaard den waren godsdienst onder de ongeloovigen voort te planten. Hij keerde althans in 1637 zijne wapenen tegen de heidenen van Balambangan en Bali. In den zomer van 1639 had hij het eerstgenoemde gewest geheel onderworpen, maar op Bali ontmoette hij een krachtigen weerstand, die, gevoegd bij de bezwaren van het terrein, hem genoopt schijnt te hebben zich met de verwoesting van Balambangan te vergenoegen [3]).

---

[1]) De Jonge V 226. VI 23.

[2]) Namelijk in den brief door Gouv.-Gen. en Raden aan den Sultan van Bantam geschreven op 10 Maart 1651, waarin zij hem gelukwenschen met de opvolging in de waardigheid zijns overleden grootvaders. De Jonge, VI. 23, en Van Deventer, I. 189 laten, hierop steunende, Aboe'l-Maäli geheel wegvallen, ofschoon hij op alle bekende lijsten, die van Valentijn (IV. I. 216), C. de Bruyn (Reizen door Moskovië over Perzië naar Indië, bl. 383), Hageman (T. v. I. T. L. en Vk. IX. 80), Roorda van Eysinga (L. en Vk. III. 2. 307) en een Bantamsch regent (T. v. I. T. L. en Vk. XVI. 96), alsmede op eene door Millies (Recherches sur les monnaies, 50) beschreven munt voorkomt. Ook volgens een Babad Banten heeft tusschen Aboe'l-Mofachir en Aboe'l-Fath een ander geregeerd, al is ook daar in de opgaaf tegenstrijdigheid (Vreede, Cat. 118). Vergelijkt men de authentieke stukken bij De Jonge, V. 240, 279, 281, VI. 22, 23, dan zal men aan Aboe'l-Maäli bezwaarlijk op andere wijze dan hier geschied is eene plaats in de geschiedenis kunnen toekennen. Vgl. ook nog T. v. N. I. 1871. II. 460. Zekerheid is echter omtrent deze opvolging niet te verkrijgen.

[3]) Van Diemen bij De Jonge, V. 241.

Wegens de moeilijkheid om zijn gezag in dat afgelegen gewest te handhaven, — en werkelijk werd het na zijn aftocht weder door hoofden van Bali beheerd, — besloot hij het te ontvolken. Een groot deel der bewoners werd door hem naar Mataram overgebracht, en hunne afstammelingen leven onder den naam van Pinggir, die eigenlijk rand of zoom beteekent, nog voort in Soerakarta als een soort van lijfeigenen van den Soesoehoenan. De vrouwen worden meestal als minnen aan het hof gebruikt, terwijl de mannen een handwerk uitoefenen. Omstreeks dezen tijd heeft Sultan Ageng ook een deel van den zwervenden stam der Kalangs schatplichtig gemaakt en gedwongen zich in de nabijheid der hoofdstad neer te zetten, waar zij als 's vorsten houthakkers dienst doen. De rijkswetten van Soerakarta bepalen dat Pinggir zijn allen die uit eene Pinggirsche moeder, Kalang allen die uit een Kalangschen vader geboren zijn [1]).

In 1641 behaalde de Compagnie een groot voordeel door de verovering van Malakka, waardoor de macht der Portugeezen in den Archipel zoo goed als vernietigd werd, en Mataram een bondgenoot verloor in zijne pogingen om de ontwikkeling van de macht der Nederlanders tegen te gaan. De Gouverneur-Generaal Van Diemen schreef aan de bewindhebbers „Mataram moet nu onze vriend worden" [2]), en de uitkomst leerde dat hij wel had gezien.

Intusschen had Sultan Ageng, na den krijg tegen Balambangan ten einde gebracht te hebben, den blik weder naar West-Java gericht. Volgens Nederlandsche berichten plaatste hij in 1641 in de Soendasche landschappen Soemedang en Oekoer eene nieuwe bevolking [3]), waarmede zijn plan tot herovering van Krawang op Bantam in verband stond. Met hetgeen daar voorviel schijnen de Nederlanders niet nauw-

[1]) Nawâlâ Pradâtâ, art. XXIV. Zie over de Pinggirs en Kalangs, T. v. N. I. VI. I. 317, II. 2, 518; Roorda-Vreede, Jav. Wdb. bl. 819 en 315. Over de Kalangs zal bij de volksbeschrijving uitvoeriger worden gehandeld.

[2]) Van Diemen bij De Jonge, V. 247.

[3]) Van Diemen bij De Jonge, V. 253.

keurig bekend te zijn geweest, en de inlandsche berichten zijn, als naar gewoonte, verward en fantastisch. Rangka Soemedang — zooals Krawang destijds heette — werd volgens de laatste toenmaals beheerd door den Bantamschen prins Pangéran Nager Ageng, die verblijf hield te Oedoeg-oedoeg [1]). Sultan Ageng moet den regent van Wiråsåba, Arjå Soereng Rånå, met duizend huisgezinnen naar Soemedang hebben doen oprukken, met last om zich daar te vestigen en Nager Ageng te verjagen. Soereng Rånå zou op zijn doortocht Banjoemas gesticht en daar 300 huisgezinnen achtergelaten hebben; 400 andere huisgezinnen zou hij gevestigd hebben te Tji Asĕm aan het noorderstrand; en daarna zou hij zich met de overige hebben nedergezet in Adiarsa, zonder Nager Ageng, dien hij sterker vond dan hij verwacht had, te bemoeilijken, en zonder zich verder om den vorst van Mataram te bekreunen. Doch deze was weinig gezind zulke miskenning van zijn gezag te dulden. De regènt van Galoe, Adipati Karta-boemi, kreeg dus last om met duizend huisgezinnen eene nieuwe volkplanting in Rangka Soemedang te stichten en er het gezag van Mataram te handhaven. Hij verdreef Pangéran Nager Ageng en plaatste zijne volgelingen in de streek van Oedoeg-oedoeg, waarna hij van zijne verrichtingen verslag ging geven te Mataram. Gedurende zijn afwezen stichtte zijn broeder, dien hij als hoofd der volkplanting had achtergelaten, voor haar een vast verblijf, dat den naam van Krawang [2]) ontving. Karta-boemi zelf overleed op de terugreis, en zijn zoon, die met denzelfden naam genoemd wordt, werd toen regent der Soendalanden, maar moet eenige jaren later, ten gevolge eener

[1]) Men vindt dat dorp nog aan de Tji Taroem in het Krawangsche distrikt Sindang-Kasi.

[2]) Die naam is stellig ouder; hij komt in den vorm Caravaõ of Caravam voor in de Portugeesche berichten, en in dien van Cravaon in de „Eerste Schipvaerd naar Oost-Indiën", in „Begin en Voortgang", bl. 63. De Portugeezen hebben, blijkens hetgeen hierboven, bl. 278, gezegd is, Djakarta en Krawang wel eens met elkander verward, maar op het kaartje van Levanha zijn zij gescheiden en vloeit eene rivier tusschen beide.

samenspanning tusschen Arjå Soereng Rånå en de afstammelingen van Dipati Oekoer, door een verraderlijken aanslag het leven verloren hebben [1]). Hoe men nu in bijzonderheden over deze berichten denken moge, zeker is het dat werkelijk tusschen 1641 en 1655 zich vele volkplantingen uit Mataram langs de Tji Taroem kwamen nederzetten. Van Goens schreef in laatstgemeld jaar, dat zich in den laatsten tijd duizenden Javanen uit het rijk van Mataram aan de rivier van Krawang genesteld, geheele bosschen omgekapt en fraaie dorpen aangelegd hadden [2]). Hieruit laat zich dan ook het gemengd karakter van de bevolking dier streek, die half Javaansch, half Soendaneesch is, gereedelijk verklaren.

Dat men zich te Batavia, zoo ten tijde van Sultan Ageng als van zijn opvolger, over die uitbreiding van het gezag en den invloed van Mataram vlak aan onze grenzen ongerust maakte, is gemakkelijk te begrijpen. Men had zich trouwens de Portugeesche mededinging nauwelijks van den hals geschoven, of de Engelsche nam weder een verontrustenden vorm aan. In 1642 zond de President der Engelsche faktorie te Bantam een gezantschap met geschenken en dienstaanbiedingen aan Sultan Ageng, waarvan het doel was voor de Engelsche Compagnie den afstand te verwerven van het eiland Banka, opdat eene Britsche vestiging aldaar de Portugeesche te Malakka zou vervangen. Palembang, als oude volkplanting van Madjapahit [3]), werd als een vazalstaat van Mataram beschouwd. De voortdurende vijandschap tusschen Bantam en Palembang [4]) deed Sultan Ageng op deze verbintenis bijzonder prijs stellen en was oorzaak dat de vorst van Palembang zelf in 1642 de hofreis naar Karta deed en met vele eerbewijzen door den Sultan werd ontvangen [5]). Banka maakte misschien

---

[1]) Zie Hageman in Ind. Arch. IV. 162, Handleiding I. 105, T. v. I. T. L. en Vk. XVII. 220.

[2]) Rapport van Van Goens van 1655, in Bijdr. t. d. I. T. L. en Vk. IV. 175.

[3]) Zie bl. 223, noot en bl. 233. Vgl. T. v. N. I. 1850, I. 198.

[4]) Zie bl. 318 en 388.

[5]) Van Diemen bij De Jonge, V. 256.

te dien tijde reeds een deel uit van het Palembangsche rijk; maar het is zeker dat de Javanen van Madjapahit ook rechtstreeks koloniën op dat eiland gevestigd hebben. Men wijst er nog de plaatsen aan waar de voormalige Javaansche opperhoofden hun zetel hadden, en heeft er, voor eenige jaren, oude, in koper gesneden piagems gevonden, die van Javaansche vorsten afkomstig zijn [1]). Van den eerst in het begin der 18de eeuw ontdekten tinrijkdom van dat eiland was destijds nog niets bekend.

De Engelsche gezant te Mataram meende een middel gevonden te hebben om zich in de gunst van den Sultan te dringen. Reeds lang had deze den wensch gekoesterd om een aanzienlijk gezantschap, onder leiding van een Arabischen priester, naar Mekka te zenden; hij had door den regent van Tegal aanzoek laten doen bij de Hooge Regeering te Batavia, om het met een harer schepen over te brengen. Daar hoopte men door de inwilliging van het verzoek de vrijstelling te koopen der Nederlandsche gevangenen, die nog te Mataram werden opgehouden. Maar nu deden de Engelschen het aanbod om dit gezantschap over te voeren, en het werd door Sultan Ageng met beide handen aangegrepen. De Engelschen hadden tevens van de onderhandelingen met den Sultan gebruik gemaakt om hem in zijn haat tegen de Nederlanders te stijven.

De Hooge Regeering, van dit alles onderricht, nam een stout besluit. Zij liet het Engelsche schip opwachten, aan boord klampen, doorzoeken, en de leden van het gezantschap met het voor Mekka bestemde geschenk naar Batavia brengen. Het doel van dezen aanslag was, een middel in handen te krijgen om de vrijstelling onzer gevangenen te bewerken, en hij werd daarmede ook bij de Engelschen verontschuldigd, die overigens bij den Sultan, nu de poging om hem een dienst te bewijzen mislukt was, geringen dank vonden. Een anderen flinken maatregel nam de Hooge Regeering ter zelfder tijd met betrekking tot Palembang. Men vreesde dat, door den

[1]) T. v. N. I. 1850. I. 197; Not. v. h. Bat. Gen. VI. 36, 45, 65.

toenemenden invloed van Mataram te Palembang en Djambi, de veiligheid der Compagnie's dienaren aldaar in gevaar was gebracht, en liet dus eene vloot van 80 vaartuigen, die de Sultan naar Sumatra's Oostkust gezonden had, onder voorwendsel van den vorst van Palembang naar zijn rijk terug te voeren, door zeven Nederlandsche schepen aantasten en uit die wateren verdrijven, waarna de betrekkingen der Compagnie met Palembang en Djambi op den ouden voet werden hersteld [1]).

De hoop echter dat nu over de uitwisseling der gevangenen zou onderhandeld worden, werd nog altijd niet vervuld, en men vernam zelfs kort daarna, dat de Sultan den Onderkoopman Antonio Paulo voor de krokodillen had doen werpen, welk feit zijn eerste staatsdienaar in een brief aan den gevangen Arabischen priester, die vrees voor zijn eigen leven had te kennen gegeven, verontschuldigde door de bewering dat Paulo zich aan tooverij had schuldig gemaakt. In dat schrijven werd echter eenig uitzicht op de bevrijding der overige gevangenen geopend; maar zoolang Sultan Ageng leefde is daar niets van gekomen. Toen zij eindelijk in 1646 werden losgelaten, was hun aantal door de ontvluchting van enkelen en den dood van velen, die door gebrek waren omgekomen, tot 33 versmolten. De Sultan bleef de Compagnie steeds even vijandig gezind, en men beschuldigt hem zelfs de hand gehad te hebben in de nog tijdig ontdekte samenzwering van Jan Cleyn, alias Pekel, die in 1644 de veiligheid van Batavia en het leven van Van Diemen bedreigde, en waarin vele Javanen betrokken waren. Er is evenwel meer reden om te gelooven dat deze aanslag te Bantam was beraamd, ofschoon de vorsten van dat rijk alle schuld van zich wierpen [2]) en zelfs in 1645 zich tot een nader verdrag van vriendschap en tienjarigen vrede [3]) met de Compagnie lieten bewegen.

---

[1]) Van Diemen bij De Jonge, V. 254—257.

[2]) Hageman, Handleiding, I. 112.

[3]) Dat dit verbond tot tien jaren beperkt bleef, heeft zijn grond in een voorschrift van het Mohammedaansche recht, dat met de ongeloovigen, wan-

Om in de steeds gespannen betrekking tusschen Batavia en Mataram verbetering te brengen, was niets minder noodig dan de dood van Sultan Ageng, die nog vóór het einde van 1645 overleed [1]), nadat in April van dat jaar ook de Gouverneur-Generaal Van Diemen was bezweken. Het volgende hoofdstuk zal ons leeren, hoe binnen weinige maanden na zijn dood de vrede tot stand kwam en de gevangenen werden uitgewisseld. Het zal ons tevens doen zien, hoe spoedig de luister van het rijk van Mataram taande, dat onder Sultan Ageng den hoogsten trap zijner macht had bereikt. Het oude Madjapahit was herboren onder zijn bestuur, met zijn heerschappij over schier geheel Java en zijne aanspraken op de suzereiniteit over tal van vestigingen op andere eilanden van den Archipel. Wij lezen zelfs dat hem in 1641 de leenhulde van Martapoera (Bandjermasin) op Borneo weder door een plechtig gezantschap werd aangeboden [2]). Aan Sultan Ageng worden ook groote bouwwerken te Plèrèd en Pasar-gedé tot verfraaiing der hoofdstad toegeschreven. De Javanen zijn overtuigd dat hij met bovennatuurlijke krachten was toegerust, en vereeren zijn graf te Imågiri als dat van een heilige [3]).

De 33jarige regeering van Sultan Ageng is zonder twijfel het merkwaardigste tijdvak in de nieuwere geschiedenis der Javanen, en dat de inlanders zich op den luister van dat tijdvak blind staren, is hun niet euvel te duiden, wanneer men let op wat er gevolgd is. Maar wanneer zij zijne nagedachtenis eeren en liefhebben, doen zij ons denken aan die wonderlijke vereering die de Russen aan Iwan den Vreeselijken

---

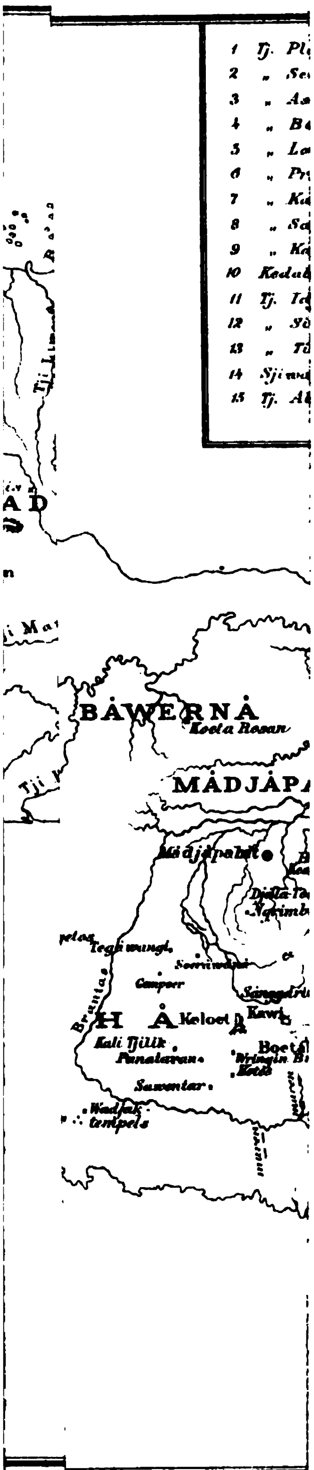
neer zij zich niet onderwerpen, geen eigenlijken vrede, maar slechts een wapenstilstand van hoogstens tien jaren toelaat. Mawerdi, ed. Enger, 84.

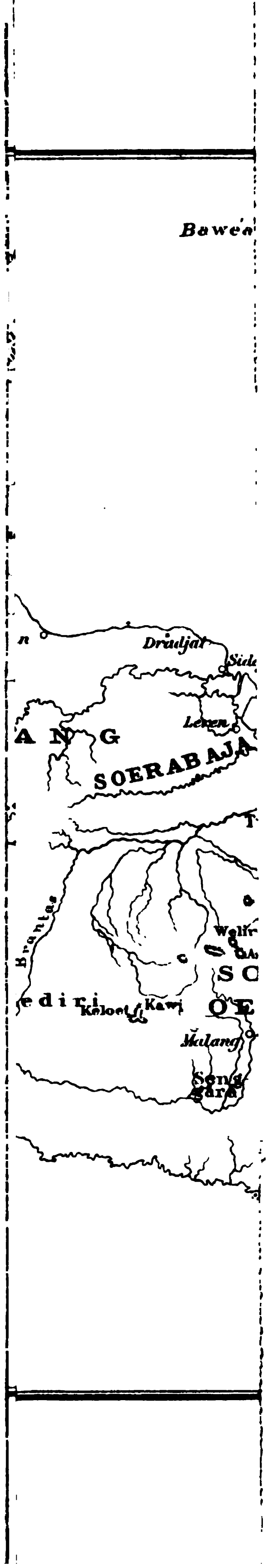
[1]) Volgens Hageman en Crawfurd in 1646; doch zie Van Goens in Bijdr. t. d. T. L. en Vk. v. N. I. IV, bl. 364. De oorzaak van het verschil is dat het Jav. jaar 1568, waarin dit sterfgeval plaats had, grootendeels, maar niet geheel met 1646 overeenkomt. De Jonge, V. CXXV, durfde dus ook niet bepalen of Sultan Ageng in het laatst van 1645 of het begin van 1646 overleed.

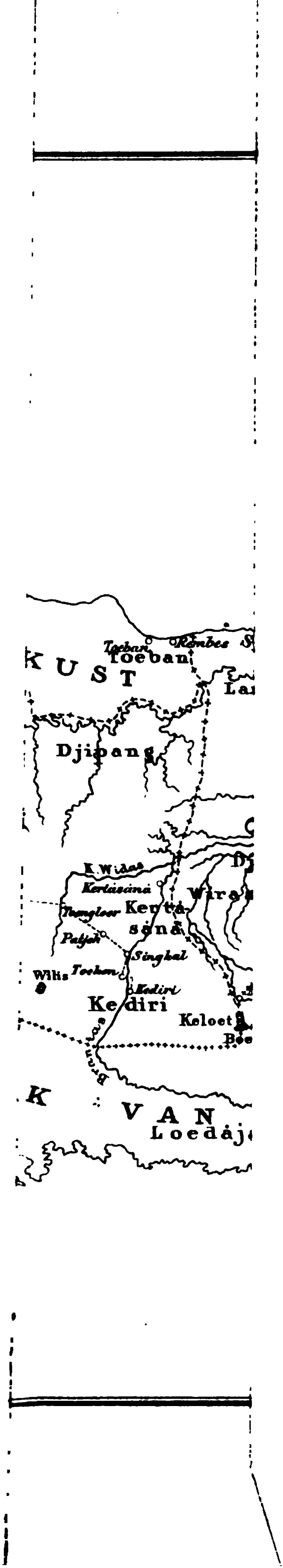
[2]) Van Diemen bij De Jonge, V. 284.

[3]) Vgl. Brumund, Indiana, I. 229 vv.

toedragen, en schijnt het ons bijna toe dat zij toonen voor de slavernij geboren te zijn. Toch is er voor die vereering eenige grond. Ageng leed aan vlagen van diezelfde willekeur en wreedheid, die het bezit van onbeperkte macht bij zoovele tirannen voortbrengt, maar toonde nog somtijds een zekere grootmoedigheid, die hem, zoowel als zijne bekwaamheid, gunstig van het gros der Javaansche vorsten onderscheidt.

BÀWERNÀ
Koeta Rosan
Màdjàpahit
Kawi
Keloet
Kali Tjilik
Panataran
Sawentar
Brantas

Bawean
Draadjat
Leuen
A N G
SOERABAJA
Brantas
edi r i
Keloet
Kawi
Malang
Seng
gara
S C
O E
Welir

Toeban
Rembes
Toeban
K U S T
Djipang
K. Widas
Kediri
Ke diri
Wilis
Keloet
K
V A N